University
Of Halabja

Halabja University Journal

گۆڤاری زانکۆی هەڵەبجە

گۆڤارێکی زانستی ئەکادیمیە
زانکۆی هەڵەبجە دەری دەکات

HALABJA UNIVERSITY JOURNAL

Halabja University Journal (HUJ) is a quarterly academic journal published by the University of Halabja,, Kurdistan, Iraq. HUJ has a print-ISSN: 2412- 9607 and an electronic-ISSN: 2617-3360. HUJ is an international, multi-disciplinary, multi-language journal that publishes original research articles as well as review articles around the world.

١٤٤٣ کۆچی   2022 زاینی   ٢٧٢٢ کوردی

Website
www.huj.uoh.edu.iq

Email Address
huj@uoh.edu.iq

Kurdistan Region,Iraq
Halabja governorate
Ababayle

شێوازی ژیانی شار و لادێ لە دەقە شێعری بەهاری لادێی هێمنی موکریانی دا

ئارام محمد قادر امین[1]
[1] وەزیری خوێندنی باڵاوتوێژینەوەی زانستی، هەرێمی کوردستان، عێراق
Corresponding author's e-mail: aram.qadir@mhe-krg.org

پوختە:

کۆمەڵگای "گوندنشین" یان "دەشتنشین" قۆناغی سەرەتایی ژیانی مرۆڤە و دەکەوێتە پێش قۆناغی "شارنشینی" هەر یەکێک لەم دوو قۆناغەش هەڵگری کۆمەڵێک خەسڵەت و ڕەگەزن، کە جیای دەکاتەوە لە قۆناغەکەی تر.

هەڵبەتە "قۆناغی پێش شارنشینی" زۆر نزیکترە لە سروشت و تایبەتمەندی خۆڕسکی مرۆڤ، هەر بۆیەش تاکی گوندنشین، مرۆڤێکی سادە و دڵپاک و بەختەوەر و ڕەنجدەر و ساغلەم و خۆڕاگر و جەربەزە و ئازایە! بەڵام بەتێپەڕینی کات و گۆڕانی شێواز و جۆری ژیان، ئەم خەسڵەتە ڕەسەنانەش کاڵ دەبنەوە.

مامۆستا هێمنیش لە دەقە شێعری "بەهاری لادێ"دا زۆر بە جوانی وێنای ژیانی گوندنشیان دەکات و هەموو بەها و ئاکارەکانی کۆمەڵگای گوندنشینی کوردەواری دەخاتە ڕوو.

وشە کلیلەکان: شار، لادێ، شارنشین، لادێنشین، ماندوونەناس، کۆڵنەدەر، پشودرێژ، بەختەوەر

ملخص:

المجتمع الساكنة في القرى والسهول أصل وسابق على المجتمعات التي تلي بعدها، وبعبارة أخرى المجتمع البدوي تسبق على المجتمع الحضري، مما لاشك فيه أن كلا من مجتمعي (البدوي والحضري) ذات صفات وسمات تميزها عن غيرها.

علماء علم الاجتماع يقررون أن نمط حياة الذين يسكنون في السهول والقرى أقرب بكثير من الطبيعة الانسانية والفطرة التي فطر الله الناس عليها، لذا الفرد الساكن في القرى والمجتمعات الصغيرة، التى تقع خارج المدن، بسيط و بعيد عن الحقد والغصن والكدر، وسعيد وكافح، وصبور و شجاع، ويتمع باالصحة والعافية، ولكن بعد مرور من الوقت والتحول من هذه الحياة البدائية إلى تعب ومشقات ومصاعب المدن، كذلك تنزل تلك الصفات من نقطة العتبة المثلى نحو الأسفل.

الشاعر الراحل الشهير ب (مامۆستا هێمن) يتحدث في النص الشعري (ربيع القرية) عن حياة الساكنين في القرى، ويصور نمط حياتهم، كما يأتي بمجموعة من القيم والخلق الرفيعة، وينسبها إلى الذين يسكنون ڤي قرى المجتمع الكردي.

الكلمات الرئيسية: المدينة، القرية، البدوي، الحضري، المكافح، الصبور، السعيد.

گۆڤاری زانکۆی هەڵەبجە:گۆڤارێکی زانستی ئەکادیمیە زانکۆی هەڵەبجە دەری دەکات	
بەرگ	٧ ژمارە ٢ ساڵی(٢٠٢٢)
ڕێککەوتەکان	ڕێکەوتی وەرگرتن: ٢٠٢٢/٣/٢٦ | ڕێککەوتی پەسەندکردن: ٢٠٢٢/٦/٢ | ڕێککەوتی بڵاوکردنەوە: ٢٠٢٢/٦/٣٠
ئیمەیلی توێژەر	aram.qadir@mhe-krg.org
مافی چاپ و بڵاو کردنەوە	©٢٠٢٢ د.ئارام محمد قادر امین، گەیشتن بەم توێژینەوەیە کراوەیە لەژێر ڕەزامەندی CCBY-NC_ND 4.0

يتكون هذا البحث عن مبحثين:

في المبحث الأول: تحدثنا عن قيم وخلق قد ذكرها الشاعر في النص السابق ذكره، ونسبها إليهم.

وفي المبحث الثاني: جمعنا الكلمات والمصطلحات الكردية، التي استخدمها الشاعر من خلا هذا النص، وقمنا بترجمتها وشرحها.

Abstract:

The 'villagers' or 'plains' community is the primary stage of human life and falls ahead of the 'urbanization', each of these stages holds a set of characteristics and genders which distinguishes it from others. Obviously, the 'pre-urban-stage' is much closer to the nature and features of human spontaneity that is why the villagers are simple, pure, happy, toiling, healthy, patient, courageous, and brave. But over the time, the type and style of life change therefore these original characteristics fade.

Teacher Hemin presents the life of villagers amazingly in the poetic text 'spring of the village' and demonstrates all the values and characteristics of the Kurdish rural community.

The content of this study consists of two main parts: the first part focuses on analyzing all the characteristics and values that the poet attributes to the rural community. In the second part, all the Kurdish words and phrases that have been used by the poet in text are presented in the glossary style.

Keywords: Villagers, plains, nature, urbanization, rural community.

پێشەکی

ئەدەب و هونەر دوو لایەنی گرنگی کلتوری هەر نەتەوەیەکن، هیچ گەلێکیش بەبێ برەودان بەم دوو لایەنە و پارێزگاریکردن لێیان، ناتوانێت؛ بانگەشەی شوناسی نەتەوایەتی خۆی بکات! نەتەوەی کوردیش لەپاڵ گەلانی جیهان، خاوەنی ئەدەب و هونەری تایبەت بەخۆیەتی، بەڵام تێبینی و سەرنج لەسەر جۆر و شێوازی مامەڵەکردنمان لەگەڵ کەلەپور و سامانی مێژووییمان زۆرن، بەدڵنیاییەوە نەمانتوانیوە؛ "عەقڵیەتی هونەردۆستی" بکەینە کلتوری تاکی کورد و هەمیشەش چاو و دڵ و سەرنجمان لەسەر ئەدەب و هونەری بێگانەیە و خۆمان بە کەم و خەڵکیش بە زۆر دەزانین! مامۆستا هێمنی موکریانیش بەشێکە لەم سەروەتە مێژووییەی، کە تائێستا وەکو پێویست ئاوڕی لێنەدراوەتەوە، هەرچەندە بەشێک لە لێکۆڵەرەوان و توێژەرانی بواری ئەدەبی کوردی؛ چەند بەرهەم و هەوڵێکی زانستییان لە بارەی ئەم کەڵە شاعیرە خستۆتە بەر دیدی خوێنەران، بەڵام لە ئاستی گەورەیی و فراوانی ئاسۆی شێعری ئەم شاعیرە جوانپەرستەدا نین!

بۆیە بڕیارمدا؛ منیش بە نۆرەی خۆم و وەکو خزمەتکارێکی ڕێگای ئەدەب و هونەریمان؛ خزمەتێکی بچکۆلانە بە ژیان و بەرهەمەکانی هێمن بکەم و خشتێک بخەمە سەر دیوارە شەقارشەقارەکەی باڵەخانەی وێژەی ئەوگەلەی حاشای لێدەکەن و هەشە! بۆ ئەم مەبەستەش دەقە شێعری (بەهاری لادێ)م هەڵبژارد و کردمە چەقی ئەم لێکۆڵینەوەیە بە ناونیشانی (شێوازی ژیانی شار و لادێ لە دەقە شێعری بەهاری لادێی هێمنی موکریانیدا) کۆی توێژینەوەکەش بەسەر دوو باسی سەرەکیدا دابەش دەبێت، لە باسی یەکەمدا ڕەگەزەکانی ژیانی شار و لادێ لە شێعری (بەهار و لادێ) خراونەتە ڕوو. باسی دووەم و کۆتایی تەرخانکراوە بۆ ڕاڤەکردنی هەندێک لە وشە و دەستەواژەکانی نێو شێعرەکە.

١/١) ڕەگەزەكانی ژیانی شار و لادێ لە شیعری (بەهاری لادێ)دا:

مامۆستا هێمن لە میانەی دەقە شێعری "بەهاری لادێ"دا خەسڵەت و ڕەگەزەكانی ژیانی گوندنشینان دەخاتە ڕوو، زۆر بە وردیش وێنای ژیانی سادە و ساكاری خەڵكی گوند دەكات و باسیش لە جیاوازییەكانی گوندنشینان لەگەڵ شارنشیناندا دەكات.

هەڵبەتە لە زانستی كۆمەڵناسیدا "كۆمەڵی گوندنیشین، یان دەشتنشین" لە بەرانبەر "كۆمەڵی شارنشین، یان كۆمەڵی مەدەنی" بەكاردێت. هەروەک باسیش لە شێوازی ژیانی هەر دوو كۆمەڵەكە دەكەن و سیفات و خەسڵەتەكانی سەرنشینانشیان دەخەنە بەر باس و لێكۆڵینەوە(دیورانت٢٠٠٧: ٦٦-٧٠).

مامۆستا هێمنی شاعیریش لە ڕێگای زمانی شێعر و وشە ناسک و دەربڕینە كوردییەكانی لە میانەی دەقە شێعری سەرەوە، جۆر و شێوازی ژیانی لادێی كۆمەڵگای ئەوسای كوردەواری ڕوون دەكاتەوە. ئێمەش هەوڵدەدەین؛ خەسڵەتە هەرە دیار و بنەڕەتییەكانی ژیانی لادێكانی كۆمەڵگای كوردی، لەسەردەمی قۆناغی منداڵی و هەرەتی لاوی شاعیردا، لەژێر چەند سەرە ناوو ناونیشانێكدا بخەینە ڕوو.

١-١/١) كاركردن و هەوڵدان بە دوای دابینكردنی بژێوی ژیاندا

شاعیر هەر لەسەرەتای شێعرەكە و بەیتی یەكەمدا دەڵێت:

) بەهارە، كاتی كارە، خۆشەویستم بۆ چی بێم بۆ شار
ئەگەر من بێمە شاری، كێ وەئەستۆ بگرێ كاروبار؟
ئەمن كرمانجم و كرما! كە هات فەسڵی بەهار وەک هار
دەبێ بخولێتەوە كێو و تەلان و بەندەن و نیسار
هەتا پەیدا بكا نان و نەبا بۆ خەڵكی شار هاوار)

(موكریانی٢٠٠٥: ١٢٥)

هەروەک لە پێشەوە باسمانكرد؛ لەبەر ڕوونی ناوەڕۆكی شێعرەكانی هێمن، جگە لە شرۆڤەكردنی وشە و دەستەواژەكان، پێویست ناكات ڕاڤە بكرێن، چونكە زۆر ڕوون و سادە و ناسكن، بۆیە ئێمەش دووپاتی دەكەینەوە ڕاڤەی شێعرەكە ناكەین، هەر لەم سۆنگەیەشەوە؛ تەنها ئەو بابەتانەی، كە شاعیر بە قامكی ئاماژەی بۆ كردون، شیيان دەكەینەوە.

لە سەرەتادا شاعیر؛ كار و ماندوبوونی خەڵكی لادێ دەبەستێتەوە بە "وەرزی بەهار" ئەوەش ڕوون دەكاتەوە، كە هەر وەرزی بەهار هات؛ خەڵكی لادێكانی كوردستان ، دەكەونە خۆ و بە كێو و تەلان و كێوان دا هەڵدەگەڕێن و دەكەونە زەوی كێڵان و هەڵپەرداوتنی نەمام و دارەكانیان، بە هەرەوز و كۆمەڵ كۆمەڵیش، دەچنە شاخان و بە دۆڵ و شێواندا هەڵدەگەڕێن، گەنگر و ڕێواس و كارگ و دەیان گیاوگۆڵی تر دەكەن و دەیانكەنە خۆراک، یانیش وشكیان دەكەن و هەڵیاندەگرن بۆ زستانێ.

هەروەک شاعیر باس لەوەش دەكات، كە "خەڵكی لادێ" وچان و پشودان و هەدادانیان نییە و هەر ڕاكەڕاكیانە بە دوای ژیان و پەیداكردنی بژێوی ژیانی خۆیان و منداڵەكانیان.

دواتر دەڵێت:

) لەوەی دواوە دەبێ قۆڵی هەتا ئانیشكی هەڵماڵێ
هەموو ڕۆژێ هەتا ئێوارێ بچتە جووت و جۆماڵێ
كە بوو لێڵی شەوێ پەیدا بوو ئەنجا بێتەوە ماڵێ
بەبێ وەی كەس هەبێ بیشێلێ، یاخۆ پشتی داماڵێ)

(موكریانی٢٠٠٥: ١٢٥)

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

لەم چەند دێڕەشدا پێدەچێت؛ هێمن تەواو کاریگەر بووبێت بە دەقێکی شێعری "قانیع" کە دەڵێت:

) ژینی لادێ سەیرانە... گەرچی تۆزێ گرانە

ڕۆژی نەورۆز ئەوەڵ ساڵ... ئەکەونە ئیش کوڕ و کاڵ

یا جووت، یا جۆگە هێنان...بۆ ئاو داشتن دەغڵ و دان

یا توونە و یا درەو... ناوەستن بە ڕۆژ و شەو(

(قانیع٢٠٠٥: ٣٧٥)

٢-١/١) خۆبژێوی گوندنشینان

هێمن زۆر بە گرنگیەوە دەڕوانێتە کارکردن و بە گرنگیشەوە باس لە دابینکردنی پێداویستییەکانی ژیان دەکات، بەرهەمهێنانی بەروبومی خۆماڵی و پیشەسازی لە بواری کشتوکاڵی، دەکاتە ڕووکاری هەرە دیاری گوندنشینان، شاعیر دەیەوێت؛ پێمان بڵێت: کە خەڵکی گوند و دێهاتەکانی کوردستان، نەفسبەرز و شکۆمەندن و حەزناکەن چاو بەرەژێری خەڵکی شار بن، لەم بارەیەوە دەڵێت:

(ئەگەر من بێمە شاری، کێ وەئەستۆ بگرێ کاروبار؟)

(موکریانی٢٠٠٥: ١٢٥)

ئاشکراشە؛ ئەو مرۆڤانەی پشت بە خۆیان دەبەستن و چاویان لە دەست و بەرهەم و کاری خۆیانە، جێگای ڕێزن و لە کۆمەڵیشدا خۆشەویستن. لەسەر ئاستی کۆمەڵ و دەوڵەتانیشدا ئەمڕۆ زۆر ڕوونتر لەهەر کاتێکی تر؛ بۆمان دەردەکەوێت کە ئەو دەوڵەت و قەوارانەی خاوەن پیشەسازی خۆیانن، بڕیار بە دەستن و باشتر دەتوانن پارێزگاری لە پێگەو سەروەری و ئاسایشی نەتەوەیی خۆیان بکەن! بەدڵنیاییەوە؛ ئەو وڵاتانەی؛ توانیویانە "خۆبژێوی" بکەنە کلتوری تاک و کۆمەڵ، ئاییندەی وڵاتەکەشیان گەشتر و ڕوونترە! بەپێچەوانەوە؛ ئەو وڵاتانەی بەکاربەرن و خاوەنی پیشەسازیی هەمەجۆری خۆیان نین، هەمیشە لەبەردەم بێگانەدا دەست لەسەرسینگ و کز و کلۆڵن و لەناوخۆشیاندا داتەپیو و بێ پەسیو و لەرزۆکن! بە قوڵبوونەوە لە ناوەڕۆکی شیعرەکە و گەڕانەوە بۆ هەلومەرجی سەردەمی ژیانی منداڵی و گەنجییەتی "هێمن" بۆمان دەردەکەوێت، کە شاعیر کۆمەڵێک ئامانج و ئاماژەی ناڕوونیش لەسەر هەندێک "دیاردەی کۆمەڵایەتی" ئەوسای کۆمەڵی کوردەواری دەخاتە ڕوو، لەوانەش ،کە باس لە پرسی "خۆبژێوی" دەکات؛ دەیەوێت؛ ناڕاستەوخۆ ڕەخنە لەو ئاغا و دەرەبەگ و بەناو شێخانە بگرێت، کە چاویان لە دەستی خەڵکە و پشت بە خۆیان نابەستن و دەبنە بارێکی قورس بەسەر شان و کۆڵی خەڵکی بەشمەینەت و هەژار، لەم بارەیەوە دەڵێت:

دەکێشن زەحمەت و ناخۆن وەکوو وان نانی خۆڕایی

دەکەن کار و دەڕێژن ئارەق و ناژین بەڕیسوایی

لە سەریاندا نییە پۆز و ئیفادە و فیزی ئاغایی

لە سایەی زەحمەت و ڕە! و لە سایەی کار و ئازایی

بەسەربەرزی دەژین بۆ کۆمەڵ و گەل نابنە سەربار

(موکریانی٢٠٠٥: ١٢٦)

ئاشکراشە لە ڕووی ئایینی و کۆمەڵایەتی و کۆمەڵناسی و ئابووریشەوە پشت بە خۆ بەستن و خۆبژێوی لە خەسڵەت و تایبەتمەندییە هەرە جوانەکانی تاک و کۆمەڵە. پەیامبەری ئیسلامیش (درودی خوای لەسەر بێت) دەفەرموێت: الید العلیا خیر من الید السفلی (رواه البخاري) واتە: ئەو دەستەی پەیدا دەکات و پشت بەخۆی دەبەستێت و دەبەخشێت و خەرج دەکات، باشترە لەوەی، کە چاوی لە دەستی خەڵکە و وەردەگرێت. لەم بارەیەشەوە دەڵێت:

نییە داوێن و دەستی خەڵکی لادێ پیس و ئالوودە

لەدەس ناچێ وەخت لێرە بەخۆڕایی، بەبێهوودە

ئەوان وەک ئێوە ناژین تەمبەڵ و بێکار و ئاسوودە

ئەوان وەک ئێوە ناخۆن شەربەت و شەکراو و پاڵوودە

لە کوێ بێنن پلاو و گۆشت و خۆرشت و فرِ و فیسار؟

(موکریانی٢٠٠٥: ١٢٧)

ڕێم نییە زۆر لەسەر گرنگی و بایەخی کارکردن بدوێم، چونکە سەلمێنراوە؛ بەبێ کارکردن و هەوڵدان مرۆڤ ناتوانێت بەهیچ کامێک لە ئامانجەکانی بگات، هەروەک خودای گەورە دەفەرموێت: ({وَأَن لَّيْسَ لِلإِنسَانِ إِلاَّ مَا سَعَى} [سورة النجم: آية ٣٩]

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا؛ هەموو کارێک بەرهەمهێن نییە، زانا و کۆمەڵناسی دیاری شارستانییەتی ئیسلامی "ئیبن خەلدون" کار و هۆکارەکانی بەدەستهێنانی بژێوی ژیان، لە چوار جۆردا کورت دەکاتەوە، کە ئەوانیش بریتین لە (کشتوکاڵ و پیشەسازی و بازرگانی و فەرمانبەرییەتی دەوڵەت) سێ سەرەتا بە بەرهەرمهێن و کۆتاییش بە نابەرهەمهێن ناو دەبات.

بە وردبوونەوە لە پۆلێنی سەرەوەی "ئیبن خەلدون" سەرنج دەدەین؛ کە کاری خەڵک و دانیشتوانی لادێکان دەچێتە ژێر پۆلێنی کارە بەرهەمدارەکان، بە پێچەوانەوە؛ بەشێکی زۆری دانیشتوانی شار و ئاوەدانییە گەورەکان، کاری فەرمانبەری بۆ کەرتی گشتی، یان کەرتی تایبەت دەکەن!

٢-١/١) لایەنی تەندروستی

لە ڕوانگەی شێعری "بەهاری لادێ" و بەوپێیەی هێمن لەم دەقە شێعرەدا وەسفێکی تەواو و گشتگیر و هەمەلایەنی "ژیانی لادێ" و خەسڵەتە هەمەچەشنەکانی گوندنشینان دەکات، بە شێوەیەکی زۆر جوان و گونجاو و زانستی، باسی تەندروستی لادێیان دەکات و هۆکاری تەندروست باشیشیان دەخاتە ڕوو، هەروەک باسیش لە کۆمەڵێک خوو دابونەریتی تەندروستی لادێنشینان دەکات. لەوانە:

١ .گوندنشینان نێر و مێ بە ڕۆژ کار دەکەن، ئەمەش وا دەخوازێت، کە زوو لەخەو هەستن و زووش بخەون! هەڵبەتە زوو لەخەو هەستان و ئەنجامدانی کاری ڕۆژانە، دەبێتە هۆی ماندووبوونی جەستە و شەکەتی، ئەمەش وا دەکات، کە چۆن زوو لە خەو هەڵدەستن، بەهەمان شێوەش زوو بخەون و تا بەرەبەیانیش بێدارنەبنەوە. لەم بارەیەوە شاعیر دەڵێت:

(کە نانی خوارد و لێی نووست تا بەیان نابێ لە خەو بێدار)

(موکریانی٢٠٠٥: ١٢٦)

بەڵام کاتێک سەرنج دەدەین؛ داب و نەریتی خەڵک و دانیشتوانی شار، پێچەوانەی دابی دانیشتوانی گوندە، چونکە بەهۆی تەکنەلۆژیا و کۆمەڵێک ئامێر و بابەتی هەمەجۆر، بەشێکی زۆری شارنشینان تا درەنگانی شەو بە دیار تەلەفزیۆن و دراما و پرۆگرامی میدیایی بێدارن و ڕۆژانەش درەنگ و لە ناوەختدا لە خەو هەڵدەستن!

بەدڵنیاییەوە ئەم بابەتە یەکێکە لە بابەتە سەلمێنراوە پزیشکییەکانی سەردەم و دەیان و سەدان توژینەوەی زانستی لەم بارەیەوە کراون، بەڵام بەباشی نازانین؛ بیخزێنینە نێو وردەکاری بابەتەکە، چونکە دوورمان دەخاتەوە لە باسە سەرەکییەکەی خۆمان.

هەڵبەتە بە شێوەیەکی گشتی چۆن ڕۆژانەی گوندنشیان جیاوازە لە ڕۆژانە و داب و نەریتی شارییان، بە هەمانشێوەش؛ شەوانەکانیان زۆر جیاواز و تایبەتە! مامۆستا هێمن لە دەقە شێعری (گریانی نیوە شەو)دا زۆر جوان وەسف و وێنای شەوانەی گوندنشینان دەکات و دەڵێت:

شەوانە ئەو دەمانەی شەو دەگاتە کاتی نیوەی شەو

خەڵک نووست و لە چاوی من کەسەر دیسان ڕەواندی خەو

سکووتێکی بەسام سەرتاسەری ئەم دێیە دادەگرێ

دەڵێی هەر زیندەوارێکی هەیە لەو دێیەدا دەمرێ

لە هیچ لا خشپەیەک نایە، چرای ماڵێکی نایسێ

بەئەسپایی لە ماڵ دێمە دەرێ دەخوشم وەکوو نیسێ

تەک و تەنیا بەئارامی دەچم بۆ گردەکەی بەر دێ

بەدڵتەنگی وکز و خەمناکی ڕادەکشێم لەسەر بەردێ

دەکەم جا سەیری ئەستێران و هەڵدەمژم شنەی شەوبا

شەو و بێدەنگی چەند خۆشە، هەمیشە خۆزگە هەر شەو با

وەکوو ئاواڵی چاک ئەستێرەکان گوێ ڕادەدێرن بۆم

هەتا بۆیان بەیان کەم موو بەموو ڕازی دەروونی خۆم

کوڵم هەڵدەستێ ئەو جارە و لەبەر دەردم دەناڵێنم

هەتا ئاوری دڵم دەکوژێتەوە ئەسرین دەبارێنم

شەوانە گەر نەکەم ئەو شیوەن و ناڵین و گریانە

دەسووتێنێ وجوودم ئاگری ئەم جەرگە بریانە

بەڵێ گریانی نیوەی شەو دەکا ناسۆری دڵ مەرهەم

کوڵ وکۆم دادەمرکێنێ و بەجێ دێڵێ دڵی من خەم

(موکریانی٢٠٠٥: ١٧٤)

٢ .کارکردن و ماندوبوون و جوڵەی زۆری دانیشتوانی لادێ، دەبێتە هۆی سوتانی چەوری و هەرسکردنی خواردن و زۆر ئاوخواردنەوە، هەموو ئەمانەش هۆکارن بۆ تەندروستییەکی باش، بە پێچەوانەوە وابەستەبوونی شارنشینان بە هەندێک دابونەریت و خوو، وەک تەنبەڵی و دانیشتن و خواردنی کۆمەڵێک خواردنی خێرا و ئامادەکراو، زیان بە تەندروستی مرۆڤ دەگەیێنن.

٣- جۆر و شێوازی نانخواردنی لادێنشینان

بە وردبوونەوە لە وشە و دەستەواژەکانی شێعرەکە و شێوازی هۆنینەوەیان، دەردەکەوێت، کە شاعیر هیچ لایەنێکی ژیانی لادێی، پشتگوێ نەخستووە! لەبواری ڕۆشنبیری تەندروستی و جۆر و شێوازی نانخواردنیش، زۆر بە جوانی و وردەکاری هونەرییەوە، باس لە سیستەمی نان خواردنی گوندنشینان دەکات، لەم بارەیەوە دەڵێت:

(پەنیر و ڕۆن و ماست و هێلکەت بۆ لە دێڕا دێن

خوری، مازوو، کەتیرە، دەغڵ و توتن بەرهەمی لادێن

نمەک خوردەی دەسی وەرزێرە شێخ و حاکم و سەردار).

(موکریانی٢٠٠٥: ١٢٦)

٣/١/١ ئاکارجوانی و ڕەوشتبەرزیی گوندنشینان:

مامۆستا هێمن لە درێژەی پەسنەکانیدا بۆ خەڵکی گوند، باسی چەند خەسڵەتێکی تری جوانی گوندنشینان دەکات:

هەموویان توندوتۆڵ وگورجوگۆڵ و چوست و چالاکن

هەموویان بێ فروفێڵ و بەکار و سادە و پاکن

له لادێدا خراپ زۆر کەم دەبینی نێر و مێ چاکن

نە ئالوودە بە ئالکۆل و نە فێری بەنگ و تریاکن

دەبێ بێ دەرسی ئەخلاق لێرە بخوێنێ کورپێژگەی شار)

(موکریانی٢٠٠٥: ١٢٦)

لەم بەیتەدا شاعیر چەند پەسنێکی جوان دەداتە پاڵ لادێییان لەوانە:

خاکیبوون و سادەیی، کە بێگومان ئەم دوو ئاکارەش لە جوانترین و باڵاترین ئاکار و بەهاکانی مرۆڤن! لە بەرانبەردا زۆرینەی شارنشینان بە هۆکاری جیاجیا و جەنجاڵی وکار و پیشە زۆر و هەمەجۆرەکانی شار و دەوڵەمەندی و پلەوپایە، خۆیان لێدەگۆڕێت و سۆز و پەیوەندی خزمایەتی و هاورێیەتیش ڕوو لە کزی دەکات! بەداخەوە ئەم بارودۆخەش سەردەکێشێت بۆ سەرهەڵدانی دیاردەی فرتوفێڵ و تەڵەکەبازی و پاشقولگرتن لە یەکتری، بەڵام بەهۆی ئەوەی؛ لە نێو گوندنشیناندا ئەم هۆکارانە زۆر کەم دەبینین، لەم خووە ناشیرینانەش بەدوورن!

هێمن بەردەوامە لەسەر وێناکردنی ژیانی "شار و لادێ" ئاماژەش دەکات، کە بەهۆی جەنجاڵی و دونیاویستی و کێبرکێی شارنشینان، چەند ئاکارێکی ناشیرینی دزێوی ترسناکی کوشندە بڵاو دەبنەوە، وەک (پەنا بردنە بەر خواردنەوەی مەی و ماددە هۆشبەرەکان و...).

شاعیر هەر بەمەش ناوەستێت و داوا لە خەڵکی شار دەکات، کە بێنە دێهاتەکان و وانەی ڕەوشت و ئاکاری بەرزی مرۆیی فێر بن! لەم بارەیەوە دەڵێت:

(دەبێ بێ دەرسی ئەخلاق لێرە بخوێنێ کورپێژگەی شار)

(موکریانی٢٠٠٥: ١٢٦)

٤-١/١) یەکسانی ژن و پیاوانی لادێ

یەکسانی و هاوشانی ژنان و پیاوانی لادێکانی کوردستان، یەکێکە لە شانازییەکانی کۆمەڵی ڕەسەنی کوردەواری، هەر لە دێرزەمانەوە؛ ئافرەتانی کورد هاوبەش و هاوکار و دەسبارگر و پشتیوانی پیاوەکانیان بوون! ژنی ڕەسەنی کوردی هیچ کاتێک نەبووە؛ خۆی لە کارێک ببوێرێت! بەڵکو هاوشانی باوک و براو و هاوسەر و خزمەکانی تێکۆشاوە و لە پێناو و خێزان و وڵاتدا ڕەنج و زەحمەتی کێشاوە! لە خەباتی نەتەوەیشدا ژنان هاوشانی پیاوان لە سەنگەری پێشەوەی خەباتی ڕزگاری بوون. خەبات و تێکۆشانی ژنانی لادێکانی کوردستان، ڕەنگدانەوەی بەسەر شێعر و وێژەی کوردیدا هەبووە! هێمن لەم بارەیەوە دەڵێت:

(کچێک پێیەتی دوو گۆزە بەلەنجە دەچتە سەر ئاوێ

کچێکی تر شەکۆی هەڵگرتووە دەڕواتە پاراوێ

ژنێک چەند ماشەری پێیە، دەیانهێنێتە بەر تاوێ

ژنێکی تر بەدەستاڕێ دەهاڕێ گەنمی بۆدراوێ

بەرەو ماڵ بوونەوە پۆلێک و پۆلێک دەچنەوە بۆ بژار)

(موکریانی٢٠٠٥: ١٢٧)

لەم دەقەی سەرەوەی شاعیر، بەدەردەکەوێت، کە ژنانی لادێ بەشداری هەموو کارو پیشەکانی خێزان و ئاواییان کردووە!

قانیعیش هەمان بابەت لە ناوەڕۆکی شێعری (مازوو چنینی لادێ) دەسەلمێنێت و دەڵێت:

(فەرقی نییە نێر و مێ

هەرچی دانیشتووە لە دێ

هەموو خەریک فەرمانن

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

بە دەست هێنانی نانن

تا تەواو ئەبیٚ هاوین

تیٚ ئەکۆشن زۆر بە تین

بەینیٚ لەویا بەتاڵن

خەریکی ئیشی ماڵن)

(قانیع٢٠٠٥: ٣٧٥)

کەواتە: لە کۆمەڵی کوردیدا؛ هیچ کەلێن و جیاوازییێک لە نێوان پیاو و ژندا نەبووە! پیاو و ژنی گوندنشینی کوردستان، ڕۆژانە بە یەکەوە کاریان کردووە و شەویش لە ماڵێکی بچووکدا لە سەر خوانێکی سادە و ساکاردا کۆبونەتەوە.

بە پێچەوانەوە دوای قۆناغی شارنشینی و تەوژمی نوێگەریی، زۆرجار دەبینین؛ کە پیاو و ژنی کورد لێکهەڵبڕاون و هەر یەکەشیان لە ئاوازێک دەخوێنێت! لە کاتێکدا ژن و پیاوی شارنشین لە ڕۆژدا بەیەکەوە نین و هەر یەکەیان سەرقاڵی کاری خۆیەتی، دوای گەڕانەوەشیان؛ کەم وایە؛ بەیەکەوە لەسەر خوانی خێزانی کۆببنەوە! بەڵکو هەر یەکەیان ماندوبوون و بێزاری خۆی، بە بەرانبەرەکەی دەڕێژێت و هیچ کامێکیشیان هەست بە ئارامی و بەختەوەری ناوەکی ناکات!

هەروەک کۆمەڵناسی ئێراقیش "دکتۆر عەلی وەردی" بەختەوەری ودڵخۆشی و ئاسودەیی مرۆڤ، زیاتر دەبەستێتەوە بە قۆناغی پێش شارنشینی، لەم بارەیەشەوە دەڵێت: (دەتوانین بڵێین: مەدەنیەت و دڵەڕاوکیٚ لە یەکتر جیانابنەوە، مرۆڤ بەر لە دەرکەوتنی مەدەنیەت لە خۆشگوزەرانی هەمیشەیی دابوو، دڵەڕاوکێیان نەبوو، نەیاندەپرسی "بۆچی؟" هەموو شتێکیان لەبەردەست دابوو، کە لەلایەن باب و باپیران ئامادەکرابوو، ئەوانیش لەسەری دەڕۆیشتن) د. عەلی وەردی/ گاڵتەجاڕی عەقڵی مرۆڤ ٢٧

هەروەک کاک سواری شاعیریش دەربارەی دڵڕفێنی و ڕەنگینی دیمەنی گوند و ئاسودەیی ژیانی لادێنشینان دەڵێت:

گوڵم!

دڵم پڕە لە دەرد و کوڵ

ئەڵێم بڕۆم لە شارەکەت

ئەڵێم بەجامیٚ ئاوی کانیاوی دێیەکەم

عیلاجی کەم کوڵی دڵی پڕم،

لە دەردی ئینتیزارەکەت

وەڕەز بووگیانی من لە شار و هاڕەهاڕی ئەو

لە ڕۆژی چڵکن و نەخۆش و تاو و یاوی شەو

ئەڵێم بڕۆم لە شارەکەت

لە شاری چاو لەبەر چرای نیئۆن شەوارەکەت

بڕۆمە دیٚ کە مانگەشەو بزێتە ناو بزەم

چلۆن بژیم لە شارەکەت

کە پڕبەدڵ دژی گزەم؟ !

لە شارەکەت، کە ڕەمزی ئاسن و منارەیە

مەلی ئەوین غەوارەیە

ئەڵێی لە دەوری دەست و پێم

ئەوەی کە تێل و تان و ڕایەڵە، کەلەپچەیە

ئەوەی کە پەیکەرە میسالی داوەڵە

ئەوەی کە دارە تێلە، مەزهەری قەنارەیە

لە شارەکەت کە مەندی دووکەڵە

کە دێتە دەر لە ماڵی دەوڵەمەند

وە تیشکی بێ گوناهی خۆرەتاو ئەخاتە بەند

لەهەر شەقام و کووچەیەک شەپۆڕی شینە

دێ بەرەو دڵم

دەستی گەرمی ئاشنا نییە کە ئەیگوشم

دەستی چێوییە

لە شارەکەت زەلیلە شێر،

باوی ڕێوییە

بە هەر نیگایەک و پەتایەکە

ئەڵێم بڕۆم لە شارەکەت

گوڵم، هەرێمی زۆنگ و زەل

چلۆن ئەبێتە جارەگوڵ

لە شاری تۆ، لە بانی عەرەشە قۆنەرەی دراو

شارەکەت

ئاسکە جوانەکەم!

تەسکەبۆ ئەوین و بۆ خەفەت هەراو

کێ لە شاری تۆ، لە شاری قاتڵی هەژار

گوێ ئەداتە ئایەتی پەڕاوی دڵ؟

منێ کە گۆچی تاوی گەرمی بەردەوارەکەی عەشیرەتم

بەدارە تەرمی کووچەکانی شارەکەت

ڕانەهاتووە لەشم

بناری پڕ بەهاری دێ

ڕەنگی سوور و شین ئەدا

لە شیعر و عاتیفەی گەشم

ئەڵێم بڕۆم لە شارەکەت گوڵم (ئێڵخانی زادە ٢٠٠٧: ٦٧)

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

٥-١/١) فرە پیشەیی و هەمەکارەیی خەڵکی لادێ

یەکێکی تر لە خەسڵەتە جوانانەکانی لادێنشینان، کە هێمن؛ لە باسی لادێ و لادێنشیناندا ئاماژەی بۆ دەکات "فرە پیشەیی و هەمەکاری خەڵکی گوندە".

هێمن ئەوەندە جوان وێنای دۆخی سەرقاڵی گوندنشیان بە کار و پیشەکانیان دەکات، کە هیچ دەرهێنەرێک ناتوانێت؛ بەم شێوە هونەرییە دەقی درامایێک بنوسێت. شاعیر دەیەوێت پێمان بڵێت؛ سروشت و تایبەتمەندیی ژیانی گوند، وا دەخوازێت، کە هەر یەکەیان کار و پیشەیێک ئەنجام بدەن، هەڵبەتە ئەمەش بە ئامانجی فەراهەمکردن و دەستەبەرکردنی سەرجەم پێداویستییەکانی ئاوەدانی و گوندنیشیان! دەیەوێت پێمان بڵێت؛ خەڵکی گوند ئەوەندە زیرەک و ماندوو نەناسن؛ هیچ کار و پیشەیێک پشتگوێ ناخەن؛ هەر کەسە کارێک دەکات و هەمووشیان بە یەکەوە یەک ئامانج و مەبەستیان هەیە و بەرژەوەندیی گشتی و ئاوایی لەسەروی هەموویانە و بە هەرەوەزیی و کاری بە کۆمەڵیش یارمەتی یەکتر دەدەن و کاروبارەکانی گوندیش رادەپەڕێنن و هەموویان تەواوکاری یەکن!

هەندێک لە گوندنشینان سەرقاڵی باغ و بێستاندارین، هەندێکی تر گەنم و جۆ و دانەوێڵە دەروێنن و ڕەنێویان دێنن، هەندێکی تریش تەماتە و توتن و جۆرەکانی تری کشتوکاڵی، لە بەرانبەردا بازێک لە لادێنشینان بە مەڕداری و گاوداریەوە سەرقاڵن و یەکێ شوان و یەکێ جوتیار، یەکێ دارتاش و ئەوی دی وەستای دیوارە.

دانیشتوانی گوند هەموویان دەجوڵێن و کار دەکەن، هەمووشیان ئاتاجی هاوکاریی یەکترین! خۆ ئەگەر چەند هەوڵێکیشیان خراپ بن و نایێنە بەرهەم، ئەوانی دیکە هەر دێنە بەرهەم و سودیان لێ وەردەگرن، بەشێکی زۆری دانیشتوانی گوند لەیەک کاتدا چەندین کار و بەرهەمی جیاوازییان هەبووە! دەتوانین بڵێین: سەرچاوەی داهاتی گوندنشینان تەنها یەک سەرچاوە نییە، بەڵکو فرەچەشنە و درەنگتریش دوچاری قەیرانی دارایی دەبنەوە! بەداخەوە نەمانتوانی فەرهەنگ و کلتوری گوند بگوازینەوە بۆ قۆناغی شارنشینی و سەرەتاکانی بونیادنانی ئیدارەی خۆماڵی کوردی لە کوردستان باشور! ئەفسوس نەمانتوانی کەرتەکانی کشتوکاڵی و پیشەسازیی پەرە پێبدەین! بەڵکو هەموو سەرنج و تواناکانی خۆمان خستە سەر یەک بوار و هەربۆیەش خاوەنی بناغەیەکی پتەوی ئابوری نین! کەواتە هێمن ناحەق نەبووە هێندە ژیانی لادێی بە دڵ بووە، ئەوەتا دەبینین نەک تەنیا لە رووی ئاکار و تەندروستی بەڵکوو لە رووی ئابووریشەوە گوندنشینان توانیویانە بابەتی خۆبژێوی پەرە پێبدەن.

تێبینی: لە بابەتی ژماردن و ڕیزکردنی کاروبارەکانی گونددا هەست دەکەم؛ هێمن کاریگەری ناوەڕۆکی دەقە شێعری "مازوو چنینی لادێ"ی قانیعی لەسەر بووە، چونکە ئەویش بە هەمان شێوە باس لە کار و پیشە جیاوازەکانی گوندنشینان دەکات و بەدوای یەکترا ڕیزیان دەکات.

٦-١/١) پشوودرێژیی و کۆڵنەدان

خەسڵەتێکی دیکەی خەڵکی گوند، کە هێمنی شاعیر،باسی دەکات، بریتییە لە ئارامگرتن لەسەر ناخۆشییەکانی ژیان و پشوودرێژیی و خۆڕاگریی و کۆڵنەدان و نەسرەوتن:

(بەتاڵ و تفت و سارد و گەرم و ناخۆشی ژیان ڕادێن
بەگژ تین و بڵێسە و بەفر و باران و هەوردا دێن)
(موکریانی٢٠٠٥: ١٢٦)

هەڵبەتە خەڵکی لادێ بە شێوەیەکی سادە و ساکار و سەرەتایی ژیان بەسەر دەبەن، لەگەڵ کەشوهەوای جۆراوجۆر و سەرما و گەرما و بەفر و بەستەڵەک و هەرەسی بەفر و لێزمەی باران و لافاو ڕادێن! بێگومان جوتکردن دروێنە و شەنەکردنی خەرمان و پاراو و بژار و دەسکەنە بە بێ ئەزیەت و ماندوبوون ئەنجام نادرێن، بەڵام گوندنشینان لەگەڵ ناڕەحەتییەکانی ژیان و کارکردن و کەش و هەوا خۆیان دەگونجێنن!

بەدڵنیاییەوە ئەم خۆگونجاندنەش ئاسان نییە و هەموو مرۆڤێک ناتوانێت ئەنجامی بدات! نكۆڵی ناكرێت؛ كە پشوودرێژی و خۆڕاگریی و خۆگونجاندن تاقەتپڕوكێنە! بەڵام مرۆڤگەلێكی بەهێز و ئازا و بەجەرگ و دلێر پەروەردە دەكات، ژینگەی گوند و دێهاتەكان ژینگەی بەرهەمێنانی ئازایەتی و جوامێری و جەربەزەییە! مێژوو پێمان دەڵێت: گوند و چیاكانی كوردستان مەڵبەندی تێكۆشەرانی ڕێگای ڕزگاری و ئازادین! هەندێک لە گوندنشیان وەک چیاکان بەهێز و سەربەرز و پتەو و قارەمان و دلێرن و پیاوانی تەنگانەو ڕۆژگارە سەختەكانن! هەر بۆیە زۆرینەی جەنگاوەرە نەبەردەكان و گیانباز و بوێرەكانی مێژووش لە نێو گوندنشینانادا هەڵكەوتوون! لە بەرانبەردا ژیانی شاریيان، كە پشت بە كەرەستەكانی خۆشگوزەرانی و دابینكردنی گەرمكەرەوە و فێنككەرەوە دەبەستێت و زۆرجاریش ناتوانن خواردنی خۆشیان دروست بكەن و خواردن و خواردنەوەی ئامادەكراو دەخۆن! بە كورتی و بە پوختی؛ ژیانی حازرخۆری بەرسێبەر، مرۆڤانێكی ناسک و نەخەسڵیوو نەپەڵتیو بەرهەم دێنێت و توانای تاڵی و هەوراز و نشێوییەكانی ژیانیان نییە!

بەپێی دیدی كۆمەڵناسەكانیش؛ دیاردەی پشوودرێژی و خۆراگری دێهاتییان پەیوەستە بە ژینگە و سروشتی ژیانكردن و گەڕان و سوڕان بەدوای پەیداكردنی بژێوی ژیان و پێداویستییە سەرەتاییەكانی ژیان، لەم بارەیەشەوە "ئیبن خەلدون" دەڵێت: ("ئیبن خەلدون" لەمبارەیەوە دەڵێت: (بەو پێیەی خەڵک و دانیشتوانی شارەكان، لە ماڵەكانیاندا بەبێ هیچ ترس و لەرزێک پاڵیان داوەتەوە) (العبدة ٢٠٠٩: ١٢٥) كورد گوتەنی: "پشتێنیان لێكردۆتەوە و مێشیان میوان نییە" هەروەها بەشێوەیەک لە ناز و نیعمەت و خۆشگوزەرانیدا ڕۆچوون، كە "ئاگایان لە مەحمودی بێ زەواد نەماوە"

لەبەرانبەریشدا خەڵكی گوند و پێدەشتەكان، بەهۆی بارودۆخ و سروشتی ژیانیان، چاونەترس و جەربەزەن

٧-١/١) نەفسبەرزیی

ناوەڕۆكی ئەم بابەتە، كە لە ژێر سەرەناوی "نەفسبەرزیی" ڕێكخراوە، زۆر لە ناوڕۆكی خاڵی پێشوو نزیكە، چونكە یەكێک لە دەرهاویشتە و دەرەنجامەكانی ماندوویەتی و ڕاكردن بەدوای ژیاندا، بریتییە لە نەفسبەرزیی و شكۆمەندی كەسی ماندوو زەحمەتكێش، هەروەک لە كوردەواریشدا دەگوترێت "دەستی ماندوو لەسەر سكی تێرە". بەدڵنیاییەوە كەسی ماندوو ڕەنجدەر، بەهای كار و شەونخوونییەكانی دەزانێت و هەمیشەش پشت بەخۆیی و تواناكانی دەبەستێت و هەوڵدەدات لەسەر قاچەكانی بوەستێت و چاوەڕێ نییە؛ سایە و سێبەری هیچ كەس و خانەوادە و لایەنێک بیحەسێنێتەوە! هەروەک ئەم جۆرە كەسانە لەبەردەم سەختی و ناخۆشییەكانی ژیاندا ئارامگر و خۆڕاگرن، و هەژاری و پێداویستییەكانی ژیانیش ڕایانناكێشن بۆ سەركزی و دەستپانكردنەوە. بەپێچەوانەوە؛ كەسانی تەنبەڵ و مشەخۆر لەبەردەم شكست و كۆسپەكانی ژیاندا لەرزۆكن و لەپێناو دابینكردنی سادەترین پێداویستییەكانی ژیانیشدا، دەست لەبەردەم خەڵكی پان دەكەنەوە! ئەفسوس هەندێک جار ئەم دۆخە وا دەكات، كە مرۆڤ نەفسبەرزیی و جوامێریی مرۆڤایەتی خۆی لە دەست بدات و جۆرەها كزیی و كڵۆڵی سەرنەویكردنیش قبوڵ بكات! مرۆڤگەلێک هەن؛ تەنهاوتەنها لە پێناو پارووە نانێک، یان بەدەستهێنانی پارە و پلە و پایەكی كاتی، شكۆی ڕێزی خواكردی خۆی لە دەست دەدات و لە بری ڕشتنی تنۆكەكانی ئارەقی ماندوویەتی، پەردەی شەرم و شكۆی دەدڕێت و هیچ شتێک بە نەنگی نازانێت!

لە لایەكی تریشەوە هەمیشە ئەم جۆرە مرۆڤانە دەبنە بار بەسەر كۆمەڵ و دەوروبەری خۆیاندا، چونكە هەر نیازمەندن بە وەرگرتن و دەست و سەر نەویكردن! ئەمانە بەكاربەری بێ بەرهەمی مفتەخۆری پێ نەزانن! بەڵام گوندنشینی ماندووی حەلاڵخۆری زەحمەتكێشی ڕەنجدەر، شەونخوونی دەكات ئارەق دەڕێژێت و دەستەكانی دەقڵشێت.

كەواتە: بەپێی ئەم وێنایەی هێمن بۆ ڕەوتی ژیانی دانیشتوانی گوندەكان دەیكات، هەمیشە دێهاتییەكانی كوردستان، لە پێناو سەربڵندی و نەفسبەرزیی و ئازادییەتی بیر و هزرییان ، چاو لەدەستی هیچ خەڵكێک ناكەن و ڕووگیریان نابن!

لەم بارەیەوە دەڵێت:

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

(دەکێشن زەحمەت و ناخۆن وەکوو وان نانی خۆراپی

دەکەن کار و دەرێژن ئارەق و ناژین بەرپیسوایی

لە سەریاندا نییە پۆز و ئیفادە و فیزی ئاغایی

لەسایەی زەحمەت و رەا! و لە سایەی کار و ئازایی

بەسەربەرزی دەژین بۆکۆمەڵ و گەل نابنە سەربار)

(موکریانی٢٠٠٥: ١٢٦)

٨-١/١) خێرۆمەندی و دڵئاوەدانی دانیشتوانی لادێ:

هەڵبەتە: چاکە و پیاوەتی و میواندۆستی وگیانی هاریکاری و هەماهەنگی، خەسڵەتی مرۆڤە مەزنەکانن، لەم بارەیەشەوە کۆمەڵناسەکان ژینگەی گوند و قۆناغی پێشی شارستانییەت و مەدەنیەت، بە نیشتیمانی ئەسڵی ئەو ئاکار و بەها کۆمەڵایەتییانە دەزانێت، لەم بارەیەشەوە "ئیبن خەلدون دەڵێت: (مرۆڤەکان بە سروشت و تەبیعەتی خۆیان لەسەر کاری باش و یارمەتیدانی خەڵک خوڵقێنراون، بەڵام دواتر بە هۆی کۆمەڵێک هۆکار و فاکتەری ژینگەیی، گۆڕان بەسەر خوو رەوشت و ئاکاریاندا دێت، هەروەک پێغەمبەری خودا(د.خ)دەفەرموێت: ما مِن مَوْلُودٍ إلَّا يُولَدُ علَى الفِطْرَةِ، فأبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أوْ يُنَصِّرَانِهِ، أوْ يُمَجِّسَانِهِ

واتا: هەموو کەسێک لەسەر فیترەتی کاری باش و خێرۆمەندی لەدایک دەبێت، بەڵام دواتر بە هۆی ژینگەی خێزانی و کۆمەڵێک فاکتەری تر، گۆڕانکاری بەسەر بیروباوڕ و رەفتارەکانی مرۆڤدا دێت.

کەواتە: لەپشت هەر یەکێک لە "کاری باش" و "کاری خراپ"دا کۆمەڵێک هۆکار و فاکتەر هەن، ژینگەی هەریەکێکیشیان لە ژینگەی ئەوەکەی تر جیاوازە، مرۆڤیش بە ئەندازەی نزیکی لە هۆکار و ژینگەی هەر یەکێک لەم دوو چەمک و بابەتە دژبەیەکانە، لە چەمکی بەرانبەر دور دەکەوێتەوە، ژینگەی دەشت و گوند و دێهاتەکانیش نزیکترە لەکاری باش و خێرۆمەندی، بە بەراورد بە ژینگەی شارەکان). (العبدة ٢٠٠٩: ١٢٠) لەم بارەیەشەوە هێمن دەڵێت:

هەموویان توندوتۆڵ وگورجوگۆڵ و چوست و چالاکن

هەموویان بێ فروفێڵ و بەکار و سادە و پاکن

لە لادێدا خراپ زۆر کەم دەبینی نێر و مێ چاکن

نە ئالوودە بەئالکۆل و نە فێری بەنگ و تریاکن

دەبێ بێ دەرسی ئەخلاق لێرە بخوێنێ کورێژگەی شار

(موکریانی٢٠٠٥: ١٢٦)

٢/١) فەرهەنگۆکی دەقە شێعری"بەهاری لادێ"ی هێمنی موکریان

ئاڵودە

گیرۆدەی شتێک

فیسار کەس ئالوودە ی جگەرەیە (خاڵ٢٠٠٥: ٩)

ئاڵکۆڵ

کحول، ئاڵکۆڵ

بەنگ

بەری گیایەکە کێشانی سەرخۆشی دەدا

گیانداری قەتیس ماو - زازا نیشان

زازا کات (خاڵ٢٠٠٥: ٦٦)

حەشیشە، گیایەکە دەیکێشن و خەیاڵ دەیانگرێ

ئێژی بەنگت کێشاوە

گەڵای دار، پەلک

نیشانە، بەڵگە

وەستاو

لێرە بەنگ بووە

وەخت، کات (هەژار١٩٩٠: ٨٦)

ناوی گوڵێکە ، جۆری پەڕەکەی وردتۆپەڵە، لاسکەکەی ڕەقە و دڕکاوی نییە، بۆنێکی کەمی هەیە، کێوی و ماڵییە بە تۆو زیاد ئەکرێ (شێخانی ٢٠٠٩: ١٠١)

بازن

شتێکە لە زێڕ یا زیو و یا شتی تر، ژنان بۆ جوانی دەیکەنە مەچەکیان (خاڵ٢٠٠٥: ٢٩)

مووچەوانە، دەستەوانەی ئاڵقە لە زێڕ یان زێو، بازنە

لە گۆوەندی میری مەزن / دەستیان دەشت، تەڕ بوون بازن (هەژار١٩٩٠: ٤٢)

بالۆرە

جۆرە گۆرانییەکی کوردییە (خاڵ٢٠٠٥: ٣٢)

گۆرانی هەڵدانی کچ و کوڕ لە چیاکە هەوایەکی تایبەتی هەیە (هەژار١٩٩٠: ٤٦)

بژار

پاک کردنەوەی شینایی لەو گیایانەی کە زیانی پێ دەگەیەنێ

گیایەکە لەناو شیناییدا بژار دەکرێ (خاڵ٢٠٠٥: ٤٠)

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

گیای خراب لە ناو زەرعات

دانەی بێگانە لە ناو دانەوێڵەدا

خۆدۆزین

ژمار

گوێزت بەبژار دەدەمێ (هەژار١٩٩٠: ٥٥)

بلوێر

دارێکی درێژی کون تێ کراوە لە وێنەی سەبیل منداڵ لە پێشکەدا میزی پێدا دەکاتە خوارەوە

لوولک (خاڵ٢٠٠٥: ٤٢)

بلول

جێ میزی مناڵ لە بێشکەدا، لولک (هەژار١٩٩٠: ٥٨)

بلوور، بلوێرشامی، بلوێر کەتە، بلوول، فیق

ئامێرێکی مۆسیقای فووتێکردنە، لە قامیش دروستدەکرێت، (حەفت) کون لەڕووی سەرەوە و کونیکێش لەڕووی بنەوەیەتی ئەم ئامێرە لەدوو بەش پێکدێت؛ یەکەم قامیشە کلۆرەکەیە و ئەوی دیکەش پارچە لوورێکی گچکەیە دەخرێتە ناوکونی قامیشەکە. لەو سەرەی کە دەکەوێتە بەرامبەر دەمی بلوێرژەن ئەم دارە (لورکەش) بۆ ئەمەیە ئامێرەکە یەکسەر دەنگی لێوە دەرچێت.

شوانە لەسەر بەردە بێر / تێی تۆراندووە لە بلوێر. (شێخانی ٢٠٠٩: ٧٥)

بێدار

هۆشیار - بێدار بوونەوە: هۆشیار بوونەوە - بێدار کردنەوە: هۆشیار کردنەوە (خاڵ٢٠٠٥: ٦٩)

نەخەوتوو – لاواز - زۆر بێدار و بارە (هەژار١٩٩٠: ٨٩)

بەندەن

شوینی سەخت لە شاخ (خاڵ٢٠٠٥: ٦٦)

چیا، کێو، کەژ

لەش، بەدەن - هەموو بەندەنم دێشێ (هەژار١٩٩٠: ٨٦)

پاراوێ

شتی تەڕ و تێراو (خاڵ٢٠٠٥: ٧٦)

تێراوو

شەق و تورت و لە گەشە (هەژار١٩٩٠: ٩٧)

ئاودانی چاک (شێخانی ٢٠٠٩: ١١٣)

پاسۆڕ

کایە بە پەڕی پاسۆڕکردن (هەژار١٩٩٠: ٥٤٦)

ئاس

جۆرە مقەببایەکە قوماری پێ دەکرێ (خاڵ٢٠٠٥: ٤)

پەڕێکە لە پەنجاو دوو پەڕی قومار (هەژار١٩٩٠: ٦)

پاڵودە

خواردنێکە لە کرمی سپی دەکا، نیشاستەی پاڵێوراوە دە شەکری دەکەن فارسی: پالودە، فالودە(هەژار١٩٩٠: ١٠١)

پرمەی کەحلان

پرمە:

هەناسەدان بە لووت بە توندی بە جۆرێک کە دەنگی لێوەبێ

فیسارکەس دایە پرمە ی گریان، یا وڵاخەکە پرماندی

پرمە پرم: پرمەی یەک لەدوای یەک

پرم و هوڕ: پرمە پرمی زۆر (خاڵ٢٠٠٥: ٨٤)

دەنگی لوتی یەکسم

گریانی لە ناکاو - لە پرمەی گریانی دا، فارسی: صدای بینی اسب (هەژار١٩٩٠: ١٠٦)

پلووسک

شتێکی بۆشە ئاو و چۆڕاوگەی پێدا دێتە خوارەوە (خاڵ٢٠٠٥: ٨٩)

لوس، لوساوک، پلور (هەژار١٩٩٠: ١١٢)

پۆکەر

جۆرە قومارێکە بەکاغەز دەکرێ (خاڵ٢٠٠٥: ٩٢)

جۆرێ قوماری بە پەڕانە (هەژار١٩٩٠: ١١٥)

پەین

پیسیی وڵاخی بەرزەی یەکسم (خاڵ٢٠٠٥: ١٠٢)

گوی ماڵات کوت بۆ زراعەت (هەژار١٩٩٠: ١٢٦)

تەلان

تەلان (خاڵ ٢٠٠٥: ١٣٧)

بەندەن، بەرزایی کێو (هەژار١٩٩٠: ٦٨٠)

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

جێژوان

ژوانگە، ئەو شوێنەی دوو دڵدار یەکتری لێ دەبینن (گەردیگلانی٢٠٠٩: ٨٨)

چاپووک

چاپک، چالاک، حەسقک، چەپووک، گورج، خرز، لێهاتوو، قۆچاخ، خەیرا، گۆڵ – ناوی کوڕانە (شێخانی ٢٠٠٩: ١٨٧).

چارشێو

شتێکی چوارگۆشەی گەورەیە لە ئاوریشم و سورمە دروست دەکرێ ژنان لەجیاتی باڵاپۆش دەیگرنەوە(خاڵ٢٠٠٥: ١٦٤)

بریتییە لە کۆتاڵێکی بەرین کە سەرتاپای ژن دادەپۆشێ و دوو چەشنی هەیە: یەکیان هەر پەڕۆیەکی ئاساییە و بە سەردا دەدرێ؛ یەکیش لە ناوقەددا کەمەری هەیە و لە سەر پشتێند توند دەکرێ. چارشێو تایبەتی ژنانی شارستانییە و لە ئاواییەکاندا کەلکی لێوەرناگیرێ. چارشێوی باوی موکریان، چارشێوی ڤا بووە (سەمەدی٢٠١٣: ٦ – ٧)

چارشە ،چارشەب، چارشۆو، چارشۆ، چارشەو.

شێوە چوارگۆشەی گەورەیە، لە ئاوریشم و سورمە دروست دەکرێ، ژنان لەجیاتی باڵاپۆش ئەیان گرتەوە

لادە چارشێوت هەتا من دیدەڕۆشەن کەم بەڕووت (شێخانی ٢٠٠٩: ١٨٨)

حەیران

جۆرە گۆرانییەکی کوردییە

باڵاگەردان

ئەز حەیران ە تەمە، واتە من باڵاگەردانی تۆم (خاڵ٢٠٠٥: ١٩٤)

عاشق، ئەویندار، بەندەوار

هەوای گۆرانیەکی بەناوبانگ و لەمێژینە

سەر لێشێواو (هەژار١٩٩٠: ٢٣٣)

– جۆرێکە لە گۆرانیی دڵداری، شاکارێکی هونەرییە، زادەی (ئەوین و ئاوات)ە دەربارەی سروشت و دەروون و جوانی دەدوێ، بەدەگمەن (شەڕوشۆڕ) دەگرێتەوە. حەیران تایبەتە بە زاری کرمانجی باشوور بەتایبەتی زاری سۆرانی، تایبەتی تر بە ناوچەی هەولێر. هەوای حەیران مەقامێکی تایبەتی نییە، بەڵکو بەچەند نەغمەیەکی جۆراوجۆر دەگوترێ، هەر (بەیت)ێکی حەیران گۆرانیبێژ بەندێکی تایبەتی هەوای خۆی هەیە وەک هەواکانی لاوک پێوەی دەڵێ کە ئەو بەندانە لە ڕیشەدا لە ڕەگەزی مەقامەکانی (بەیات) و (حسێنی) و (حیجاز) و (موحەییەرن)، هەوای حەیران بە هۆنراوەی کێشی کوردی (دە برگەیی) ئەو هۆنراوانەی کە بەزاریی گۆران وتراون ناوترێن، هەروەها بە کێشی شازدە برگەیی (عەروزی عەرەبی) و دەستووری هۆنراوەی (فارسی) ناوترێن، بەڵکو هەر حەیرانە بەیتی تایبەتی خۆی هەیە، هۆنراوەکانی لەکێشدا فرە ماوەیی و پشوو درێژییان تێدا هەیە لەبارەی قافیەوە لە زۆر جێدا جەمسەری بەندەکانی بەشارەزایی و ناسکی لێکی داون

– وشەی حەیران واتای (سەرگەردان، بەڵاگێر، سەرسوڕماو) دەگەیێنێت

– دەبێتە سەرەتای دەست پێ کردنی گۆرانیی حەیران کاتێک حەیرانبێژ دەست بە گۆتنی دەکات دەڵێ حەیران دەرێم

– دەبێتە نازناو بۆ ئەوکەسەی حەیران دەڵێ، وەک حەسەن حەیران، عوسمان حەیران

– سەربەندی هەیە کە حەیران بێژ لە سەرەتای حەیران دەست پێ دەکات و ناوبەند و دوابەندیشی هەیە

– جۆری هەیە وەک: ١. حەیرانی سەرچیایی: تایبەتە بە تیرە و هۆزی خۆشناوەتی ٢. حەیرانی پشدەری: واتە ئەو حەیرانانەی لە ناوچەی

ڕانیه و قەڵادزێ و مەرگە دەگوترێن ٣. حەیرانی دەشتی هەولێر: کە تایبەتە بە ناوچەی کەندێناوە و ملکیە و بەڕانەتی

– حەیران بە دوو جۆر دەگوترێ: ١. سەرچیایی، مەجلیسی ٢. حەیرانی کۆن: جیاوازی هەیە لەگەڵ حەیرانی نوێ، حەیرانی کۆن کورتە

– وشەی حەیران دەبێتە نازناوێک بۆ دڵداری

کچەتیمە حەیرانێ، حەیران دەڵێ / ئەمن دونێ ئێوارێم زانیە لە شەوبابێ شەوێ / لە بابێ شەمارێ، لە پلکە پێناوێ / دەرێن (کورەتیمە حەیران) گەلە نەخۆشە

– وشەی حەیران دەبێتە نازناوێک بۆ دڵبەری

کورەتیمە حەیرانێ / ئەنگۆ جوابەکێ لە بۆ من بدەنە دایکی (کچەتیمە حەیرانێ) / گەلەکێ چەک و زێڕ بەخۆوە نەکا نەوەک لە شایێ چۆکێ بچەمێ

– دەبێتە نازناو بۆ داک و بابێ کچەتیمە حەیرانێ (شێخانی ٢٠٠٩: ٢١١)

خاو

شتێکە کە کرژ نەبێ

چەرمی خۆش نەکراو

خەو

گیانداری سست

خاوەخاو: سستەسست

تووکی چۆغە و قاڵی

گیایەکی گەڵا تووکنی گوڵ زەردی بۆنخۆشە بە مەشکەیەکەوە دەکرێ، کە بۆگەن بووبێ (خاڵ٢٠٠٥: ٢٠٠)

خەو، نووستن

سست و بێ هێز

نەکوڵاو

جێگەی ماڵات و یەکسم لە زستاندا کە قەڵەو بکرێ

نەگەیشتوو، کاڵ

نەڕێسراو

چەرمی خۆش نەکراو

بنەمای کەرستە

گیا و گوڵێکی زۆر بۆنخۆش

لەکن وەنەوشە و خاو و هەڵاڵ و بەیبوونی/هەڵاڵی پێستەیێ خاوە عەبیر و موشکی خەتا "حاجی"

پارچە گۆشتێکە لەناو ڕیخۆڵاندا دەبرژێندرێ

پرزەی شاڵ و قاڵی (هەژار١٩٩٠: ٢٣٩)

– نەبرژاو

– نەکوڵاو

– سست و تەمبەڵ

– گیایەکی بەرز و زۆر نەرمە لە کوێستان دەبێ (شێخانی ٢٠٠٩: ٢١٦-٢١٧)

خرخاڵ

بازن

خاشخاشی پێ (خاڵ٢٠٠٥: ٢٠١)

بازنەی قۆڵ

پاوانەی پا لە زێڕ و زێو

تێکشکاو

هەموو ئێسکی لەشم بۆتە خرخاڵ

بازنەی دارین کە بەداری بێشکەدا کراوە (هەژار١٩٩٠: ٢٤١)

خرمە

خرمە خرم: جۆرە دەنگێکە وەک دەنگی خواردنی ترۆزی - خرمەخرم: خرمەی یەک لەدوای یەک - خرم و هوور: خرمەخرمی زۆر - دەنگی پێی کۆمەڵەسوار (خاڵ٢٠٠٥: ٢٠٢)

دەنگی وێککەوتنی خشڵان - دەنگی کرۆژتن (هەژار١٩٩٠: ٢٤٢)

دەنگی پێی ئاسپان لە کاتی ڕۆیشتنی بەتاو (شێخانی ٢٠٠٩: ٢١٨)

خوردە

پووڵی ورد، پەرەی هوور

تەوس، تانە، ڕەخنە، ئیراد (هەژار١٩٩٠: ١٥١)

خوری

تووکی مەڕ

زازا ئاوڵە (خاڵ٢٠٠٥: ٢٠٩)

هری، کوڵکەی پەز

خرووکە

خروو (هەژار١٩٩٠: ٢٥٢)

دەستاڕ

دوو بەردی پانی گردە بەدەست دەگێڕدرێ و دانەوێڵەی پێ دەهاڕدرێ (خاڵ٢٠٠٥: ٢٥١)

دەستهاڕ، هێردی، گێرونە، هاڕەی دەس، دەستیار، دەسهاڕ، ئاشەدەس، هارە، دەسیار، دەسیەر

لە دوو بەردێک پێکدێت بەردی سەرەوە (سەر دەستاڕ)، بەردی بنەوە [ژێر دەستاڕ] (شێخانی ٢٠٠٩: ٢٤٩)

دەسی وەرزێڕ

وەرزێڕ: وەرزیار (هەژار۱۹۹۰: ۹۱۹)

وەرزێر: سەپان (خاڵ۲۰۰۵: ٦۱۳)

دەغڵ

گەنم و جۆ (خاڵ۲۰۰۵: ۲۵۷)

دەخڵ، خەلە، دانەیەکە مایەی بژیوە (هەژار۱۹۹۰: ۳۲۲)

ڕوبەند

ڕووپۆش (خاڵ۲۰۰۵: ۲۷۷)

پەچە، پێچە، پووشی (هەژار۱۹۹۰: ۱۹٦)

ڕە

لە

رە گەڵی خە، واتە لەگەڵیدا بینێرە (خاڵ۲۰۰۵: ۲۷۹)

پاشگر یان پێشگر واتای دەگەڵ دەگەیەنێ

بمەڕە وەرە، ڕەپاڵی نێ (هەژار۱۹۹۰: ۳۵۵)

– ڕەگ

– بە (ڕەپێش: بەپێش)

– لە (ڕەگەڵ: لەگەڵ)

ڕە عەزری دەخشا[لە عەرزی دەخشا] (شێخانی ۲۰۰۹: ۲۷۰)

زاوەماک

زاوما (هەژار۱۹۹۰: ۳۷۳)

زاوماک : ساواما

فارسی: بچەهای گلە با مادران (هەمان سەرچاوە:۳۷٤)

تێکەڵ کردنی کار و بەرخی ساوایە لەگەڵ دایکیاندا لە بەیانییەوە تا ئێوارە

ئیمرۆ مەڕ و بەرخ زاوما یە (خاڵ۲۰۰۵: ۲۹۳)

سارەما

زاوما، کەساوا

کارو بەرخ تۆزێک هەراش دەبن و هەوا خۆش دەبێت، نیوەڕۆن تا دەمەو عەسرێکی درەنگ لەگەڵ ڕان دەبوون، بەمە دەگوترا سارەما یان زاوما (شێخانی ۲۰۰۹: ۲۹۹)

ژێرچەنە

مووروو یا پەتێکە ژنان دەیگرن بەژێر چەنەیاندا بۆ ئەوەی کڵاوەکەیان دانەماڵێ (خاڵ۲۰۰۵: ۳۱۲)

ژێرچەناگە (هەژار۱۹۹۰: ٤۰۱)

قەیتانێکی ئاوریشمی ئەستووری تایبەتی بەسالاچووانە کە لە دوو جەمسەرەوە دەلکێ بە تاسکڵاوەوە و قایم ڕادەگیرێ. هەندێ جار بۆ جوانی ڕیزە مووروو یا زەنگیانە یا بیجادەی تێدەکرێ. دەسترۆیشتووان لە تەختێکی زێڕی بێپەرەنگ یا زنجیر کەلک وەردەگرن. تایبەتمەندیی ژێرچەنە ئەوەیە کە پەرەنگی نییە (سەمەدی۲۰۱۳: ۸)

خشڵێکی ژنانە ۰,۳۸ م درێژە، لە مۆروو دەهۆنرێتەوە یان لە زیو دروست دەکرێ، سەرەکەی چەنگاڵێکی پێوە توندە لە کڵاو گیردەبێ ڕەبی لێت موبارەک بێت گوڵ و گوارە و ژێرچەنە [گۆرانی حەسەن زیرەک] (شێخانی ۲۰۰۹: ۲۹۵)

سوسن

شلێر

گوڵێکی بەهاری شاخییە بنکەکەی وەک سەلکە پیاز و گوڵی وەک لاولاو وایە (خاڵ۲۰۰۵: ۳٦٤-۳٦٥)

گوڵێکی سووری ئاڵ یان زەردی پیاڵە ئاسایی سەرە و نخوون

ناوە بۆ ژنان

دەخلێ نە گەنم نە جۆ (هەژار۱۹۹۰: ٤۷۳)

– ئاوازی چەند گۆرانییەکی کۆنی کوردەوارییە، وەک: وەرە وەوە بابچینە ناو شلێران، شلێرە وەی شلێرە

– گوڵێکە پەڕەکانی گەورە و درێژە و کراوەیە، لاسک نەرمە، بێ درکە، بۆنی نییە و کێویە، بە تۆو و بە سەلک زیاد دەکرێت (شێخانی ۲۰۰۹: ۲۳٥)

سۆک

پارچەیەک لە شت

کوتێک گۆشت یا نانم بدەیە

کوت کوت: شتی پارچە پارچە

زازا کۆلۆوی نان (خاڵ۲۰۰۵: ٤٥۰)

شورهەڵدان

گۆزە

دەفرێکی گەورەی گڵینی دەسکداری سوورەوەکراوە، ئاوی تێ دەکرێ (خاڵ۲۰۰۵: ٤۹۹)

دەفری ئاو لە سواڵەت (هەژار۱۹۹۰: ۷۰۸)

بە قەبارە لە نیمەسەرە گەورەترە، لە قوڕ دروست ئەکرێت، لە بنەوە تەسکە، لە ناوەڕاستەوە فرەوانە، تا دێت بە لای سەرەکەیەوە تەسک و باریک دەبێتەوە، لەلای دەمیەوە قولفایەکی هەیە بۆ ئاو هێنان بەکاردێت

دەستی دا گۆزان، گوتی عاجزم دەچمە سەراوێ (شێخانی ۲۰۰۹: ٤٦۱)

شیناوەرد

شیناورد

فارسی: کشت صیفی (هەژار۱۹۹۰: ۵۰۰)

شەکۆ

فرۆفیسار

وتەیەکە بە کار دێنرێ بۆ یەکێک کە نەتەوێ ناوی ببەیت

فیسار کەس هات، واتە ئەو کەسەی کە خۆم و خۆت دەیزانین (خاڵ۲۰۰۵: ۳۹۷)

فران، فڵان (هەژار۱۹۹۰: ۵۲٦)

کاڕوکوڕ

ئوحەی گاوان

ئۆحە

وتەیەکە ڕەشەوڵاخی پێ لێ دەخوڕرێ یان ڕەشەوڵاخی پێ ڕادەوەستێنرێ (خاڵ۲۰۰۵: ۱۵)

وشەی گەڕاندنەوەی ڕەشەوڵاخ

ئۆحە گاڕەش (هەژار۱۹۹۰: ۱۸)

کرمانج

- ناوە بۆ گەلی کورد
- ناوە بۆ دێهاتی و لادێیێ
- ناوە بۆ ئەو کوردانەی بە شێوەزاری کرمانجی سەروو دپەیڤن و قسە دەکەن (پێندرۆیی۲۰۰۹: ۳۸٤).

کورد – ڕەنجدەر - ئاغانییە کرمانجیە، واتە ڕەنجدەرە - خەڵکی لادێ

ئەو لادێیانەی کە عەشیرەتێکی ناسراویان نییە، یا لەم لاو لەولا پەیدابون لە گوندێکدا کۆبوونەتەوە، بە ژن لێک هێنان خزمایەتییان پەیدا کردبێ، خەریکی فەلاحەتی و مەڕبەخێوکردن بوونە (شێخانی ۲۰۰۹: ٤۰٤).

کێو

چیای بەرز(خاڵ۲۰۰۵: ٤۸۲)

چیا، کەژ، کۆ (هەژار۱۹۹۰: ٦۱۲)

چیا - کێتان((شێخانی ۲۰۰۹: ٤٤٥)

کەتیرە

جەوی گەوون کە گەلێ جۆری هەیە (خاڵ۲۰۰۵: ٤٦٦)

شیرەی وشکەوەبووی گوێنی جەباری (هەژار۱۹۹۰: ٦٥۰)

بەری داری گوێنە، دەکرێتە سمغ (شێخانی ۲۰۰۹: ٤۲۸)

کەحلان

ئەسپی ڕەسەن (خاڵ٢٠٠٥: ٤٦٧)

ئەسپی حدوود، فارسی: اسب نجیب (هەژار١٩٩٠: ٦٥١)

گاوان

کەسێکە کە گاگەل بلەوەڕێنێ (خاڵ٢٠٠٥: ٤٨٧)

شوانی گاڕان

عەشیرەتێکی کاونارای کوردستان (هەژار١٩٩٠: ٦٨٥)

گاڤان • گالو

– ئەو کەسەی دەچێتە بەر گاڕان، بەم شێوەیە؛ لە هەندێ ناوچەدا خەڵکی گوند بەنۆرە هەریەکە ڕۆژێک دەبێتە گاوان، یان گاوان دەگیران بۆ ئەوەی بچێتە بەرگاڕان

– دژی سەرچوپی لە شاییدا

دەڵێن ئەوە شوانە یا گاوانە [تحفە ١، ل٢٢٧] (شێخانی ٢٠٠٩: ٤٥٠)

گوێسوانە

ڕیزە گورگە و زەلێکە کە لە دیوار نرابێ (خاڵ٢٠٠٥: ٥٠٨)

پاسارە، سوانە (هەژار١٩٩٠: ٧٢٢)

گیابەند

وەرکەمەر (خاڵ٢٠٠٥: ٥١٧)

گیابەن (هەژار١٩٩٠: ٧٣٩)

لاوک

گۆرانی درێژ و قەدیمی (هەژار١٩٩٠: ٥٨)

سترانێ مێرانیێ، سترانێ سیبارا، سترانێ شەڕا

جۆرێکە لە مقامی کوردی کە داستانی قارەمانییەتی و خۆشەویستی و سەر و سەربردەی شەڕ و شۆڕ و کردەوەی ئازایەتی پیاوە بەناوبانگەکانی کوردەواری دەگێڕێتەوە، ئەو لاوکانەش شۆڕەسوارە بەناوبانگەکان و پیاوە ئازاکان هەڵدەبژێرن بەسەر ئەو ڕووداوانە گوتراون کە قارەمانەکان ناویان پێ دەرکردووە و ئازایەتییان تێدا نواندووە، لە خەیاڵەوەش هەرچی ڕەوشی پەسندی ئەو سەردەمی خۆی هەبووە داویانەتە پاڵی و ناوی لاوک لە قارەمانی ڕووداوەکەوە هاتووە، وەک لاوکی چەتۆ، مەمێ زەر، سوارۆ، میرزاغا، عەمێگۆزێ، شێخ مەحموود، و سمایلاغە (شێخانی ٢٠٠٩: ٤٨٢-٤٨٣)

مازوو

شتێکی خڕی سەختی تفتی قژقژاوییە لە گزگل پچووکترە

دارێکە مازوو بگرێ (خاڵ٢٠٠٥: ٥٤٨)

مانای تر جگە لە مانای هەنبانەبۆرینە پشکیل، ئەوشتە خڕەی گۆرەبیازیی پێدەکەن (گەردیگلانی ٢٠٠٩: ٢٤٦)

ماشەر دەستاڕ

بەنێکە لەسەر ئەژنۆ کرابێ بە قانگڵە

ماشەرە (خاڵ٢٠٠٥: ٥٤٩)

کڵافە بەنێکە لە نێوان دوو ئەژنۆدا هەڵدەکرێ (هەژار١٩٩٠: ٧٩٢)

ماڵو

ماڵەی زەوی تەخت کردن (خاڵ٢٠٠٥: ٥٥٠)

خێشک (هەژار١٩٩٠: ٧٩٥)

مەزبووت

چوست، چالاک (هەژار١٩٩٠: ٨٢٧)

چوست - مەزبووت، خێرا، بەکار (هەژار١٩٩٠: ٢١١)

کارقایم – مەزبووت (شێخانی ٢٠٠٩: ٣٩٥)

نمەک خوردە

لەکی، لوڕی، فەیلی خوێ (خاڵ٢٠٠٥: ٥٨٨)

مەک، خۆی خوا

برێتی لە خواردنی نانی کەسێک

برێتی لە دەلالی و دڵکێشی

تەڕایی کەم (هەژار١٩٩٠: ٨٦٩)

خۆیی، خێ

– وەفا (شێخانی ٢٠٠٩: ٥٣٩)

نیسار

نسرم (خاڵ٢٠٠٥: ٥٨٦)

شوێنێ کە تاو ناگرێتەوە، بەر سێبەر - سێبەر (هەژار١٩٩٠: ٨٦٥)

نزار • نەزار • نێل • دوورەتاو - لای سێبەر - جێگای ڕەوە و کوێستان، لای سێبەر لە چیا (شێخانی ٢٠٠٩: ٥٣٨)

نەرد

دوو تەختەی بیست و چوار خانییە بە سی پوول و دوو زار یاری لەسەر دەکرێ (خاڵ٢٠٠٥: ٥٩٤)

گەمەی تاوڵی (هەژار١٩٩٠: ٨٨١)

– تاولە

– بەخت

– چیای عاسێ (شێخانی ٢٠٠٩: ٥٤٠)

هاوێر

جیاکردنەوەی کار و بەرخ لە بزن و مەڕ (خاڵ٢٠٠٥: ٦٢٣)

لە ئێکتر جیاکردنەوەی مالک و زا

دەورە، هەرچوارلا (هەژار١٩٩٠: ٩٤٥)

هۆرە

جۆرە گۆرانییەکی جافەکییە

پوواز (خاڵ٢٠٠٥: ٦٢٥)

دەورووبەر

پوازی ئەستوور بۆ قەڵش وێک نەهاتنی داری کە دەیشکێنن بە تەور

قامێکی جافانە

سەیرانگا

جێگەی زۆر بڵند، کێوی بڵند

گۆرانی بەسۆزە (هەژار١٩٩٠: ٩٥٦)

هەڵدەپەرتێوێ

چڵووک

ترۆپکی دار (هەژار١٩٩٠: ٢٠٦)

هەڵاڵە

هەڵاڵ

گوڵێکی جوانی بۆنخۆشی کوێستانییە

شتێکە هەنگ لە گوڵی دەگرێ و شانی پێ هەڵدەبەستێ

ئەردەڵانی بانگەواز

تۆزی نێر و مێی رووەک بۆ متربە بوون (خاڵ٢٠٠٥: ٦٣٤)

گوڵی زەردی بۆن خۆشی بە ناو بانگ، هەڵاڵ

دەرمانی پێستە خۆش کردن

ماکی مۆم کە میشەنگوین لە گوڵانی دەگرێ

تۆزی ڕوەکی نێر بۆ ئاوس بوونی ڕوەکی مێوینە

جاڕ، بەقە و هەرا کردن

مێڵاقە، ڕەبەنۆک

ناوی ژنانە (هەژار١٩٩٠: ٩٨٤)

بانگ

– گوڵێکە پەڕەکانی گەورە و ڕەنگاورەنگە، لاسک نەرمە، بێ درکە، بۆنی نییە، بۆ جوانییە (شێخانی ٢٠٠٩: ٥٦٨)

وچان

پشوو و حەسانەوەیەکی کەم (خاڵ٢٠٠٥: ٦٠٧)

پشوودان، ئیسراحەت کردن

مۆڵەت - وچانم دەیە تا پاییز قەرزەکەت دەدەمەوە (هەژار١٩٩٠: ٩٠٧).

پشو • ئیسراحەت • ئاسوودەبوون

شەکەتی دەرکردن و حەسانەوە (شێخانی ٢٠٠٩: ٥٥٤)

ئەنجام

پاش ئەم توێژینەوەیە، گەیشتینە ئەم ئەنجامەی خوارەوە:

١. شاعیر وەک هەر منداڵێکی لادێنشینی کوردستان بە قۆناغێکی دژوار و ناڕەحەت و پرمەینەتیدا تێپەڕیوە، کە کاریگەریی ئەرێنی و نەرێنی لەسەر تەواوی ژیانی جێهێشتووە.

٢. هێمنی شاعیر یەکێک بووە لەو شاعیرانەی کە بە چەک و خامەکەی؛ بەشداری لە خەباتی ئازادیخوازی گەلی کورددا کردووە، لە چەندین ڕێکخراو و کۆمەڵەی ڕۆشنبیری و داکۆکیکار لە مافە ڕەواکانی گەلەکەمان ئەندامی هەرە کارا و چالاک بووە، هەر بەو بیر و هەست و نەست و خولیایەش ژیاوە تا کۆچی دوایی کردووە.

٣. هێمنی شاعیر لە دەقە شێعری "بەهاری لادێ"دا وێنایەکی جوانی ژیانی لادێ و ڕەهەند و لایەنە جیاوازەکانی دەکات، بە جۆرێک خوێنەر دەخاتە نێو واقیعی ژیان و شێوازی مامەڵەی گوندنشینان، هەروەک بڵێی لەوێ ژیان بەسەردەبات.

٤. مامۆستا هێمن؛ کۆمەڵێک خاڵ و چەمک و بنەما و ئاکار و بەها و ڕەوشتی لادێنشینان باس دەکات، کە تایبەتن بە ژیانی لادێ و پڕن لە وانەی گەورە و ئاکاری و کۆمەڵایەتی و ئابووری وەک: (کارکردن، نەفسبەرزی، بوێری و جەربەزەیی، بەخشندەیی، دەستپاکی، دڵپاکی و لێهاتوویی..).

٥. هەموو خوێنەرێکی شیعرەکانی مامۆستا هێمن، هەست بەوە دەکات؛ کە شیعرەکانی زۆر ناسک و پاراوو ڕەوانن، کە خوێنەر دەتوانێت بچێتە نێو قووڵاییان و سوودی تەواویان لێ ببینێت.

٦. ئەم دەقە شێعرەی شاعیر و سەرجەم شێعرەکانی تری وشەگەلێک وەخۆ دەگرن؛ دەکرێت وەکو فەرهەنگێکی بەسوودی زمانی کوردی کەڵکیان لێ وەربگیرێت، لەبەر ئەوەی خەرمانێکی گەورەی زمانەوانی و وشەی کوردی ڕەسەن و زۆر جوان و بەهێزیان تێدایە، هەربۆیەش بەشێک لە توێژینەوەکەمان تایبەت کردووە بەم بابەتە و لە ژێر سەرەناوی (فەرهەنگۆکی دەقە شێعری بەهاری لادێ) ڕێکخراوە، هەر

لێرەشەوە پێشنیاز دەکەین؛ هەموو ئەو توێژەرانەی کار لەسەر شێعرەکانی هێمن دەکەن؛ گرنگی بەم لایەنە دەوڵەمەندەی زمانەوانی شاعیر بدەن و ئەم وشە و دەستەواژانە لە فەوتان بپارێزن.

سەرچاوەکان:

قورئانی پیرۆز

فەرمودە

البخاري محمد بن إسماعيل أبو عبدالله - ١٤٠٧ - ١٩٨٧ تحقيق : د. مصطفى ديب البغا (ج ٢ ص ٥١٨) رقم الحديث (١٣٦١) دار النشر : دار ابن كثير , اليمامة – بيروت، الطبعة : الثالثة.

ئێڵخانی زادە، سوارە (٢٠٠٧) زەمزەمەی زولاڵ، سەرجەمی بەرهەمەکانی سوارە ئێڵخانی زادە، کۆکردنەوە و ڕێکخستنی عەبدولخالق یەعقووبی، چاپی یەکەم، هەولێر، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس.

پێندرۆیی، محەممەد ساڵح(٢٠٠٩) فەرهەنگاکانی، کوردیی بۆ کوردیی.

موکریانی، هێمن (٢٠٠٥) دیوانی هێمن موکریانی، کۆکردنەوە و ڕێکخستنی سەیران حیکمەت و سەردار شەمزاو، بڵاوکراوەی کوردستانی ئازاد، هەولێر.

خاڵ، شێخ موحەممەد (٢٠٠٥) فەرهەنگی خاڵ، چاپی دووەم، هەولێر، بڵاوکراوەی ئاراس.

دیورانت، ویلیام جیمس(٢٠٠٧) مێژووی شارستانێتی، بەرگی یەکەمی چاپی کوردی، وەرگێڕانی کۆمەڵەنوسەرێک، چاپی یەکەم، سلێمانی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم.

سەمەدی، عەبدوڵلا(٢٠١٣) خشڵ و پۆشاکی ژنانەی موکریان، کوردیی بۆ کوردیی ناوەندی.

شێخانی، عەبدولوەهاب (٢٠٠٩) فەرهەنگی شێخانی، دەزگای موکریانی، چاپی یەکەم چاپخانەی خانی، دهۆک.

قانع، بورهان (٢٠٠٥) دیوانی قانع شاعیری چەوساوەکانی کوردستان، چاپی شەشەم،تاران، چاپخانەی دالاهۆ، بڵاوکراوەی پانیز.

گەردیگالنی، ئەمین(٢٠٠٩) فەرهەنگی ڕێژگە، کوردی بۆ کوردیی و فارسی.

وەسمان، محەمەد (٢٠١٩) فەرهەنگی نەوەکان (قاموس الأجيال) ، عەرەبی-کوردی، هەولێر: چاپخانەی سنوو.

هەژار، عبدالرحمن شرفکندی(١٩٩٠) هەنبانە بۆرینە، فارسی-کردی، ئامادەکردنی: محمد ماجد مردوخ روحانی.

العبدة، محمد (٢٠٠٩) نصوص مختارة من مقدمة ابن خلدون، الطبعة الأولى، مصر، مركز الرسالة للدراسات والبحوث الأنسانية، القاهرة.

سیمیۆلۆژیای شوێن لە شیعرەکانی شێرکۆ بێکەسدا هەڵەبجە بە نموونە

لوقمان رەئوف عەلی[1]

[1] بەشی کارگێڕی کار، پەیمانگەی تەکنیکی کوردستان، شاری سلێمانی، هەرێمی کوردستان، عێراق

Corresponding author's e-mail: Luqman.ali@kti.edu.krd

پوختە:

سیمیۆلۆژیا زانستێکە کار لەسەر نیشانەکان، یان ئەو رەفتارانەی مرۆڤ، کە هەڵگری نیشانەیەکی رۆشنبیریی و مانایین دەکات، ئەم بەنیشانەبوونەش سەرجەم بابەتە زمانی و نازمانییەکان دەگرێتەوە، هەموو ئەمانەش لەپێناو گەیشتن بە کرۆکی مانای شتەکانە، شیعری کوردی بەگشتی و شیعری نوێ بەتایبەتی، خاوەنی چەندین وشەی بەنیشانەبوونە لە بوارە جیاوازەکاندا، لەگەڵ ئەمەشدا شوێنیش یەکێکە لەو شتانەی کە دەبێتە نیشانەو هەڵگری ماناو مەبەستی جیاواز بۆ لێکدانەوەی دەق، جگەلەمەش پەیوەندی مرۆڤ بە شوێنەوە، پەیوەندییەکی رۆحی و بوونی زۆر قووڵە، بۆیە راستەوخۆ هەم جێکەوت، هەم کاریگەری لەسەر کەسەکان دروستدەکات، چونکە چەقێکی گرنگی روداو و لێکدانەوەی کەسیەتییەکان و شوناسە ، هەر بۆیە کارەساتی هەڵەبجە کاریگەری و جێکەوتی وەک روداو و وەک شوێن دروستکردو لەگەڵ خۆشیدا چەندین نیشانەی سیمیۆلۆژی بۆ هەر یەکێک لە تاکی کوردی دروستکردووەو بەردەوام پێویستیان بە لێکدانەوەی سیمیۆلۆژی هەیە، جگەلەمەش شێرکۆ بێکەس لەزۆربەی شیعرەکانیدا ئەماژەی بەشوێن کردووە، بۆیە شوێن لە شیعری شێرکۆ بێکەسدا بریتییە لە ئەزموونی راستگۆیی و دەتوانین بە ئاشکرا هەستی پێبکەین، لێرەوە هەڵوێستە جیاوازەکانی لەروانگەی بیری کۆمەڵایەتی و سیاسییەوە بخاتەروو، لەناویشیاندا هەڵەبجە پێگەو گرنگی تایبەتی هەیە لای شاعیر، بەهۆی کیمیابارانکردنی لەلایەن رژێمەوە.

وشە کلیلییەکان: سیمیۆلۆژیا، نیشانە، هەڵەبجە، شوێن، دال، مەدلول، مانا

گۆڤاری زانکۆی هەڵەبجە:گۆڤارێکی زانستی ئەکادیمیە زانکۆی هەڵەبجە دەری دەکات	
بەرگ	٧ ژمارە ٢ ساڵی(٢٠٢٢)
رێککەوتەکان	رێکەوتی وەرگرتن: ٢٠٢١/١٢/١ | رێککەوتی پەسەندکردن: ٢٠٢٢/٤/١٥ | رێککەوتی بڵاوکردنەوە: ٢٠٢٢/٦/٣٠
ئیمەیلی توێژەر	Luqman.ali@kti.edu.krd
مافی چاپ و بڵاو کردنەوە	©٢٠٢٢ پ.ی.د.لوقمان رەئوف عەلی، گەیشتن بەم توێژینەوەیە کراوەیە لەژێر رەزامەندی CCBY-NC_ND 4.0

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

ملخص:

سيميولوجيا هو علم يعمل على كل من العلامات والسلوكيات البشرية التي تحمل معاني محددة. وتشمل هذه العلامات كل الموضوعات اللغوية وغير اللغوية، و الهدف من ذالك الوصول الى المعنى الاساسى الاشياء. الشعر الكردي بشكل عام والشعر الحديث على وجه الخصوص، له العديد من الكلمات المميزة في مجالات مختلفة، ولكن المكان هو أحد الأشياء التي تحمل معاني وأغراض مختلفة لتفسير النصوص. .بالإضافة إلى ذلك ، فإن اتصال الإنسان بالمكان له علاقة روحية عميقة جدًا ، ويؤثر بشكل مباشر على الأفراد ، حيث يلعب المكان دورًا مهمًا في الأحداث والتفسيرات الشخصية والهوية ... إلخ. لذلك خلقت كارثة حلبجة تأثيرًا كمكان وخلقت العديد من العلامات السيمولوجية لكل فرد كردي وهم بحاجة باستمرار إلى تفسيرات سيميائية. بالإضافة إلى ذلك ، فقد ركز الشاعر على هذا المصطلح في العديد من قصائده ، لذا فإن المكان في قصائد شيركو بيكەس هو تجربة صادقة ويمكننا أن نشعر بها علانية. إلا أنه يعبر عن مواقف مختلفة مثل الأفكار الاجتماعية والسياسية ، بما في ذلك حلبجة التي لها مكانة خاصة وأهمية للشاعر بسبب الهجوم الكيماوي من قبل النظام.

الكلمات الدالة: سيميولوجيا،علامة، حلبجة،مكان،دال، مدلول،معنى

Abstract

Semiology is a science that works on both signs and human behaviors that are carrying specific meanings. These signs include all linguistic and non-linguistic subjects, and all these is to reach to the core meaning of signified things. Kurdish poetry in general and modern poems in particular have many marked words in different fields, yet place is one of the things that holds different meanings and purposes for interpreting texts. In addition, human contact with place has a very deep spiritual relationship, and it directly affects individuals, as place has an important role in events, personal interpretations, and identity… etc. Therefore, Halabja disaster has created an impact as a place and has created many semiology signs for each Kurdish individual and they continuously need Semiology interpretations. In addition, the poet has focused on this term in many of his poems, so place in Sherko Bekas's poems is an honest experience and we can openly feel it. However, he expresses different attitudes such as social and political ideas, including Halabja, which has a special position and importance to the poet because of the chemical attack by the regime.

Key words: Semiology, sign, Halabja, place, signifier, meaning

پێشەکی:

سیمیۆلۆژیا زانستێکە کار لەسەر نیشانەو ئایکۆنەکان دەکات، ئیدی نیشانەی سروشتی بن، یان دروستکراو، ئەمانەش لەسەر بنەمای ڕێکەوتنی کۆمەڵگەو لەسەر داوای بەشەکانی بونیادنراون، لەم سۆنگەشەوە کار لەسەر هەڵوەشانەوەو بونیادنانی ئەم نیشانانە دەکرێت.

لەم توێژینەوەیەدا، کار لەسەر سیمیۆلۆژیای شوێن کراوە، بۆئەوەی لەڕێگەیەوە پەیوەندی مشتومڕی و ئارگیومێنتی نێوان مرۆڤ و شوێن پیشانبدرێت لە بەرگی زمانی شیعریی و لەڕێگەی گوزارشت لێکردنیەوە، بۆیە هەڵەبجە کەشی شانۆییەکی سریالییەو تێدا واقیع و مەرگەسات چڕبووەتەوە، بەهۆشیەوە چەندین نیشانەوماناو مەدلولی تێدا دەخوێنرێتەوە، بەمانایەکی تر هەڵەبجە بووەتە دەقێکی گوتاری و هەڵگری خوێندنەوەی شیکاری چەند ڕەهەندییە.

ئەم توێژینەوەیە پێکهاتووە لە دووبەش: لەبەشی یەکەمدا باس لە چەمک و زاراوەو پێناسەو مێژووی سیمیۆلۆژیا کراوە، لە بەشی دووەمیشدادوە باس لە سیمیۆلۆژیای شوێن لە شیعرەکانی شاعیردا کراوەو شوێنیش بریتییە لەهەڵەبجەو تێیدا چەند نیشانەیەکی سیمیۆلۆژی خراوەتە ڕوو ، وەک(هەڵەبجە وەک نیشانەیەکی سیمیۆلۆژی شوێنکات، وەک نیشانەیەکی سیمیۆلۆژی هێزی بەرەنگاری، وەک نیشانەیەکی سیمیۆلۆژی شوێنی ستەملێراو، وەک نیشانەیەکی سیمیۆلۆژی شوێنی یەکلاکردنەوە، وەک نیشانەی سیمیۆلۆژی شوێنی شەڕ).

بەشی یەکەم: چەمک و زاراوە و مێژووی سیمیۆلۆژیا:

ا- چەمک و زاراوە

سیمیۆلۆژیا میتۆدێکی ڕەخنەیی شیکاری و نوێی پاش بوونیادگەرییە، لەگەڵ ئەمەشدا لەتەواوی بوارە جیاوازەکانی وەک(ئەدەب، هونەر، سینەما، فۆلکلۆر،....تاد) کاردەکات و خاوەنی پێشینەیەکی مێژووییە، چونکە بیری سیمیۆلۆژی لای یۆنانییەکان لەکاری پزیشکی و لۆژیکدا کاری لەسەرکراوە، هەر بۆیە میتۆدی سیمیۆلۆژی، میتۆدێکی نوێیەو ڕۆڵێکی کارای هەیە لە لێکدانەوەو ڕاڤەکردنی دەقەکان، لەپێناو ئاشکراکردن و دۆزینەوەی نیشانەو مانا قووڵەکانی دەق، هەرئەمەش وایکردوە کرانەوەیەک یان ئاسۆیەک لەنێوان دەق و خوێنەردا دروستببێت، لەپێناو گەیشتنە تێلیۆلۆژیای(غایە) دەق، چونکە لێرەوە یەکێک لە شوناسەکانی دەق ئاشکرادەبێت، هەر بۆیە لەمڕۆدا سیمیۆلۆژیا میتۆدێکی گرنگە بۆ دەق بە گشتی و دەقی شیعریی بەتایبەتی، بەوپێیەی خودی شیعر زمانەو هەڵگری کۆدو ڕەمزو نیشانەیەو سیمیۆلۆژیاش کار لەسەر نیشانەو ماناکانی دەکات لەدەقدا، بەمەش پانتاییکی فراوان لەبەرامبەر مانای دەقدا دەکاتەوەو ڕۆدەچێتە ناو قووڵایی دەق، لەپێناو ئاشکراکردنی مانای مەبەستداری دەق.

سەبارەت بەوەی سیمیۆلۆژیا چییە، ئەو ڕۆڵ و پێگەیەی کە لە ڕووداوەکان و دیمەنەکانی بیری هاوچەرخدا دەیگێڕێت چین؟ یاخود ڕۆڵی لە خستنەڕووی ماناکانی شوێن و بە نیشانەکردنی لەدەقدا چیە؟ لەگەڵ ئەوەی زمان ڕۆڵێکی گرنگی هەیە هەم لە دروستکردن، هەم ناسین و ئاشکراکردنی بیرۆکەو گوزارشتەکان، هەر بۆیە سیمیۆلۆژیا دەیەوێت کۆدەکانی دەق و جوانی و پەیامەکانی لەڕێگەی سیستمی نیشانەکانەوە بخاتەڕوو.

هەرچەندە سیمیۆلۆژیا هەردوو زاراوەی سیمیۆتیکا (Semiotique) و سیمیۆلۆژیا (Semiologie) ی بۆ بەکارهاتووە، بەڵام هەردووکیان لە وشەی (Semio)وەرگیراون و بنچینەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ وشەی یۆنانی (Semeion) واتە نیشانە، بەڵام تەنها لەڕووی سەفێکسەکانیانەوە (suffixe) جیاوازن، بەوەی لە زاراوەی یەکەمدا (logie) بنچینەکەی دەگەڕێتەوە بۆ وشەی یۆنانی (Logos) واتە گوتار، هەندێ جاریش بەواتای زانست هاتوە، لەزاراوەی دووەمیشدا (Tique) کە بنچینەکەی دەگەڕیتەوە بۆ زمانی لاتینی و بەواتای ڕێژەیەك لە دیالێکتیکی بەکارهاتووە(المرابط، ٢٠١٠: ١٧)

لەهەمانکاتیشدا لەبەرئەوەی وشەی (Semeion)واتای نیشانەی گەیاندوە، واتایەکی سنورداری لەبواری پزیشکیدا هەبووە، لەبەرئەوە

یەکەم جار لەبواری پزیشکیدا بۆ ئاماژەکردن بەو نیشانانەی کە لە نەخۆشی (ئەفۆست)دا دەرکەوتن بەکارهێنراوە "(p١٦ ،١٩٧٦، Rebert)، واتە ئەو ماکانەی کە نەخۆشیەکە لەسەر نەخۆش دەریخستون، جگە لەمەش زاراوەی (semiotike) لای دکتۆرەکانی گریك واتای تۆێکاری گەیاندوە، بەڵام واتا فراوانەکەی لە زانستی مرۆییدایە، چونکە لێکۆڵینەوەیە لە نیشانەکان لەناو سیستمێکی دیاریکراودا"(Gardes، ١٩٩٧ :٢٧٩)، هەروەها لای دکتۆرەکانی سەدەی ناوەڕاست بەواتای (سەرەنجدان لە سیپتۆمەکانی نەخۆش هاتوە، کەواتە نیشانەناسی لە زاراوەکانی زانستی پزیشکیدا بەکارهاتوەو کاری لەسەر سیپتۆمی نەخۆشی کردوە"(دینەسن، ١٣٨٠: ١١) چونکە "وشەی (Semon) لە یۆنانی کۆندا بەواتای نیشانە بەکارهێنراوە.

زاراوەی (Semioitke) لای ئەفلاتون لەپاڵ زاراوەی (Grammatike) دەبینرێت، کە بە واتای فێربوونی نوسین و خوێندنەوە دێت و پەیوەستە بە فەلسەفەو هونەری بیرکردنەوەوە، جگە لەمەش ئەفلاتون وشەی (Semiotique)ی بەکارهێناوە بۆ دەلالەت لە هونەری رازیکردن و جەختی لەسەر ئەوەش کردوەتەوە، کە شتەکان کرۆکیان جێگیرەو وشەش ئامرازی پەیوەندییە، بەم پێیەش لە نێوان وشەو واتاکەیدا، گونجاندنێکی سروشتی لە نێوان دال و مەدلولدا هەیە(رەئوف، ٢٠١٧: ١٦).

ئەرستۆ سەبارەت بە نیشانە دەڵێت" ئەو دەنگانەی مرۆڤ دەریاندەبڕێت، هێمان بۆ حاڵەتی دەروونی، دەربڕاوە نوسراوەکانیش، هێمای ئەو دەربڕاوانەن، کە دەنگەکان بەرهەمیدەهێنن، جگەلەمەش نوسین لای هەمووان وەک یەک نییە، شتەکانی تریش بەهەمان شێوە، بەڵام حاڵەتە دەروونییەکان لای هەمووان وەک یەکن "(حمودە، ١٩٧٨ : ٢٢٥)

ئەفلاتون و ئەرستۆ هەر لە سەرەتاوە گرنگیان بە تیۆری مانا داوە ، کە پەیوەستە بە دال و مەدلول ، ئەفلاتون لە کتێبی (cartyle) دا جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە، کە شتەکان کاروانێکی جێگیریان هەیە، وشەش ئامرازی بەردەوامییە، بەمەش گونجاندنێکی سروشتی هەیە، بۆیە وشەکە گوزارشت لە ڕاستی شتەکە دەکات، بەڵام لەسەردەمی نوێدا جۆن لۆک مانای خوازراوی لێ دروستکرد: (وغليسي، ٢٠٠٧: ٩٩) بەڵام دواتر "جۆن لۆك زاراوەی (semiotica) ی بەواتای میتۆدە مەعریفییە فەلسەفییەکان، پاشان بەواتای تیۆری نیشانەکان بەکارهێناوە"(Tzvetan todorov:theorie du sgmbole ،paris.١٩٧١)، دواتر ئەم زاراوەیە گوازرایەوە بۆ بواری لۆژیك و زانستی زمان و دواتریش ئەدەب و کلتورو....تاد، لێرەوە سیمیۆلۆژیا (Semiologie) یان سیمیۆتیکا (Semiotique) بریتییە لە"زانستی نیشانەکان"(الاحمر، ٢٠١٠ : ١١) ئەمەش واتە سیمیۆلۆژیا کار لەسەر نیشانە (Sign) و (واتا Meaning)دەکات، هەرچەندە سیمۆلۆژیا لەبنچینەدا خاوەنی دوو ڕابەری دیار و سەر بەدوو قوتابخانەی جیاوازە، یەکەمیان(چارلس ساندرز پێرس ١٨٣٨-١٩١٤) ی ئەمریکییەو وشەی(سیمیۆتیکا) ی بەکارهێناوەو زیاتر پەیوەستە بەلایەنە فەلسەفییەکەوە و ئەمریکییەکان پێوەی پەیوەستن.

دووەمیان (فەردینان دی سۆسێر)ی ڕابەری قوتابخانەی فەرەنسییەو وشەی(سیمیۆلۆژیا) ی بۆ بەکارهێناوەو لەبواری زانستی زماندا کاری لەسەرکردوەو ئەوروپییەکان پێوەی پەیوەستن، کە (دولودال) پێیوایە پێرس پێش سۆسێر کەوتووە و دەڵێت" پێشکەوتنی سیمیۆتیکای پێرس لەسەر سیمۆلۆژیای سۆسێردا جێگەی گفتوگۆ نییە"(سیرل، ١٩٨٨ ، ص ١١٤)

پێرس دەڵێت" ئەوەندەی بزانم من ڕابەرم، یان یەکەم کەس بووم ئەم دەرگایەم کردوەوە ناوم لێنا سیمیا"، هەروەها دەڵێت (لۆژیک بەمانا گشتیەکەی، ناوێکی تری سیمیۆتیکایە"(رەئوف،٢٠١٧: ل١٨)، کەواتە دۆزینەوەی ئەم زانستە، ئەنجامی هەوڵێکی زۆری بیرکردنەوە، لێکۆڵینەوەی فەلسەفییە، چونکە لای ئەفلاتون و ئەرستۆ بوونی هەبووە، دواتر لای چۆن لۆک، هەرچی پێرسە وشەی ئینگلیزی "Semiotics" کە بە شێوەیەك لە شێوەکان، دەربڕاوەکەی جۆن لۆکی بەکارهێناوەو لای ئەم لقێکە لە لقەکانی ئێپستمۆلۆژیاو یەکسانە بە لۆژیك و ئەو زانستەیە لە ژیانی نیشانەکان و جۆرو کارەکانیان دەکۆڵێتەوە"(peirce، ١٩٦٥:١٣٥) واتە "پێرس زاراوەی سیمیۆتیکی لە زاراوەکەی جۆن لۆکەوە وەرگرتوە، چونکە جۆن لۆك بەهەمان شێوە ئەو زاراوەیەی بۆ زانستێکی تایبەت بە نیشانەکان و دەلالەتەکان و واتا جیاوازەکانی لۆژیك بەکاردەهێنا" (راغب، ٢٠٠٣: ٣٦٦) کەواتە "بەکارهێنانی وشەی سیمیۆتیکا (Semiotics) بۆیەکەم جار دەگەڕێتەوە بۆ پێرس و مەبەستیشی لەمە، ئەو زانستەیە کە لە نیشانە دەکۆڵێتەوە"(عزام، ١٩٩٦: ٧)، بەم پێیەش بێت پێرس و سۆسێر زاراوەکەیان لە جۆن لۆکەوە وەرگرتوە

بەپێی مەبەستی کارەکەیان زاراوەکەیان لێ دروستکردوە.

محمد عزام دەڵێت"سۆسێر یەکەم کەسە وشەی سیمیۆلۆژیا (Semialogic) لەفەرەنسا بەکارهێناوەو جەخت لەسەر زمان دەکاتو دەیکاتە چەترێك، کە هەموو زمانە ئاماژەییەکانی تر (سیمیۆلۆژی) دادەپۆشێت"(عزام ،١٩٩٦: ٧).

کەواتە پێرس رابەری سیمیۆلۆژیای ئەمریکییەو سۆسێر رابەری سیمیۆلۆژیای فەرەنسییە، هەر لەبەرئەمەشە ئارت ڤان دەڵێت" سیمیۆلۆژیا کوڕی دوو باوکە، یەکەمیان پێرس و ئەوی تریان سۆسێر، بەبێ ئەوەی یەکێکیان ئەوی دی بناسێت"(الاخرون،٢٠٠٩: ٣٣)، بەڵام ئەو زاراوانەی کە بۆ ئەم زانستە بەکاردەهێنران، بەپێی بڕیاری (کۆمەڵەی جیهانی سیمیۆتیکا)،کە لە پاریس لەساڵی ١٩٦٩ دا بەسترا، لەژێر ناوی سیمیۆتیکا یەکیانگرت "(ایکو، ١٩٧٢ : ١١)، بەڵام ئەم یەکگرتنە نەیتوانی ببێتە رێگر لە بەکارنەهێنان، یان بڵاونەبوونەوەی هەردوو زاراوەکە بەشێوەیەکی بەربڵاو، پاشانیش بەشێوەیەکی روونتر لە کارەکانی گریماس دا دەرکەوت، کە ناوی نابوو (سیمیۆتیك)(عزام، ١٩٩٦: ٨).

نیشانە لای سۆسێر "بریتییە لە سیستمێکی نیشانەو گوزارشت لە بیرێک دەکات، ئەم سیستمەش وەک (نوسینی کەڕولاڵەکان، رەمزەکان، ئاماژەی سەربازی ....هتد"(رەئوف، ٢٠١٧ :١٥١)، جگەلەمەش بریتییە لە دال، وێنەی بیستراو (Signifiant) و مەدلول، وێنەی زەینی (signifie) وێنەی بیستراویش تەنها دەنگە مادیە فیزیکیەکە نییە، بەڵکو پاڵنەری دەرونیی ئەم دەنگەیە (د. لوقمان رەئوف،٢٠١٧،ل١٥١) و لای پێرس لەسەر بنەمای بیرکاری و لۆژیک بونیادنراوە و خاوەن چەند لق و بەشێکی جیاوازە، نیشانە لای پێرس بریتییە لە شتێک کە گوزارشت لەشتێکی دی دەکات لەبارەی کەسێکی دیاریکراو بەپێی پەیوەندیەکی دیارکراو، یان سیفەتێکی دیاریکراو، واتە لەبیردا بەڵگەیەکی هاوشێوە دروستدەکات بۆ نیشانەی یەکەم و پێرس پێی دەڵێت(مووڵintrpretant)نوێنراو، بەم جێگرتنەوەیەش دەڵێت بابەت (objet) (رەئوف، ٢٠١٧ :١٤٥)

پێرس دەڵێت" رۆژێک لە رۆژان نەمدەتوانی لەوانەی کە خوێندوومن هەر لە (بیرکاری، فکر، میتافیزیکیا، کیمیا......تاد) بگەم، ئەگەر لێکۆڵینەوەی سیمیۆلۆژی نەبوایە" (Pierce ١٩٨٧: ١٤.) سیمیۆلۆژیا لای پێرس" تیۆرێکی گشتی نیشانەکانە لەبیری مرۆڤدا و بریتییە لە تیۆری نیشانەکان و کۆنتێکستە واتاییەکان لە هەموو شێوەکاندا" (تشاندلر، ٢٠٠٨، ص٢٨) سیمیۆلۆژیا بریتییە لە پرۆسەی هەڵوەشاندنەوەو رێکخستنەوە، داڕوخان و بونیادنانەوە، واتە لێکۆڵینەوەیەکی شێوەییە بۆ ناوەڕۆک و کرۆکی دەق، بەمانایەکی تر نیشانە مانایەکی دەستاو دەستکاری و نوێیە لەسەر ئاستی زمانی، بۆیە زۆرجار شوێن و بارەکەی دەمانباتەوە بۆ کانگایەک کە بریتییە لە کەشتی واقیعی رووداو، بۆیە رووداوەکان لەرووی شێوەو ناوەڕۆکەوە بەیەکەوە گرێدەداتەوە، هەروەها دەڵێت " سیمیۆتیکا بریتییە لە تیۆری نیشانەکان و تیۆری گشتیی نواندن، یاخود بریتییە لە میتۆدێك بۆ نیشانەکان(doctrine of signs)"(عیاشی، ٢٠٠٢ : ١٥)، بۆیە چەمکی نیشانە (signe) چەمکێکی ئاڵۆزەو بەهۆی بەکارهێنانی لەبوارە جیاوازەکانی وەک لاهۆتی و پزیشکی، جاک دریدا "هەوڵیدا نیشانە بخاتە ژێر پرسیارەوە، بەوەی نیشانەی چییە؟ و دواتر گەیشتە ئەوەی ئەو شتەیە کە روون و ئاشکرا نییە"(رەئوف،٢٠١٧ :١٤٦)

ئەمبیرتۆ ئیکۆ دەڵێت"سیمیۆلۆژیا واتە هەموو ئەوەی ئاماژەو نیشانەکان دەیگەیەنن" (تشاندل،٢٠٠٨: ٢٨)، بۆیە سیمیۆلۆژیا واتە زانستی نیشانەکان"(Eco،1972: 8)، گریماس Greimas ، کوکێ Coquet، أريف Arrive دەڵێن " سیمیۆتیکا دانانی تیۆریەکی گشتیە بۆ سیستمی دەلالەت" (Ecole،1982 :5)

لە سیمیۆلۆژیادا کار لەسەر

دەکرێت، واتە دروستکردنی پەیوەندی لەنێوان وشەکەو ماناکەو مەبەستی بەکارهێنان لە ماناکە، یان ئەو مەبەستەی کە بۆی بەکاردێت، بۆنمونە گوڵ داڵەو مەدلولەکەی جوانییە، یاخود بۆنخۆشییە جۆری مەبەستەکە مەدلولیەکەی یەکلایی دەکاتەوەو پەیوەندییەکە دروستدەکات.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

لەماناشدا دال و وێنەی دەنگی و مەدلول وێناکردنەکە، یان تێگەیشتنەکەیە، بۆیە پەیوەندیەکە، یاخود وێناکردنەکە بەپێی ژینگەکە دروستدەبێت، بۆیە لای سۆسێر لە نیشانەی زمانی دا، کانگاکە یان سەرچاوە(شتەکە) نائامادەیە بۆ ناساندنی نیشانە زمانییەکان، بەمانایەکی تر ناگەڕێینەوە بۆ واقیع، چونکە هەموو کاتێک ناتوانین دالەکە بۆ هەموو نیشانەیەک بیهێنینەوە بەرباس، بەڵکو لەتواناداا هەیە وێنە بیریەکە، یان ئەوەی نیشانەکە لە دەوری کۆبووەتەوە، لە هەرکاتێکدا بێت بیخەینەوەڕوو، چونکە نیشانە ئاماژە بە شتەکە ناکات، بەڵکو ئاماژە بەمانای شتەکە دەکات، ئەمەش"ئەرکی بیرە نەک ئەرکی واقیع"(روبرت ، ١٩٩٤:٥٢) بەدەرلەمەش دال جگە لەمانای پەیوەندی یان ناساندنی زمانی، هیچ مانایەکی تری نییە، بەڵکو ئەو پەیوەندیەی کە لەگەڵ مەدلولەکە دروستدەبێت، بەهۆی بوونی خوێنەرەوە هەست بە ماناکانی دەکرێت.

سیمیۆلۆژیا"بەمانای نیشانە دێت و کار لەسەر نیشانەکان و کۆدەکان دەکات، هەروەها سیستمێکە وا لەمرۆڤ دەکات لە ڕوداو و یەکەکان بگات، بەو سیفەتەی هەڵگری مانان " (سولر ،: ١٩٩٤١٣)، یاخود "زانستێکی مەنهەجی سەردەمەو بریتییە لەتیۆری گشتی نیشانەکان، بەهۆی ئەمەشەوە بە سروشتێکی گشتگیرو فراوان وەسفدەکرێت، کە لە بنچینەدا دەگەڕێتەوە بۆ دوو هۆکار، یەکێکیان تایبەتە بەخودی زانستەکەوە، ئەوی تریشیان پەیوەستە بە فرەیی کێڵگە سیمیۆلۆژییەکان و بوارەکانییەوە "(اسکندر، ٢٠٠٩: ١١)

سیمیۆلۆژیا" زانستێکە گرنگی بە هەموو لایەن، یان بوارەکانی کاری مرۆیی دەدات، چونکە ئامرازێکی خوێندنەوەی هەموو دیاردەکانی ڕەفتاری مرۆڤایەتییە، هەر لە هەڵچوونە ئاسانەکانەوە، تاوەکو دەگاتە نەریتە کۆمەڵایەتییەکان و بە نەسیجە ئایدۆلۆژییە گەورەکان کۆتایی دێت"(بنکراد، ٢٠٠٥: ١٤ (، یاخود سیمیۆلۆژیا زانستی شرۆڤەکردنی نیشانەکانە، بۆئەوەی ڕەهەندی واتایی و مەبەستداری بناسێنێت، بە پشتیوانی کۆنتێکستی دەقەکە و پێوەرە کۆمەڵایەتی، تاکی....تاد، یاخود زانستێکە کەکار لە نیشانەکان دەکات و ئیتر سروشتی، یان دروستکراو بێت، یاخود سیمیۆلۆژیا زانستێکە کار لەسەر هەڵوەشاندنەوەو بنیادنانەوە دەکات، لەڕێگەی نیشانە سیمیۆلۆژییەکانەوە، لەگەڵ دیاریکردنی بونیاتی قووڵ کە لەپشت بنیادە ڕووکەشەکەو ئاستی دەلالی و پێکهاتەییەوە خراونەتەڕوو.

کەواتە سیمیۆلۆژیا بریتییە لە زانستی شرۆڤەی واتای دەلالەتەکان و هێماکان و ئاماژەکان ... تاد، لە بواری زمان و ئەدەب و ڕەخنەداو بە نوێترین زانست دادەنرێت بۆ لێکدانەوەی نیشانەکانی دەق.

ب- مێژووی سیمیۆلۆژیا:

لەراستیدا سکی دایک یەکەم جیهان و شوێنی مرۆڤەو بریتییە لە جەستەو گیان و تێیدا هەموو شتەکان بەدەست دەهێنێت، جگەلەمەش دەتوانرێت مانا نیشانەییەکانی لێکبدرێتەوە، لەم بارەوە پێرس یەکەم کەس بوو ئەوەی خستەڕوو، کە زانستێک هەیە لەهەموو لایەنەکانەوە، توانای کارکردنی لەسەر نیشانەکان هەیە، دواتر سۆسێر بەهەمان شێواز کاری لەسەر سیستمی نیشانەکان کرد لەنێوان بنچینەکەو ئەوەی لێیدەکەوێتەوە، بەمەش کار لەسەر نیشانەکان، لەکایە کۆمەڵایەتییەکەدا دەکات، لەپێناو خستنەڕووی ماهیەتی نیشانەکان.

لە ڕاستیدا گرنگیدان بە سیمیۆلۆژیا هەر لە کۆنەوە هەبووە، چونکە هەستکردنی مرۆڤ بە ژینگەو دەوروبەرەکەی و حەزکردن بە لێکنزیکبوونەوە، وایکردووە ئیدی نیشانەکان ببنە بەشێک لە ژیانی مرۆڤ، بەڵام وەک زانستی سیمیۆلۆژیا زانستێکی نوێیە، ئەوەش کە زیاتر بایەخداری کرد ئەوەیە ،کە دال و مەدلول دوو سرووشتی تەواو جیاوازن و یەکسان نابن، چونکە دال لە کۆنتێکستێکی دیاریکراودا بەکاردێت، دواتر لە ماهیەتدا نیشانەکە دەگ[illegible]ی تر، وەک:

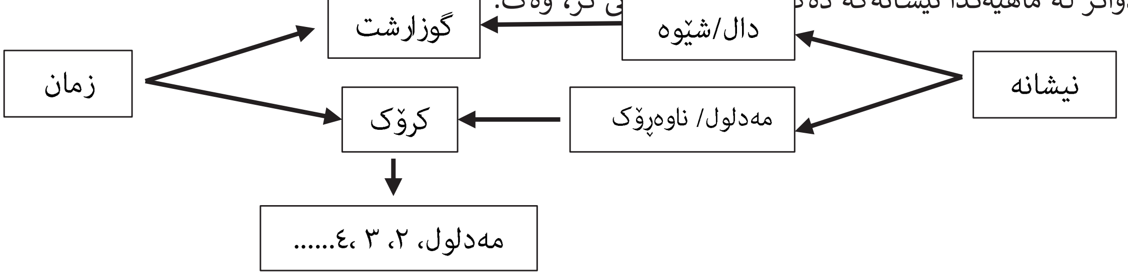

کەواتە ئاستی گوزارشتی، دیوی دەرەوەی زمان دروستدەکات، واتە دەنگ، بەڵام ئاستی ناوەڕۆک بریتییە لە جیهانی بیرکردنەوەو مانا ناوەڕۆکییەکان، کە ئاستی یەکەم دەورەی دراوە.

جگەلەمەش لەبەرئەوەی سیمیۆلۆژیا لەبواری لۆژیک و بیرکاری و پزیشکیدا بەکارهاتوە، بۆیە دیاریکردنی مێژووەکەی ڕاستەوخۆ دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی یۆنانییەکان، چونکە لانکەی لۆژیک و بیرکاری بوون، کەواتە دەستپێکردنی بیری سیمیۆلۆژی لای گریك" لەقوتابخانەی گومان (scepticism) کەمەبەستیان گومانکردن بوو لەمەعریفە دەستیپێکردوە، ئەم ڕوانینەش لەسەدەی هەشتەمی پێش زاینو لەسەر دەستی (ئانیسیدیمۆس Aenesidemus) فەیلەسوف سەریهەڵدا، چونکە کاری لەسەر پۆلێنکردنی دە گوزاشت کردوە، کەپەیوەندێکی توندوتۆڵیان لەگەڵ لێکۆڵینەوەی پزیشکیدا هەبووە.(سعدالله، ٢٠٠٧: ١٤)، هەر بۆیە" سیمیۆلۆژیا لەسەرەتادا لەڕێگەی وێناو بۆچوونو چەمکەکانەوە دەرکەوت، کەلەچوارچێوەی گوتاری فەلسەفی یۆنانیدا هەبوون، بەڵام وەك زانستێکی تەواوی کۆنتێکستە واتاییەکان، لەسەدەی بیستەمدا سەریهەڵدا "(المرابط، ٢٠١٠: ٧)

ئەرستۆ لەتیۆرەکەیدا لەبارەی ماناو شیعرەوە" لەکتێبی (دەستەواژە –العبارە)دا سەرقاڵی نیشانە بووەو جیاوازیکردوە لەنێوان (قسە) و (شتەکان) و (بیرەکان)و (نوسین) بۆئەوەی تایبەتمەندی هەریەکە لەم ڕەگەزانە بدۆزێتەوەو سروشتی پەیوەندی نێوانیان ڕوونبکاتەوە" (p٥.١٩٧٩,Aristot) سیمیۆلۆژیا لەسەدەی بیستەمیشدا گەشەیەکی باشی بەخۆیەوە دیوە، بەهۆی تایبەتمەندی بابەتەکانیو زۆری بەشەکانی، جگەلەمەش پەیوەستبوونی بەزمانو زمانەوانیو مۆسیقاو جل و بەرگ..تاد، لێکۆڵینەوە ئەبستمۆلۆژییە جیاوازییەکانی تر، ئەمە جگە لەو بایەخدانەی بەمیتۆدی کارکردن لەم بوارە جیاوازانەو کاریگەری دروستکردن لەسەر خوێنەر.

سەبارەت بە بەکارهێنانی وشەی سیمیۆلۆژیا لە ئەدەبی عەرەبیشدا، بۆ یەکەمجار لەشیعری عەرەبیدا وشەی(سیماء) لای (أُسید بن عنقاء الفزاري) بەکارهاتوە، وەک دەڵێت:

غلام رماه الله بالحسن يافعا له سيماء لا تشق على البصر ويروى سيمياء .... (منظور، ١٩٩٤ :٣١٢)

لێرەشدا (سیماء)بەواتای نیشانە بەکارهاتوە، لەزمانی کوردیشدا وشەی نیشانە بۆ مەبەستی بەنیشانەبوون و بۆ چەند مانایەکی تر بەکارهاتووە، هەر لە کۆنەوەو لە شیعری کلاسیکیدا وشەی نیشانە بەکارهاتووە" ئەگەرچی لای کورد بایەخدان بە زانستی سیمیۆلۆژیا وەك ڕێڕەوە دروستەکەی خۆی کارێکی نوێیە، بەڵام ئەمە ناکاتە ئەوەی کورد بە درێژایی مێژوو، خۆی لەم میکانیزمی کارکردنە بەدوورگرتبێت، لەکۆی ئەو بابەتانەی کە لەسەر سیمیۆلۆژیا نوسراون، یان ڕێڕەوە سەرەتاییەکانی سیمیۆلۆژیا دەربخەن، لەناو دەقی شیعریەکاندا (نیشانە) و لە لێکۆڵینەوەکاندا سیمیۆلۆژیا بەکارهێنراوە، بەگشتی لەلای کورد، بە پێچەوانەی عەرەبەکانەوە یەك زاراوەی هەیە، بەم پێیەش سیمیۆلۆژیا لە ئەدەبی کوردیدا و وەك زاراوەی نیشانە لە شیعری شاعیرانی کلاسیکدا، ئەگەرچی وەك زانست و بەشێوەی ئەکادیمی کاری لەسەرنەکراوە، بەڵام بەهەمان مەبەست هەم وشەی (نیشانە) و هەم بۆ هەمان مەبەست بەکارهێنراوە "(ڕەئوف، ٢٠١٤: ٣٩)

بەشی دووەم: سیمیۆلۆژیای شوێن لە شیعرەکانی شاعیردا

شوێن یەکێکە لەلایەن و چەقە گرنگ و کاریگەرەکان، بۆ دەرخستنی بیری نوسەرو لێکدانەوەی ڕووداوەوەکان لەڕوانگەی دەروونی، سیمیۆلۆژی و......تاد، بەوپێیەی شوێن پەیوەستبوونی ڕۆحی لەگەڵ نووسەرو شاعیردا هەیەو بووەتە شوناسنامەو ڕەسەنایەتی.

شوێن کەرەستەی ژیان و شانۆی ڕوداوەکانە، هەربۆیە شوێن ئەو ڕەگەزەیە کە ڕوداوەکان دەردەخات و وا لە کات دەکات، ئەو مێژووە چەند ڕەهەندێکی بۆ دروستبکات، شوێن لای ئەرستۆ چوار تایبەتمەندی هەیە (بارەکە، بەشێک نییە لە هیچ شتێک، یەکسانە بەو شتەی دەوری داوە، سەرو خواری هەیە) (بدوی، ١٩٨٥: ٦٦١)، ئەفلاتون پێیوایە شوێن(بۆشایی ڕەهایە)(بدوی، ١٩٨٥: ١٢٩)، بەو مانایەی هیچ شتێک بەدەر نییە لەشوێن و هەموو شتێک، یان ڕووداوێک لە شوێندا دەبینرێتەوە، یاخود"هەموو شتەکان لەخۆدەگرێ و کۆیان دەکاتەوە، جگەلەمەش هەموو جوڵەو شێوەکان وەردەگرێت (زعيتر، ٢٠١٣: ٢٩) ئەرستۆش پێیوایە شوێن(کۆتایی تەنی دەوروبەرە، یان ژینگەی

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

کۆتایی شتەکانە)(زعیتر، ٢٠١٣: ٢٣٠)

هەر بۆیە لەناو دەقی شیعرییدا هەرگیز ناتوانرێت شوێن بەمانا گشتی و فراوانەکەی فەرامۆشبکرێت، چونکە دواجار شوێن چ وەک شوێنە مادییەکە، یان خوازراو و واتاییەکە بوونی هەیە، بەهۆی ئەمەش بەپێی ئامانج و مەبەستی بەکارهێنانەکەی لای شاعیرەکە، رەنگدانەوەو کاریگەرییەکەی دەگۆڕێت، بۆیە"شوێن هەروەک پێکهاتەکانی تری شیعر، بە پلەی یەکەم لەرێگەی زمانەوە دروستدەبێت، دواتر لەرێگەی وێنا و روانینەکانەوە، تایبەتمەندی شوێنەکە لەخۆیدا بەرجەستەدەکات و دەبێتەوە بە دیوی دووەمی شوێنەکە و لێرەوە ئەو خاسیەتانەی کە لەشوێنە فیزیکیەکەدا هەن و دیارن، لەشوێنە زمانییەکەدا بەرجەستەدەبن، بەتایبەتی ئەو وێنە شوێنییەی، کە کاریگەری زیاتری لەسەر وەرگرتن و ناساندنەکە هەیە"(رەئوف،و فەرەیدون، ٢٠١٨: ١٥)، کەواتە شوێن پانتاییەکی رووداوەکانەو بووەتە شانۆی نمایش و هەرئەمەش وایکردوە، لەدەقدا هێزی بوون بێت، حبیب مونسی دەڵێت: "شوێن لەئەدەبدا درێژیو پانی سنورداری ناکات"(مونسی، ٢٠٠١: ٧)، بەمانایەکی تر "شوێن لەئەدەبدا ئەو شوێنەیە، کە هەست بەبوونی دەکەین، بەشێوازێك هەستەکانمان لەگەڵیدا تێکەڵ دەبنو زەحمەتە لێی جیاببینەوە، چونکە پەیوەندێکی بوونیو ژیانی پێکەوە گرێدەداتو شوێن دەبێتە ریتمی هەستەکانمان و تەواو وابەستەی بوونمان دەبێت، بەشێوەیەك شوێن واتە بوونمان و ژیانمان، مانمان.... تاد، ئەمەش ئەمە دەردەخات شوێنەکان زۆرجار دەبنە شوێنی ویژدانیو وامانلێدەکات پێوەی پەیوستبین"(رەئوف، ٢٠١١: ٣٦)، یان"شوێن لەدەقی ئەدەبیدا بریتییە لەو پانتاییە فراوانەی کە رووداوەکان لەخۆدەگرێت و دەبێتە مەیدانی سەرەکی و دیاریکراوی کەسەکان، بەمەش هەڵگری ئاماژەیە بۆ ئەو قەبارە دیاریکراوەو ئەو رووداوانەی کە تێیدا روودەدەن"(رەئوف،٢٠١١، ٤٢)

شاعیر لە(٤٤) دیوانە شیعرییەکەیدا، (٥٦) جار وشەی هەڵەبجەی لەناو دەقەکانیدا بەکارهێناوەو لەکۆی ئەم بەکارهێنانەی و بەهۆی بەنیشانەکردنی هەڵەبجەوە، ماناو مەدلولی جیاوازی پێبەخشیوە، یەکێک لەو هۆکارانەی کە ئەم پێگەو بایەخەی چ لای شاعیر، چ رەنگدانەوەو کاریگەرییەکانی لەسەر خوێنەر زۆربێت، کارەساتی کیمیابارانی هەڵەبجەیە، ئەمەش وایکردوە هەڵەبجە چ وەک شارێک، چ وەک کوردستان، یان ناسنامەی ستەم و بەرەنگاری و بەردەوامی و......تاد، ببێتە بەشێک لە پێکهاتەی دەق و پەیامەکان، یەکێک لەو شیعرە دیارانەی شێرکۆ بێکەس کە ئەم ڕاستییە دەسەلمێنێت، شیعری (هەڵەبجە ئەچێ بۆ بەغدا) یە، ئەم دەقەش لە رێکەوتی (٢٠٠٣/٣/١٤) نوسراوە، واتە(٢٧) رۆژ پێش روخاندنی حزبی بەعس، ئەمەش ئاستی کاریگەبوون و وردبینی و خوێندنەوەی ژیرانەی شاعیر نیشاندەدات، لەگەڵ ئەمەشدا ئەم دەقە بەدرێژایی مێژوو، هەڵگری چەندین کۆد و نیشانەی جیاوازە، لەبارەی کارەساتی هەڵەبجەو کاریگەری لەسەر یەکلاییکردنەوەی حوکمی دەسەڵاتی بەعس، دوای ئەم دەقەش دەقی(عومەری خاوەر دونیا دەگەڕێ)یە، ئەگەر بەتەنها لەبارەی وشەی (هەڵەبجە)وە لەم دەقی(هەڵەبجە ئەچێ بۆ بەغدا)بڕوانین، پرسیار ئەوەیە هەڵەبجە بۆچی دەچێت؟ هەڵەبجە واتە خەڵکەکەی، خەڵکەکەش بەهۆی ئەو قوربانیدانەی کەبەهۆی کیمیابارانەوە داویەتی، چوونی هەڵەبجەش بۆ بەغدا بۆ چییە؟ کەواتە هەڵەبجە بەڵگەو مێژووە، هێزە، توانای بڕیاردان و یەکلاییکردنەوەی دۆسیەکەیە، بەڵگەی حاشا هەڵنەگر و زەلیلکردنی دیکتاتۆرە، بەڵگەی هێزی مانەوەو بەردەوامیدانە بە خودی هەڵەبجەو کوردستانیش، جگەلەمەش هەڵەبجە هەڵگری چەندین نیشانەی سیمیۆلۆژی ترە، بەمانایەکی ترهەڵەبجە لە دەقەکانی شاعیردا، هەڵگری چەند نیشانەیەکی سیمیۆلۆژی (سیاسی، دەروونی)ە، بۆیە سیمیۆلۆژیا چوارچێوەیەکی سروشتی شارەو شانۆی رووداوەکەش کە هەڵەبجەیە، مێژووی (٣/١٦) یاخود کاتیش ئەو پشتێنەیە کە رووداوەکەی بە شارەکەوە گرێداوە، خودی کارەساتەکەو قوربانییەکانیش، ئەوەندەی تر ئەم دوانەی بەیەکەوە بەستوەتەوە، بەشێوازێک یەکێکیان بەکاربهێنرێت، دەبێتە ناسنامەو شوناسی ئەوی تریان، لەم سۆنگەوە سیمیۆلۆژیا هۆکاری رونکردنەوەو ئاشکراکردنی ئەو شوێن و مانایەیە، کە دەقەکە رێگە نادات بەئاسانی ماناکانی بدات بەدەستەوە، بۆیە پەیڕەوێکە زەرورەتی ئاشکراکردنی ماناکان پێشنیاردەکات، چونکە دەق چنینێکی تێکەڵاوی نیشانەکانەو سیمیۆلۆژیاش بەهەموو جۆرەکانییەوە کار لەسەر ئەم نیشانانەدەکات، بەم شێوازە:

١.هەڵەبجە وەک نیشانەیەکی سیمیۆلۆژی شوێنکات:

مەبەست لەوەیە لەیەککاتدا کات و شوێن، هەڵگری نیشانەو مانایەکی دیریکراون، واتە بەنیشانەبوونی شوێنکات و بەخشینی هەمان ماناو مەدلول لە زەینی خوێنەردا، چونکە شوێنکات بریتییە لە"یەکگرتنی کاتو شوێن لەیەك کات و فۆرمداو دروستکردنی واتایەکی هاوبەش لە نێوان هەردوو چەمکی کاتو شوێندا، بەمەش بوونێکی نوێو واتایەکی نوێی هاوبەش لەم گونجاندنە واتاییەدا دروستدەکەن" (ڕەئوف،٢٠١١ : ٤٤)، هەڵەبجەش چ وەک شوێن، چ وەک کات کە بریتییە لە(٣/١٦)، بوونەتە دوو دیوی دراوێک و هەتا ژیان بەردەوام بێت، هەڵگری پەیامێکی دیاریکراون، بۆیە هەڵەبجە لەگەڵ ئەوەی بووەتە نیشانەی زوڵم و ستەم لێ کردن، لەهەمانکاتدا خودی وشەی هەڵەبجەو مێژووی(٣/١٦)هیچ جیاوازییەکیان نییە لەبەرامبەر گەیاندنی مانا بەنیشانەکردنەکەدا، چونکە هەڵگری هەمان کۆدن، واتە هەردوکیان ڕەنگدانەوەو ناسێنەرێکی مێژوویی ڕوداوێکی نەتەوەیی و مرۆیین، بەشێوازێک دنیایەک ماناو لێکدانەوەیان هەڵگرتووە، بۆنمونە شێرکۆ لە شیعری (هەڵەبجە)دا دەڵێت:

چواردەی مانگ بوو

لەسەر (گۆێژە) با قەڵەمەکەی لێ فڕاندم

کە دۆزیمەوەو پێم نووسی

پۆل پۆل فڕین وشەکانم

پانزەی مانگ بوو

(سیروان) قەڵەمەکەی بردم

وەختێ گرتمەوەو پێم نووسی

بوون بە ماسی شیعرەکانم

شانزەی مانگ بوو!

ئاخ شانزەی مانگ!

کە(شارەزور) قەڵەمەکەی لێ وەرگرتم

وەختێ دایمەوە بنوسم

وەک هەڵەبجە

وشک بووبوون پەنجەکانم...................دیوانی شێرکۆ بێکەس،بەرگی٢، ل٧٧٣

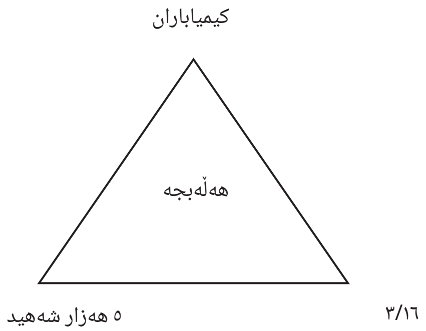

یان دەڵێت:

هەموو ساڵێ

لە شانزەی سێدا من ئەمرم

هەتا ئێستا بیست جار مردووم

بیرەوەریم بیست جار منی

لەم دۆزەخی یادانەدا

لەگەڵ زریکەی باخان و

پرچی باران و ژناندا

سوتاندووە.................................. بەرگی ٨ل٤٠٥

کەواتە هەرکاتێک باس لە کیمیاباران، یان(٣/١٦)یاخود پێنج هەزار شەهید کرا، ڕاستەوخۆ دەبنە هاوماناو نیشانەی هەڵەبجەو کارەساتی

کیمیابارانەکە، بۆیە ئەم سیانە بریتین لە سێگۆشەی ناساندن و خۆڵەمێش و خەمی کوردان، هەر بۆیە شاعیر هەموو ساڵێک لەو مێژووەدا دڵتەزێنی تراژیدیاکە لەرووی دەوونییەوە دەوروژێنێتەوە، ئەم ناساندنە وردەی شاعیر لەوەوەیە، زۆر بەوردی ئاگاداری کارەساتی هەڵەبجە بووە، چونکە هەڵەبجە لە رۆژی (٣/١٤) پێشمەرگەو پاسداری ئێرانی هاتنە ناو شارەوە، بۆیە شاعیر لەرێگەی بابردنی قەڵەمەکەو فرینی وشەکانی، ئەوەمان پێدەڵێت، کە دەبوو لەوساتەوە کار لەسەر دەرەنجامی ئایدۆلۆژیای حزبی و سەربازی حزبی بەعس بکرایە، (١٥)ی مانگیش هیواو ئومێد دروست بوو، بەڵام ئایا هیواکە لەسەربنەمای چی بوو؟ بۆیە هیواکە هی خەڵکی بوو کە شار ئازاد کراوە، بەڵام بۆ لێکدانەوەی سیاسی هیوا نەبوو، چونکە شانزەی مانگی بەدوادا هات، یاخود دەڵێت:

بەناوی هەڵەبجە و پێنج هەزار (مانگ)ەوە

بەناوی مەولەوی و پێنج هەزار گوڵەوە.

بەناوی گۆران و پێنج هەزار کۆترەوە،

بۆ زانا بلیمەتەکانی: وڵاتی پوشکین، وڵاتی جاک لندن.

وڵاتی بایرۆن، وڵاتی جان دارک، وڵاتی بسمارک.

وڵاتی گاریباڵدی، وڵاتی ڤان کوخ.. وڵاتی.. وڵاتی

سوپاس بۆ ئەو دیارییەی کە بە کۆمەڵ سەر لەبەیانی رۆژی

١٩٨٨/٣/١٦ لە رێگەی بەغداوە بۆ گوڵ و کۆتر و منداڵ و

شیعری کوردستانتان ناردبوو....................دیوانی شێرکۆ بێکەس،بەرگی٣، ل٥٤٧

شاعیر دەیەوێت بڵێت ئەو وڵاتانەی کە گازی کیمیاویان دایە سەدام حسێن، زۆر پێشکەوتوون لەرووی زانست و لۆژیک و فەلسەفەوە، بەڵام دواجار ئەم مێژووە(٣/١٦)ی کوردستانی لێبەرهەمهات، کە ئەمە پەڵەیەکی رەشە بەناوچەوانیانەوەو گومان لەسەر پێشکەوتنتان دروستدەکات، هەربۆیە هەڵەبجە بووە ناسنامەی ستەم و نادادی بۆ وڵاتانی جیهان بەگشتی و وڵاتانی بەرهەمهێنی چەکی کیمیاوی و بەدرێژایی مێژوو، هەڵەبجە دەبێتە هێزی رووبەڕووبوونەوەو شاهیدی ستەمی ئەم وڵاتانە، کەواتە وشەکانی(کیمیاباران، ٣/١٦، ٥هەزار) هەموویان هەڵگری نیشانەیەکی دیاریکراون و بریتین لە مانا مەبەستدارەکانی هەڵەبجە، وەک دەڵێت:

(١٦)ی مارت ---) بەر لە نیوەشەوی ئەم رۆژە قرچۆکە

شازادە هەوایەکی مۆدێرنیزمی شێت

هەوایەکی دوو رەگ، لە نەسلی جەپ و راستی

سیاسەتی ئەم دنیا بەستۆکە.

هەوای کەتەی بەئۆکی(ناشرین، ناقۆڵا، سامدار) لەخۆبایی

بۆنی دەم سیراویی....................دیوانی شێرکۆ بێکەس،بەرگی٣، ل٥٦٢

کارەساتی هەڵەبجە بە زانست ئەنجامدرا، بۆیە بەرهەمی مۆدێرنە بەرهەمی کارەساتی وەک هەڵەبجە و مرۆڤ کوشتنی لێبەرهەمهاتووە، لەبەرئەوە(٣/١٦) مێژووی رەشی عەقڵی مۆدێرنەیە و بەبەردەوامی ژیان، هەڵەبجەو شانزەی سێ بەڵگەی ئەو هەڵە مێژوویی و مرۆییەن، کە هەرگیز ناتوانن پاساوی بۆ بهێننەوە.

یاخود دەڵێت:

شانزەی سێ بوو، شانزەی سێ، وەختێ رۆژێ

ئەبێ بە خەنجەری ساڵ و لەسەر دڵی شار ئەچەقێ!..

شانزەی سێ

ئاڵ بوونی ئاو و

کەڕبوونی شاخ و

کوێربوونی هەتاو و

ورێنەی بەرد و

شێت بوونی دار و درەخت و

ئەوقبوونی یەزدان و لەولایشەوە

قاقای پێکەنینی دیکتاتۆری!.........................دیوانی شێرکۆ بێکەس،بەرگی٦، ل١٢٩-١٣٠

ئەم مێژووە، هەموو ساڵێک سەرلەنوێ نوێ دەبێتەوە، ڕۆژێکە سروشت و مرۆڤ تێیدا کەڕولاڵ دەبن، لەپێناو پێکەنینی دیکتاتۆرێکدا، ئەمەش واتە ژیان لەسەر بنەمای بەرژەوەندییەکان بەردەوامە و هەرچی پێشکەوتن و دەرەنجامەکەی ئەمە بێت، نەبوونی باشترە، جگەلەمەش هەرکاتێک گوێت لە وشەی (٣/١٦) یان وەک مێژوو، یان کیمیاباران بێت، ڕاستەوخۆ هەڵەبجەت بیردێتەوەو لەگەڵیدا هەموو ئەو مەدلولانەش بە بیری هەر یەکێکماندا دێن.

٢- هەڵەبجە وەک نیشانەیەکی سیمیۆلۆژی هێزی بەرەنگاری:

هەڵەبجە لەمڕۆدا بۆ هەموو کوردێک، لە هەرشوێنێکی ئەم گەردوونەدا بێت، بووەتە هێزی بەرگری و بەگژداچوونەوەی سەرجەم ئەو دەسەڵات و پێشکەوتنانەی کە دەستیان هەبوو لەم تاوانەدا، هەروەها هەڵەبجە هێزی شێر ئاسایە لەپشت هەموو کوردێکەوە، کە بەبێ ترس و هەموو ساڵێک لەم یادەدا، دەنگی زوڵاڵی مەزلومی خۆی بەرزبکاتەوەو ستەم و ڕووڕەشی ئەوان بەئاشکرا بەبیربهێنێتەوە، بەشێوازێك سەرجەم وڵاتانی خاوەن چەکی ئەتۆمی و بەشداربووی ئەم تاوانە، بەشەرمەزاری و بە بێدەنگی و خۆشاردنەوە دەمێننەوە، وەک دەڵێت:

لەئیستە بە دواوە ئیتر: هەڵەبجەم!

لەئیستە بە دواوە من دەنکە فرمێسکی هەناری

ئەو خەمە گەورەیەم.

لە ئیستە بەدواوە من باری ئەو سێوەم

کە ئیتر بارناکرێ بۆ ئەوێ.

لەئیستە بەدواوە من تاڵێ لە ڕیشی

هۆرەکەی مەولەویم

لە ئیستە بەدواوە ئەو شەمی شەمانی

وڵاتمە و من وەلیم.....................دیوانی شێرکۆ بێکەس،بەرگی٣، ل٥٦٠

شاعیر دەیەوێت بڵێت لەدوای ڕووداوەکەوە، هەموو تاکێکی کورد بووەتە هێزی ناساندنی ڕوداوەکەو بەگژاچوونەوەی ئەوانەی بوونەتە هۆکارو بەشداری ئەم تاوانەی بەعسییەکان، بۆیە بەگشتی لەسەرتاسەری دنیادا خۆپیشاندان و ڕێپێوان کراو هەموو دنیاش پشتیوانی کردین، چونکە ئەم کۆدەنگییەی کوردو هێزی بەرەنگاری و داوا ڕەواکەی، دانپیانانی وڵاتانی بەشداری تاوانەکە بوو بە تاوانەکەدا.

یاخود دەڵێت:

سبەینێ..سبەینێ

هەمووومان کورسیەکەیش ئەبینین

وایلیدێ

سەگێکی هەڵەبجە ئەتوانێ لە سەری بگەوزێ و

سەگێکی (نەجەف)یش بە نەخش و نیگار و

بە ئارم و دروشمیا..هەڵمیزێ!! ....دیوانی شێرکۆ بێکەس،بەرگی٦، ل٢٣٦

شاعیر دەیەوێت بڵێت گەورەیی تاوانەکەو بەرگری هەڵەبجەو کورد، وادەکات چۆک بە دەسەڵات دەدات و بەهاو شکۆی کورسی دەسەڵاتداری زاڵم ناهێڵێتەوە.

یان دەڵێت:

ئەی کانی عاشقانی هەڵەبجە!

بە هەموو عاشقانی ئەو بەندەن و بنارانە بڵێ..

بە کارمز و بە ژنە ڕەوەند و بە شمشاڵی قامیشەڵان و بە

پلووسکی بەفراوان و بە قاپی تەنەکی ماڵان و بە جووتە مەلی

عاشقی گوێ ئاوان و بە هەموویان، تەلان تەلان،

بەستێن بەستێن.. پێیان بڵێ:

بەو زووانە پەپووسڵێمانەکەی پیری شالیار لە کاوانەوە بە گەنجیی

ئەگەڕێتەوە.........دیوانی شێرکۆ بێکەس،بەرگی٦، ل١٣٣

کانی عاشقان گەڕەکێکی شاری هەڵەبجەیە، خاوەنی دوو سەروەرییە، یەکێکیان ڕاپەڕینی گەڕەکەکە، پاشان وێرانکردن و تەقاندنەوەی ماڵەکان لەلایەن ڕژێمەوە لە(١٩٨٧/٣/١٥) لەگەڵ کارەساتی کیمیاباران لە(٣/١٦)دا، بۆیە شوێنێک خاوەنی ئەم هێزی بەرەنگارییە بێت، چۆڵکردن و دابڕان ناناسێت.

٣-هەڵەبجە وەک نیشانەیەکی سیمیۆلۆژی شوێنی ستەملێکراو:

هەڵەبجە دوای کارەساتی کیمیاباران بۆکۆی دونیا بۆتە نیشانەی شوێنی ستەم لێکردن، بەشێوازێک زۆرجار وەک هێمای ستەمە گەورەکانی دونیا دەهێنرێتەوە، بۆیە کاتێک باس لە ستەمە گەورەکان دەکرێت کە بەرامبەر مرۆڤایەتی کراون، هاوتای شەڕە گەورەکان و هێرۆشیما، هەڵەبجەش دێتە مەیدان، چونکە هەڵەبجەش وەک ئەم شوێنانە، بووەتە نیشانەیەکی ستەمکردن و شوێنێکی ستەملێکراوی مێژوویی، وەک دەڵێت:

چاوی زەقم بڕیبوو پاسدارێکی ڕیش نوورانیی

بەسەر منی هەڵەبجەوە ئەگریاو

کەچی خێرا خێرایش دەستی ئەکرد بە گیرفانیداو

لە دەنکە میوژی گڵێنەکانی سنەو سابڵاخی ئەخوارد

ئەمە حیکایەتی شانزەی مارت بوو

ئەمە هاواری خنکاوی ئەم سنگەم بوو.......................دیوانی شێرکۆ بێکەس،بەرگی٣، ل٥٦٥

ئەم دیمەنە لەلایەک دیمەنی ستەملێکراو و غەدرلێکراوی خەڵکی سیڤیلی هەڵەبجەو کورد پیشاندەدات، لەلایەکی ترەوە یاری سیاسەتکردن بە خەڵکی سیڤیلەوە، لە هەردووکیشیاندا هەڵەبجە بووە بە قۆچی قوربانی و بەهۆشیەوە ئەم ناسنامەی وەرگرتووە.

یان

لەتەمێک ئەچی ئەو ژنە کە ئەیبینی:

کۆڵانێکی هەڵەبجەیەو پێناکەنێ.

کە گوێشی بۆ ڕائەدێری

شمشاڵێکی گەرمییانەو

بەتەنها هەر.. (با)ی دەربەدەری عەرعەرو

هەناسەی ئەنفال ئەیژەنێ.....................دیوانی شێرکۆ بێکەس،بەرگی٥، ل١٩٠

کۆڵانێکی هەڵەبجە بریتییە لە چەندین تەرمی شەهید، واتە قوربانی بە کۆمەڵ، ئەم دیمەنەش بۆ ئەنفال هەمان شتە، بۆیە یەکێکە لە بەڵگە بەهێزەکانی ناساندنی ستەم و کۆمەڵکوژی.

یان

لەدوای ناشتنی هەڵەبجە

ئەستێرەیەک بە میوانی

ئەستێرەیەکی مرۆڤ دۆست

هاتە هەیوان

قەیرێ لەگەڵماندا گریاو

ئینجا ڕۆیشتەوە بۆ ئاسمان.....................دیوانی شێرکۆ بێکەس،بەرگی٦، ل١٠٩

کەواتە ئەوەی هەستی مرۆیی هەبووبێت، کاریگەر بووە بە کارەساتی هەڵەبجە، جگەلەمەش ئەوەندە کارەساتەکە گەورەیە، زەوی و ئاسمان ئاگاداری بوون و بۆی غەمباربوون، بەمانایەکی تر گەورەیی ستەمەکەو دیمەنی قوربانیانی شارەکە وایکردووە، کە بەدرێژایی مێژوو، ببنە بەڵگەی حاشاهەڵنەگری ستەم دژی مرۆڤایەتی و هەموو کاتێک دەبنەوە بە شانۆی ستەم لە کاتی خۆیاندا.

٤- هەڵەبجە وەک نیشانەیەکی سیمیۆلۆژی شوێنی یەکلایکردنەوە:

کارەساتی هەڵەبجە بووەتە بەڵگەیەکی ڕەشی مێژوو، لەلایەک بووەتە بەڵگەی یەکلاییکردنەوەی دۆسیەی دیکتاتۆریەتی حزبی بەعس، بۆیە شێرکۆ بەر لە ڕووداوی کەوتنی عێراق لەرێکەوتی(٢٠٠٣/٤/٩) شیعری(هەڵەبجە ئەچێ بۆ بەغدا) لە(٢٠٠٣/٣/١٤) نوسیوە، واتە (٢٧) ڕۆژ پێش روداوی کەوتنی بەغدا و ڕاگەیاندنی کۆتایی هاتن بە پرۆسەی ئازادکردنی عێراق، پاشان لە کاتی دادگاییکردنی سەدام دا یەکێک لە کەیسەکان کە ڕووبەرووی کرایەوە، کارەساتی هەڵەبجە بوو، واتە شاعیر وێناو پێشبینی خۆی لەوەوە خستووەتەڕوو، لەبەرئەوەی کارەساتەکە مرۆییەو بووەتە دۆسیەیەکی جیهانی، بۆیە هەڵەبجەی بە هۆکاری یەکلاییکردنەوەی دادگایی کردنەکە دەزانێت، ڕاستییەکەش وا دەرچووە، واتە هەڵەبجە بووەتە هۆو شوێنی یەکلاییکردنەوەی دۆسیەکە، وەک دەڵێت:

هەڵەبجە ئەچی بۆ بەغدا.وەختێ

ئەگا،دیجلە لەبەری هەڵئەسێ و باوەش بەناو قەدیا

ئەکاو دەست ئەبات و کڵاوکەی (جەواهیری)ی لەسەرئەکا.......دیوانی شێرکۆ بێکەس،بەرگی٦، ل١٣٤

یان

هەڵەبجە بە شانە و،ئازادیی دێ و، هەنگوین بەسەر

هەمووواندا دابەش ئەکا. هەڵەبجە ئەچێ بۆ بەغدا و بەر

لە بەغدا لە شارەبان ئەوەستێت و، لەناو باخی پرتەقاڵدا،

دوا پارچەی جلی گریانی فڕێ ئەدا. ئەوسا ئیتر پرتەقاڵی

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

قژنارنجیی، لەناو پەرژینی مۆردەوە، کراسێکی ئاودامانی

لەگوڵی خۆی بۆ ئەهێنێ و ...هەڵەبجە جلی هەتاو، هەڵەبجە

جلی کەرنەڤاڵ لەبەر ئەکا و ئینجا ئەڕوا..

هەڵەبجە ئەچێ بۆ بەغدا!..................دیوانی شێرکۆ بێکەس،بەرگی٦،ل١٣٦

لەم دەقەدا هەڵەبجە دوای وەرگرتنەوەی مافی خۆی دەکات، ئیدی هەڵەبجە سەرلەنوێ دەست بە ژیان دەکاتەوە و ئەم سووربوون و پەیامی ماف وەرگرتنەی، هەموو دنیا دەگەرێ و ئەو پەیامەش بەوان دەدات، ئەگەر دادگاییەکی دادپەروەرانە هەبێ، ئێوەش هەمان چارەنوسی دادگایکردنتان دەبێت.

یان دەڵێت:

عومەری خاوەر بە خۆی و کۆرپەلەکەی باوەشیەوە

گەیشتۆتە کونج بە کونجی ئەم جیهانە

لەیەک وەختا، لەسەر دیواری ماڵێکی(کۆپنهاگن)

پایزێکی ڕۆژمێرەو

لەیەک وەختا، لەسەر رەفەو

لەماڵێکی ناو ژاپۆندا

پەیکەرێکی بچکۆلانەی

ناو عالەمی زوڵم و غەدرەو

لەناو هۆڵێکی لەندەندا

ناونیشانی مانفێستێکی ئازادییەو

لە باخچەیەکی گشتیدا و لە بەرلیندا

خۆی هەڵواسیوە بەقەدی دارو بارداو

لە شەقامێکی سەرەکی ڤیەننادا

خۆی نووساندووە بە جامی ماشێنەوەو

یاخود لەناو ئاپوورەیەک

خۆ نیشاندانی کۆترو دار زایتوونی هێلسەکەنکیدا

هەڵەبجەیەو جادە جادە

لەپێشی پێشەوە ئەڕوا!......................دیوانی شێرکۆ بێکەس،بەرگی ٦، ل١٤٥-١٤٦

شاعیر دەیەوێت عومەری خاوەر وەک نیشانەو مانایەکی تری هەڵەبجە بخاتەروو، کە رووداوەکەی شار هۆکاربووە، بەهۆی ئەمەشەوە عومەری خاوەر لەم رۆژەدا، بووەتە هێمای رادەی ستەم و زوڵمی سەدام لە شاری هەڵەبجە، بۆیە ئەم دیمەنە تەواوی جیهانی هەژاندو رادەو پێگەی زوڵمەکەشی بەجیهان ناساند، بەشێوەیەک لە رۆژی تابلۆی جیهاندا، یان هەڵەبجەدا، لەسەر دیوارەکان، یان ماڵ و هۆتێل و.... تاد وێنەکانی هەڵەبجە و عومەری خاوەر بوونەتە نیشانەی گەورەیی ستەمەکەو لەهەمانکاتیشدا یەکلاییکردنەوەی ئەم ستەمە ڕەنگیدایەوە.

یان دەڵێت:

خۆی و پێنج هەزار درەختە شین پۆشەکەی.

خۆی و شاری خۆڵەمێش و مرۆڤ ڕێزان.

خۆی و مەوسیمی فیراق و هەوای زەرد و

عەشقی وێران! ....دیوانی شێرکۆ بێکەس،بەرگی٦، ل١٤٨

هەرکاتێک باس لە بۆنی سێو، یان(١٦ی مارت)یاخود عومەری خاوەر کرا، ڕاستەوخۆ دەبنە هاوماناو نیشانەی هەڵەبجەو کارەساتی کیمیابارانەکە، بۆیە ئەم سیانە بریتین لە سێگۆشەی ناساندی خەم و ستەمی بەعس و مەزلومیەتی کوردان.

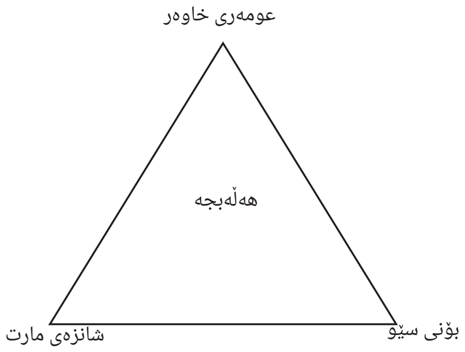

یان

ئەچی بۆ کوێ؟!

- بۆ لای مێژوویەکی خنکاو.....................دیوانی شێرکۆ بێکەس،بەرگی٦، ل١٥٠

یان

شیعر چییە؟! جگە لە زمانی عەشقێکی سرمدی

بەڵام هەڵەبجە خۆی بەتەنیا خۆشەویستییە و

ئازارە و مێژووە و سروشتە و شیعرە!....................دیوانی شێرکۆ بێکەس،بەرگی٧، ل٣٢٨

کەواتە بەخشینی ئەم چەند خاسیەتە گرنگە بەهەڵەبجە، لەو سۆنگەوەیە کە توانی هەم بەرگەی شەڕ بگرێت، هەم خۆشەویستی دروست بکات، هەم مێژووەکە ببێتە ئەزموونێک کە چیتر بیر لەکاری لەو شێوە نەکرێتەوەو هیچ ڕوداوێکی تر لەپێناو یەکلاییکردنەوەی ململانێ و سیاسەتەکان نەگیرێتەبەر.

یان دەڵێت:

لەدوای خنکانی "هەڵەبجە"

سکاڵایەکی درێژم نووسی بۆ خوا

بەر لە خەڵکی

بۆ درەختێکم خوێندەوە

درەخت گریا!......................دیوانی شێرکۆ بێکەس،بەرگی٨، ل٢٦٧

شاعیر دەیەوێت بڵێت ڕوداوی هەڵەبجە چەندین ئەگەری لەپشتەوەیە، هەر ئەمەش ئەوەندەی تر مەرگەساتباری کردوە، بۆیە لەو ڕۆژەدا مرۆڤایەتی و تەنانەت سروشتیش بۆی گریا.

٥- هەڵەبجە وەک نیشانەی سیمیۆلۆژی شوێنی شەڕ

شاعیر ئاماژەی بە هەڵەبجە کردووە وەک شوێنی شەڕی یەکلاییکردنەوەی دۆزی دوژمنایەتی لە نێوان عێراق و ئێران، هەروەها هێزی بەرەنگاری گەلێک، بۆیە هەڵەبجە وەک شوێن، تەنها شوێنێکی جوگرافی بێلایەن نییە، بەڵکو بووەتە شوێنێکی کارنامەیی چەند ڕەهەندی مانا جیاواز، ئەمەش لەوەوەیە کە پەیوەستبوونی شاعیر بەهەڵەبجەوە، پەیوەستبوونێکی ڕۆحی و مرۆیی و کوردانەو....هتد، بۆیە پەیوەندی مرۆڤ بەشوێنەوە، بەهێزترین پەیوەندیە، بەمانایەکی تر شاعیر شاری هەڵەبجەی لە شوێنی سفیلەوە گواستوتەوە بۆ مەیدانی شەڕو

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

سوتەمەنی تاقیکردنەوەی تاوانەکانیش، خەڵکەکەی بووە، بۆ نموونە:

ئێستاکە بۆنێک دێ لەدنیا

بۆن تێژەو.. بۆن بۆنی تۆفان و لاڤاوە!

چووینەتە کاسێتی ڤیدیۆوە

چووینەتە ناو چاوی تی ڤی وە:

سەر ڕێژین لەکۆست و لەبۆنی ٣/١٦

سەر ڕیژین لەفرمیسک لەنسێ

لەنێوان لێو لەتەعزێ

لێوان لێو لەژەهرو لەمردن

سیخناخین لەنووزەی پەلکە گیا

سیخناخین لەقیژەو زریکەی دەربەندو پێدەشت و

سیخناخین لەڕەنگی بێوەژن!

.

.

هەنووکە هەڵەبجە لەشێوەی هەورێکی خڕکەڵەی

دوگیاندا ئەبینم لە (با)دا ڕاوەستاو.

ئەبینم: باوەشی پڕ گوڵی هەنارە..............دیوانی شێرکۆ بێکەس،بەرگی٥، ل ٦٩٠

شاعیر دەیەوێت بڵێت هەڵەبجە مەیدانی شەڕێکی دژە مرۆڤایەتییە، شەڕێک بەدوورە لە هەموو پرەنسیپە مرۆییەکان و تێیدا هەموو چەک و هۆکارێک لەپێناو سەرکەوتنێک، یان ڕێگرییەک دەگرنەبەر، بۆیە هەڵەبجە بووەتە مەیدانی یەکلاییکردنەوەی شەڕ.

یان دەڵێت:

هی هەڵگرتنی تابووتی

جۆگەلەکانی ئێوەیە!.

هەر خۆتان نین

لە "خابوور"تاندا..سیروانین.

لە"عفرین"دا.. خانەقین و

لە"دیرەک" دا شەنگارین و

لەناو هەڵەبجەی ئێمەیشدا

ئێوە"قامیشلی"و"سەرکانی"ن!. ....دیوانی شێرکۆ بێکەس،بەرگی٦، ل١٧٨

کەواتە هەڵەبجەش وەک شارەکانی تر(عەفرین، دیرەک، قامیشلی، سەرکانی)شارێکی کوردستانییەو دوژمنی زۆرە، بۆیە بەردەوام قوربانییان داوەو بوونەتە شوێنی ململانێ و یەکلاییکردنەوەی دۆزەکە.

یاخود دەڵێت:

هەندێ جار ئاوابوون ئەبێ بەهەڵهاتنەوە

وەرین ئەبێ بەڕواندنەوە وکەوتن بەهەڵسانەوە

هەندێ جار لە شێوەنەوە زەماوەند دێتە دەرێ

لە هۆن هۆنی فرمێسکدا پێکەنین ئەپشکوێ

لە بیاباندا ئاو هاژە ئەکا و لە "فیراق"دا

"وەسڵ" تازە ئەبێتەوە و لە غوربەتدا

نیشتمان پەیدا ئەبێ و لەترسدا دڵنیایی و

لە نائومێدیدا هیوا ئەتەقێتەوە!

ئێمەیش لە مەرگی هەڵەبجەدا

لە دایکبووینەوە!......................دیوانی شێرکۆ بێکەس،بەرگی٧، ل٣٣٩-٣٣٠

کەواتە لەکۆی ئەم بە نیشانەبوونەی هەڵەبجە، لەمڕۆدا هەڵەبجە بۆ هەموو کوردێک یان ستەملێکراوێک بووەتە هێزی بوون و ژیان بەرەنگاری.......تاد، وەک لەم خشتەیە خراوەتەڕوو:

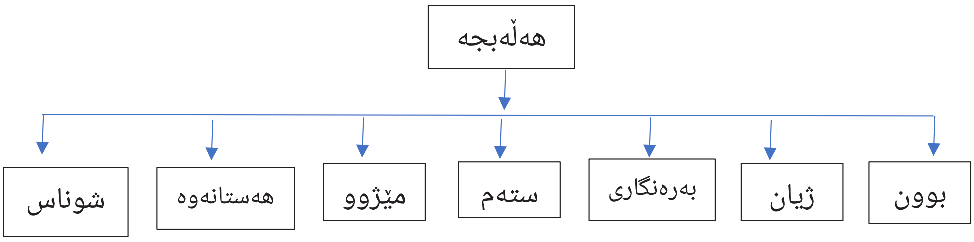

بەمانایەکی تر هەڵەبجە بووە هۆکاری دروستکردنی پاڵپشتیێکی جیهانی بۆ دۆزی کوردو مافە رەواکەی، بۆیە کارەساتی هەڵەبجە بوویە وەرچەرخانێکی نوێ بۆ خەبات، کە بەتەواوی جیاوازە لە ڕووداوەکانی پێش خۆی.

ئەنجام:

لە ئەنجامی ئەم لێکۆڵینەوەیە دەگەینە ئەوەی کە :

١-هەڵەبجە لای شاعیر بووەتە نیشانەو ئاوێنەیەکی سیمیۆلۆژی و هەموو ئەو شتانەی کەڕوداوەکە لەخۆی گرتوون، تێیدا دەخوێنرێتەوە.

٢.هەڵەبجە لەشیعرەکانی شاعیردا وەک ناسنامەیەکی نەتەوەیی بۆ هەموو کورد خراونەتەڕوو، هەروەها بووەتە نیشانەی ستەم و نادادی لەتەواوی جیهاندا.

٣.شێرکۆ هەڵەبجەی بە چەند نیشانەیەکی جیاواز خستوەتەروو، لەپێناو نیشاندانی رادەی ستەمەکە بەشێوەی خۆی.

٤-شاعیر هەڵەبجە بە یەکێک لە بەڵگە مێژووییەکانی دەرەنجامی ناعەقڵانی عەقڵی مۆدێرنە دەبینێت.

٥- شاعیر هەڵەبجەی وەک نیشانەو سەلمێنەری زیندوومانەوە و نەمری کورد و هێزی بەرەنگاریی پیشاندەدات لەبەرامبەر ستەمکاریدا.

٦-شاعیر دەیەوێت هێزی نەتەوەیی گەلێک نیشانبدات، کەلەپێناو گەیشتنە ئامانجەکانی، سڵی لەهیچ ڕێگرییەک نەکردووەتەوە.

٧- شاعیر دەیەوێت لەرێگەی وێنەی کارەساتی هەڵەبجەوە، بەرخودان و ئامادەیی قوربانیدان لەپێناو دۆزی نەتەوەییدا بناسێنێت.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

سەرچاوەکان:

یەکەم: دیوانەکان:

١-بێکەس. شێرکۆ.(٢٠٠٩) . دیوانی شێرکۆ بێکەس. بەرگی ٢ . سوید

٢- بێکەس. شێرکۆ. (٢٠٠٩) . دیوانی شێرکۆ بێکەس. بەرگی ٣. سوید

٣-بێکەس. شێرکۆ. (٢٠٠٩) . دیوانی شێرکۆ بێکەس. بەرگی ٥ . سوید

٤- بێکەس. شێرکۆ. (٢٠٠٩). دیوانی شێرکۆ بێکەس. بەرگی ٦. سوید

٥-بێکەس. شێرکۆ. (٢٠٠٩). دیوانی شێرکۆ بێکەس. بەرگی ٧. سوید

٦-بێکەس. شێرکۆ.(٢٠٠٩). دیوانی شێرکۆ بێکەس. بەرگی ٨. سوید

دووەم:کتێبە کوردییەکان:

١-ڕەئوف. لوقمان. (٢٠١١). ڕەهەندەکانی شوێنکات لە دەقەواڵاکانی شێرکۆ بێکەسدا. سلێمانی. خانەی چاپ و وەرگێران

٢-ڕەئوف. د. لوقمان. (٢٠١٧). دەق شیعری کوردی لەڕوانگەی سیمیۆلۆژییەوە.سلێمانی. دەزگای ئایدیا

سێیەم: کتێبە بیانییەکان:

١-الاحمر. فیصل.(٢٠١٠). معجم السیمیائیات. الجزائر . منشورات الاختلاف

٢-اسكندر. غریب.(٢٠٠٩). الاتجاه السیمیائی فی نقد الشیعر العربی. بغداد. العراق. دار الشوون الثقافه العامه

٣-ایكو. امبرتو.(١٩٧٢). البنیه الغائبه. بیروت. المؤسسه العربیة للدراسات و النشر

٤-بدودی. عبدالرحمن.(١٩٨٥). الموسوعة الفلسفیه. جزء ٢. بیروت. المؤسسة العربیة للدراسات و الشعر

٥-بنكراد. سعید.(٢٠٠٥). السیمیائیات مفاهیمها و تطبیقاتها. ط٢. الازقیه. سوریا. دار الحوار

٦-تشاندلر. دانیال.(٢٠٠٨). أسس السیمیائیة.ترجمة: طلال طعمة. ط١ . لبنان. المنظمة العربیة للترجمة

٧-حموده. عبدالعزیز .(١٩٧٨). المرایا المحدبه. من البنیویه الی التفكیک. كویت. عالم المعرفة

٨-دینەسن. انه ماری.(١٣٨٠). در امدی برنشانه شناسی. ترجمه:مظفر قهرمان. تهران . نشر پرسش

٩-راغب نبیل.(٢٠٠٣). موسوعه النظریات الادبیه. مصر . الشركه المصریه العالمیه للنشر

١٠-روبرت. شولز. (١٩٩٤). السیمیاء و التویل. ت:سعید الغانمی. بیروت. المؤسسه العربیة للدراسات و النشر

١١-زعیتر. حماده تركی. (٢٠١٣). جمالیات المكان فی الشیعر العباسی.عمان . دار الرضوان للنشر

١٢-سعدالله. د. محمد سالم.(٢٠٠٧). مملكه النص. التحلیل السیمیائی للنقد البلاغی. الاردن . عالم الكتب الحدیث

١٣-عزام . محمد(١٩٩٦). النقد و الدلالة. نحو تحلیل السیمیائی للادب. دمشق . سوریة . منشورات وزارة الثقافة

١٤-عیاشی. منذر(٢٠٠٢). العلاماتیه وعلم النص. بیروت .الدار البیضاء

١٥-ماری. جان . و الاخرون .(٢٠٠٩). العلاماتیه و العلم النص. ترجمه: منذر عیاشی. سوریا . مركز الانماء الحضاری

١٦-المرابط. عبدالواحد .(٢٠١٠). السیمیاء العامه و السیمیاء الادب. بیروت. منشورات الاختلاف

١٧-مونسی. د. حبیب(٢٠٠١). فلسفه المكان فی الشیعر العربی. دمشق. منشورات اتحاد الكتاب العرب

١٨-وغلیسي. یوسف.(٢٠٠٧). مناهج النقد ألادبی. الجزائر . دار جسور للنشر و التوزیع

19-Eco: 1972،La Recherch La Structure Abasente.introduction semiotique، paris

et Clara Foz، Ed/ M.K، Paris،

20-Peirce،: 1965 ،collected papres : the Belknap press of Harvard university press، combridge، Massachu setts.

21-Pierc ،1987،Textes Fondamantaux De Sémiotique، tradiction et notes/ B.Fouchier. Axelsen

22-Rebert ،Lepetit ،1976،dictionnaire alphabetique at analogique de la langue fancaise، Paris

23-Todorov ،Tzvetan ،1971:theorie du sgmbole ،paris.

چوارەم: نامە:

١- رەئوف، لوقمان، ٢٠١٤، دەقی شیعری کوردی لەروانگەی سیمیۆلۆژییەوە، نامەی دکتۆرا،کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی

پێنجەم: کۆنفرانس:

١-رەئوف، د. لوقمان، فەرەیدون، م.ی.ئاوارە، ٢٠١٨، سیمیۆلۆژیای شوێن لە شیعرەکانی موفتی پێنجوێن دا، پێنجوێن بە نمونە،کۆنفراسی زانکۆی سلێمانی

شەشەم:گۆڤار:

-سیرل، جون، ١٩٨٨ ، من سوسیر إلی فلسفة اللغة، مجلة العرب و الفکر العالمی ، عدد (٣) بیروت.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

Speech Act of Criticism in Kurdish: A Pragmatic Study

کردە قسەییەکانی ڕەخنە لە زمانی کوردی: توێژینەوەیەکی پراگماتیکیە

برهان صالح سلیمان[1]

[1] بەشی ئینگلیزی، فاکەڵتی پەروەردە، زانکۆی کۆیە، شاری کۆیە، هەرێمی کوردستان، عێراق

Corresponding author's e-mail: burhan.saleh@koyauniversity.org

پوختە

کردە قسەییەکان بەشێکی گەورە پێکدەهێنن لە زمان ، وە بنچینەیەکە لە بواری پراگماتیك، بریتیە لە بەکارهێنانی زمان بۆ جێبەجێکردنی کاروباری ژیان. ئامانج لەم توێژینەوەیە بریتیە لە گەڕان بەدوای ستراتیژەکانی کردەقسەییەکانی ڕەخنە لە زمانی کوردی. بۆ کۆکردنەوەی داتا و زانیاری، ١٢٠ خوێنکاری بەکەلۆریۆسی کورد، وەکو نموونەیەك هەلبژێرراون بۆ ئەم توێژینەوەیە. خوێندکارەکان پێکهاتبوون لە پسپۆڕی ورەگەز و ئاستی کۆمەلایەتی جیاواز. داتاکان کۆکراونەتەوە لە ڕێگەی بەکارهێنانی ئامرازی (تاقیکرنەوەی تەواوکردنی گوتار) کە لە ١٠ سیناریۆ پێکهاتبوو. تاقیکردنەوەکە ئەنجامدراوە لە زانکۆکانی سەلاحەدین و کۆیە. دوای کۆکردنەوەی داتاکان، ستراتیژەکانی ڕەخنەگرتن پۆلێنکراون بە گوێرەی مۆدێلی نگویەن ٢٠٠٥. دەرئەنجامەکانی توێژینەوەکە ئەوە دەردەخەن کە کورد پێی باشترە ستراتیژە ناڕاستەوخۆکان بەکاربهێنرێت بۆ ڕەخنەگرتن نەك ستراتیژە ڕاستەوخۆکان.

الملخص

أفعال الكلام تُكَون جزءاً كبيراً من اللغة، و هي احدى اسس التداولية، هي إستخدام اللغة لأداء الأمور في الحياة. الهدف من الدراسة هو البحث في استراتيجيات فعل النقد الكلامي في اللغة الكردية. لجمع البيانات والمعلومات، تم اختيار ١٢٠ طالباً جامعياً من الكُرد كعينة للدراسة. كان الطلاب من مختلف التخصصات ومن كلا الجنسين والطبقات الاجتماعية مختلفة. و تم جمع البيانات عن طريق استخدام (اختبار استكمال الخطاب) التي تحتوي على ١٠ سيناريوهات. تم اجراء الاختبار في جامعتي صلاح الدين و كويه. بعد جمع البيانات، تم تصنيف استراتيجيات النقد من حيث نموذج نغوين في عام ٢٠٠٥. تظهر نتائج البحث ان الأكراد يفضلون استعمال استراتيجيات غير مباشرة في الكلام على استراتيجيات مباشرة.

گۆڤاری زانکۆی هەڵەبجە:گۆڤارێکی زانستی ئەکادیمیە زانکۆی هەڵەبجە دەری دەکات	
بەرگ	٧ ژمارە ٢ ساڵی(٢٠٢٢)
ڕێککەوتەکان	ڕێکەوتی وەرگرتن: ٢٠٢٢/٣/٥ | ڕێککەوتی پەسەندکردن: ٢٠٢٢/٤/٢٨ | ڕێککەوتی بڵاوکردنەوە: ٢٠٢٢/٦/٣٠
ئیمەیلی توێژەر	burhan.saleh@koyauniversity.org

مافی چاپ و بڵاوکردنەوە	©٢٠٢٢ م.ی. برهان صالح سلیمان، گەیشتن بەم توێژینەوەیە کراوەیە لەژێر ڕەزامەندی CCBY-NC_ND 4.0

Abstract

Speech acts composes a big part of language; it is one of the bases of pragmatics, it can be defined as the use of language to make things happen in the world. The aim of the study is to investigate the strategies of the speech act of criticism in Kurdish. One hundred twenty undergraduate native Kurdish speaking students were selected as a sample for the study. The students were of different majors, sexes and social classes. Discourse Completion Test (DCT) approach is adopted in collecting the data which has 10 scenarios. The test has been carried out at Salahaddin and Koya universities. After the data collection, strategies of criticizing have been classified in terms of Nguyen 2005 model. The results of the investigation show that Kurds would rather employ indirect strategies than direct strategies to give criticism.

Keywords: Speech acts, Criticism, Kurdish

1. Introduction

Speech act theory is the main field of study in pragmatics. It has been proposed by Austin 1962 and developed by Searle 1975. Speech acts refer to perform actions by using language (Austin: 1962). Speech acts have three components: First, locutionary which is the actual utterance represented by a sentence. Second, Illocutionary refers to the intention of the speaker in making an utterance. And the last one is Perlocutionary, it is the effect of an utterance on the hearer. In discussing speech acts. It is common that illocutionary itself is the speech act and usually classified according to their illocutionary meaning. Searle (1969) classified illocutionary act into representatives (claiming, reporting, …), commissives (promising, threatening, …), directives (commanding, requesting, ...), declarations (marrying, naming…) and expressives (criticizing, apologizing, ...).

Speech act shows the function of language by performing actions with language such as commanding, criticizing, announcing, sentencing, etc. Criticizing is one of the functions that can be studied in Kurdish. According to Nguyen (2005), criticism is one of the speech acts, the speaker uses it when a hearer says or does something negative on the purpose of improving the hearers' words or actions. Likewise, Tracy, et al. (1987) defines criticism as “a negative evaluation of a person or an act for which he or she is deemed responsible”. They recommend that a good criticism should get a positive message across, and the critic should use a positive behavior and pleasant language. They also propose that a critic should not harm the relationship with the hearer. Similarly, Nguyen (2005) and Wierzbicka (1987) assert that criticism is aiming at expressing disagreement with what the hearer has said or done for the hearer’s own good or for the benefit of the public.

The conclusion is that criticism is different from complaints, the speaker uses criticism to provide a negative response to the hearer with the intention of improving the addressee's deeds, manners, viewpoints, words, etc. There is a constructive intention behind criticism for the benefit of the hearer or the public.

It is worth mentioning that getting familiar with speech acts including criticism is useful for non-native speakers to have a happy communication. Thus, the present paper studies the strategies of criticism in Kurdish. It will aid foreigners and learners of Kurdish to be aware of using speech acts of criticism so as to be effective and constructive.

2. Literature Review

As far as literature review is concerned, there are a lot of researchers who investigates the speech act of criticism. In Some Lexical and Syntactic Features of the Language Functions of Criticizing and Refusing as Used by Students Majoring in English at the University of Jordan by Abu Taleb (1995) looks into different syntactic and lexical features of the speech acts of refusing and criticism employed by Jordanian EFL undergraduate students. The study also investigates the strategic features employed in their utterances. For collecting the data, 100 Jordanian students at the University of Jordan and 5 native speakers of American English were selected, the questionnaire consisted of 14 items. The study showed that in performing criticism and refusal the students employ simple sentences and simple verb phrase structures which is a syntactic feature. In terms of lexical features there were no specific lexemes to be used in refusal, but for criticism there were some negative adjectives. Regarding the strategic features, the study presented that different strategies have been used by the interlocutors for expressing refusal and criticism.

Nguyen (2005) in Criticizing and Responding to Criticism in a Foreign language: A study of Vietnamese learners of English investigates two speech acts: criticizing and responding to criticism employed by a group of Vietnamese EFL learners. The sample of the study consisted of 36 Vietnamese English as a Foreign Language (EFL) learners (12 high beginners, 12 intermediate learners, and 12 advanced learners), 12 Vietnamese native speakers and 12 Australian native speakers. The researcher used a written questionnaire and a role play to collect the data. The major findings of the study showed that the Vietnamese EFL criticized and responded to criticism in a very different way in comparison to the native speakers of English in Australia. In addition, the study showed that proficiency had little impact on the use of these two speech acts. The study also found that pragmatic transfer influenced the learners' production. The interviews with learners showed four basic resources of impact on their pragmatic decision-making, which is the insufficiency in pragmatic knowledge of second language, communication and learning transformation, difficulty in processing, and experience in learning.

Cao (2005) in A Pragmatic Analysis of the Speech Act of Criticism in Primary and Junior High School Chinese

Lecturer-Student Talk investigates Chinese lecturers' way of using the strategies of speech act of criticism and the response on the part of students to this speech act. Ethnographic approach was used in collecting the data which enabled the researcher to gather spontaneous speeches. The researcher used Austin and Searle's Speech Act Theory and Brown and Levinson's Politeness Principles for the theoretical framework. The study presented remarkable results about felicity conditions in criticizing, the content of criticism, syntactic structures, linguistic features, and pragmatic functions of criticism. The study found out that the social and cultural factors influenced and played a great role in choosing the strategies of criticism.

In Pragmatic Analysis of Criticism Speech Act: a Case Study on the Sitcom Growing Pains by He (2008) made a comparison between Chinese and English in the speech act of criticism. The study presented that all types of speech acts, including criticism are affected by the culture of its people because they have certain conventions and norms. It was found that both Chinese and English speakers employ different strategies of criticism because of their diverse cultures. The study showed that Chinese people expressed criticism by using indirect strategies more than the English people, because of these reasons: First, Chinese community has a culture of maintaining a harmonic relationship among its members. Second, Chinese people express their ideas more implicitly than people in English speaking countries.

There is a study conducted by Farnia and Abdul Sattar (2015) namely A Sociopragmatic Analysis of the Speech Act of Criticism by Persian Native Speakers investigate the speech act of criticism in Persian among Iranian native speakers. It was conducted at Payame Noor University, the data were collected by participating 100 Persian native speakers, Discourse Evaluation Test (DET) was used as a means of data collection. In the study the coding scheme by Nguyen's (2005) was used in analyzing and categorizing the data. The results of the study showed that the extent of directness and indirectness of criticism is dependent on the speaker's power, social distance and rank. Furthermore, the study indicated that Persian speakers have tendency of using direct strategies more than indirect strategies. The study indicated that in terms of politeness among Persian speakers certain mitigating devices are used.

In conclusion, the related reviews of literature indicate that studies are ongoing about the speech act of criticism in both Western and Eastern societies. However, the researcher could not find any study that has been done about the speech act of criticism in Kurdish language. The current study focuses on criticizing strategies adopted by the native speakers of Kurdish and British English. Furthermore, the present study concentrates on the mitigating means and devices used in criticism. This study investigates the impact of power, culture and social distance on choosing strategies of criticism and mitigating devices. Thus, the present study will make attempts to bridge this gap by comparing Kurdish with British English in respect of criticizing strategies and the devices of mitigating.

3. Methods

One hundred twenty undergraduate students of Kurdish native speaker were selected as a sample for the study. The students were of different major, gender and social class. The test has been conducted at both Salahaddin and Koya universities. The researcher carried out the Discourse Completion Test (DCT) approach in collecting the data. The researcher met the participants directly and asked them to fill out the DCT. After collecting the data, the researcher codified the strategies of criticism, and employed the model proposed by Nguyen (2005).

4. Criticism Strategies

4.1 Direct Strategies

Nguyen (2005) states that “direct strategies refer to the strategies that are used explicitly to point out the problem with the hearer's choice, action, work, etc. These strategies include: negative evaluation, disapproval, identification of problem, consequences, expression of disagreement, threats, and severe criticism”. Table 1 shows that the frequency of using direct strategies in Kurdish were classified from the highest to the lowest like this: consequences 87 cases recorded, makes up 7.3 %, identification of problem 82 cases, makes up 6.8%, negative evaluation 77 cases, makes up 6.4%, disapproval 72 cases, makes up 6%, expression of disagreement 59 cases, makes up 4.9%, threats 14 cases, makes up 1.2%, severe criticism 9 cases, makes up 0.8%, and statement of difficulty 8 cases, makes up 0.7%.

4.1.1 Negative Evaluation

In this strategy, the critic expresses his or her disapproval of what the hearer says or does by using evaluative adjectives with negative meaning or evaluative adjectives with positive meaning plus negation (Abdullah, 2013). The Kurdish data illustrated that this strategy was used 77 times (6.4%). The following examples on this strategy were given from the Kurdish data:

(1) تۆ بەڕاستی تەمبەڵیت. (Kurdish/ situation1)

To berastî tembeł̂ît.

"You are really lazy."

In this example, the speaker criticizes his/her brother for sleeping too much instead of studying. The speaker uses the negative adjective ‘tembeł’ "lazy" to negatively evaluate the behavior of his/ her brother.

4.1.2 Disapproval

The second direct strategy is ‘disapproval’ in which the speaker expresses his/her negative attitude towards the hearer (Tracy, Van Dusen & Robinson, 1987). In the Kurdish data there were 72 occurrences of this strategy in the responses (accounting for 6%):

(2)گوناهت دەگات بەم شێوەیە قسەی پێ دەڵێیت، دوایی گەورەبێت لەبیری ناکات. (Kurdish/ situation 2)

Gunahit degat bem şêweye qseî pê delêit, dwaî geurebêt le birî nakat.

“Shame on you talking to him this way! He grows up, and will never forget it!”

In example 2, the speaker was asked to criticize his/her close friend for being rude to his/her brother. The speaker is directly criticizing his/her close friend, expressing disapproval with what the hearer has said, by using the phrase ‘Gunahit degat’ "shame on you". In Kurdish, this phrase is used to express disapproval, indicates that the hearer has done something wrong or prohibited. Gunahit degat has a religious background connotes that what the hearer has done is prohibited in religion.

4.1.3 Identification of problem

In this strategy, people state directly the mistakes or the problems found with the hearer’s actions, work, appearance, words, etc. (Hoa, 2007). In the Kurdish data, there are 82 instances of this strategy in the responses (6.8%). Consider the example below:

(3) دارشتنەکەت جوانە بەڵام هەندێك هەڵەی رێزمانی هەیە.(Kurdish/ Situation 10)

Dariştineket jwane bełam hendêk hełeî rêzmanî heye

"Your essay is nice, but it has some grammatical mistakes"

In example 3, the Kurdish participants identify the mistakes of their classmate’s essay by stating hendêk hełeî rêzmanî heye “it has some grammatical mistakes”. It can be noted that the Kudish speakers in the above example begin their criticism by mentioning the positive remarks Dariştneket jwane "nice essay"; then they state the problem.

4.1.4 Consequences

Kurds employ this strategy to tell the hearer be aware of the negative consequences of their deeds, words, behaviors, actions, etc. An example of this strategy from Kurdish data is given below:

(4) ئەگەر ئاوا بەردەوام بیت لە نەهاتنە پۆل، دەرناچیت.(Kurdish / Situation 9)

Eger awa berdewambit le nehatne pol, dernaçit!

"If you keep not attending the class, you won’t pass!"

In example 4, the Kurdish participant criticizes his/her classmate for being absent all the time by warning

him/her of the negative effect of his/her action. The participant warns the hearer that if he/she keeps on being absent, he/she will not pass.

4.1.5 Expression of Disagreement

In this strategy, the speaker disagrees with what the hearer has said or done. The data shows that Kurdish participants have used 59 times the expression of disagreement. The following example illustrates this strategy:

(5) ئەم وشەیە ئاوا نانووسرێت.(Kurdish /Situation6)

Em wişeye awa nanûsret

"This word is not spelt this way!"

The Kurdish participant uses the strategy of disagreement to criticize the student in making mistakes in spelling by using the negative prefix na "not".

4.1.6 Statement of Difficulty

The speakers use this strategy to express how difficult it is to understand what the hearers have done or said (Farnia & Abdul Sattar, 2015). There are usually some structures like tênagem "I cannot understand" for expressing the statement of difficulty. This strategy has 8 instances (0.7 %) in the Kurdish data.

(6) من تێناگەم چۆن دەتوانیت بچیتە کافتریا و سبەی تاقیکردنەوەت هەیە.(Kurdish/Situation 1)

Min tênagem çon detwanît bçîte kaftirya u sbeî taqîkirdnawat heya

"I can't understand how you can go to the café, and you have an exam tomorrow"

In example (6), the Kurdish participant criticizes his/her brother for going to the café instead of preparing for the exam and studying by using the statement of difficulty strategy. It indicates that it is difficult for the speaker to understand how his/her brother goes to the café while he has an examination for tomorrow.

4.1.7 Threats

In this strategy, the speaker tells the hearer that he/she will punish or hurt him/her if he/she does not obey something. This strategy was used 14 times (1.2%) in the Kurdish data. Consider the example below:

(7) ئەگەر عاقڵ نەبیت لێتدەدەم.(Kurdish/ Situation 1)

Eger ‘aqił nebît letdedem

"If you don't behave well, I will hit you."

In the above example, the speaker criticizes his/her brother for not behaving well by threatening him if he does not stop doing it, the speaker will hit him. Here, the speaker uses strategy of threats to express disapproval toward the hearer's behaviour and warns him to be well-behaved.

4.1.8 Severe Criticism

Insulting a person or using vulgar language in conversation is the indication of employing the strategy of severe criticism. This strategy has been repeated 9 times, accounting for 0.8% in the Kurdish data. The example bellow illustrates the point:

(8) تۆ بێعەقڵیت! چۆن دەتوانیت بەم شێوەیە قسەی پێ بڵێیت؟(Kurdish/ situation2)

To be’eqłit! çon detwanît bem şêweye qiseî pe błeît?

"You are such a stupid person! How dare you speak to him like that?"

In response to Situation 2, the Kurdish participant criticizes the hearer for insulting his/her brother. The speaker in the above example addresses the hearer with unpleasant term which has a negative sense, To be’eqłit! “You are such a stupid person!”.

4.2 Indirect Criticism

The data showed that the Kurdish participants used indirect strategies more than the direct ones, Table 1 revealed that the most frequent indirect strategy present in the Kurdish data is suggestion for change 191 tokens (accounting for 15.9%) followed by ‘ request for change’ (187 instances, 15.6%), ‘asking/presupposing’ (130 instances, 10.8%), ‘advice about change’ (98 instances, 8.2%), ‘other hints’ (52 instances, 4.3%), ‘indicating standard’ (42 instances, 3.5%), ‘demand for change’ (37 instances, 3.1%), ‘say nothing’ (24 instances, 2%), ‘correction’ (16 instances, 1.3%) and ‘expression of uncertainty’ (15 instances, 1.3%).

4.2.1 Correction

Using this strategy, speakers provide alternatives or solutions to the hearer's choice with intention to fix errors (Cao, 2005). The Kurdish data showed that correction was recorded 16 times in the responses:

(9) باشترە وانەکانت بخوێنی نەك یاری بکەیت.(Kurdish/Situation 1)

Baştire wanekanit bixwenî nek yarî bkeît.

"You had better study rather than playing."

In example 9, the Kurdish participant, criticizes his/her brother for playing football instead of studying. He/she provides the hearer with the option of studying as an alternative for getting busy with playing football.

4.2.2 Indicating Standard

Speakers use this strategy to criticize others by referring to a rule, a proverb or a saying (Darweesh, 2011). Table 1 revealed that the strategy of indicating standard in Kurdish was used 42 times, accounting for 3.5%:

(10) تکایە بەکارهێنانی موبایل قەدەغەیە.(Kurdish/situation 5)

Tikaye bekarhênanî mubaîl qedeẍeye.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

"No cell-phone use please"

In example (10), the Kurdish speaker criticizes a hearer for using the cell-phone in the library. He/she refers to the general rule of keeping quiet in the library that phone-calls are not allowed in the library.

4.2.3 Advice about Change

In this strategy, speakers usually inform the hearers what they should to overcome a problem found in the hearers' behavior, words, etc. (Alshra', 2013). For expressing this strategy, the performative amojgarît dekem or structures with pêwîste "should" is used. Consider the example below:

(11) تۆ زیرەکیت، بەڵام ئامۆژگاریت دەکەم وردتربیت لە نووسین.(Kurdish/situation 6)

To zîrekît bełam amojgarît dekem wirdtirbît la nûsîn.

"You are clever, but I advise you to be more accurate in writing."

In example 11, the Kurdish participant in situation 6, responds and criticizes the hearer for making mistakes in grammar and spelling by mentioning a positive point to zîrekît "You are clever" and the performative amojgarît dekem 'I advise you'.

4.2.4 Demand of Change

Nguyen (2005) states that "to demand something is to ask others to do something as a must". In Kurdish, this strategy is expressed by pêwîste "you need", or debêt "you have to", etc. Table 1 illustrates that this strategy was used 37 times accounting for 3.1%.

(12) ¬ پێویستە بەباشی بیربکەینەوە پێش ئەوەی بریاربدەین.(Kurdish / Situation8)

pêwîste bebaşî bîrbikeînewa pêş eweî biryarbideîn.

"We need to think very well before making any decisions!"

In example 12, the speaker criticizes the employee's quick decision for doing something by demanding him/her to think very well before making the decision.

4.2.5 Request for change

In this strategy, the speaker usually asks the hearer to do something (Abu Taleb, 1995). Some structures like "detwanît /dekrêt…?" (Could you?) was used to express this strategy. In the Kurdish data, the strategy of request for change was used 187 times, accounts for 15.6%.

(13) بەیارمەتیت، دەتوانیت ئەوەی فڕێتدا هەڵیگریەوە؟ (Kurdish/ situation 3)

Beyarmetît, detwanît eweî fřêtda hełîgryewa?

"Excuse me, could you pick up what you have dropped?"

The Kurdish speaker uses the strategy of request for change to criticize a stranger for throwing garbage on the ground. The speaker starts the request by using Beyarmetît: "excuse me", as a politeness marker then he/she asks the hearer to pick it up.

4.2.6 Suggestion for Change

Nguyen (2005) states that “to suggest something is to put forward an idea for consideration”. This strategy is usually expressed by the performative pêşnyardekem "I suggest" or structures like detwanît "you can… ", baştir debêt "it would be better", and eger "if". The analysis showed that Kurds used this strategy 191 times 15.9%:

(14) دارِشتنەکەت جوانە بەڵام ئەگەر بکرێ هەندێك نمونەی بۆ زیاد بکەیت.(Kurdish/Situation 10)

Dariştineket jwane bełam eger bkrê hendêk nmunaî bo zyad bkaît.

"Your essay is nice but if you add some examples to it."

The Kurdish participant starts criticizing a classmate’s essay by giving a positive remark "your essay is nice" followed by a suggestion. The speaker employed the conditional sentence to suggest that if the hearer add some more examples, the essay will be perfect.

4.2.7 Expression of uncertainty

Speakers in this strategy express their uncertainty to raise the hearer’s awareness of the inappropriateness of the hearer’s actions (Purnanto & Jauhari, 2016). The Kurdish data in Table 1 illustrates that this strategy was used 15 times 1.3%.

(15) دڵنیانیم، بەڵام ئەگەر رێکخەری دەنگەکان بەکاربهێنرێت باشتر دەبێت.(Kurdish/Situation 4)

Dilnya nîm, bełam eger rêkxerî dengekan bekarbihênrêt baştir debêt.

"I’m not sure, but if the sound effects were used, it would be better."

The Kurdish participant criticizes the performance of a recording player indirectly by expressing his/her uncertainty about the use of sound effects if they make the play better.

4.2.8 Asking/ Presupposing

The speakers in this strategy tend to use rhetorical questions to make the hearer be aware of the inappropriateness of his or her actions (Nguyen, 2005). The Kurdish data of the study showed that the Kurds used it 130 times accounting for 10.8%.

(16) حەزدەکەیت بەم شێوەیە مامەڵەت لەگەڵ بکرێ کە تۆ لەگەڵ براکەت دەیکەیت؟(Kurdish/situation 2)

H’ezdekeît bem şêweye mamełet legeł bkrêt ke to legeł braket deîkeît?

"Would you like to be treated the way you treat your brother?"

The Kurdish participant criticizes his/her friend for mistreating his/her brother by using rhetorical questions. In such cases the speaker does not wait for an answer but informs the hearer about his/her inappropriate behaviours or expressions.

4.2.9 Say Nothing (Avoidance)

Some people are doing things instead of expressing verbal criticism. At times, Kurds think that taking action is politer and more powerful than using words. Brown and Levinson (1987) argued that “the most indirect way to be polite and indirect is by not performing an FTA (say nothing)”. This strategy was used 24 times in the Kurdish data (accounting for 2%)

(17) هەڵەکانی بۆ راستدەکەمەوە و رەخنەی لێناگرم!(Kurdish/ situation 6).

Hełekanî bo rastdekemewe u rexneî lênagrim!

"I am correcting his mistakes and I won’t criticize him!"

In example 17 the speaker criticizes his/her student for making spelling and grammatical mistakes by correcting them and saying nothing so as not to hurt the hearer’s feelings.

4.2.10 Other Hints

There are some other kinds of hints in addition to the above mentioned ones serve as speech act of criticism, like implication, sarcasm, and irony (Nguyen, 2005). The Kurdish data revealed that these additional strategies were found in 52 responses (accounting for 4.3%):

(18) سبەی ئەم تۆپە دێ پرسیارەکانت بۆ وەڵام دەداتەوە، وانیە؟ (بەگاڵتەوە)(Kurdish/ Situation 1)

Sbeî em tope dê pirsyarekant bo wełamdedatewe, wanye?

"Tomorrow, this ball will answer the questions for you, right?" (Sarcastically)

In Situation 1, the response by the Kurdish participant in example 18 criticizes his/her younger brother for playing football instead of studying, using sarcasm to get an implied message across to his/her brother that he must study. In the above example, the speaker asks a question sarcastically whether the ball will answer the questions in the test, implicating that playing football is making him fail in the exam.

5. Results and discussion

The data analysis of the study shows that Kurds adopted different strategies of criticism. Through the data, the researcher found out that Kurds in performing strategies of criticism, use indirect strategies more than direct strategies. Indirect strategies were 792 items but direct strategies were 408 items (see table 1). This indicates that Kurds try to avoid face threating act, as criticism is one of them. That is why they resort to using more indirect strategies. Direct and indirect strategies have been investigated with examples, as presented in Table 1:

Table 1: Frequency and Percentage of Criticizing Strategies Used in Kurdish

Strategy	Kurdish	Frequency %
Direct strategies		
a. Negative evaluation	77	6.4
b. Disapproval	72	6
c. Identification of the problem	82	6.8
d. Consequences	87	7.3
e. Expression of disagreement	59	4.9
f. Statement of difficulty	8	0.7
g. Threats	14	1.2
h. Severe criticism	9	0.8
Total	408	34
Indirect strategies	Frequency	%
a. Correction	16	1.3
b. Indicating standard	42	3.5
c. Advice about change	98	8.2
d. Demand of change	37	3.1
e. Request for change	187	15.6
f. Suggestion for change	191	15.9
g. Expression of uncertainty	15	1.3
h. Asking/presupposing	130	10.8
i. Say nothing	24	2
j. Other hints	52	4.3
Total	792	66
Total of direct and indirect strategies	1200	100

6. Conclusion

The study clarified that Kurds used more indirect strategies of criticism rather than direct strategies. This indicates that the Kurds know that criticism is a face threatening act. Regarding the direct strategies, the study found out that consequences was abundantly used, whereas in terms of indirect strategies the most used strategy was suggestion for change. It can be concluded that the Kurds have manner, take others' feelings into consideration, and trying to avoid hurting them or being rude, by coating the criticism with mitigating expressions.

References

1. Abdullah, S. S. (2013), Pragmatic Transfer in the Speech Acts of Criticizing and Responding by EFL Speakers of Colloquial Egyptian Arabic. Retrieved January 2, 2022, from http:// search.mandumah.com/Record/678905.

2. Alshra', A. (2013). A Sociolinguistic Study of the Speech Act of Criticism. Unpublished MA thesis. Irbid: Yarmouk University.

3. Abu Taleb, A. (1995), Some Lexical and Syntactic Features of the Language Functions of Criticizing and Refusing as Used by Students Majoring in English at the University of Jordan. Unpublished MA Thesis, the University of Jordan, Amman, Jordan.

4. Austin, J. (1962). How to do Things with Words. Oxford: Clarendon Press.

5. Cao, J. (2005), A Pragmatic Analysis of the Speech Act of Criticism in Primary and Junior High School Chinese Lecturer-Student Talk. MA thesis, Northeast Normal University. Retrieved from ProQuest Digital Dissertation.

6. Darweesh, A. D. (2011), Speech Act of Criticizing in MSA Arabic. Retrieved January 3, 2022 from http:// search.mandumah.com/Record/681234

7. Farnia, M. & Abdul Sattar, H. (2015), A Sociopragmatic Analysis of the Speech Act of Criticism by Persian Native Speakers. International Journal of Humanities and Cultural Studies, 2(3), 305-327.

8. He, Y. R. (2008), Pragmatic Analysis of Criticism Speech Act: a Case Study on the Sitcom Growing Pains. MA Thesis, University of science & technology Beijing. Retrieved January 4, 2022 from http://search.proquest.com/docview/187497810

9. Hoa, H. (2007). Criticizing behaviors by the Vietnamese and the American: topics, social factors and frequency. VNU Journal of Science, Foreign Languages, 23, 141-154.

10. Nguyen, M. (2005), Criticizing and Responding to Criticism in a Foreign language: A study of Vietnamese learners of English. Unpublished doctoral dissertation, The University of Auckland, Auckland. Retrieved January 2, 2022 from https://www.researchgate.net/publication/37984689

11. Nguyen, M. (2008), Criticizing in an L2: Pragmatic Strategies Used by Vietnamese EFL Learners. Intercultural Pragmatics, 1(5), 41-66.

12. Nguyen, M. (2013), An exploratory Study of Criticism Realization Strategies Used by NS and NNS of New Zealand English. Multilingua, 32(1), 103-130.

13. Nuryani,E. Sudartinah, T. and Kurnia, N (2016). A Pragmatic Analysis of Politeness Features of Criticism in Joseph Mcginty's This Means War. Sastra Inggris – Quill, 5 (2), 169 175.

14. Purnanto, D and Jauhari, E. (2016), Speech Act Criticism as a Mechanism of Social Control in the Ethnic Madurese Community. Advanced Science Letters, 22, 4112–4115.

15. Searle, J. (1969). Speech Acts. Cambridge: Cambridge University Press.

16. Tracy, K., Van Dusen, D., & Robinson, S. (1987). Good and bad criticism: a descriptive analysis. Journal of Communication, 37, 46-59. http://dx.doi.org/10.1111/j.1460- 2466.1987.tb00982.x

17. Wierzbicka, A. (1987), English Speech Act Verbs: A Semantic Dictionary. Marrickville: Academic Press Australia.

18. Yule, G. (1996). Pragmatics. Oxford: Oxford University Press.

شیکردنەوەی شوێنی بۆ ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیل لە ئیدارەی گەرمیان توێژینەوەیەکی شیکاریی چەندێتیە

ابراهیم قاسم درویش[1]، ئامانج فواد احمد[2]، محمد مهدی کریم[3]
[1,2,3]بەشی جوگرافیا، کۆلێجی پەروەردە، زانکۆی گەرمیان ، شاری کەلار، هەرێمی کوردستان، عێراق
Corresponding author's e-mail: ibraheem.qasim@garmian.edu.krd

پوختەی توێژینەوە:

توێژینەوەکە؛ هەوڵێکە بۆ شیکردنەوەی تۆڕی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیل لە ئیدارەی گەرمیاندا، تیایدا کۆمەڵێک ئامرازی چەندێتی بۆ شیکارکردنی پێکهاتەی ڕێگەکان لە ئیدارەی گەرمیاندا بەکارهێنراوە ، بەو ئامانجەی کەتوار (واقع)ی تۆڕی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیل لە ڕووی هەریەک لە (پلەی پەیوەستبون، ئاستی سوڕانەوە، ئاسانیی گەیشتن و چڕی)ەوە دەربخات، سەرباری ئەوەی پەیوەندیی نێوان درێژیی ڕێگەکانی ناو تۆڕەکە و دابەشبوونی دانیشتوان شیکاربکات. لە گرنگترین ئەو ئەنجامانەی توێژینەوەکە پێیگەیشتووە، ئەوەیە: بەشێوەیەکی گشتی تۆڕەکە لە هەریەک لە "ئاستی سوڕانەوە و پلەی پەیوەستبووندا" لاوازە، تەنانەت نابەرامبەری لە دابەشبوونی تۆڕەکانی ناو بەشە جیاوازەکانی ناوچەی توێژینەوەدا بوونی هەیە، هاوکات ڕێژەی درێژیی ڕێگەکان لەگەڵ ڕێژەی کۆبوونەوەی دانیشتوانیدا یەگناگرنەوە.

وشە کلیلییەکان: ئاستی سوڕانەوە، پلەی پەیوەستبوون، ئاماژەی لاربوونەوەو پێچاوپێچی، ئاسانیی گەیشتن، چڕیی ڕێگەکان.

ملخص:

يهدف البحث الى التحليل المكاني لطرق النقل الرئيسة بالسيارات في ادارة كرميان من خلال استخدم مجموعة من الوسائل الكمية. التي تسعى الى معرفة وتحليل (الدوارنية، الاتصالية ، سهولة الوصول، الكثافة) فضلا عن العلاقة بين طول الطرق داخل الشبكة اذ توزيع السكان. واتضح من خلال تحليل الفقرات السابقة كميا. ان درجة الترابط ومستوى الدوارنية كاننا ضعيفا. الى جانب، اللاتوازن في توزيع الشبكات ضمن الاجزاء والوحدات الادارية. كذلك حالة عدم التكافؤ بين توزيع السكان واطوال الطرق فيها.

كلمات مفتاحية: الدوارنية ، الاتصالية، دليل التعرج، سهولة الوصول، كثافة.

گۆڤاری زانکۆی هەڵەبجە:گۆڤارێکی زانستی ئەکادیمیە زانکۆی هەڵەبجە دەری دەکات	
بەرگ	٧ ژمارە ٢ ساڵی(٢٠٢٢)
ڕێککەوتەکان	ڕێکەوتی وەرگرتن: ٢٠٢٢/٢/١٨ | ڕێککەوتی پەسەندکردن: ٢٠٢٢/٤/١٥ | ڕێککەوتی بڵاوکردنەوە: ٢٠٢٢/٦/٣٠
ئیمەیلی توێژەر	ibraheem.qasim@garmian.edu.krd
مافی چاپ و بڵاو کردنەوە	©٢٠٢٢ پ.د.ابراهیم قاسم درویش، م. ئامانج فواد احمد، م.ی محمد مهدی کریم، گەیشتن بەم توێژینەوەیە کراوەیە لەژێر ڕەزامەندی CCBY-NC_ND 4.0

Abstract

A number of quantitative tools have been used in this study to analyze transportation networks in the Garmian administration. The research aims to show the reality of transportation from the view of (Connectivity, Circuitry, Accessibility, and density), in addition to analyzing the relation between the length of the roads within the network and the population's distribution. The important findings of the study are that: generally, the network is weak from each positioning point and the rotating level and besides having unequal distribution inside different part of the studied area. Meanwhile, the length of roads is inconsistent with the population rate.

Keywords: Circuitry, Connectivity, Detour Index, Accessibility, Density.

پێشەکی:

چالاکییەکانی مرۆڤ؛ بە شێوەیەکی بەرچاو بە دینامیکییەتی جوڵەوە پەیوەستە، بەجۆرێک دابەشبوونی چالاکییە ئابوورییەکان، بازاڕ و ناوەندە بازرگانییەکان بە بوونی تۆڕێکی گواستنەوەی تۆکمەوە گرێدراون، بەردەوام لەگەڵ فراوانبوونی ڕووبەری ئاوەدانیەکان و زیادبوونی دانیشتوانی ناوچەی توێژینەوەدا گرنگیی ڕێگەکان زیادیان کردووە، ئەم ڕێگەیانە ڕاستەوانە لەگەڵ سروشتی پێکهاتەی ئابووری و کۆمەڵایەتیی ناوچەکەدا نزیکایەتییان هەیە، بۆیە گرنگە بە ئاراستەیەکی زانستی و کەتواری دووبارە هەڵسەنگاندن بۆ نەخشەی ڕێگەکان بکرێت و دواتر توانایی و ئاستی پیشەییان لە ناوچەکەدا دەربخرێت.

هەموو ئەمانە یارمەتیمان دەدەن لە خستنەڕووی کێشەی توێژینەوەکەدا، ئایا تۆڕی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیل بوونەتە پردێکی پەیوەندی لەنێوان یەکە کارگێڕییەکان و ئاسانکاریان کردووە بۆ جوڵەو چالاکیە مرۆییەکان لە ناوچەی توێژینەوەدا؟ مەودای توانایی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیل بەگوێرەی بنەما و پێوەرە زانستییەکانی پلاندانانی بوارەکە چەندە؟ دەکرێت وردتر کێشەی توێژینەوە لەچەند کێشەیەکی لاوەکیشدا دابڕێژینەوە:

١- تا چەند ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیل، پەیوەندییەکی بەهێزیان بە دابەشبوونی دانیشتوانی ناوچەی توێژینەوەوە هەیە؟

٢- ئەو هۆکارانە کامانەن، کە دەبنە هۆی بەرزبوونەوەی تێکرای پێچاوپێچی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیل لە ناوچەی توێژینەوەدا؟

٣- چڕیی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیل بەگوێرەی ڕووبەر و دانیشتوان چەندە؟

گریمانەکان بریتین لە وەڵامدانەوەکی پێشوەخت و کاتی بۆ پرسیارەکانی کێشەی توێژینەوە. توێژینەوەکە گریمانەی ئەوە دەکات کە جیاوازی هەیە لەنێوان توانستی ئەو ڕێگە سەرەکیانەی ئۆتۆمبیل کە یەکە کارگێڕییەکانی پێکەوە دەبەستێتەوە لەناوچەی توێژینەوەدا. وەڵامێکی زانستی تێروتەسەلیش بۆ پرسیارە سەرەکییەکانی توێژینەوەکە ئەو گریمانە لاوەکیانەی لای خوارەوە دەخوازێت:

١- ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبێل ، ڕۆڵێکی گەورە و بەرچاو لە دابەشبوونی دانیشتوانی ناوچەی توێژینەوەدا دەگێڕن.

٢.پێچاوپێچی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبێل ، بەهۆکارە سروشتی و مرۆییەکانی ناوچەکەوە پەیوەستە.

٣- چڕیی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبێل، بە هۆکاری دانیشتوان و ڕووبەرەوە پەیوەستە.

ئامانجی توێژینەوەکە توێژینەوەکە:

هەوڵێکە بۆ شیکردنەوەی پێکهاتەی تۆڕی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیل لە ناوچەی توێژینەوەدا، تاکو لەڕێگەیەوە بەکۆمەڵێک ئامانجی دیاریکراو بگەین، گرنگترنیان:

١ - پیشاندانی وێنەیەکی کەتواریی تۆڕی ڕێگەکا سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیل لەناوچە توێژینەوەدا.

٢- شیکارکردنی پلەی پەیوەستیی تۆڕی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیل.

٣-دەرخستنی پلەی سوڕانەوەی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیل.

٤-دەرخستنی پەیوەندیی نێوان چڕبوونەوەی دانیشتوان و درێژیی ڕێگەکان.

گرنگیی توێژینەوەکە:

١-توێژینەوەکە هەوڵێکە بۆ شیکاریی تۆڕی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیل و ئەرک و ڕۆڵەکانی لە دەستەبەرکردنی بەستنەوەی یەکە کارگێڕییەکان.

٢. یەکەم توێژینەوەی زانستیە تایبەت بە لایەنی ڕێگاکانی ئۆتۆمبیل لە ناوچەی توێژینەوەدا.

٢- هەڵسەنگاندنی مەودای ئەو خزمەتەی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیل لەناوچەی توێژینەوەدا پێشکەشیدەکەن.

٣- پراکتیزەکردنی سیستمی زانیاریە جوگرافییەکان، لە جێگیرکردن و خستنەڕووی داتاکانی پەیوەست بە تۆڕی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیل، هاوکات نەخشەکێشان و دەرهێنانی ئەو ئەنجامانەی، کە دەکرێت لەڕێگەیانەوە خاوەن بڕیار و کاربەدەست و پلاندانەران سودی لێوەربگرن.

ڕێبازی توێژینەوەکە:

لە توێژینەوەکەدا؛ بەتایبەت لەو تەوەرانەی کە گرنگییەکی زۆریان هەیەو بەهۆیانەوە دەتوانرێت بڕیار لەسەر تۆڕی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبێل بدرێت، ڕێبازی شیکاری چەندێتی (التحليل الكمي) بەکارهێنراوە، لەم نێوەندەشدا پشت بە هەریەک لە تەکنیکی (سیستمی زانیارییە جوگرافییەکان)، هەروەها چەند هاوکێشەیەکی ئاماریی تایبەت بە دەرخستنی هەریەک لە: (پلەی سوڕانەوە، ئاسانیی گەیشتن، چڕیی تۆڕەکە) بەستراوە، سەرەڕای بەکارهێنانی شیکاریی ئاماریی پەیوەندیی نێوان هەریەک لە گۆڕاوەکان و پۆلێنکردن و ڕیزبەندکردنیان بەگوێرەی هەریەک لە پێوەرەکان. ئەمە سەرەڕای ئەوەی پشتی بە ڕێبازی پەسنی (وصفي) بەستووە، تاکو لەڕێگەیەوە تایبەتمەندییە گشتییەکانی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبێل لە ئیدارەی گەرمیان بخاتەڕوو.

شوێنگەی جوگرافیی ئیدارەی گەرمیان:

ئیدارەی گەرمیان لەڕووی شوێنی ئەسترۆنۆمیەوە لە نێوان بازنەکانی پانیی (''٣٣ '١٥ °٣٤ - ''٠٥ '١١ °٣٥)ی باکوری گۆی زەویو هێڵەکانی درێژیی (''٤١ '٢٩ °٤٤- ''٢٠ '٥٤ °٤٥)ی ڕۆژهەڵات هەڵکەوتووە، بڕوانە نەخشەی (١). لەڕووی شوێنی جوگرافییەوە دەکەوێتە باشوری پارێزگای سلێمانیو باشوری ڕۆژهەڵاتی هەرێمی کوردستانەوە، لە بەشی ڕۆژهەڵاتیەوە لەگەڵ کۆماری ئیسلامیی ئێران هاوسنورە، لە باشورەوە پارێزگای دیالە، لە بەشی ڕۆژئاواو باشوری ڕۆژئاواوە پارێزگای سەلاحەدین دەنوێنێت، لە باکوری خۆر ئاوایشەوە لەگەڵ پارێزگای کەرکوک هاوسنورە بڕوانە نەخشەی (٢).

سەبارەت بە یەکە کارگێڕییەکانی ئیدارەی گەرمیان، پێکهاتوون لە هەریەك لە قەزای کەلار: (ناحیەی ناوەند، ناحیەی ڕزگاری، ناحیەی پێباز، ناحیەی شێخ تەویل)، قەزای کفری: (ناحیەی سەنتەر، ناحیەی کۆکس، ناحیەی سەرقەڵا، ناحیەی نەوجول، ناحیەی ئاوەسپی)، هەریەك لە ناحییەکانی (قۆرەتوو، مەیدان) سەر بە قەزای خانەقین، کۆی گشتی ڕووبەرەکەی بریتیە لە (٦٠٠٠,١ کم٢)، بڕوانە نەخشەی (٢).

ماوەی کاتیی توێینەوەکە:

زانیاریو داتاکانی ساڵی (٢٠٢١)، زانیاریی بنەڕەتین لە شیکردنەوەی تۆڕی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیلی ناوچەی توێژینەوەدا.

ئیدارەی گەرمیان:

ئەم ئیدارەیە؛ یەکێکە لە ئیدارە کارگێڕییەکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان، سەرەتا بە بڕیارێکی ئەنجوومەنی وەزیران لە (٢٠٠٦/٨/٦) پێکهێنراوە، شاری دەربەندیخان کرایە سەنتەری ئیدارەکە، بۆ بەڕێوەبردنی ئەو قەزاو ناحیانەی پێشتر سەر بە سنووری پارێزگای کەرکووك

بوون، پاشان هەر بە فەرمانێکی وەزاری لە (٢٠٠٧/٢/٢٥)، لە بەر بەرژەوەندیی گشتی بڕیاردرا سەنتەری ئیدارەی گەرمیان لە شاری دەربەندیخانەوە بۆ شاری کەلار بگوازرێتەوە، کە لە هەریەکە لە قەزاکانی (کەلار، کفری، چەمچەماڵ)، لەگەڵ ناحیەکانی (قۆرەتوو، مەیدان، بەمۆ) کە سەر بەقەزای خانەقین بوون پێکهاتبوو. دواتر لە (٢٠١١/٨/١)، دیسان بە فەرمانێکی وەزاری سەرجەم یەکەو پێکهاتەکانی قەزای چەمچەماڵ لە رووی کارگێری‌و داراییەوە بە پارێزگای سلێمانییەوە بەسترانەوە (وەزارەتی ناوخۆ، ٢٠٢١). پاشان لە کۆتا گۆڕانکارییەکاندا لە ساڵی (٢٠١٥ز) ناحیەی بەمۆ بۆ سەر پارێزگای هەڵەبجە گواسترایەوە. لە ساڵی (٢٠٢١) ژمارەی دانیشتووانی ئیدارەکە (٢٩٥٥٥٢) کەس بووە، لەم ژمارەیە (٨٤,٣٪) شارنیشین و (١٥,٧٪) لادێ نیشین بوون. کە بەشێوەیەکی نا هاوسەنگ بەسەر یەکە کارگێڕییەکانی ناوچەی

نەخشەی (١) شوێنی ئیدارەی گەرمیان بەگوێرەی عیراق و هەرێمی کوردستان لە ساڵی(٢٠٢١)

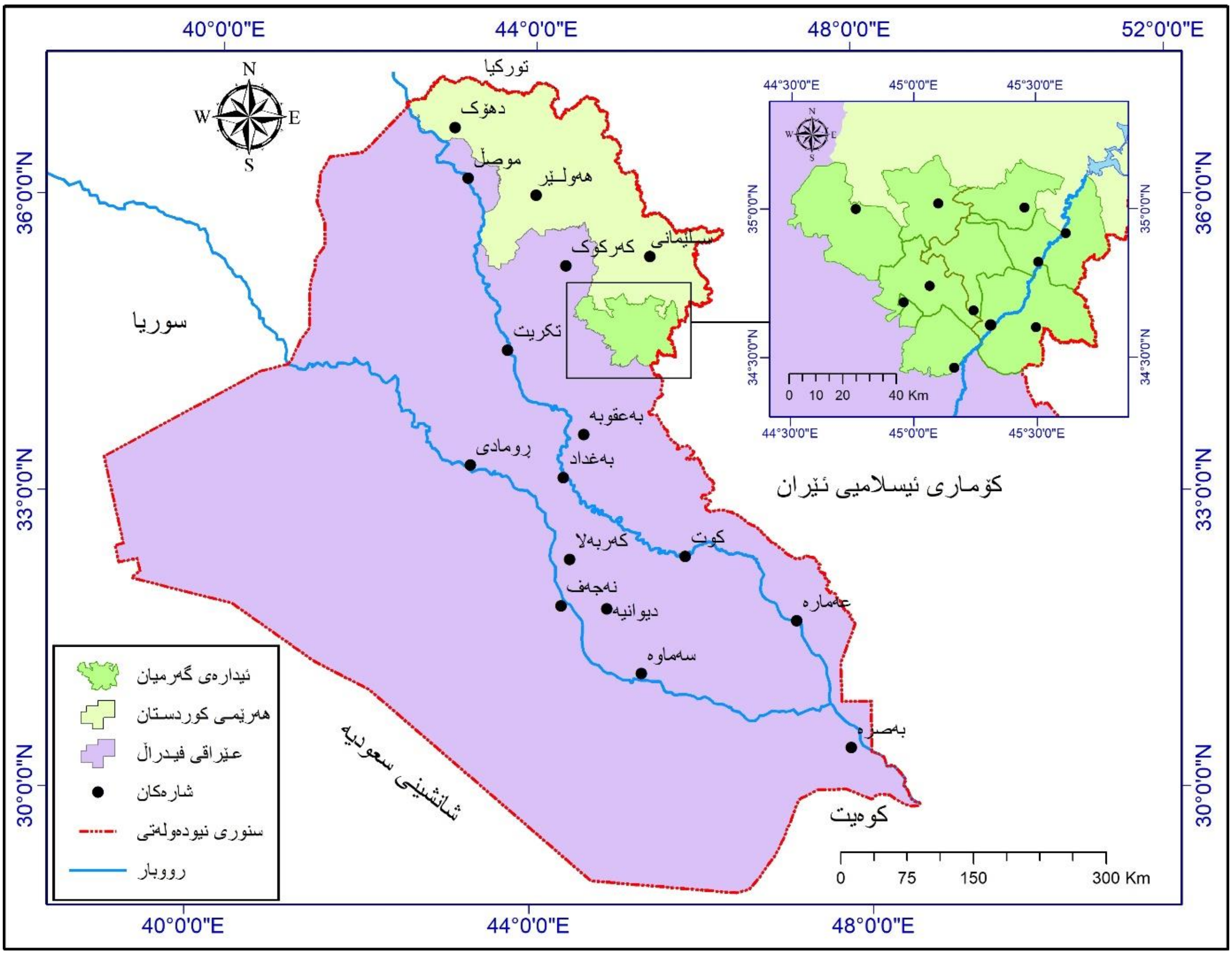

سەرچاوە: کاری توێژەران بەبەکارهێنانی بە رنامەی (Arc GIS ١٠,٨) بەپشتبەستن بە: ١. (هاشم صالح حمد امين و ئەوانی تر، ٢٠٠٩، صفحة ٣٩) ٢. (هەرێم، بەڕێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، ٢٠٢١)

توێژینەوەدا دابەش بوون بە جۆرێك لە شارەکانی (کەلار، رزگاری، کفری) بە تەنها (٨٢,٣٪) دانیشتوواني ناوچەی توێژینەوە لە خۆدەگرن لەبەرامبەردا تەنها (١٢,١٪) رێگاکان، بەڵام شارەکانی دیکەیە (١٧,٣٪) دانیشتووان و (٨٧,٩٪) رێگە سەرەکیەکان لە خۆدەگرن.

بروانە خشتەی (١).

کۆی ڕێگاکانی ئۆتۆمبیل لە ناوچەی توێژینەوەدا (١٧٩٠,٧کم) (کریم، ٢٠١٦، ل ٩٨)، لەم ژمارەیە تەنها (٥٤٢کم) ڕێگای سەرەکەی ئۆتۆمبیلەو یەکە کارگێڕییەکانی ناوچەی توێژینەوەی بەیەکەوە بەستووە کە دەکاتە (٣٠,٢٪) تۆڕی ڕێگەیکانی ئۆتۆمبیلی ناوچەی توێژینەوە، کە لە توێژینەوەکەدا کراونەتە بنەڕەت و لە جێبەجێکردنی ڕێگە ئامارییەکاندا پشتیان پێ بەستراوە.

تەوەری یەکەم: دەرخستنی چڕی و شێوازی تۆڕی ڕێگەکان:

١-١- پێوەری چڕیی ڕێگەکان

پێوانەکرن ودەرخستنی چڕیی ڕێگەکان؛ بەهاو گرنگییەکی یەکجار زۆری هەیە، چونکە لەلایەک ئاستی بەرەپێشچوونی ئابووری، لەلایەکی ترەوە چڕیی مەڵبەندەکانی نیشتەجێبوون دیاریدەکات (Rodrigue, ٢٠١٧, p. ٦٠)، هاوکات بەرچاوڕوونی و مەودای توانایی ئەو ڕێگەیانە لە هەرێم و ناوچە جیاجیاکاندا دەردەخەن. بەمەش دەتوانێت ئاستی ئەو خزمەتەی ڕێگەکان پێشکەشیدەکەن هەڵبسەنگێنێت، لە هەژمارکردنی نیشاندەرەکەدا درێژیی ڕێگەکان دابەش هەریەک لە یەکەکانی: (ڕووبەری ناوچەکە، قەبارەی دانیشتوان، ژمارەی ئۆتۆمبیلەکان) دەکرێ (السماک، ٢٠١١، صفحة ٢٦٢).

لەبەر نەبوونی داتای دروستی ژمارەی ئۆتۆمۆبیل لە ناوچەی توێژینەوەدا، زیاتر پشت بە گۆڕاوەکانی (ژمارەی دانیشتوان، ڕووبەر) بەستراوە، بۆیە چڕیی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیل لە ناوچەی توێژینەوە بەگوێرەی هەریەک گۆڕاوەکان

نەخشەی (٢) دابەشبوونی ڕێگەکانی ئۆتۆمبیل ئیدارەی گەرمیان بەگوێرەی یەکە کارگێڕییەکان لە ساڵی (٢٠٢١)

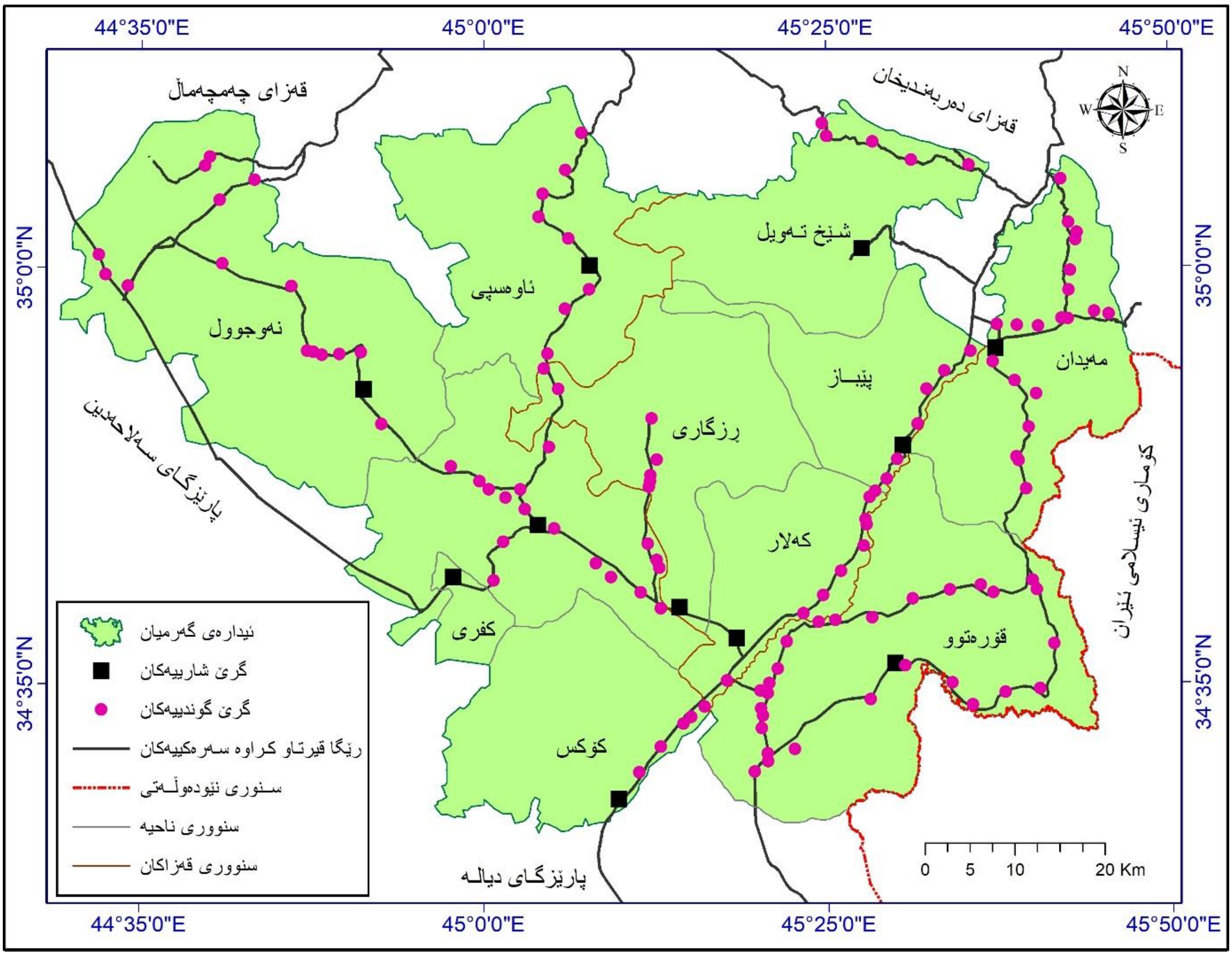

سەرچاوە: کاری توێژەران بە پشتبەستن بە: (هەرێم، بەڕێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، ٢٠٢١)

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

خشتەی (١): دانیشتووان و درێژیی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیل بە گوێرەی یەکە کارگێڕییەکانی ئیدارەی گەرمیان لە ساڵی (٢٠٢١)

ژ	یەکەی کارگێڕی	دانیشتووان شار نیشین	٪	دانیشتووان لادێ نیشین	٪	سەرجەم دانیشتووان	٪	درێژی ڕێگا سەرەکیەکان	٪
١.	کەلار	١٥٩٧٤٩	٩٦,٩	٥١١١	٣,١	١٦٤٨٦٠	٥٥,٨	٣٩	٧,٢
٢.	ڕزگاری	٣٩٧٣٦	٩٣,٢	٢٨٩٩	٦,٨	٤٢٦٣٥	١٤,٤	٢٠,٦	٣,٨
٣.	پێباز	٦٥٣٧	٧٢,٧	٢٤٥٥	٢٧,٣	٨٩٩٢	٣	٢٨,٩	٥,٣
٤.	شێخ تەویل	٤٨٤	١٥,٦	٢٦٢١	٨٤,٤	٣١٠٥	١.١	٣٤,٥	٦,٤
٥.	کفری	٣٧٨٩٣	٩٨,٣	٦٥٥	١,٧	٣٨٥٤٨	١٣	٥,٧	١,١
٦.	سەرقەڵا	٢٢٤٤	٢٥,٣	٦٦٢٤	٧٤,٧	٨٨٦٨	٣	٨٠,٩	١٤,٩
٧.	ئاوەسپی	٧٠	٥,٢	١٢٧٥	٩٤,٨	١٣٤٥	٠,٥	٣٦,٢	٦,٧
٨.	نەوجوول	٣٦٤	١٤,٢	٢٢٠٦	٨٥,٨	٢٥٧٠	٠,٩	١٠٣,٤	١٩,١
٩.	کۆکس	٣٠٢	٣,٣	٨٨٣٥	٩٦,٧	٩١٣٧	٣,١	١٧,٣	٣,٢
١٠.	مەیدان	٩٠٤	١١,٦	٦٨٩١	٨٨,٤	٧٧٩٥	٢,٦	٦٠,١	١١,١
١١.	قۆرەتوو	٩٧٧	١٢,٧	٦٧٢٠	٨٧,٣	٧٦٩٧	٢,٦	١١٥,٤	٢١,٣
١٢.	کۆ	٢٤٩٢٦٠	٨٤,٣	٤٦٢٩٢	١٥,٧	٢٩٥٥٥٢	١٠٠	٥٤٢	١٠٠

سەرچاوە: کاری توێژەران بەپشتبەستن بە: ١: (هەرێم، بەڕێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، ٢٠٢١) ٢: نەخشەی (٢).
هەژماردەکەین:

١-١-١- بەگوێرەی گۆڕاوی دانیشتوان:

ئەم نیشاندەرە (قەبارەی دانیشتوان)؛ لەچاو هەریەک لە نیشاندەرەکانی تری وەک (ڕووبەر، ژمارەی ئۆتۆمۆبیل)دا وردەکاری و گرنگییەکی زیاتری هەیە، چونکە خودی مرۆڤ (دانیشتوان) سەرچاوە و هەڵسوڕێنەری هاتوچۆ و چالاکییە ئابوورییەکانە. هەرچەند چڕیی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبێل لە ناوچەیەک زیاتربێت، ئاماژەیە بۆ ئەوەی جوڵەی ئابووری و کارلێکی شوێنیی بەهۆی تۆڕی ڕێگاکانەوە لە ئاستێکی باش و پێویستدایە، بەپێچەوانەوە کەمبوونەوەی چڕییان؛ واتای دواکەوتوویی کورتهێنانی ناوچەکە بەم خزمەتگوزارییە دەگەیەنێت، بۆیە پێویستە ئاوڕی لێبدرێتەوە و پەرەی پێبدرێت (عبدة، ٢٠٠٧، صفحة ٥٠). لە خشتەی (٢)دا دەردەکەوێت، کە:

١. ئەنجامی هاوکێشەی چڕیی ڕێگەکان بەگوێرەی ژمارەی دانیشتوان لەساڵی (٢٠٢١) دا بریتیبووە لە (١٨,٣کم/١٠٠٠٠کەس)، بە بەراورد بە پێوەر و ستاندردی جیهانی (٤٩,٦کم/١٠٠٠٠کەس) (القرعاوي، ١٩٩٦، صفحة ٢٥٧)، ڕێژەیەکی کەمە و وەک پێوست خزمەت بە دانیشتوانی ناوچەکە ناکات، هۆکاری ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە تەنها (٣٠,٢٪) ڕێگاکانی ئۆتۆمبیل لە ناوچەی توێژینەوەدا ڕێگەی سەرەکین.

٢. لەسەر ئاستی یەکە کارگێڕییەکانی ناوچەی توێژینەوە، نابەرامبەرییەکی زۆر لە چڕیی ڕێگەکاندا بوونی هەیە، هۆکارەکەی بۆ نابەرامبەریی قەبارەی دانیشتوان لەیەکە کارگێڕییەکاندا دەگەڕێتەوە، چونکە زیادبوونی ژمارەی دانیشتوان، کاریگەریی لەسەر ئەنجامی هاوکێشەکە دەبێت

و دەبێتە هۆی کەمبوونەوەی بەرکەوتەی تاک لە درێژیی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیل. نابەرامبەرییەکانیش بەم شێوەیەی خوارەوەن:

أ. هەرچەندە یەکەکانی (ناوەندی کەلار، ناوەندی کفری، رزکاری، پێباز) بەتەنیا ڕێژەی (٨٦,٤٪)ی دانیشتوانی ناوچەی توێژینەوەیان لەخۆگرتووە، کەچی لە بەرامبەردا تەنیا (١٧,٣٪)ی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیلیان تێدایە، ئەمەش وایکردووە چڕیی ڕێگەکان یەکجار کەمبێت، کە بریتین لە (٢,٤، ١,٥، ٤,٨، ٣٢,١) بەدوای یەکتردا.

ب ـ تەنیا ژمارەی دانیشتوان کاریگەریی لەسەر ئەنجامی هاوکێشەکە نابێت، بەڵکو درێژیی ڕێگەکانیش جارێکی تر قورساییان لەسەر کەمی و زۆریی چڕییەکە دەبێت، بۆنموونە: ناحیەی کۆکس هەرچەندە ژمارەی دانیشتوانی تەنیا (٩١٣٧) کەسە، کەچی چڕیی ڕێگەکانی بریتیە لە (١٨,٩کم/١٠٠٠٠کەس)، بەهۆی کەمیی درێژیی ڕێگەکانەوە کە بریتیە لە تەنیا (١٧,٣کم).

١-١-٢- بەگوێرەی گۆڕاوی ڕووبەر

ئەم گۆڕاوە؛ مەبەستیەتی ڕێژەی ئەو ڕووبەرەی ڕێگەکان دەیانگرێتەوە بخاتەڕوو، تاکو بزانرێت هەر کیلۆمەترێک لەو ڕێگەیانە ڕێژەی چەند لە ناوچەکە خزمەتدەکات (السامرائي، ٢٠١٥، صفحة ١٧١)، وەک لە خشتەی (٢) خراوەتەڕوو، پاش ئەوەی ئەم پێوەرە بەسەر ناوچەی توێژینەوەدا جێبەجێکرا، دەتوانین بەکۆمەڵێک خاڵ شیکردنەوەی بۆبکەین:

١: بەگوێرەی کۆی گشتیی ڕووبەری ناوچەی توێژینەوە، چڕیی ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبیل بریتیە لە (٩٠,٣ کم/١٠٠٠کم٢)، ئەمەش کەمترە لە ستانداردی چڕیی جیهانی (١٠٥ کم/١٠٠٠کم٢)، واتە نەگەشتۆتە ئاستی پێویست بۆ خزمەتکردنی تەواوی ناوچەکە، هەرچەندە ئەم ڕێژەیە بەراورد بە پارێزگای سلێمانی زیاترە، کەبیریتیە لە (٧٤,٨ کم/١٠٠٠کم٢)*. بەمەش دەردەکەوێت بارودۆخی چڕیی ڕێگەکان بە بەراورد بە کۆی گشتیی پارێزگا باشترە.

٢: لەسەر ئاستی ڕووبەری یەکە کارگێڕییەکان (ناحیەکان) ی ناوچەی توێژینەوە، نابەرامبەرییەکی زۆر لە چڕیی ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبیلدا دەبینرێت، دەکرێت نابەرامبەرییەکان بەگوێرەی ستانداردی جیهانی بۆ ئەمانەی خوارەوە پۆلێنبکەین:

أ. بەشێک لە ناحیەکان، چڕیی ڕێگەکانیان بەگوێرەی "گۆڕاوی ڕووبەر" لەسەرووی ستانداردی جیهانییەوەن، ئەوانیش بریتین لە هەریەک لە ناحیەکانی: (قۆرەتوو، سەرقەڵا، کەلار، مەیدان، نەوجوول)، بە چڕییەکانی: (١٣١,٣، ١٢٤,٩، ١١٩,١، ١٠٧,٦، ١٠٠,٣ کم/١٠٠٠کم٢) بەدوای یەکدا، بەشێکی هۆکارەکان بۆ ئەوە دەگەڕێنەوە، هەریەک لە ناحیەکانی (مەیدان و قۆرەتوو) دەکەونە سنوورەکانی نزیک کۆماری ئیسلامیی ئێرانەوە و هەریەک لە مەرزەکانی (پشتە و پەرویزخان) بەئیدارەی گەرمیان و پارێزگای سلێمانییەوە دەبەستنەوە. جگە لەوەی لە کاتی جەنگی (عێراق-ئێران)دا بەشێکی زۆر ڕێگەی ئۆتۆمبیل بۆ مەبەستی جوڵەی سەربازی لێدران و تاکو ئێستاش ماونەتەوە و بەکاردەهێنرێن. هەروەها لە ناحیەی ناوەندی کەلار بەهۆی ئەوەی ناوەندی دەسەڵاتی کارگێڕیی ئیدارەی گەرمیانی تێدایە پێویستی بەڕێگەوبانی زیاتر هەبووە، هەریەک لە ناحیەکانی (سەرقەڵا و نەوجوول)، بەهۆی ئەوەی کەوتوونەتە سەر ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبیلی نێوان شارەکانەوە و ئیدارەی گەرمیان بەپارێزگاکانی کەرکوک و سەلاحەدینەوە دەبەستنەوە، هەروەها سنووری ئەم ناحیانە جیۆمۆرفۆلۆجییەکی ئاسانیان هەیە، بۆیە ڕێگەیان زۆرە و چڕییەکی زیاتریان وەرگرتووە.

ب ـ چڕیی ڕێگەکانی هەریەک لە ناحیەکانی (کفری، پێباز) لەئاستێکی مامناوەندایە، بەچڕیی (٨٣,٥ ، ٨٧,٨ کم/١٠٠٠کم٢)،

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

خشتەی (٢): پێوانەکردنی چڕیی **ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبیل لەسەر بنەمای ڕووبەر و ژمارەی دانیشتوان

ژ	یەکەی کارگێڕی	درێژیی ڕێگەی گواستنەوە(کم)	دانیشتوان (کەس)	ڕووبەر (کم٢)	چڕیی ڕێگە/دانیشتوان (کم/١٠٠٠٠کەس)	چڕیی ڕێگە/ڕووبەر (کم/ ١٠٠٠کم)
.١	کەلار	٣٩	١٦٤٨٦٠	٣٢٧,٤	٢,٤	١١٩,١
.٢	ڕزگاری	٢٠,٦	٤٢٦٣٥	٥٢٧,٦	٤,٨	٣٩
.٣	پێباز	٢٨,٩	٨٩٩٢	٣٢٩,٣	٣٢,١	٨٧,٨
.٤	شێخ تەویل	٣٤,٥	٣١٠٥	٥٠٠,٣	١١١,١	٦٩
.٥	کفری	٥,٧	٣٨٥٤٨	٦٨,٣	١,٥	٨٣,٥
.٦	سەرقەڵا	٨٠,٩	٨٨٦٨	٦٤٧,٨	٩١,٢	١٢٤,٩
.٧	ئاوەسپی	٣٦,٢	١٣٤٥	٦٣٨,٥	٢٦٩,١	٥٦,٧
.٨	نەوجوول	١٠٣,٤	٢٥٧٠	١٠٣١,١	٤٠٢,٣	١٠٠,٣
.٩	کۆکس	١٧,٣	٩١٣٧	٤٩١,٩	١٨,٩	٣٥,٢
.١٠	مەیدان	٦٠,١	٧٧٩٥	٥٥٨,٨	٧٧,١	١٠٧,٦
.١١	قۆرەتوو	١١٥,٤	٧٦٩٧	٨٧٩,١	١٤٩,٩	١٣١,٣
.١٢	سەرجەم	٥٤٢	٢٩٥٥٥٢	٦٠٠٠,١	١٨,٣	٩٠,٣

سەرچاوە: کاری توێژەران بە پشتبەستن بە خشتەی (١).

بەهۆی بچووکیی ڕووبەریانەوە، کەتەنیا (٦,٦٪) ی ناوچەی توێژینەوەیان پێکهیناوە.

ج ـ ئەو ناحیانەی چڕییان نزمە، بریتین لە هەریەک لە ناحیەکانی (کۆکس، ڕزگاری، ئاوەسپی، شێخ تەویل)، چڕیی هەریەکیان بەدوای یەکدا بریتیە لە (٣٥,٢، ٣٩، ٥٦,٧، ٦٩ کم/١٠٠٠کم٢). هۆکاری کەمیی چڕیی ڕێگەکان لەم ناحیانەدا ئەوەیە ڕووبەریان فراوانە و نزیکەی (٣٦٪)ی ناوچەی توێژینەوە پێکدەهێنن، هەروەها هەریەک لە ناحیەکانی ئاوەسپی و شێخ تەویل و ڕزگاری دەکەونە بەشی باکورەوە، کە ناوچەیەکی شاخاوییە و جیۆمۆرفۆلۆجییەکی ئاڵۆزیان هەیە، هەروەها ناحیەی کۆکس بەهۆی بوونی دوو بەربەستی سروشتیی (ڕووباری سیروان و بەرزاییەکانی حەمرین)ەوە کەمترین ڕێگەی سەرەکی ئۆتۆمبیلی هەیە.

١-٢- پەیوەندیی نێوان چڕبوونەوەی دانیشتوان و درێژیی ڕێگەکان

نابەرامبەری و جیاوازی لەنێوان کۆبوونەوەی دانیشتوان و درێژیی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیل لەسەر ئاستی یەکە کارگێڕییەکانی ناوچەی توێژینەوە بەتەواوی ڕوون نییە، بۆ دەرخستن و بەرجەستەکردنی ئەو پەیوەندییە، پێویستمان بە بەکارهێنانی تەکنیکێک هەیە، توانایی ئەوەی هەبێت بەشێوەیەکی ورد ڕوونیبکاتەوە، (چەماوەی لۆرێنز)(***) یەکێکە لە گرنگترین پێوەرەکان بۆ زانینی ئەو پەیوەندییە. ئەویش لەڕێگەی ڕیزبەندکردنی سەربەرەو خواری دانیشتوانی هەریەک لە یەکە کارگێڕییەکان. بە تێڕوانین و سەرنجدان لە خشتەی (٣) و شێوەی (١) دەردەکەوێت، کە بەرامبەری و هاوتایی لەنێوان کەڵەکەبوونی گۆڕاوی دانیشتوان و گۆڕاوی درێژیی ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبیلدا لەناوچەی توێژینەوەدا بوونی نییە، جگە لەوەی هیچ کامیان ناکەونە سەر هێڵی نموونەیی شێوەکە، ئەمەش بەڵگەیە بۆئەوەی لەنێوان قەبارەی دانیشتوان و درێژیی ڕێگە سەرەکیەکاندا کورتهێنان و نابەرامبەری گەورە هەیە. دەکرێت بەم شێوەیەی خوارەوە شیکاریی و لێکدانەوەیان بۆبکەین:

١. زیاتر لە (٨٣٪)ی دانیشتوان لە ناحیەکانی (ناوەندی کەلار، ناوەندی کفری، ڕزگاری) دا نیشتەجێن، لە بەرامبەردا تەنیا (١٢.١٪)ی درێژیی ڕێگە سەرەکیەکانیان لەخۆگرتووە.

٢. سەرجەم یەکە کارگێرییەکانی تر، کە ژمارەیان هەشت ناحیەیە تەنیا (١٦,٨٪)ی دانیشتوانیان تێدا نیشتەجێیە، کەچی لە بەرامبەردا (٧٨٪)ی درێژیی ڕێگەکانی ناوچەی توێژینەوەیان تێدا هەڵکەتووە.

٣. ناوەندی قەزای کەلار، کە لە هەمان کاتدا ناوەندی ئیدارەی گەرمیانە، سەرەڕای ئەوەی (٥٥,٨٪)ی دانیشتوانی تێدا کۆبووەتەوە، بەڵام تەنیا (٧,٢٪)ی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمێلی تێدایە، ئەمە لەکاتێکدا ناحیەکانی (نەوجوول، ئاوەسپی) تەنیا (١,٥٪)ی دانیشتوانیان لەخۆگرتووە، بەڵام (٢٥,٨٪)ی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیلی تێدا هەڵکەوتووە.

لە شیکردنەوەکانی سەرەوە ئەوەمان بۆ ڕووندەبێتەوە؛ دادپەروەری لە دابەشبوونی درێژیی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیل لەنێوان ناحیەکاندا بوونی نییە، چ لەسەر ئاستی قەبارەی دانیشتوان، چ لەسەر ئاستی ڕووبەر، تەنانەت بەرکەوتەی تاکیش، کەواتە مەبەست و هۆکاری دروستبوونی ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبێل بۆ خزمەتکردنی دانیشتوان و پێکەوەگرێدانی

خشتەی (٣) دابەشبوونی کۆکراوەی سەربەرەژووری ڕێژەی سەدیی ژمارەی دانیشتووان و درێژی ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبیل لە ئیدارەی گەرمیان لە ساڵی (٢٠٢١)

ژ	یەکەی کارگێری	ژمارەی دانیشتوان	ڕێژەی دانیشتوان%	ڕیزبەندی بەرەوژووری دانیشتوان (%)	درێژیی ڕێگە (کم)	ڕێژەی درێژی %	ڕیزبەندی بەرەوژووری (%) ڕێگەکان
.١	کەلار	١٦٤٨٦٠	٥٥,٨	٥٥,٨	٣٩	٧,٢	٧,٢
.٢	ڕزگاری	٤٢٦٣٥	١٤,٤	٧٠,٢	٢٠,٦	٣,٨	١١
.٣	کفری	٣٨٥٤٨	١٣	٨٣,٢	٥,٧	١,١	١.١٢
.٤	کۆکس	٩١٣٧	٣,١	٨٦,٣	١٧,٣	٣,٢	١٥,٣
.٥	پێباز	٨٩٩٢	٣	٨٩,٤	٢٨,٩	٥,٣	٢٠,٧
.٦	سەرقەڵا	٨٨٦٨	٣	٩٢,٤	٨٠,٩	١٤,٩	٣٥,٥
.٧	مەیدان	٧٧٩٥	٢,٦	٩٥	٦٠,١	١١,١	٤٦,٦
.٨	قۆرەتوو	٧٦٩٧	٢,٦	٩٧,٦	١١٥,٤	٢١,٣	٦٧,٩
.٩	شێخ تەویل	٣١٠٥	١,١	٩٨,٧	٣٤,٥	٦,٤	٧٤,٢
.١٠	نەوجوول	٢٥٧٠	٠,٩	٩٩,٥	١٠٣,٤	١٩,١	٩٣,٣
.١١	ئاوەسپی	١٣٤٥	٠,٥	١٠٠	٣٦,٢	٦,٧	١٠٠
.١٢	سەرجەم	٢٩٥٥٠٢	١٠٠		٥٤٢	١٠٠	

سەرچاوە: کاری توێژەران بە پشتبەستن بە خشتەی (١)

شێوەی (١) چەماوەی لۆرنس بۆ پێوانەی پەیوەندی نێوان چڕبوونەوەی دانیشتووان و ڕێگە وشکانییەکانی ناوچەی توێژینەوە لە ساڵی (٢٠٢١ز)

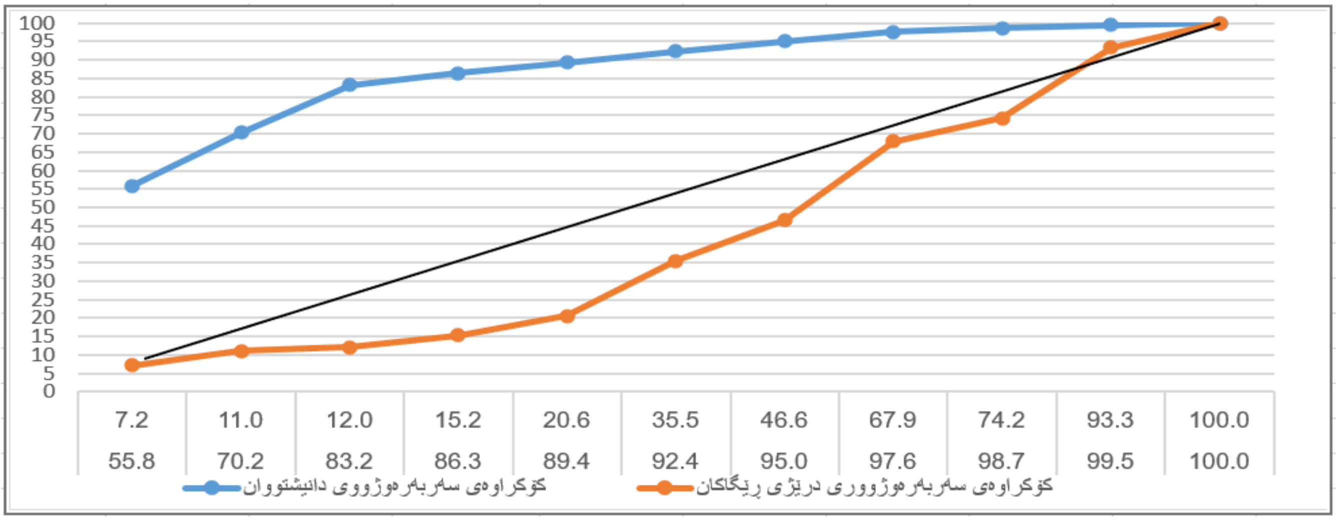

سەرچاوە: خشتەی (٣)

بازاڕ و بەرهەم و خواست نەبوون، بەڵکو بەشێکی زۆری ڕێگەکان لەکاتی بوونی جەنگ بۆمەبەستی سەربازی و کۆنترۆڵکردن و بەستنەوەی زۆربەی ناوچەکان بە ناوەندی دەسەڵاتەوە دروستکراوون. بۆیە وەک دەبینین گرفت و کێشەی گەورە لە ڕێگەکانی ئۆتۆمبێلی ناوچەی توێژینەوەدا بوونی هەیە.

١-٣- ئاماژەی لاربوونەوە و پێچاوپێچی (مؤشر الانعطاف)

ئەم ئاماژەیە بۆ زانینی مەودای بەردەوامی ڕێگەکان بەکاردێت، لەڕێگەی هاوکێشەیەکی تایبەتەوە دەردەهێنرێت(****)، بەردەوامی درێژی ڕێگە ڕاستەقینەکان (فعلیە) زیاترە لە ڕێگە ڕاستەکان، یان هەندێجار بە دەگمەن یەکسان دەبن و ئەنجامەکە (١٠٠٪) دەبێت، بەڵام ئەگەر لە (١٠٠٪) زیاتربوو ئەوە دەگەیەنێت کە تۆڕی ڕێگەکان بەشی پێویستی و خواستی دانیشتوانی ناوچەکە ناکەن، ئەگەر هاتوو هۆکارە سروشتیەکان لە لادانەکەدا ڕۆڵی هەبوو، ئەوا لادانەکە نەرێنی دەبێت، بەڵام ئەگەر هۆکارە مرۆییەکان ڕۆڵیان هەبوو، ئەوا لادانەکە ئەرێنی دەبێت. هەرچەندە ئەنجامەکە لە (١٠٠٪)ەوە نزیکبێت، توانایی تۆڕەکانی ڕێگەکان بەرزدەبنەوە (عبدة ، ١٩٨٨، صفحة ٤٢).

بەجێبەجێکردنی ئەم پێوە لەسەر تۆڕی ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبیل لە ناوچەی توێژینەوەدا، وەک لە خشتەی (٤) و نەخشەی (٣)دا خراوەتەڕوو، دەتوانین ئەم ڕاستییانەی خوارەوە هەستپێبکەین:

١: لەسەر ئاستی گشتیی کۆی ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبێل لادانی تۆمارکراو بریتیبووە لە (١١٥,٣٪)، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت

خشتەی (٤): پلەی پێچاوپێچی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیل لە ئیدارەی گەرمیان لە ساڵی (٢٠٢١ز)

ژ	یەکەی کارگێڕی	درێژیی ڕاستقینەی ڕێگە (کم)	درێژیی ڕێگەکان بەهێڵێکی ڕاست (کم)	جیاوازیی نێوان هەردوکیان (کم)	ئەنجامی لادان (%)
.١	ن.ن. کەلار	٣٩	٣٥,١	٣,٩	١١١,١
.٢	ڕزگاری	٢٠,٦	١٨,٥	٢,١	١١١,٤
.٣	پێباز	٢٨,٩	٢٦,٥	٢,٤	١٠٩,١
.٤	شێخ تەویل	٣٤,٥	٢٥,١	٩.٤	١٣٧,٥
.٥	کفری	٥,٧	٤,٨	٠.٩	١١٨,٨
.٦	سەرقەڵا	٨٠,٩	٦٨,٨	١٢,١	١١٧,٦
.٧	ئاوەسپی	٣٦,٢	٢٥,٨	١٠,٤	١٤٠,٣
.٨	نەوجوول	١٠٣,٤	٩٣,٥	٩.٩	١١٠,٦
.٩	کۆکس	١٧,٣	١٥,٩	١,٤	١٠٨,٨
.١٠	مەیدان	٦٠,١	٥٣.٣	٦,٨	١١٢,٨
.١١	قۆرەتوو	١١٥,٤	١٠٢,٨	١٢,٦	١١٢,٣
.١٢	سەرجەم	٥٤٢	٤٧٠,١	٧١,٩	١١٥,٣

سەرچاوە: کاری توێژەران بە پشتبەستن بە نەخشەکانی (٢) و (٣).

سروشتییەکان دەگەڕێتەوە.

نەخشەی (٣) ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبیل لە ئیدارەی گەرمیان بە هێڵی ڕاست

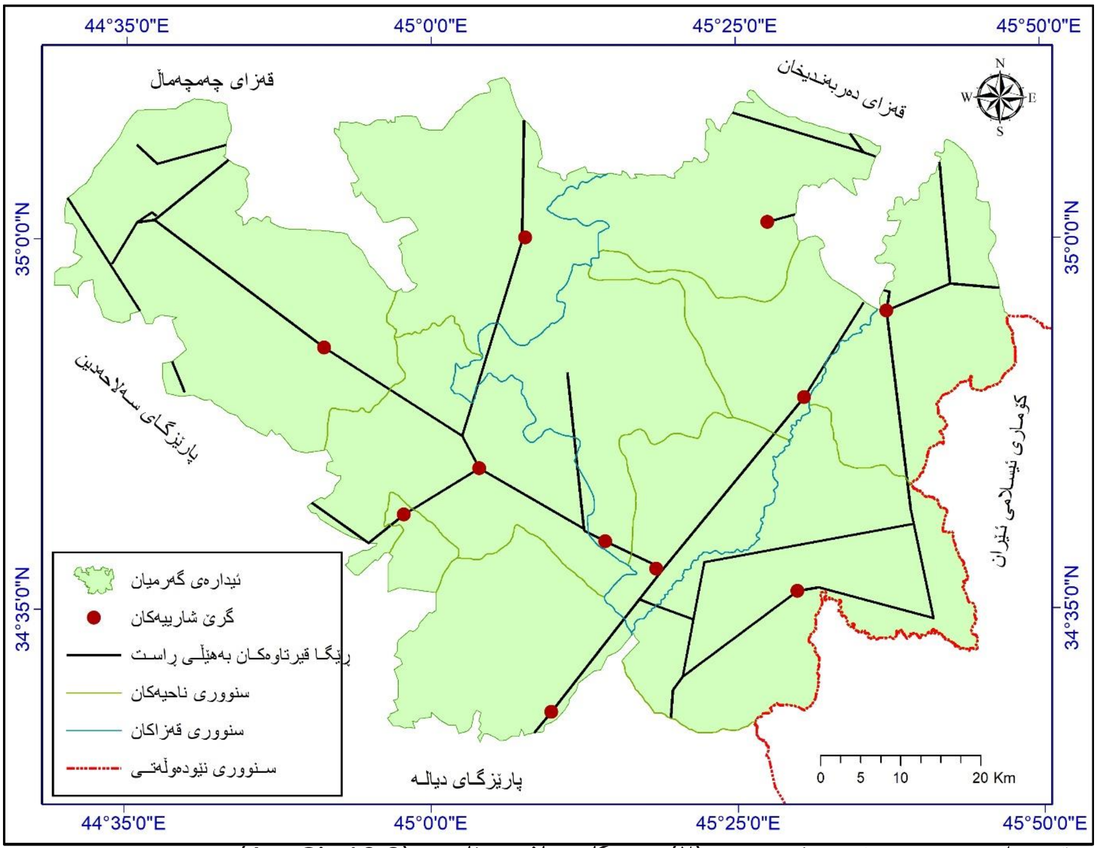

سەرچاوە: کاری توێژەران بە پشتبەستن بە نەخشەی (٢) بە بەکارهێنانی بەرنامەی (Arc Gis 10.8).

ڕێژەیەکی کەمی لادان و پێچاوپێچی بوونی هەیە، هۆکارەکەی بۆ گونجاویی تۆپۆگرافیای ناوچەکە و کەمیی بەربەستە.

٢- لادانی گەورە، تەنیا لە دوو ناحیەی ناوچەی توێژینەوە تۆمارکراوە، ئەوانیش بریتین لە هەریەک لە ناحیەکانی (شێخ تەویل و ئاوەسپی)، بە ئەنجامەکانی (١٣٧,٥٪ و ١٤٠,٣٪) بەدوای یەکتردا، هۆکارەکەی ئەوەیە سنووری ئەم دوو ناحیەیە دەکەوێتە بەشی باکووری ناوچەی توێژینەوەوە، کە بەبەراورد بە ناوچەکانی تر، تۆپۆگرافیایەکی ئاڵۆزتر و سەختری هەیە.

٣- یەکە کارگێرییەکانی تر ژمارەیان (٩) ناحیەیە، ئەنجامی لادانیان لە (١١٨,٨٪) تێپەڕ ناکات، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر بەرزیی توانایی ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبیلی ناوچەی توێژینەوە، چونکە ڕێگەکان بە ناوچەی دەشتایی تەخت و ئاساندا تێدەپەڕن.

تەوەری دووەم: پلەی پەیوەستی و سوڕانەوە

ئەو پێوەرە بەیەکێک لە پێوەرە گرنگەکانی شیکردنەوەی تۆڕی ڕێگەکان دادەنرێت، واتە پلەی پەیوەستی نێوان گرێی تۆڕەکان بە ڕێگەکانی ئۆتۆمبێلەوەوە دەردەخات. ئەگەر هاتوو پەیوەندیی تۆڕی ڕێگەکان زیادبوو، ئەوە واتای وایە بژاردەی زۆر بۆ پلاندانان و بەرەوپێشبردنی دەبێت، هەروەها بەڵگەیە لەسەر ئاستی ئەو پێشکەوتنەی لە ناوچەکەدا بەدیهاتووە (Wells, 2005, p. 1)، لەنێوان هەریەک لە پلەکانی پەیوەستیدا دەکرێت جیاوازی بکرێت (Davis, 1975, p. 47):

١: نەبوونی پەیوەستی تۆڕی، بەجۆرێکە پەیوەندی لەنێوان گرێکاندا نییە.

٢: تۆڕێکی پەیوەست، لەبەرئەوەی لەنێوان هەر گرێیەک لەگەڵ گرێیەکی تردا پەیوەندیی هەیە.

٣: تۆڕی تەواو پەیوەست، ئەو تۆڕەیە کە هەموو گرێکان لەگەڵ گرێکانی تردا پەیوەستی ڕاستەوخۆیان هەیە.

بۆ جێبەجێکردنی ئەم پێوەرە (پلەی پەیوەستی) نەخشەی تۆڕی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیل بۆ (نەخشەی تۆپۆلۆجی) (*****) دەگۆڕین، کە لە نەخشەی (٤)دا خراوەتەڕوو، پێکهاتووە لە (١٣١) گرێ، ئەم گرێیانە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ بەهۆی (١٤٦) هێڵی گەیەنەرەوە پێکەوە بەستراونەتەوە.

بە سەرنجدانی نەخشەکە و جێبەجێکردنی پێوەرەکە، دەکرێت تۆڕی ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبیلی ناوچەی توێژینەوە لە جۆری پەیوەستی (تۆڕی پەیوەست) هەژماربکەین، لەبەر ئەوەی هەر گرێیەک لەڕێگەی هێڵی گەیەنەری ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆوە بەوانی ترەوە بەستراونەتەوە، بۆ زیاتر وردکردنەوەی پەیوەستی یەکە، پێوەری پلەی پەیوەستی بە نیشاندەری (کانسکی) (******) جێبەجێدەکەین.

٢-١- پێوەری بیتا:

ئاسانترین پێوەرە لە پێوانەکردنی پلەی پەیوەستی تۆڕەکاندا بەکاردەهێنرێت، بەهای پێوەرەکە دەکەوێتە نێوان (٠-١)، ئەگەر هاتوو بەهای پێوەرەکە (سفر) بوو، ئەوا هیچ پەیوەستییەک لە تۆڕەکەدا بوونی نییە (واتە بوونی گرێکان بەبێ گەیەنەر)، ئەگەر بەهاکە یەکی تەواو دەرچوو، تۆڕەکە دەبێتە تۆڕی تەواو پەیوەست، بەڵام ئەگەر ئەنجامەکە لە یەکی تەواو گەورەتربوو، واتای ئەوەیە زیاتر لە تۆڕێکی تەواو پەیوەست لە هەرێمەکەدا بوونی هەیە (الزوكە، ٢٠٠٢، صفحة ٨٩).

لە ئەنجامی جێبەجێکردنی ئەم پێوەرە بەسەر تۆڕی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیلی ناوچەی توێژینەوەدا، دەرکەوت ئەنجامی هاوکێشەکە بریتیە لە (١,١١)، واتە زیاتر لە تۆڕێکی تەواو پەیوەست لە ناوچەی توێژینەوەدا بوونی هەیە، هەروەها بەهاکانی ئەم پێوەرە لەسەر ئاستی ناحیەکانی ناوچەی توێژینەوەش دەکەونە نێوان (١-١,٣)، واتە ئەم پێوەرە جەخت لەسەر بوونی پەیوەستی تەواو لە تۆڕی ڕێگە سەرەکیەکانی ئۆتۆمبیل لە ناوچەی توێژینەوەدا دەکاتەوە بڕوانە خشتەی (٥).

٢-٢- پێوەری گاما:

ئەم پێوەرە لەڕووی چەندێتییەوە پەیوەندیی تۆڕەکانمان بۆ ڕووندەکاتەوە، بەشێکی زۆری توێژەران بە باشترین پێوەر بۆ پێوانەکردنی پلەی پەیوەستی ناویدەبەن، بەهاکەشی دەکەوێتە نێوان (٠-١)، ئەگەر هاتوو بەهاکەی سفر دەرچوو، واتای ئەوەیە هیچ پەیوەندییەک بوونی نییە، بەڵام ئەگەر (١) ی تەواو بوو ئەوا تۆڕێکی تەواو پەیوەست بوونی هەیە (Feng xie, 2011, p. 106)، ئەم پێوەرە لە (بیتا) گونجاوترە، چونکە زۆرترین ژمارەی گەیەنەر لە تۆڕی ڕێگاکان لە بەرچاو گرتووە. بە جێبەجێکردنی ئەم پێوەرە بەسەر تۆڕی ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبیل لە ناوچەی توێژینەوەدا دەردەکەوێت کە ئەنجامەکەی بریتی لە (٠,٣٨) واتە ڕێژەی پەیوەستی تۆڕی ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبیل بریتی یە لە (٣٨٪) ، ئەمەش ئاماژەیە بۆ ئەوەی کە پەیوەستی تۆڕی ڕێگاکان نەگەیشتۆتە ئاستی تۆڕێکی تەواو (کامل) و لاوازی لە پلەی پەیوەستی تۆڕەکە پیشان دەدات، واتە بۆ ئەوەی تۆڕی ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبیل ناوچەی توێژینەوە نموونەیی و گونجاو بێت پێویستمان بە (٢٤١) گەیەنەری تر دەبێت، ئەم ڕاستیە لەسەر ئاستی یەکە کارگێرییەکانیش ڕاستە چونکە ئەنجامی پێوەرەکە لە هیچیاندا ناگاتە (١) ی تەواو بڕوانە خشتەی (٥).

نەخشەی (٤) نەخشەی تۆبۆلۆجی تۆڕی ڕێگەکانی گواستنەوەی ئیدارەی گەرمیان لە ساڵی (٢٠٢١)

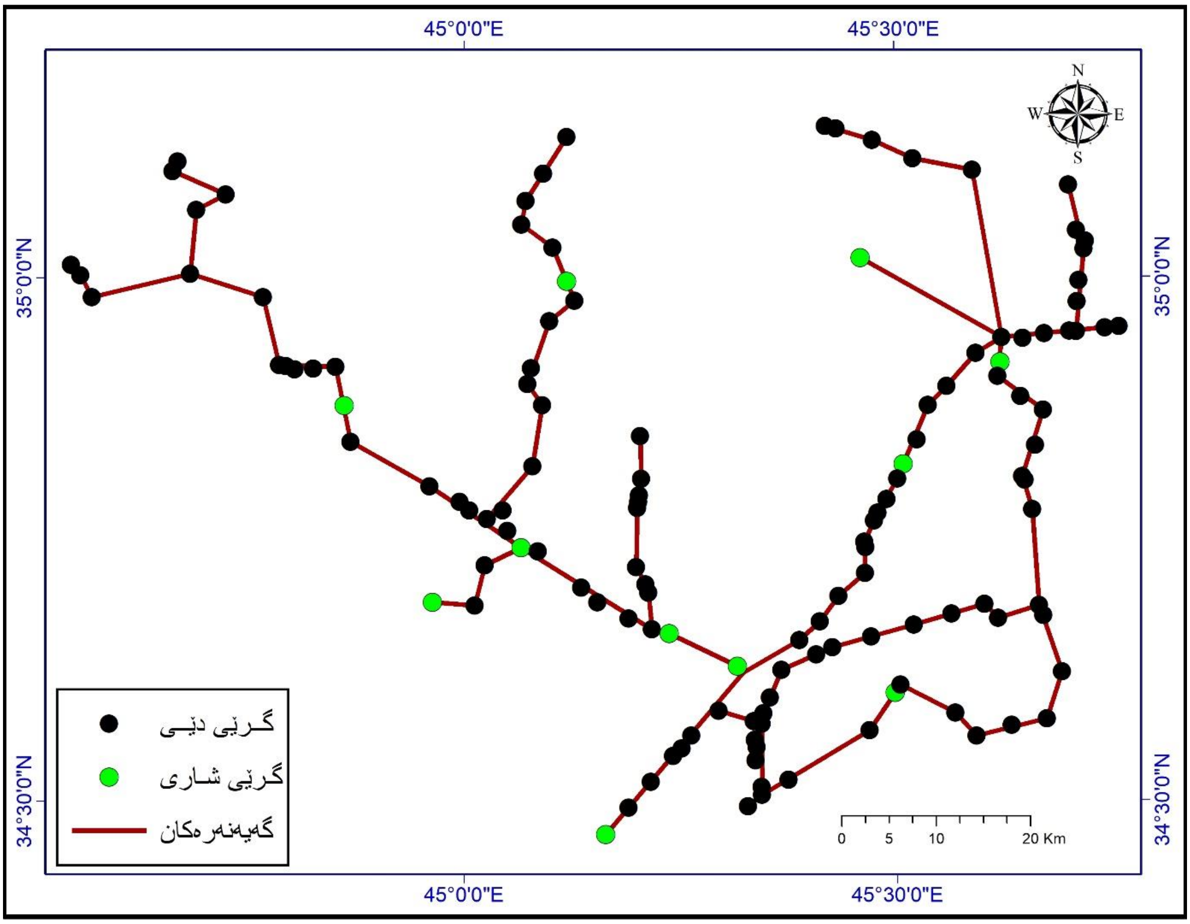

سەرچاوە: کاری توێژەران بە پشتبەستن بە نەخشەی (٢) بە بەکارهێنانی بەرنامەی (Arc Gis 10.8).

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

خشتەی (٥) بەهای هاوکۆلکەی بیتاو ئەلفاو گاما لە تۆری ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبیل لە ئیدارەی گەرمیان لە ساڵی (٢٠٢١)

ژ	یەکەی کارگێڕی	ژمارەی گرێ	ژمارەی گەیەنەر	پ. بیتا	پ. گاما	پ. ئەلفا
١.	کەلار	١٠	١٣	١,٣	٠,٥٤	٠,٤٠
٢.	ڕزگاری	٧	٩	١,٣	٠,٦٠	٠,٧٥
٣.	پێباز	٧	٨	١,١	٠,٥٣	٠,٥٠
٤.	شێخ تەویل	٦	٦	١,٠	٠,٥٠	٠,٥٠
٥.	کفری	١	١	١,٠	٠,٣٣	٠,١٣-
٦.	سەرقەڵا	١٨	٢٢	١,٢	٠,٤٦	٠,١٩
٧.	ئاوەسپی	٩	٩	١,٠	٠,٤٣	٠,١٣
٨.	نەوجوول	١٦	١٧	١,١	٠,٤٠	٠,٠٩
٩.	کۆکس	٦	٧	١,٢	٠,٢٩	١,٠٠
١٠.	مەیدان	٢١	٢١	١,٠	٠,٣٧	٠,٠٣
١١.	قۆرەتوو	٢٩	٣٢	١,١	٠,٤٠	٠,٠٨
١٢.	کۆ	١٣٠	١٤٥	١,١	٠,٣٨	٠,٠٦

سەرچاوە: کاری توێژەران بە پشتبەستن بە نەخشەی (٤).

٢-٣- پێوەری ئەلفا:

بەیەکێک لە باشترین پێوەرەکان هەژماردەکرێت، بەتایبەت لەشیکردنەوەی پەیوەستی تۆڕیدا بەتایبەت تۆری ڕێگاکانی گواستنەوە، ئەوەی وادەکات ئەم پێوەرە گونجاوتر و لەپێشینەتربێت ئەوەیە کە ژمارەی سوڕانەوەکانی ناو تۆڕەکە دیاری دەکات (الحداد، ٢٠٠٨، صفحة ٨٤)، بەهای پێوەرەکە دەکەوێتە نێوان (٠-١)ەوە، بەهای (٠) سفر ئاماژەیە بۆئەوەی کەمترین پەیوەندی هەیە، بەجۆرێک هیچ سوڕانەوەیەك لە تۆڕەکەدا نییە، هەروەها (١) ی تەواو ئەوەمان پێدەڵێت کە زۆرترین پەیوەستی هەیە (عبدة.، ٢٠٠٧، صفحة ٨٤). لە جێبەجێکردنی پێوەرەکەوە لە خشتەی (٥)دا، دەرکەوت بەهای پەیوەستییەکە دەکاتە (٠,٠٦)، ئەمەش ئەوەمان بۆ ڕووندەکاتەوە، کە پەیوەستی تۆڕی زۆر کەمە، هەروەها ڕێژەی بازنەیی و سوڕانەوە لە تۆری ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبیل لە سنووری ناوچەی توێژینەوەدا کەمە، واتە بەشێکی زۆری ڕێگەکان دووبارە بۆ ناو سنووری ناوچەی توێژینەوە ناگەڕێنەوە، بەڵکو لەگەڵ دەرەوەی سنوورەکەدا پەیوەستی دەبەستن، هەربۆیە تەنیا (٦٪) ڕێژەی بازنەیی تۆری ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبیل لەناو خودی تۆڕی ناوچەکەدا هەیە، بۆیە پێویستی بە گەیەنەری زیاتر هەیە تاکو سوڕانەوە و بازنەیی زیاتر لەناو خودی تۆڕەکەدا دروستبکات و ڕێژەی پەیوەستی تۆری بەرزببێتەوە، بەمەش دانیشتوان زیاتر دەتوانن لە تۆڕەکە سوودمەندبن، چونکە وادەکات بەشێکی زۆری ناوچەکانی لەڕێگەی ئەو گەیەنەرانەوە بە یەکترییەوە بەسترێنەوە.

تەوەری سێیەم: شیکردنەوەی توانایی یان ئاسانیی گەیشتن

مەبەست لێی ئاسانیی جوڵەیە لەناو تۆری ڕێگەکانی گواستنەوەی ناوچەکەدا، ئاسانیی گەیشتن لە مەودای تەواکاریی تۆڕەکەدا ڕەنگدەداتەوە، واتە ئەگەر جوڵەکردن ئاسانبێت واتای ئەوەیە تۆڕێکی گواستنەوەی ڕێکخراوە و کەمترین خاڵی لاوازی هەیە، ئاسانیی گەیشتن زیاتر بە ژمارەی

گەیەنەر و ئاراستەی جوڵەی هەریەک لەو گەیەنەرانەوە بەستراوەتەوە (مخامرة، ٢٠١٦، صفحة ٢٤٠٦). بە دەربڕینێکی تر ئاسانیی گەیشتن هاوکێشەیەکی چەندێتییە بۆ دەرخستنی وردەکاریی پەیوەندیی پیشەیی ئاڵوگۆڕی نێوان شار و هەرێمەکەی، یان شارەکانی دەروروبەری، ئەوەی ئامانجمانە پێیبگەین ئەوەیە: زۆرترین دڵنیایی ئاسودەییە لە پرۆسەی گەیشتن بە خزمەتگوزارییەکاندا، بەجۆرێک خزمەتگوزارییەکان بە دانیشتوان بگەیەنێت (السرياني، ١٤٢٠، صفحة ١٥١).

لە شیکردنەوەی تەوەرەکانی پێشترەوە بۆ تۆڕی ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبیلی ناوچەی توێژینەوە، دەرکەوت (١٣٠) گرێ بوونی هەیە، لەو ژمارەیە (٩١,٥٪)یان گرێ دێیەکانن، تەنیا (٨,٥٪)یان گرێی شارین، کە ژمارەیان (١١) نشینگەی شارییە، کە (٨٤,٣٪) کۆی دانیشتووانی ناوچەی توێژینەوەی تێدا کۆبۆتەوە بڕوانە خشتەی (١). واتە ئەم شارانە بوونەتە گرێی شارنشینی لە تۆڕی ڕێگە سەرەکییەکاین ئۆتۆمبیل لە ناوچەی توێژینەوەدا، بۆیە نەخشەی تۆپۆلۆجیی ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبیل لەسەر ئەم (١١) گرێ شارییە شێوەیگرتووە، بڕوانە نەخشەی (٥)، لێرەشدا کۆمەڵێک پێوەری دیکە هەن، کە بە بەکارهێنانیان دەتوانرێت توانایی گەیشتن نێوان گرێکان دەربخات، ئەوانیش:

٣-١- نیشاندەری توانایی گەیشتن بەگوێرەی ژمارەی گەیەنەرەکانی نێوان گرێکان (هاوکۆلکەی شمبل):

ئەم پێوەرە بە یەکێک لە گرنگترین پێوەرە بەکارهاتووەکانی پێوانەکردنی ئاسانیی گەیشتن دادەنرێت بۆ هەر گرێیەک لە تۆڕەکەدا، هاوکات دەتوانرێ پۆلێنبەندی(المصفوفة)ی ئەو ڕێگەیانە بکات کە بەستراونەتەوە بە هەموو گرێیەکانەوە، تەنانەت ئەو گرێیانەی ئاسانترین گەیشتنیان هەیە و بوونەتە ناوەند بۆ زۆرینەی ناوچەکان و ئەوانەشی دابڕاون دیاریدەکات (النواسية، ٢٠١٦، صفحة ١٦٩٤). ئەنجامەکە لەڕێگەی هەژمارکردنی ژمارەی گەیەنەرەکانی نێوان هەر گرێیەک و گرێکانی تردا دەردەهێنرێت، دواتر گرێیەکان بەگوێرەی ئاسانیی گەیشتن ڕیزبەند دەکات، لەسەر بنەمای ئەو پەیوەستییەی هەر گرێیەک لەگەڵ گرێکانی تری تۆڕەکەدا هەیەتی، بەجۆرێک کەمترین ژمارەی گەیەنەر واتای ئاسانترین گەیشتن دەدات بۆ تەواوی گرێیەکانی تری تۆڕەکە. وەک ئەوەی لە خشتەی (٦)دا خراوەتەڕوو.

لەبەر ڕۆشنایی زانیارییە بەدەستهاتووەکانی خشتەی (٦)دا دەگەینە ئەم ڕاستییانەی خوارەوە:

١: توانایی گرێ شارییەکانی ناوچەی توێژینەوە لە ڕووی ئاسانی گەیشتنەوە جیاوازن، کە (٢٧,٣٪) گرێیەکان ژمارەی گەیەنەرەکانیان (ڕێگەکان) زیاترە لە (٢٥) گەیەنەر لە پەیوەندی کردن بە گرێیەکانی ترەوە، ئەمە جگە لەوەی هیچ گرێیەك لە تۆڕی ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبیل لە ناوچەی توێژینەوەدا بە گەیەنەری ڕاستەوخۆ بە هەموو گرێیەکانی دیکەی ناوچەی توێژینەوەدا نابەسرێتەوە، ئەمەش ئاماژەیە بۆ ئەوەی ئاسانی توانای گەیشتن بە گوێرەی ئەم پێوەرە لە ناوچەی توێژینەوەدا لاوازە، بەهۆی کەمی ژمارەی گەیەنەرەکانی ناوچەی توێژینەوە کە پێویستە ژمارەیان زیاد بکرێت.

٢: بەگوێرەی "هاوکۆلکەی شمبل" کەلار؛ گرێی ناوەندی تۆڕەکە دەنوێنێت، لەبەرئەوەی لەنێوان گرێکانی تردا کەمترین بەهای گەیەنەری تۆمارکردووە، بۆیە لەڕووی "ئاسانیی گەیشتنەوە" لە پلەی یەکەمی هەموو گرێکاندا دێت، هەموو ئەو ڕێگە و گەیەنەرانەی لەناو تۆڕەکەدا (گرێی کەلار) بە گرێیەکانی ترەوە دەبەستێتەوە ژمارەیان (١٩) گەیەنەرن، هۆکارەکەی بۆ ئەوە

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

نەخشەی (٥)نەخشەی تۆبۆلۆجی گرێ شارنیشینیەکانی تۆڕی ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبیلی ئیدارەی گەرمیان لە ساڵی (٢٠٢١)

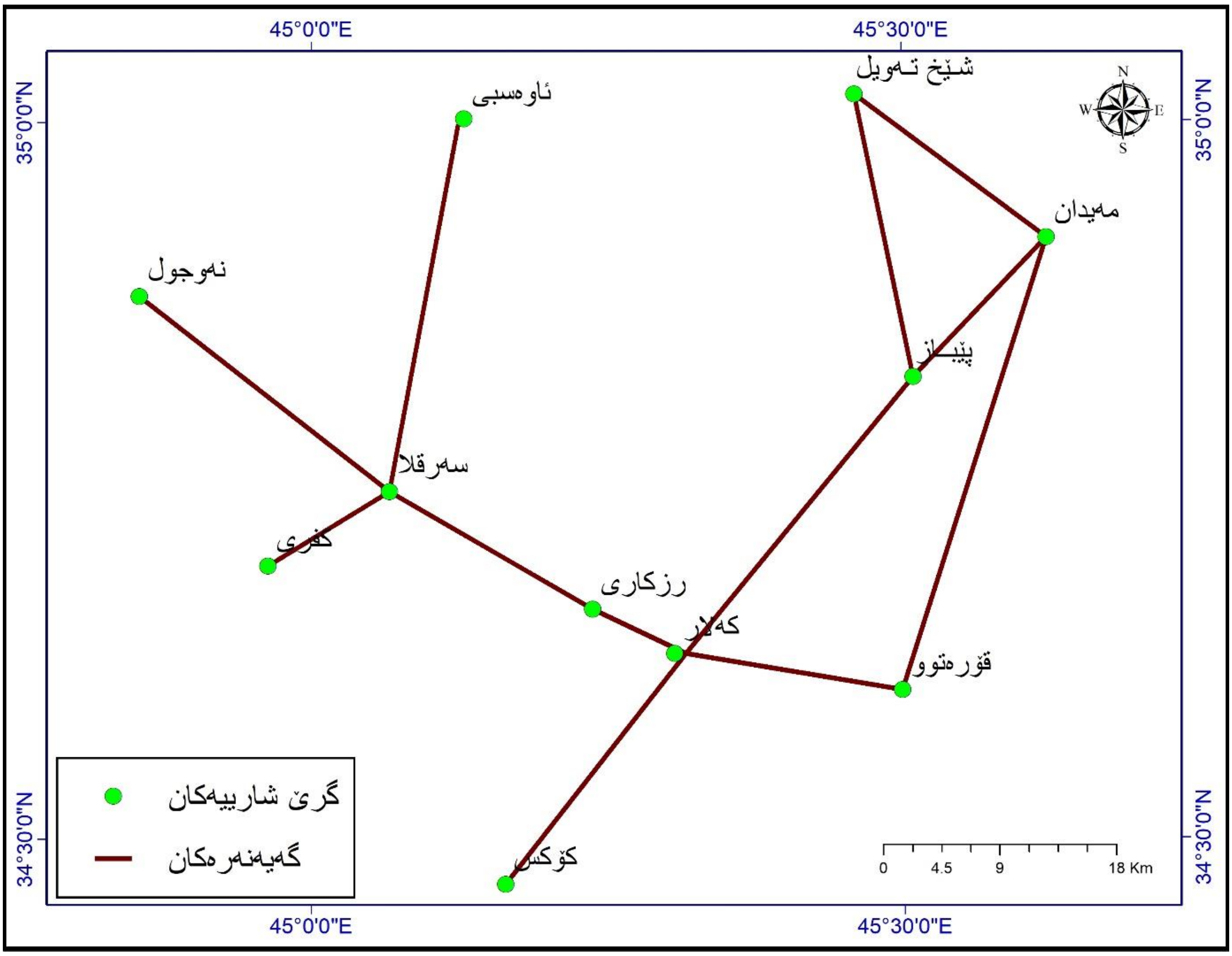

سەرچاوە: کاری توێژەران بە پشتبەستن بە نەخشەی (٢) بە بەکارهێنانی بەرنامەی (Arc Gis 10.8).

خشتەی (٦) پۆلێن بەندی ئاسانی گەیشتن بە گوێرەی ژمارەی گەیەنەرەکان لە نێوان گرێیە شارییەکانی ئیدارەی گەرمیان (هاوکۆلکەی شمبل) لە ساڵی (٢٠٢١)

ژ	یەکەی کارگێری	کەلار	ڕزگاری	پێباز	شێخ تەویل	کفری	سەرقەڵا	ئاوەسپی	نەوجوول	کۆکس	مەیدان	قۆرەتوو	کۆ	پلە
١.	کەلار	٠	١	١	٢	٣	٢	٣	٣	١	٢	١	١٩	١
٢.	ڕزگاری	١	٠	٢	٣	٢	١	٢	٢	٢	٣	٢	٢٠	٢
٣.	پێباز	١	٢	٠	١	٤	٣	٤	٤	٢	١	٢	٢٤	٤
٤.	شێخ تەویل	٢	٣	١	٠	٥	٤	٥	٥	٣	١	٣	٣٢	٨
٥.	کفری	٣	٢	٤	٥	٠	١	٢	٢	٤	٥	٤	٣٢	٨
٦.	سەرقەڵا	٢	١	٣	٤	١	٠	١	١	٢	٤	٣	٢٢	٣
٧.	ئاوەسپی	٣	٢	٤	٥	٢	١	٠	٢	٤	٥	٤	٣٢	٨
٨.	نەوجوول	٣	٢	٤	٥	٢	١	٢	٠	٤	٥	٤	٣٢	٨
٩.	کۆکس	١	٢	٢	٣	٤	٣	٤	٤	٠	٣	٢	٢٨	٦
١٠	مەیدان	٢	٣	١	١	٥	٤	٥	٥	٣	٠	١	٣٠	٧
١١	قۆرەتوو	١	٢	٢	٣	٤	٣	٤	٤	٢	١	٠	٢٦	٥

سەرچاوە: کاری توێژەران بە پشتبەستن بە نەخشەی (٥)

دەگەڕێتەوە، شاری کەلار ناوەندی ئیدارەی گەرمیان دەنوێنێت، ئەمەش "شوێنگەیەکی ناوەندی"ی پێبەخشیوە و بەسەر تەواوی ڕێگەکاندا دەڕوانێت و بەتەواوی گرێکانی ناو تۆڕەکەوە بەستراوەتەوە. لەڕیزبەندی دووەمدا گرێی ڕزگاری دێت، کە تەنیا (٧,٩ کم) لە شاری کەلارەوە دوورە، پاش ئەویش گرێی شاریی (سەرقەڵا) لە پلەی سێیەمدا دەبینرێت، بە بوونی (٢٢) گەیەنەر.

٣: کەمترین ئەنجام بۆ ئاسانیی گەیشتن لە تۆڕەکەدا بریتین لە هەریەک لە گرێ شارییەکانی(کفری، شێخ تەویل، ئاوەسپی، نەوجوول) بەجۆرێک هەریەکیان بە (٣٢) گەیەنەر بە گرێکانی ترەوە بەستراونەتەوە، لە ڕیزبەندی پێشکۆتایدا هەریەک لە گرێ شارییەکانی: (مەیدان، کۆکس) دێن، بە (٣٠، ٢٨) گەیەنەر، ئەمانە هەموویان زۆرترین لادانیان لە تۆڕی ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبیلی ناوچەی توێژینەوەدا هەیە، چونکە شوێنگەیەکی پەراوێزیان هەیە و کەوتوونەتە کۆتایی (کەنار)ەکانی تۆڕەکەوە.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

٣-٢- نیشانده‌ری ئاسانیی گه‌یشتن به‌گوێره‌ی دووریيه ڕاسته‌قینه‌كان:

لێره‌دا گرێكان به‌گوێره‌ی ئاسانیی گه‌یشتن له‌سه‌ر بنه‌مای دووریی ڕاسته‌قینه‌یان له‌گرێكانی تری ناو تۆڕه‌كه‌وه (له‌ كه‌مترینه‌وه‌ بۆ زۆرترین) ڕیزبه‌ند ده‌كرێن، ئه‌و گرێیه‌ی كه‌مترین ماوه‌ و دووریی هه‌یه‌، ئاسانیی گه‌یشتنی زیاتره‌ له‌ گه‌یشتن به‌ گرێیه‌كانی تر، به‌پێچه‌وانه‌شه‌وه ڕاسته (موسى، ٢٠١٩، صفحة ١٤٦). به‌هه‌مان شێوه‌ له‌م نیشانده‌ره‌شدا پۆلێنبه‌ندییه‌ك دروستده‌كرێت و تیایدا دووریی ڕاسته‌قینه‌ی نێوان هه‌موو گرێكانی تێدا كۆده‌كرێته‌وه‌، بڕوانه‌ خشته‌ی (٧)، كه‌ ده‌توانین ئه‌م ڕاستیانه‌ی خواره‌وه‌ی لێوه‌ هه‌ڵنجێنین:

١: كۆی گشتیی درێژیی گه‌یه‌نه‌ره‌كانی نێوان گرێكان ده‌كه‌ونه‌ نێوان (٤٠٨,٤-٨٩٤,٤كم)ه‌وه‌، گرێی شاری كه‌لار به‌ (٤٠٨,٤ كم) كه‌مترین دووریی هه‌یه‌، به‌مه‌ش ڕیزبه‌ندی یه‌كه‌می له‌ڕووی ئاسانی گه‌یشتنه‌وه‌ وه‌رگرتووه‌، ئه‌ویش به‌ سوده‌وه‌رگرتن له‌ شوێنگه‌كه‌ی، كه‌ تێكڕای دوورییه‌كه‌ی له‌گه‌ڵ ته‌واوی گرێكانی تردا بریتیه‌ له‌ (٣٧,١ كم)، دواتر هه‌ریه‌ك له‌ گرێ شارییه‌كانی (ڕزگاری، سه‌رقه‌ڵا) به‌ تێكڕای دوورییه‌كانی (٣٧,٨، ٤٢,٩كم) له‌ ڕیزبه‌ندی دووه‌م و سێیه‌مدا ده‌بینرێن، چونكه‌ تێكڕای دووریيان نزیكه‌ شاری كه‌لاره‌وه‌، دواتر گرێ شارییه‌كانی تری (پێباز، كفری، كۆكس) به‌ تێكڕای دوورییه‌كانی (٥١,٥، ٥٥,٧، ٥٧,٦ كم) به‌دوای یه‌كتردا له‌ڕیزبه‌نده‌كانی چواره‌م و پێنجه‌م و شه‌شه‌مدا جێگیربوون، تێكڕای دووریيان زۆر به‌رزنابێته‌وه‌ ئه‌مه‌ش ئاماژه‌یه‌ بۆ نیمچه‌ ناوه‌ندی جێگاكانیان.

٢: هه‌ریه‌ك له‌ گرێكانی (قۆره‌توو، مه‌یدان نه‌وجوول، ئاوه‌سپی، شێخ ته‌ویل)، به‌تێكڕاكانی دووریی (٦٢,٧، ٦٤,٨، ٦٦,٦، ٦٨,٤، ٨١,٣) كم به‌دوای یه‌كترا له‌ ڕیزبه‌نده‌كانی كۆتایی پۆلێنبه‌ندیكه‌دا هه‌ڵكه‌وتوون، واته‌ له‌ڕووی ئاسانی گه‌یشتنه‌وه‌ له‌ئاستێكی لاوازدان، هۆكاره‌كانی ئه‌م ئه‌نجامانه‌ جگه‌ له‌ هه‌ڵكه‌وته‌ی جوگرافیایان كه‌ شاری كه‌نار (په‌راوێز)ین له‌ به‌شه‌كانی باكورو ڕۆژهه‌ڵات و ڕۆژئاوای ناوچه‌ی توێژینه‌وه‌ بۆ كه‌میی بوونی گه‌یه‌نه‌ر له‌ تۆڕی گواستنه‌وه‌ ناوچه‌ی توێژینه‌وه‌دا ده‌گه‌ڕێته‌وه‌، كه‌ وایكردووه‌ په‌یوه‌ستی نێوان ئه‌م گرێیانه‌ له‌ ئاستێكی لاوازدا بێت.

٣: نابه‌رامبه‌رییه‌كی ڕوون له‌ دووریی نێوان گرێیه‌كاندا ده‌بینرێت، كه‌ دواجار ڕه‌نگدانه‌وه‌ی نه‌رێنی له‌سه‌ر گرنگیی گرێكان له‌لایه‌ك و توانایی و ئاسانی گه‌یشتن له‌لایه‌كی تره‌وه‌ ده‌بێت، جیاوازیی ڕیزبه‌ندیی نێوان گرێیه‌كانی یه‌كه‌م و كۆتایی له‌ (٤٨٦ كم) زیاتره‌، هه‌روه‌ها جیاوازیی تێكڕای دووریيان (٤٤,٢ كم)ه‌.

٣-٣- نیشانده‌ری توانایی گه‌یشتن به‌گوێره‌ی قه‌باره‌ی دانیشتوان (دووری و قه‌باره‌ی دانیشتوان)

له‌ ئامرازه‌ به‌كارهاتووه‌كانی پێشتردا، ئاسانی و توانایی گه‌یشتنمان به‌ جۆرێك بۆ گرێیه‌كان هه‌ژماركرد كه‌ هه‌موویان هه‌مان ژماره‌ی دانیشتووانیان هه‌بێت، ئه‌مه‌ش پێچه‌وانه‌ی كه‌توار (واقع) ده‌بێت، به‌تایبه‌ت ژماره‌ی دانیشتوان له‌ هه‌ر گرێیه‌ك بۆ هۆكاری جۆراوجۆری قه‌باره‌ و جوڵه‌ی بازاڕ ده‌گه‌ڕێته‌وه‌ (ابراهيم، ٢٠١٣، صفحة ٤٩)، واتای ئه‌وه‌یه‌ په‌یوه‌ندیی نێوان گۆڕاوه‌كانی (دانیشتوان و درێژیی ڕێگه‌كان) له‌ دیاریكردنی باشترین خاڵی جوڵه‌دا به‌شدارن، دواتر به‌گوێره‌ی توانایی و ئاسانیی گه‌یشتن وه‌ك شوێنگه‌یه‌كی خزمه‌تگوزاری یان دامه‌زراوه‌یه‌كی به‌رهه‌مهێنان هه‌ڵیانده‌بژێرێت، تاكو بكرێته‌ وێستگه‌ و ناوه‌ندێك بۆ دابه‌شكردنی خزمه‌تگوزاری و به‌رهه‌مه‌كان بۆ شوێنه‌كانی تر.

بۆ زانینی توانایی گرێیه‌كان به‌ گوێره‌ی ئه‌م پێوه‌ره‌، نیشانده‌ری گرنگی ڕێژه‌ی دانیشتووانی هه‌ر گرێیه‌ك له‌ یه‌كدانی ئه‌و دوورییه‌ ده‌كه‌ین كه‌ هه‌یه‌تی له‌گه‌ڵ هه‌ر گرێیه‌كی دیكه‌ی تۆڕه‌كه‌ (السامرائي، ٢٠١٥، صفحة ١٢٤)، بڕوانه‌ خشته‌ی (٨)، كه‌ ده‌توانین ئه‌م ڕاستیانه‌ی خواره‌وه‌ی لێوه‌ هه‌ڵنجێنین:

١: گرێی شاری كه‌لار وه‌ك ته‌واوی نیشانده‌ره‌كانی تر (له‌ڕووی تاوانیی گه‌یشتنه‌وه‌) پارێزگاریی له‌ پێگه‌ی ناوه‌ندیی خۆیكردووه‌، به‌جۆرێک به‌ كه‌مترین دووری ده‌گاته‌ ته‌واوی په‌راوێزه‌كانی تۆڕه‌كه‌ به‌ ڕێژه‌ی دانیشتوانی (٦٤.١٪) گرێ شارییه‌كانی ناوچه‌ی توێژینه‌وه‌، بۆیه‌ بۆته‌ گرێی ناوه‌ندیی تۆڕه‌كه‌، هه‌روه‌ها هه‌رسێ گرێ شارییه‌كانی (ڕزگاری وسه‌رقه‌ڵا و

خشتەی (٧) پۆلێنبەندیی ئاسانیی گەیشتن بەگوێرەی دووریی ڕاستەقینە (فعلیە) بە (کم) لە نێوان گرێیە شارییەکانی ئیدارەی گەرمیان بۆ ساڵی (٢٠٢١)

ژ	یەکەی کارگێڕی	کەلار	ڕزگاری	پێباز	شێخ تەویل	کفری	سەرقەڵا	ئاوەسپی	نەوجوول	کۆکس	مەیدان	قۆرەتوو	کۆ	تێکڕا	پلە
.١	کەلار	٠	٧,٩	٣١,٦	٧٢,١	٤٢,١	٢٦,٥	٦١,٣	٥٦,٩	٢١,١	٥٤,٥	٣٤,٤	٤٠٨,٤	٣٧.١	١
.٢	ڕزگاری	٧,٩	٠	٣٩,٥	٨٠	٣٤,٢	١٨,٦	٥٣,٤	٤٩	٢٩	٦٢,٤	٤٢,٣	٤١٦,٣	٣٧,٨	٢
.٣	پێباز	٣١,٦	٣٩,٥	٠	٤٠,٥	٧٣,٧	٥٨,١	٩٢,٩	٨٨,٥	٥٢,٧	٢٢,٩	٦٦	٥٦٦,٤	٥١,٥	٤
.٤	شێخ تەویل	٧٢,١	٨٠	٤٠,٥	٠	١١٤,٢	٩٨,٦	١٣٣,٤	١٢٩	٩٣,٢	٢٦,٩	١٠٦,٥	٨٩٤,٤	٨١,٣	١١
.٥	کفری	٤٢,١	٣٤,٢	٧٣,٧	١١٤,٢	٠	١٥,٦	٥٠,٤	٤٦	٦٣,٢	٩٦,٦	٧٦,٥	٦١٢,٥	٥٥,٧	٥
.٦	سەرقەڵا	٢٨,٥	١٨,٦	٥٨,١	٩٨,٦	١٥,٦	٠	٣٤,٨	٣٠,٤	٤٧,٦	٨١	٦٠,٩	٤٧٢,١	٤٢,٩	٣
.٧	ئاوەسپی	٦١,٣	٥٣,٤	٩٢,٩	١٣٣,٤	٥٠,٤	١٥,٦	٠	٥١,٨	٨٢,٤	١١٥,٨	٩٥,٧	٧٥٢,٧	٦٨,٤	١٠
.٨	نەوجوول	٥٦,٩	٤٩	٨٨,٥	١٢٩	٤٦	٣٠,٤	٥١,٨	٠	٧٨	١١,٤	٩١,٣	٧٣٢,٣	٦٦,٦	٩
.٩	کۆکس	٢١.١	٢٩	٩٣,٢	٩٣,٢	٦٣,٢	٤٧,٦	٨٢,٤	٧٨	٠	٧٥,٦	٥٠,١	٦٣٣,٤	٥٧,٦	٦
١٠	مەیدان	٥٤,٥	٦٢,٤	٢٢,٩	٢٦,٩	٩٦,٦	٨١	١١٥,٨	١١١,٤	٧٥,٦	٠	٦٥,٥	٧١٢,٦	٦٤,٨	٨
١١	قۆرەتوو	٣٤.٤	٤٢,٣	٦٦	١٠٦,٥	٧٦,٥	٦٠,٩	٩٥,٧	٩١,٣	٥٠,١	٦٥,٥	٠	٦٨٩,٢	٦٢,٧	٧

سەرچاوە: کاری توێژەران بە پشتبەستن بە نەخشەی (٥)

خشتەی (٨): پۆلێنبەندی ئاسانیی گەیشتن بەگوێرەی دووری و قەبارەی دانیشتووان لەنێوان گرێیە شارییەکانی ئیدارەی گەرمیان لە ساڵی (٢٠٢١)

ژ	یەکەی کارگێڕی	کەلار	ڕزگاری	پێباز	شێخ تەویل	کفری	سەرقەڵا	ئاوەسپی	نەوجوول	کۆکس	مەیدان	قۆرەتوو	کۆ	پلە
.١	کەلار	٠,٠٠٠	١,٢٥٩	٠,٨٣٧	٠,١٤٠	٦,٤٣٩	٠,٢٣٩	٠,٠١٧	٠,٠٨٢	٠,٠٢٦	٠,٠٠٤	٠,٠٧٠	٩,١١٢	١
.٢	ڕزگاری	٥,٠٦٩	٠,٠٠٠	١,٠٤٦	٠,١٥٥	٥,٢٣٠	٠,١٦٨	٠,٠١٤	٠,٠٧١	٠,٠٣٦	٠,٢٢٧	٠,٠٨٦	١٢,١٠٢	٢
.٣	پێباز	٢٠,٢٧٦	٦,٢٩٥	٠,٠٠٠	٠,٠٧٨	١١,٢٧١	٠,٥٢٥	٠,٠٢٥	٠,١٢٨	٠,٠٦٥	٠,٠٨٣	٠,١٣٤	٣٨,٨٨٠	٦
.٤	شێخ تەویل	٤٦,٢٦٢	١٢,٧٤٩	١,٠٧٢	٠,٠٠٠	١٧,٤٦٥	٠,٨٩١	٠,٠٣٦	٠,١٨٦	٠,١١٥	٠,٠٩٨	٠,٢١٦	٧٩,٠٩١	١١
.٥	کفری	٢٧,٠١٣	٥,٤٥٠	١,٩٥١	٠,٢٢١	٠,٠٠٠	٠,١٤١	٠,٠١٤	٠,٠٦٦	٠,٠٧٨	٠,٣٥١	٠,١٥٥	٣٥,٤٤١	٥
.٦	سەرقەڵا	١٧,٠٠٣	٢,٩٦٤	١,٥٣٨	٠,١٩١	٢,٣٨٦	٠,٠٠٠	٠,٠٠٩	٠,٠٤٤	٠,٠٥٩	٠,٢٩٥	٠,١٢٣	٢٤,٦١٣	٣
.٧	ئاوەسپی	٣٩,٣٣٢	٨,٥١٠	٢,٤٦٠	٠,٢٥٩	٧,٧٠٨	٠,١٤١	٠,٠٠٠	٠,٠٧٥	٠,١٠١	٠,٤٢١	٠,١٩٤	٥٩,٢٠١	٩
.٨	نەوجوول	٣٦,٥٠٩	٧,٨٠٩	٢,٣٤٣	٠,٢٥٠	٧,٠٣٥	٠,٢٧٥	٠,٠١٤	٠,٠٠٠	٠,٠٩٦	٠,٤٠٥	٠,١٨٥	٥٤,٩٢١	٨
.٩	کۆکس	١٣,٥٣٩	٤,٦٢٢	٢,٤٦٨	٠,١٨١	٩,٦٦٦	٠,٤٣٠	٠,٠٢٢	٠,١١٣	٠,٠٠٠	٠,٢٧٥	٠,١٠٢	٣١,٤١٦	٤
١٠	مەیدان	٣٤,٩٦٩	٩,٩٤٤	٠,٦٠٦	٠,٠٥٢	١٤,٧٧٤	٠,٧٣٢	٠,٠٣١	٠,١٦١	٠,٠٩٣	٠,٠٠٠	٠,١٣٣	٦١,٤٩٦	١٠
١١	قۆرەتوو	٢٢,٠٧٢	٦,٧٤١	١,٧٤٧	٠,٢٠٦	١١,٧٠٠	٠,٥٥٠	٠,٠٢٦	٠,١٣٢	٠,٠٦٢	٠,٢٣٨	٠,٠٠٠	٤٣,٤٧٥	٧

سەرچاوە: کاری توێژەران بە پشتبەستن بە: ١. نەخشەی (٥). ٢. خشتەی (١).

کفری) بە هەمان شێوەی پێشتر لە پلەکانی دووەم و سێیەم و چوارەمدا ماونەتەوە، بەهۆی کاریگەریی ژمارەی دانیشتوان و نیمچە ناوەندیی شوێنگەکەیان بەگوێرەی تۆڕەکانی گواستنەوە و ناوچەی توێژینەوەوە.

٢: جیاواز لە نیشاندەرەکانی تر، گرێی شاریی پێباز؛ لەم نیشاندەرەدا بۆ ڕیزبەندی شەشەم پاشەکشەیکردووە، هۆکارەکەش بۆ کەمیی دانیشتوانی ئەم گرێیە دەگەڕێتەوە، کە تەنیا (٢.٦٪)ی دانیشتوانی تێدا نیشتەجێیە،

٣: گرێ شارییەکانی تر بە هەمان شوێنگەی خۆیان یان کەمێ گۆڕانکارییەوە ماونەتەوە، بەهۆی کاریگەریی دوورییەکانیانەوە، کە شوێنگەیەکی پەراوێزییان هەیە، هەروەها قەبارەی دانیشتوانیان لەیەکترەوە نزیکە و بە بەراورد بە شارەکانی تر ڕیزبەندەکانی سەرەتا زۆر کەمترن.

دەرئەنجامەکان:

لەدوای ئەنجامدانی تەواوی هەنگاو جێ بەجێ کردنی تەواوی ئامرازە ئاماریو کارتۆگرافیەکان، بەگوێرەی میتۆدە بەکارهاتووەکان، لە کۆتایدا توێژینەوەکە بە کۆمەڵێ دەرئەنجام گەیشت:

١. چڕی ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبیل لە ناوچەی توێژینەوە بە گوێرەی گۆڕاوی دانیشتووان بریتی یە (١٨,٣ کم/ ١٠٠٠٠ کەس)، کە ئەمەش ڕێژەیەکی زۆر کەمە، بەڵام بە گوێری گۆڕاوی ڕووبەر هەرچەندە نە گەیشتۆتە ستانداردی جیهانی بەڵام لە ئاستێکی باشدایە کە (٩٠,٣کم/١٠٠٠کم) بووە.

٢. پەیوەندی نێوان چڕبوونەوەی دانیشتووان و درێژی ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبیل لە ئاستێکی لاوازدایە بەجۆرێك زیاتر لە (٨٣٪)

دانیشتووان لە ناحییەکانی (کەلار، کفری، ڕزگاری) کۆبوونەتەوە بەڵام لە بەرامبەردا تەنیا (١٢٪) درێژی ڕێگەکانیان لە خۆگرتووە.

٣. ئاماژەی لادانی ڕێگە سەرەکییەکان لەسەر ئاستی ناوچەی توێژینەوە (١١٥,٣٪)، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت ڕێژەیەکی کەمی لادان و پێچاوپێچی بوونی هەیە، هۆکارەکەی بۆ گونجاویی تۆپۆگرافیای ناوچەکە و کەمیی بەربەستە سروشتییەکان دەگەڕێتەوە.

٤. پەیوەستی تۆڕی ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبیل لەسەر ئاستی ناوچەی توێژینەوە بریتی یە لە (٣٨٪) ، ئەمەش ئاماژەیە بۆ ئەوەی کە پەیوەستی تۆڕی ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبیل لە ناوچەی توێژینەوە نەگەیشتۆتە ئاستی تۆڕێکی تەواو (کامل)، واتە لاوازی لە پلەی پەیوەستی تۆڕەکە پیشان دەدات، ئەم ڕاستیە لەسەر ئاستی یەکە کارگێرییەکانیش ڕاستە، چونکە ئەنجامی ئاماژەکە لە هیچ کام لە ناحییەکان ناگاتە (١) ی تەواو بە گوێرەی پێوەری گاما.

٥. پەیوەستی تۆڕی و ڕێژەی بازنەیی و سوڕانەوە لە تۆڕی ڕێگەکاندا لە سنووری ناوچەی توێژینەوەدا کەمە، واتە بەشێکی زۆری ڕێگەکان دووبارە بۆ ناو سنووری ناوچەی توێژینەوە ناگەڕێنەوە، بەڵکو لەگەڵ دەرەوەی سنوورەکەدا پەیوەستی دەبەستن، هەربۆیە تەنیا (٦٪) ڕێژەی بازنەیی تۆڕەکە لەناو خودی تۆڕی ناوچەکەدا بوونی هەیە.

٦. بەگوێرەی "چەماوەی شمبل" شاری کەلار گرێی ناوەندی تۆڕەکە دەنوێنێت، لەبەرئەوەی لەنێوان گرێکانی تردا کەمترین بەهای گەیەنەری تۆمارکردووە، بۆیە لەڕووی "ئاسانیی گەیشتنەوە" لە پلەی یەکەمی هەموو گرێکاندا دێت، هەموو ئەو گەیەنەرانەی لەناو تۆڕەکەدا (گرێی کەلار) بە گرێیەکانی ترەوە دەبەستێتەوە، ژمارەیان (١٩) گەیەنەرن، هۆکارەکەی بۆئەوە دەگەڕێتەوە، شاری کەلار ناوەندی ئیدارەی گەرمیان دەنوێنێت، هەروەها شوێنگەیەکی ناوەندیی هەیەو بەسەر هەموو ڕێگەکاندا دەڕوانێت و بەتەواوی گرێکانی گواستنەوەی ناو تۆڕەکەوە بە شێوەی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ بەستراوەتەوە.

٧. لە نیشاندەری ئاسانیی گەیشتن بەگوێرەی دووریی ڕاستەقینەکان، گرێی کەلار بە هەمان شێوە لە پلەی یەکەمدایە، چونکە کەلار کەوتۆتە شوێنێکی سەنتەرییەوە کە تێکڕای دوورییەکەی لە سەنتەری یەکە کارگێرییەکانی ترەوە تەنها (٣٧,١کم)، هەروەها بە گوێرەی قەبارەی دانیشتووان و دووریش بە هەمان شێوە ڕاستەوانە دێتەوە.

پێشنیارەکان:

لەسەر بنەمای ئەو ئەنجامانەی توێژینەوەکە پێی گەیشتووە دەتوانرێ ئەم پێشنیازانە بخرێتەڕوو:

١. هەوڵدان بۆ قیرتاوکردنی ڕێگە خۆڵیەکانی ناوچەی توێژینەوە، چونکە دەبنە تەواوکەر بۆ بەرزکردنەوەی ڕێژەی بازنەی تۆڕەکە ، بە تایبەت گرێ کەنارییەکانی ناوچەی توێژینەوە (شێخ تەویل، نەوجول، ئاوەسی) کە لە ڕێگەی گەیەنەرەکانی دەرەوەی ناوچەی توێژینەوە پەیوەست کراون بە گرێیەکانی دیکەی ناوچەی توێژینەوەوە.

٢. پێویستە لەکاتی دانانی پلانی گەشەپێدانی بەردەوام بەگشتی و پلانی تایبەت بە خزمەتگوزاری گواستنەوەدا ڕەچاوی قەبارەو دابەشبوونی دانیشتووان ناوچەی توێژینەوە بکرێت، بە تایبەتی لە گرێیەکانی (کەلار، ڕزگاری، کفری) دا، لەبەر ئەوەی (٨٣٪) دانیشتووانی ناوچەی توێژینەوەیان تێیاندا نیشتەجێن، بەڵام تەنها (١٢٪) درێژی ڕێگە سەرەکەییەکانی ناوچەی توێژینەوە لە خۆ دەگرن.

٣. بۆ ئەوەی تۆڕی ڕێگە سەرەکییەکانی ئۆتۆمبیلی ناوچەی توێژینەوە نموونەیی و گونجاو بێت پێویستە(٢٤١) گەیەنەری تر لە ناوچەی توێژینەوەدا دروست بکرێت بۆ پەیوەست کردنی تەواوی تۆڕەکانی گواستنەوەی بە یەکترەوەو دروستکردنی تۆڕێکی تەواو (کامل).

٤. سوود وەرگرتن لە تەکنیکی سیستەمی زانیاری جوگرافیا لە شیکردنەوەی تۆڕەکانی گواستنەوەدا، بەهۆی ووردی و گرنگی ئەو ئەنجامانەی دەستمان دەکەوێت لە ئەنجامی بەکارهێنانیداو جێبەجێکردنی ئەم جۆرە توێژینەوە شیکارییە چەندێتیانە لەسەر پارێزگاو ئیدارەو ناوچەکانی هەرێمی کوردستان بە مەبەستی دەرخستنی جیاوازی جوگرافیان و ڕەنگدانەوەیان لەسەر پێکهاتەی تۆڕەکانی ڕێگەوبانیان.

تێبینی و هێماکان:

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

*) ئەم رێژەیە؛ لەلایەن توێژەران خۆیانەوە لەرێگەی جێبەجێکردنی هەمان هاوکێشەی رووبەرەوە، بەگوێرەی داتاکانی (رووبەر و درێژیی رێگەکان)ی وەزارەتی پلاندانان بۆ پارێزگای سلێمانی دەرهێنراوە.

**) چڕیی رێگەکان بەگوێرەی ئەم هاوکێشانە دەرهێنراوون (السامرائي، ٢٠١٦، صفحة ١٢٨):

. چڕیی تۆڕەکانی گواستنەوە بەگوێرەی دانیشتوان = [درێژیی رێگە(کم) / ژمارەی دانیشتوان × ١٠٠٠٠]

. چڕیی تۆڕەکانی گواستنەوە بەگوێرەی رووبەر = [درێژیی رێگە(کم) / رووبەر (کم٢) × ١٠٠].

***) چەماوەی لۆرێنز؛ پێکهاتووە لە دوو هێڵی دابەشبوون، یەکێکیان ئاماژەیە بۆ دابەشبوونێکی نموونەیی و ئەویتریان دابەشبوونە کەتوارییەکە بەرجەستە دەکات، دووری و ماوەی نێوان ئەو دوو هێڵە (کەتوار و نموونەیی) مەودای پەیرەوکردنی دادپەروەری لە دابەشبوونی تۆڕی رێگەکاندا دەردەخات. (عياصرة، ٢٠١١، صفحة ٥٥١)

****) ئاماژەی لاربوونەوە = (درێژیی راستەقینەی رێگەکان/درێژیی نموونەیی رێگەکان) × ١٠٠. (عبدة س.، ٢٠٠٧، صفحة ٤)

*****) تۆپۆلۆجی؛ یەکێکە لە لقەکانی زانستی ئەندازیاری ناژمارەیی، کە گرنگی بە پێگە و پەیوەندیی نێوان خاڵ و هێڵ و رووبەرەکان دەدات، بێ ئەوەی دووری و ماوەی نێوان خاڵەکان یان ئاراستەی هێڵەکان یان رووبەری ناوچەکان بەهەند وەربگرێت، بۆ ئاسانکاریی شیکاریی تۆڕەکانی گواستنەوە، نەخشەکە بۆ نەخشەیەکی تۆپۆلۆجی دەگۆڕێت، بەجۆرێک هێڵەکان بۆ هێڵی راست تا گرێکان دەگۆڕێت، تاکو تێگەیشتن لە تایبەتمەندییەکانی تۆڕەکە ئاسانتر بکات. (عبدة، ٢٠١٠، صفحة ١٣٩)

******)لەساڵی (١٩٦٣) کانسکی چەند پێوەرەێکی بۆ پێوانەکردنی پلەی پەیوەندیی دانا، گرنگترینییان (پێوەری بیتا، گاما، ئەلفا)، کە هەریەکەیان بەگوێرەی یاسایی تایبەتی بۆ دانا بەم شێوەیەی خوارەوە:

. پێوەری بیتا = ژمارەی گەیەنەرەکان/ ژمارەی گرێکان

. نیشاندەری گاما = ژمارەی گەیەنەرەکان/ ٣(ژمارەی گرێکان-٢)

. پێوەری ئەلفا= {(ژمارەی گەیەنەرەکان-ژمارەی گرێکان+ژمارەی اجراء ی تۆڕ) / ٢(ژمارەی گرێ-)٥}. (السماک، ٢٠١١، صفحة ٢٥١).

سەرچاوەکان:

سەرچاوەی کوردی:

ماستەرنامە:

١: کریم، محمد مهدی. (٢٠١٦). دابەشبوونی شوێنیی نشینگە مرۆییەکانی ئیدارەی گەرمیان. ماستەرنامە (بڵاونەکراوە). کۆلێژی ئاداب خانەقین، حکومەتی هەرێمی کوردستان، عێراق.

ئەتڵەس:

١: أمین و ئەوانیتر، هاشم صالح حمد. (٢٠٠٩)." ئەتڵەسی هەرێمی کوردستانی عێراق، عێراق و جیهان"، هەولێر، چاپی یەکەم، کۆمپانیای تێنوس.

دامەزراوەی حکومی:

١: وەزارەتی ناوخۆ. (٢٠٢١). "زانیاریی بڵاونەکراوە". کەلار، حکومەتی هەرێمی کوردستان.

٢: بەڕێوەبەرایەتیی ئاماری سلێمانی. (٢٠٢١). " داتای بڵاونەکراوە"، بەشی GIS، سلێمانی، هەرێمی کوردستان.

٣: بەڕێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی. (٢٠٢١). داتای بڵاونەکراوە، سلێمانی، حکومەتی هەرێمی کوردستان.

سەرچاوەی ئینگلیزی:

1: Davis. (1975). Data description and presentation, Science in Geography. Oxford: Oxford University press.

2: Feng xie, D. M. (2011). Evolving Transportation networks, Transportation Research, Economics and Policy. Spring.

3: Rodrigue, J.-p. (2017). The Geography Trnsport System. New York: Routlealge.

4: Wells, S. a. (2005). Connectivity measures, Transit Village monitoring research, Voorhees transportation center. new Jersey: University of new Jersey.

سەرچاوەی عەرەبی:

کتێبەکان:

١: ابراهيم، عصام محمد. (٢٠١٣). "دراسات في جغرافيا النقل. القاهرة": الطبعة الأولى، المكتب العربي للمعارف، مصر.

٢: الزوكه، محمد خميس. (٢٠٠٢). "جغرافية النقل. الأسكندرية": الطبعة الاولى، دار المعرفة الجامعية.

٣: السامرائي، مجيد ملوك. (٢٠١٥). "جغرافية النقل المعاصرة". عمان: لطبعة الاولى، دار اليازوري للنشر والتوزيع، الأردن.

٤: السامرائي، مجيد ملوك. (٢٠١٦). " الجغرافية تطبيقاتها الاقتصادية الحديثة واستخدام البرمجيات الحاسوبية". سامراء، الطبعة الأولى، العراق.

٥: السماك، محمد أزهر. (٢٠١١). "جغرافية النقل بين المنهجية والتطبيق". عمان: دار اليازوري، الأردن.

٦: الصالح و السرياني، ناصر عبدالله محمد محمود. (١٤٢٠). الجغرافيا الكميية والأحصائية (أسس وتطبيقات بلأساليب الحاسوب الحديثة). الرياض: الطبعة الأولى، مكتبة العبيكان، مملكة العربية السعودية.

٧: عبدة، سعيد أحمد. (٢٠٠٧). "جغرافية النقل الحضري". الكويت: الجمعية الجغرافية الكويتية، كويت.

٨: عبدة، سمير. (١٩٨٨). " أصول جغرافية النقل (دراسة كمية تطبيقيية)". القاهرة: الطبعة الأولى، مكتبة الأنجلو المصرية، مصر.

٩: عبده، سعيد. (٢٠١٠). "جغرافية النقل مغزاها ومرماها". اسكندريه: الطبعة الأولى، مكتية الأنجلو المصرية، مصر.

١٠: عياصرة، ثائر مطلق. (٢٠١١). " النماذج والطرق الكمية في التخطيط وتطبيقاتها في الحاسوب." عمان: الطبعة الأولى، دار حامد للنشر والتوزيع، الأردن.

١١: القرعاوي، نجاح بنت مقبل. (١٩٩٦). "شبكة الطرق البرية في المنطقة الشرقية من مملكة العربية السعودية". الرياض: مكتبة التوبة، مملكة العربية السعودية.

١٢: الحداد، عوض يوسف. (٢٠٠٨). "طرق الفردية وشبكات النقل(دراسة كمية وتطبيقية في جغرافية النقل)". بنغازي: الطبعة الأولى، منشورات جامعة قاريونس، ليبيا.

الرسائل والأطاريح:

١: موسى، محمد فشلان هلول. (٢٠١٩)." تقييم كفاءة طرق النقل البري بين مراكز الوحدات الإدارية في محافظة القادسية". رساله دكتورا (غير منشورة). القادسية، محافظة القادسية، العراق: كلية الآداب ، جامعة القادسية، العراق.

المجلات:

١: طاران ومخامرة، عايد ، زياد. (٢٠١٦)." التحليل الكمي لشبكة الطرق في محافظة المفرق". مجلة العلوم الانسانية والاجتماعية، العدد ٣، الاردن.

٢: النواسية، سامر. (٢٠١٦). " تحليل بنية شبكة الطرق في محافظة الكرك جنوبي الاردن". مجلة جامعة النجاع للأبحاث (العلوم الانسانية)، الأردن.

العوامل المؤثرة في الطلب على التعليم العالي الخاص في أقليم كوردستان/العراق لعام ٢٠٢١-دراسة تحليلية

فهمي محمدعلي عبدالله[١]، شلير علي صالح [٢]

[١] كلية الادارة والاقتصاد، قسم المالية والمصرفية، جامعة صلاح الدين، مدينة أربيل، إقليم كوردستان، عراق.

[٢] كلية الادارة والاقتصاد، قسم قسم الاقتصاد، جامعة صلاح الدين، مدينة أربيل، إقليم كوردستان، عراق.

Corresponding author's e-mail: Fahmy.abdullah@su.edu.krd

الملخص

هدفت الدراسة الى قياس وتحليل أهم العوامل المؤثرة في الطلب على خدمات التعليم في الجامعات والمعاهد الخاصة في اقليم كوردستان. ولتحقيق هذا الهدف تم الإعتماد على المنهج الوصفي والكمي، مع الاستعانة بالاستبانة كأداة رئيسة للدراسة، تكون مجتمع الدراسة جميع الأسر التي قبل أحد أفرادها في الجامعات والمعاهد الخاصة في أقليم كوردستان. اما عينة الدراسة فتم اختيارها بشكل عشوائي طبقي والمتمثلة بطلاب الجامعات والمعاهد الخاصة وعوائلهم في أقليم كوردستان العراق، وقد بلغت (٧٢٤) عائلة في عام (٢٠٢١). وتوصلت الدراسة إلى أنه جميع العوامل المأخوذة في الدراسة لها تأثير معنوي في الطلب على التعليم العالي الخاص. وقد حصل العوامل المتعلقة بنوعية وجودة الجامعات والمعاهد الخاصة على اكبر متوسط إتفاق بلغ (٢,٤٢) مع إنحراف معياري مقداره (٠,٣٨). في حين كان العوامل الإجتماعية في المرتبة الأخيرة بمتوسط بلغ (٢,١٧) مع إنحراف معياري مقداره (٠,٤٤٨). اما فيما يتعلق بالأهمية النسبية لتلك العوامل، فبينت الدراسة بأن العامل الأول المتمثل بالعوامل (الاجتماعية، جودة الجامعات والمعاهد والعوامل المؤسسية والحكومية) قد فسر ١٥,٩٪ من التغيرات الحاصلة في "العوامل المؤثرة في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان". أما العامل الثاني المتمثل بالعوامل (عوامل السياسية والعوامل الاخرى) فقد فسر ٤٣,٥٪ من هذه التغيرات. وبالنسبة للعامل الثالث المتمثل بالعوامل (العوامل الاقتصادية) فقد فسر ١٧,٧٪ من التغيرات الحاصلة في تلك العوامل. وقدمت الدراسة عدة توصيات اهما هي: الاهتمام بالجامعات والمعاهد الخاصة من حيث لغة و مناهج الدراسة وفتح التخصصات المطلوبة لسوق العمل بالشكل الذي بإمكانها منافسة الجامعات والمعاهد الحكومية والأجنبية. كما انه من الضروري زيادة الرقابة والاشراف على هذه الجامعات والمؤسسات من حيث قبول عدد الطلاب اللازمة والمناسبة مع عدد الاساتذة وقاعات الدراسة والمختبرات.

الكلمات المفتاحية: التعليم العالي، فلسفة التعليم العالي، التعليم العالي الخاص، خصخصة التعليم العالي، الطلب على التعليم العالي الخاص.

گۆڤاری زانكۆی هەڵەبجە: گۆڤارێكی زانستی ئەكادیمیە زانكۆی هەڵەبجە دەری دەكات	
بەرگ	٧ ژمارە ٢ ساڵی(٢٠٢٢)
رێككەوتەكان	ریكەوتی وەرگرتن: ٢٠٢٢/٢/٢ | رێككەوتی پەسەندكردن: ٢٠٢٢/٤/٢ | رێككەوتی بلاوكردنەوە: ٢٠٢٢/٦/٣٠
ئیمەیلی توێژەر	Fahmy.abdullah@su.edu.krd
مافی چاپ و بلاو كردنەوە	©٢٠٢٢ م. فهمي محمدعلي عبدالله، أ.م.د.شلير علي صالح, گەیشتن بەم توێژینەوەیە كراوەیە لەژێر رەزامەندی CCBY-NC_ND 4.0

پوختە

ئامانجی ئەم توێژینەوەیە پێوانەکردن وشیکردنەوەی گرنگترین ئەو هۆکارانەیە کە کاریگەری لە خواستی سەر خزمەتگوزارییەکانی خوێندن دەکەن لە زانکۆ و پەیمانگا تایبەتییەکان لە هەرێمی کوردستان. وە بۆ بەدیهێنانی ئەم ئامانجە پشت بە پەیڕەوی باسکردن و بڕی بەستراوە، لەگەڵ فۆرمی پرسیارکردن وەک ئامرازی سەرەکی توێژینەوە، وە کۆمەڵگای توێژینەوە پێکدێت لە کۆی ئەو خێزانانەی کە یەکێک لە ئەندامانی وەرگیراوە لە زانکۆ و پەیمانگا تایبەتییەکان لە هەرێمی کوردستان. هەرچی نموونەی توێژینەوەیە ئەوا بەشێوەیەکی هەڕەمەکی چینایەتی هەلبژێردراوە کە خۆی دەبینێتەوە لە قوتابیانی زانکۆ و پەیمانگا تایبەتییەکان و خێزانەکانیان لە هەرێمی کوردستان کە لە (٤٧٢) خێزان پێک دێن لە ساڵی (٢٠٢١). توێژینەوە بەو ئەنجامە گەیشتووە کە سەرجەم ئەو هۆکارانەی وەرگیراون لە توێژینەوەدا کاریگەری مەعنەویان هەبووە لە خواستی سەر خوێندنی باڵا. وە ئەو هۆکارانەی کە پەیوەستن بە جۆرێتی زانکۆ وپەیمانگا تایبەتییەکان گەورەترین ناوەندی رازیبوونیان بەدەستهێناوە کە (٢,٤٢) لەگەڵ لادانی پێوەری کە بڕەکەی (٠,٣٨). لە کاتێکدا هۆکارە کۆمەڵایەتییەکان لە ریزبەندی کۆتایی دێن بە ناوەندی (٢,١٧٤) هـ لەگەڵ لادانی پێوەری کە بڕەکەی (٠,٤٤٨). هەرچی پەیوستەگرنگی رێژەیی ئەو هۆکارانە، ئەوا توێژینەوە دەریخستووە کە هۆکاری یەکەم کە دیاریکەرەکانی (چوارەم، دووەم و سییەم) دەنوێنێت (١٥,٩ ٪) ئەوگۆڕانکارییانە راڤە دەکات کە روودەدەن لە (دیاریکەرەکانی خواستی خوێندنی باڵای تایبەتی لە هەرێمی کوردستان). بەڵام هۆکاری دووەم کە دیاریکەرەکانی (پێنجەم و شەشەم) دەنوێنێت (٤٣,٥٪) ئەوگۆڕانکارییانە راڤە دەکات کە روودەدەن لە (هۆکارەکانی خواستی خوێندنی باڵای تایبەتی لە هەرێمی کوردستان). هەرچی هۆکاری سێیەمە کە دیاریکەری (یەکەم) دەنوێنێت (١٧,٧ ٪) ئەوگۆڕانکارییانە راڤە دەکات کە روودەدەن لە (دیاریکەرەکانی خواستی خوێندنی باڵای تایبەتی لە هەرێمی کوردستان). توێژینەوە کۆمەڵێک راسپاردەی پێشکەشکردووە، گرنگترینیان ئەمانەن: گرنگیدان بە زانکۆو پەیمانگا تایبەتییەکان لەڕووی زمان وپرۆگرامی خوێندن وکردنەوەی ئەو پسپۆڕییانەی کە پێویستن بۆ بازاڕی کار بەجۆرێك کە رکابەری زانکۆو پەیمانگا حکومی وبیانییەکان بکەن. هەروەها پێویستە کە چاودێری زیاد بکرێت لەسەر زانکۆو پەیمانگا تایبەتەکان لەڕووی وەرگرتنی ژمارەی قوتابیانی پێویست وگونجاو لەگەڵ ژمارەی مامۆستا و هۆلەکانی خوێندن و تاقیگەکانیان.

وشە سەرەکییەکان: خوێندنی باڵا، خوێندنی باڵای تایبەت، فەلسەفەی خوێندنی باڵای تایبەت، بەتایبەتیکردنی خوێندنی باڵا، خواست لەسەر خوێندنی باڵای تایبەت.

Abstract

This study aims to analyse and measure the most significant factors, which are affecting the demand for educational services in private universities and institutes in the Kurdistan Region. To investigate the objectives of the study, it is adopted the descriptive and quantitative approach depending on a questionnaire as a main tool for the study. The study population would be all families whose one of their members were admitted to private universities and institutes in the Kurdistan Region. With regard to samples, it used Stratified random sampling represented by students of private Universities and institutes and their families in the Kurdistan Region of Iraq, which amounted to (724) families in the year (2021). The findings indicated that all the factors, which were taken in the study, have a significant effect on the demand for private higher education in both universities and institutes. It can be seen that the factors related to the quality of private Universities and Institutes attained the largest mean agreement of (2.42) with a standard deviation of (0.38). Whereas, social factors ranked last, with an average of (2.17), with a standard deviation of (0.448). As for the relative significance of these factors, the study illustrated that the first factor represented by (social, quality of universities and institutes, institutional and governmental factors) explained 15.9% of the changes occurring in the "factors affecting the applying for private higher education in the Kurdistan Region." Moreover, the second factor is represented by the political and other factors, which explained 43.5% of these changes. The third factor represented by the economic factors explained 17.7% of the changes occurring in these factors. The study provides several recommendations: Firstly, concentrate on upgrading the language and curricula in universities and private institutes as well as opening new academic departments that meet labour market needs in a way that can compete with government and foreign universities and institutes. In addition, it is also essential to subject these universities and institutions to more oversight and supervision in terms of admitting a required number of students proportional to the number of professors, classrooms, and laboratories.

Keywords: Private High Education ، Compound Growth ، National Ranking of Universities.

المقدمة

يعد التعليم العالي إحدى الوسائل الهامة في تحقيق التنمية الاقتصادية وهذا لما يحققه من دور كبير في تحديد مسار النمو، إذ صار الاهتمام به بالغ الأهمية وهذا من خلال الاستغلال الجيد لنوعية مخرجاته، ولكي تكون المخرجات التعليمية ذات كفاءة عالية وقادرة على لعب الأدوار الهامة في المساهمة بالارتقاء في كافة المجالات الاقتصادية والاجتماعية والسياسية والتعليمية. ويشهد مناخ التعليم العالي تغيرات غير مسبوقة في عصر الثورة المعلوماتية بالألفية الثالثة، تتمثل في تنامي معدلات الطلب على الخدمات التعليم، وتزايد الحراك الاكاديمي للطلاب والاساتذة والبرامج الأكاديمية، وتنوع أنماط وأساليب التدريس والتعليم. وتطلب عملية تحول الى مجتمعات المعرفة والايمان بمفهوم التعلم مدى الحياة وضرورة إعادة النظر في المناهج التعليمية والتخصصات الجامعية والمعاهد باستمرار لتواكب الطفرات العلمية المتسارعة في كافة التخصصات وبالتركيز حالياً على برامج الاتصالات والتكنولوجيا المعلومات كونها عنصر استناد لباقي

العلوم.

إن اعتماد إقليم كوردستان على التعليم الخاص من أجل المهام الرئيسة للتعليم العالي الخاص التي من أهمها: إعداد المقاعد الدراسية لخريجي الإعدادية بجميع التخصصات المتنوعة والمتعصرة، وذلك لعدم إمكان التعليم العالي الحكومي توفير جميع تلك التخصصات لأي سبب كان، أو لعدم استيعاب التعليم العالي الحكومي تلك الأعداد الهائلة من الطلبة التي تزداد سنويا باستمرار بسبب ازدياد عدد السكان وبسبب ازدياد الرغبة على الدراسة والتعليم في إقليم كوردستان، وذلك لهدف الاشتراك بهم في التنمية المعرفية والاجتماعية والاقتصادية. يبرز الشيء المهم هنا والذي يتم التركيز عليه هو إجراء الدراسة العلمية في العلوم الاقتصادية المختصة في مجال الطلب على التعليم في الجامعات والمعاهد الخاصة، وذلك في مجال التطرق إلى العوامل التي قد تؤدي وتؤثر إلى زيادة واستمرارية الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان.

المبحث الأول: منهجية الدراسة

مشكلة الدراسة:

تتضمن مشكلة الدراسة التساؤلات التالية:

-ماهي العوامل المؤثرة في الطلب على التعليم العالي الخاص في أقليم كوردستان؟

-ماهي الأهمية النسبة لكل عامل من العوامل المؤثرة في الطلب على التعليم العالي الخاص؟

أهداف الدراسة:

تهدف الدراسة الى قياس وتحليل أهم العوامل المؤثرة في الطلب على خدمات التعليم في الجامعات والمعاهد الخاصة في اقليم كوردستان-العراق.

أهمية الدراسة:

تأتي أهمية هذه الدراسة من أهمية الموضوع نفسه، فقد أصبح ينظر الى التعليم على أنه سلعة ضرورية الى جانب كونه إستثماراً من خلال مساهمته في أعداد القوى البشرية الكفؤ، ودوره الفعال في رفع المهارات التي هي مصدر خريجي التخصصات الحديثة والمعرفة المواءمة مع متطلبات سوق العمل، اذ تسعى الدراسة الى تحديد العوامل التي تؤثر على الطلب على التعليم الجامعات والمعاهد الخاصة، وهذا تساعد الحكومة في سياغة خطته المستقبلية في مجال التخطيط التعليمي ويستفيد منها المستثمرين الذين يرغبون البدء بالاستثمارات وتوسيعها في القطاع التعليم العالي الخاص في المستقبل.

فرضيات الدراسة:

توضيح تاثير أهم العوامل المؤثرة فى الطلب على التعليم العالي الخاص في اقليم كوردستان كالاتي:

-H1: هناك علاقة ذات دلالة احصائية عند مستوى الدلالة (٠,٠٥) بين العوامل الاقتصادية والطلب على التعليم العالي الخاص.

-H2: هناك علاقة ذات دلالة احصائية عند مستوى الدلالة (٠,٠٥) بين العوامل المتعلقة بنوعية وجودة التعليم العالي الخاص والطلب عليه.

-H3: هناك علاقة ذات دلالة احصائية عند مستوى الدلالة (٠,٠٥) بين العوامل المؤسسية الحكومية والطلب على التعليم العالي الخاص.

-H4: هناك علاقة ذات دلالة احصائية عند مستوى الدلالة (٠,٠٥) بين العوامل الاجتماعية والطلب على التعليم العالي الخاص.

-H5: هناك علاقة ذات دلالة احصائية عند مستوى الدلالة (٠,٠٥) بين العوامل السياسية والطلب على التعليم العالي الخاص.

6H-: هناك علاقة ذات دلالة احصائية عند مستوى الدلالة (٠,٠٥) بين العوامل الاخرى (الجغرافية والمؤهلات الطالب) والطلب على التعليم العالي الخاص.

المبحث الثاني: الإطار النظري

أولاً: مفهوم التعليم العالي الخاص وأهميته:

١. مفهوم التعليم العالي الخاص:

التعليم العالي وهو المستوى التعليمي الذي يأتي مباشرة بعد التعليم الثانوي، ويجب أن يُحقق الطالب معدلاً دراسيّاً في المرحلة الثانوية يؤهله للدراسة الجامعية اوالمعهد، أو للالتحاق بالتخصص الجامعي الذي يهتم بدراسته، وبعد التخرج من التعليم الجامعي يحصل الطالب على شهادة تؤهله من الحصول على عمل معين ضمن مؤهلاته التعليمية، أو تساعده في الاستمرار بدراسة مراحل متقدمة من الدراسات العليا (نمور، ٢٠١٢، ١٤). أي أن التعليم العالي المرحلة الأخيرة من المراحل الدراسية والتي يدرس فيها الطالب فرعا من الفروع الدراسية بشكل أكثر تخصصا.

وينقسم التعليم العالي الى ثلاث المستويات: (علي، ٢٠١٥، ٢٢)

المستوى الأول: يشمل المعاهد المتخصصة في كافة المجالات ودراسة فيها سنتان والتي تنتهي بمجرد حصول الطالب على شهادة دبلوم تؤهله للعمل في تخصصات عدة.

المستوى الثاني: هو تعليم في الجامعات والكليات وتستمر الدراسة (٤-٦) سنوات حسب طبيعة التخصص، ويحصل الطالب على شهادة البكالوريوس في التخصصات المختلفة. ووفقا لتصور (تالكوت بارسونز) تعتبر الجامعة المؤسسة العلمية والأكاديمية التي تزود سوق العمل بالتخصصات والموارد البشرية اللازمة لمتطلبات التنمية الشاملة في المجتمع (صباح، ٢٠١٤، ٢٣)

المستوى الثالث: هو حصول على شهادة عليا تعقب التعليم الجامعي ويحصل الطالب على ثلاثة أنواع من الشهادات هي الدبلوم العالي والماجستير والدكتوراه.

ويمكن تعريف التعليم العالي الخاص بأنه المؤسسات التعليمية مملوكة لشخص واحد واكثر وتخضع لوزارة التعليم العالي وتتبنى المناهج الدراسية نفسها المطبقة في الجامعات والمعاهد المناظرة لها من الجامعات والمعاهد الحكومية. وتهدف الى تحسين عملية التعليم وتحقيق الاهداف التعليمية والتربوية بكفاءة وفاعلية فضلاً عن الربح المادي وهي كمؤسسة تخضع لنفس الأنظمة والتعليمات الصادرة عن وزارة التعليم العالي (السبعاوي، ٢٠١٨، ٢٢).

كما يمكن تعريف التعليم العالي الخاص بانه، ذلك التعليم الذي يتم في مؤسسات خاصة مرخصة رسميا من قبل وزارة التعليم العالي، ويتم التعلم فيها من خلال دفع تكاليف مادية معينة حسب متطلبات كل مرحلة (حميد،شهرة، ٢٠١٨، ٧).

مما تقدم، يتبين بأن التعليم العالي بشكليه العام والخاص يعد من أحد الوسائل الأساسية لأكتساب المعرفة والمعلومات التفكير العلمي

والبحث وتنمية قدرات الأفراد مما يستتبع المساهمة في خلق مجتمع معرفي، وإن الجامعات هي المؤسسات التي تقدم هذا النوع من الخدمات في مختلف المجالات العلمية على نحو يؤهل الفرد للدخول الى سوق العمل والمساهمة في مختلف الأنشطة الإقتصادية في ظل توفر الإمكانات المالية والمادية لذلك.

٢. فلسفة التعليم العالي الخاص:

يمكن تفسير فلسفة ظهور والنمو المتزايد في التعليم العالي الخاص لأسباب تتعلق بتنامي الطلب في العديد من البلدان وضرورة الحاجة اليه وبخاصة البلدان النامية التي كان نظام التعليم فيها يعتمد بدرجة رئيسية على الحكومة في تلبيته، ففي ماليزيا مثلاً، فأن الطلب على بعض التخصصات (الطلب المتمايز) يتم تلبيته من قبل القطاع الخاص، حيث تقوم الحكومة بالتركيز على بعض التخصصات التي تتماشى مع سياساتها التعليمية. فمثلاً أن الطلب على التعليم الديني يتم تلبيته من قبل القطاع الخاص (Estell، 1993، 71).

حيث يمكن تفسير ظهور التعليم العالي الخاص لأسباب الاتية: (Tilak، 2016، 3)

-لا تملك الحكومات الموارد الكافية لتمويل التعليم العالي، وبالتالي من المهم تشجيع نمو التعليم العالي الخاص.

- التعليم العالي الخاص، بحكم طبيعته وتعريفه، مرغوب فيه لأنه يشجع المنافسة وبالتالي يحسن كفاءة نظام التعليم العالي بأكمله.

وفي السياق نفسه، هناك من يؤيد السبب الاول يمكن اعتبارهم "براغماتيين" أو واقعيين، وأما الذين يؤيدون السبب الثاني معروفون في الغالب على أنهم نيوليبراليون. يعتقد البراغماتيون بأن التعليم الخاص يوفر فرصاً في بيئة مقيدة ويكمل التمويل الحكومي. في حين يزعم النيوليبراليون بأن التعليم العالي الخاص بطبيعته، ممتاز أكاديمياً ومنصفاً اجتماعياً وفعالاً من الناحية المالية. وإنه يوفر تعليماً أقرب إلى احتياجات سوق العمل، ويوفر محاكاة صحية من خلال المنافسة، وسيكون للسوق التنافسي حوافز كبيرة لتلبية احتياجات جميع الطلاب بشكل كامل، وأكثر من ذلك يحسن الكفاءة الإنتاجية من خلال استخدام أكثر فعالية للموارد، وتعظيم النتائج التعليمية لموارد معينة ويوفر حرية الاختيار للآباء والشباب، ويحسن المساواة في النظام، لأنه يلبي احتياجات الطلاب الأثرياء (حيث يدفعون مقابل) ذلك يمكن أن تقتصر الموارد العامة على الفقراء في أنظمة التعليم العامة. على الرغم من اختلاف الافتراضات الأساسية لمدرستي الفكر، إلا أن كليهما متفقان على الجدل الواضح لصالح التعليم العالي الخاص، توفر السياسات النيوليبرالية لمؤسسات بريتون وودز، أي البنك الدولي وصندوق النقد الدولي، حافزاً قوياً جداً لنمو التعليم العالي الخاص في البلدان النامية، وسياسات التقشف المالي التي تتبناها البلدان المتقدمة عن قصد. أو تشجيع نفس الاتجاهات عن غير قصد في تلك البلدان، مما أدى إلى ظهور أنواع وأشكال مختلفة من مؤسسات التعليم العالي الخاص وأيضًا إنتاج أنواع مختلفة من التأثيرات (Tilak، 2016،3).

وعليه، نرى بعض الاقتصاديين المؤيدين لفلسفة النظام الرأسمالي ومنهم فريدمان الذي أيد فكرة عدم تدخل الحكومة في تمويل المؤسسات التعليمية، علماً ان هذه الفلسفة قائمة اساساً على ترسيخ مبدأ الملكية الخاصة وتعميق التفاوت الطبقي إضافة إلى تحقيق أرباح فردية طائلة. من خلال وضع الاجور الملائمة لأجل تغطية تكاليفها فضلاً عن مناداته بمنح القروض لتمويل وتشجيع التعليم بخلاف ذلك، فإن هذه الفلسفة لم تلق قبولاً واسعاً بين الاقتصاديين في البلدان النامية بسبب توفر التعليم مجاناً في أغلب هذه البلدان، ويعزي ذلك الى إنخفاض المستوى المعيشي للأفراد في هذه البلدان وضرورة استمرار سياسة الدعم من قبل الحكومة لتوفير التعليم (طاقة، عجلان، ٢٠٠٥، ٤).

أما في الوقت الحاضر ظهر البلدان النامية حاجة متزايدة للطلب على التعليم العالي الخاص بسبب هيمنة الأفكار التي تدعم سياسات التقشف الإقتصادي وضرورة أحداث الإصلاحات الإقتصادية والتي ستؤل الى خفض الدعم الحكومي للتعليم بهدف ترشيد الانفاق الحكومي وما يترتب على ذلك من تزايد الطلب على التعليم الخاص بشكل عام والعالي بشكل خاص.

ومما سبق يظهر أن التعليم العالي الخاص نمطاً من أنماط التعليم العالي العام (الحكومي) وقطاعاً مهماً لأنه يعد تعليماً موازيا للتعليم

الحكومي ويساهم في تطوير الجانب العلمي لزيادة المنافسة العلمية بين الجامعات الحكومية والخاصة فضلاً عن توظيف طاقات المجتمع وإمكانياته العلمية والمادية في عملية البناء العلمي للمساهمة في النهضة من خلال إيجاد إختصاصات مكملة للاختصاصات الموجودة في الجامعات الحكومية لكي تؤسس قاعدة علمية متنوعة تلبي احتياجات سوق العمل والمجتمع. ولابد من وجود فلسفة واضحة للتعليم العالي الخاص وما هو الدور المطلوب من هذا القطاع الحيوي، ولماذا تم استحداثه؟ وهل يتم التعامل معه بوصفه قطاعاً خاصاً بشكل كامل أم هو قطاع عام (تمويل ذاتي)؟ كما هو معمول به في الوقت الحاضر أي أن الجامعات الخاصة مرتبطة بالوزارة التعليم العالي وخاضعة لها تماماً عدا تمويلها حيث يكون من الرسوم التعليمية الطلبة فقط (إحادي التمويل)، إن تحديد هذه الفلسفة أصبح من أولويات نجاح وتطوير هذا القطاع كون ذلك يسهل تحديد المهام والواجبات المطلوبة منه وكذلك الحقوق التي له.

على هذا الأساس يجب أن يستحدث التعليم العالي الخاص في البلد كي يسهم مع التعليم الحكومي في عملية التنمية البشرية وعلى اساس التنافس الإيجابي وليس التنافس السلبي وعلى أساس العلاقة والتعايش الصميمي بين القطاعين، لأن فلسفتها وهدفها هي واحدة ومتحدة وغير مجزأة. ووفقاً لهذه الفلسفة يتوجب على التعليم العالي الحكومي أن يدعم التعليم الخاص ويسانده ويسهل مهمته في جميع المجالات لأنه جزء مكمل له ويجسد الدور الذي يجب أن يلعبه (طاقه، ٢٠١٦، ٦)

٣. أهمية التعليم العالي الخاص:

يعتبر التعليم العالي من أهم احتياجات التنمية في مجال تطوير وتحديث التعليم والبحث العلمي، إذ أصبح تقدم الدول يقاس بمستوى التعليم بها وقدرة أبنائها على التعامل مع التكنولوجيا الحديثة، فأصبح من يملك العلم والمعلومات يملك القوة الإقتصادية. وفيما يخص أهمية التعليم العالي الخاص فيمكن تفسيره من خلال عوائده، والذي ينقسيم الى: (ناصر، ٢٠١٧، ٤٥-٥٠).

- أهمية العوائد المباشرة للفرد المتعلم: تتضح من خلال:

أ – أهمية العوائد الفردية: يمثل العائد هنا بالدخول الإضافية التي يحصل عليها الافراد بسب مستوياتهم التعليمية، مقارنة بالدخل الذي يمكن الحصول عليه بدون المستوى التعليمي الذي وصل إليه، وحساب العوائد الفردية يتم بمقارنة الدخول الإضافية مع التكاليف التي استلزمها تحسين المستوى التعليمي والتي تحملها الافراد مضافاً إليه (تكلفة الفرصة البديلة) أي ما يخسره الأفراد نتيجة اختيارهم للتعليم، والعوائد الفردية هي بإجماع الاقتصاديين فروقاً إيجابية بين الكلفة والعائد وحسابها الدقيق يتطلب استثناء الضرائب المباشرة من الدخل الاضافي الذي يحققه الفرد بسبب تحسين مستواه التعليمي.

ب – أهمية العوائد الاجتماعية: وتعبر هذه العوائد عن الفروق الايجابية بين التكاليف التي تتكبدها الدولة وبين العوائد الأخرى التي تحصل عليها، وهنا لا يتم استثناء الضرائب المباشرة كما في حالة العوائد الفردية عند حساب العوائد الاجتماعية، ويهدف حساب العائد الاجتماعي إلى قياس العائد الصافي الذي يعود على المجتمع نتيجة الاستثمار في التعليم.

- أهمية العوائد غير المباشرة: يقصد بها الاثار الخارجية التي يخلقها التعليم خارج المجال التعليمي نفسه، كتوفير فرص الابداع والتطور، وخلق إمكانيات التجديد والاختراع وتعد عوائد التعليم مهمة لعملية التخطيط التعليمي الناجح سواء كان ذلك بالنسبة للفرد أم بالنسبة للدولة، لذلك يتوجب على المخططين في قطاع التعليم أن يستندوا في قراراتهم التعليمية على تحليل معدلات العائد من التعليم، من جانب آخر أن تحليل التكاليف والعوائد شكل من أشكال تقييم الاستثمار، كما ان العلاقة بين التكاليف والعوائد يعبر عنها من خلال النسبة بين القيم الحالية للتكاليف والقيم الحالية للعوائد المتوقعة في المستقبل، أو من خلال معدل العائد الداخلي على الاستثمار (حبيب، ١٩٨١، ٤٥).

ثانياً: خصخصة التعليم العالي وأنواعها:

من أهم المشاكل التي تواجه التعليم العالي في العديد من الدول هي مسئلة تمويله والتي تشكل عبئاً على عاتق الدولة، لذلك تبنت وشجعت العديد من الدول الإستثمار الخاص في مجال التعليم العالي لأجل تلبية الطلب المتزايد عليه.

إن الخصخصة المتمثلة (بالإستثمار الخاص) اخذ في التنامي على صعيد العالم ككل، وذلك لقدرة القطاع الخاص على التكيف مع احتياجات الناس ومطالبهم المتغيرة وفق تغيرات العصر، فإن الظروف المعاصرة خلقت قوى متداخلة فيما بينها تدعم وتفرض الخصخصة على التعليم، وهي تتركز في بضعة عوامل من أهمها الأزمات المالية، باتت التعليم في عصرنا هذا يستهلك قدراً من إجمالي ميزانية البلد، وإن الإنفاق على التعليم في العقود الأخيرة تضاعف كثيراً مع تضاعف إعداد الطلاب الملتحقين بالبرامج التعليمية.

١. مفهوم خصخصة التعليم العالي: لم يتم الاتفاق على مفهوم عوامل لخصخصة التعليم العالي، كما هو الحال بالنسبة للخصخصة في الاقتصاد بوجه عام، حيث إن خصخصة التعليم تغطي نطاق واسعاً من الأنشطة الاقتصادية، فلا يقتصر على مجرد امتلاك القطاع الخاص للمؤسسات التعليمية فحسب، وإنما توسع هذا المفهوم ليتضمن العديد من الترتيبات التعليمية الأخرى ذات العناصر بالغة الأهمية، من أهمها التمويل الخاص للتعليم، والعمليات والخدمات التعليمية المتعددة، وهو ما ترتب عليه ظهور العديد من صور خصخصة التعليم (المانع، ٢٠٠٣، ٩٩).

مجالات التحول في قطاع التعليم العالي هي بشكل أساسي القرار ومسؤولية المال والإدارة والمنهج ذي الصلة عالي الجودة. بمعنى إدارة من قبل القطاع الخاص مع الغياب التام للتدخل الحكومي. وتقوم هذه المؤسسات بتوليد أموالها الخاصة من خلال الرسوم المرتفعة ورسوم المستخدم والاستخدام الكامل للموارد (Bholane، 2014، 6).

٢. صور خصخصة التعليم العالي: يوجد ثلاثة صور لخصخصة التعليم العالي وهي:

- الخصخصة الجادة: بمقتضى هذا النوع من الخصخصة، يسمح للقطاع الخاص، بإنشاء المؤسسات أو الخدمات الجامعية دون الاعتماد على أي إعانة أو تمويل من قبل الدولة، إلا أن هذه المؤسسات لابد أن تكون خاضعة لإشراف الدولة، ومن أمثلتها خصخصة التعليم العالي في تايلاند وماليزيا .
- الخصخصة المعتدلة: وفيها يتم السماح للمؤسسات الخاصة بإنشاء خدمات جامعية، بالاعتماد على وجود دعم ومساعدة من قبل الدولة، ومن أمثلتها خصخصة التعليم العالي في كل من اليابان والفلبين وتايوان.
- الخصخصة البسيطة: حيث تتكفل الدولة إنشاء الخدمات الجامعية، مع السماح بوجود مصادر تمويل خاصة وأهلية، ومن أمثلتها خصخصة التعليم العالي في كل من الصين وفيتنام والهند وباكستان وروسيا.

ثالثاً: مفهوم الطلب على التعليم العالي الخاص وأنواعه:

١. مفهوم الطلب على التعليم العالي الخاص: يعد مفهوم الطلب على التعليم من المفاهيم الذي لايوجد الاتفاق بين الباحثين بشأنه وذلك بسبب المشاكل المفاهمية المرتبطة به، وكذلك اهم العوامل الإجتماعية الإقتصادية المؤثرة في قرارللطلب على التعليم. ووفقاً للنظرية الإقتصادية، يعرف الطلب على التعليم العالي بأنه العدد الكلي للافراد الراغبين في الإلتحاق بالتعليم العالي مع الإستعداد لدفع كافة الرسومات والنفقات الدراسية السنوية في فترة زمنية معينة.

فالكمية المطلوبة في سياق التعليم يمكن توضيحه من خلال (www.lib.unipune.ac.in) الاتي:

- عدد سنوات التعليم للفرد ويمكن قياسه بسنوات الدراسة.
- مؤشر التسجيل الذي يقيس عدد الافراد المسجلين في مستوى تعليم معين، وهناك بديل أخر يستخدم وهو نسبة الإلتحاق بالتعليم الذي

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

يتم قياسه كنسبة مؤوية من الأفراد المسجلين.

- الانفاق الدراسي على الأفراد ويتم إحتسابه كنفقات على التعليم مثل الرسوم الدراسية، تكلفة النقل وما الى ذلك.

وفيما يتعلق بتحديد اسعار التعليم، فهناك نوعان من الأسعار(سعر العرض, سعر الطلب). حيث أن سعر العرض هو السعر الذي يمكن أن تقدم به توفير التعليم للجمهور والتي يشمل النفقات الحكومية وغير الحكومية على المؤسسات التعليمية. أما سعر الطلب هو السعر الذي عنده يكون المستهلكون على إستعداد لدفعه للحصول على مستوى تعليمي معين ويتم الحصول على سعر التوازن عندما يلتقي سعر الطلب بسعر العرض. وسعر الطلب هو تكاليف (المباشرة وغير المباشرة) للتعليم التي تتحملها الأسرة. ويمكن تحديد القوة الشرائية للتعليم من خلال دخل أسرة الطالب. وشرط التوازن للاستثمار في التعليم هو أن التكلفة الحدية للتعليم يجب أن تكون مساوية للعائد الحدي التي يتم الحصول عليها من التعليم.

ومن التعريفات السابقة يتبين أن الطلب على التعليم هو قرار استثماري ويتم اتخاذ قرار الالتحاق بالتعليم إذاكانت القيمة الحالية للمنافع التعليم تفوق القيمة الحالية للتكاليف.

٢. أنواع الطلب على التعليم العالي الخاص: يمكن تصنيف الطلب على التعليم إلى نوعين وهي: (SCRIBT, 2022, www.scribt.com)

- الطلب الفردي، أو الطلب الخاص.

- الطلب الاجتماعي على التعليم.

في عام (١٩٨٥) قام كا من (Woodhall, Psacharopoulos) بتعريف الطلب الفردي على أنه عدد الأفراد المسجلين في مستوى تعليم معين. ومن جانب أخر إذا تم جمع منحنيات الطلب الفردية فيمكن الحصول على منحنى الطلب الإجتماعي. وعليه فأن الطلب الإجتماعي هو العدد الإجمالي من الأفراد المسجلين في النظام التعليمي أما الطلب الفعلي للتعليم فيقصدبه العدد الإجمالي لأفراد المسجلين فعلياً في النظام التعليمي. وفي السياق نفسه، هناك نوع اخر من الطلب وهو الطلب المحتمل (الكامن) ويعرف بأنه العدد الإجمالي للأفراد الذين على إستعداد لدفع تكاليف التعليم. (البحيري، ٢٠١٤، ٤٣).

وهناك ثلاثة أنواع من الطلب الخاص على التعليم:

- الطلب المرضي على التعليم: نسمى الطلب الخاص على التعليم عندما يلتحق الفرد بتعليم ويبقى طوال فترة دراسته مع احتمال أكبر لإكمال الدراسة.

- الطلب غير المرضي على التعليم، يمكن تعريف الطلب الخاص غير المرضي على التعليم على أنه الحالة التي لم يلتحق بها الفرد بمدرسة خلال فترة عمره المدرسي الطوعي.

- الطلب المرضي جزئياً على التعليم، يمكن النظر إلى الطلب المرضي جزئيًا على التعليم على أنه الحالة، حيث قد يكون الفرد الملتحق بالمدرسة بعد بضعة أيام أو أشهر قد ترك المدرسة، بسبب أي مشكلة عائلية. لذلك، يمكننا أن نطلق على هذا الطلب على أنه طلب مرض جزئيًا على التعليم.

٣. العوامل المؤثرة في الطلب على التعليم العالي الخاص:

- العوامل الفردية: إن قرار الالتحاق بالمؤسسات التعليمية يعد قراراً استثمارياً، شأنه أي مشروع اقتصادي، حيث يتم قبوله إذا كانت المنفعة (المادية وغير المادية) المتوقعة في المستقبل من التعليم تفوق التكاليف (المباشرة وغير المباشرة) التعليم (حميدان وغزو، ٢٠١١، ١٩٣٤).

ويستثمر الفرد في التعليم طالما أن القيمة الحالية للتيار المتوقع للفوائد الناشئة عن التعليم تتجاوز أو تساوي التكلفة الحالية للتعليم. ويمكن أيضاً اعتبار الطلب على التعليم كعلاقة وظيفية بين الرغبة في شراء التعليم وسعر التعليم. هنا يشير مصطلح "الرغبة" إلى التفضيل

نحو التعليم. باختصار، يلعب تصور الفرد عن التعليم دوراً حيوياً في تحديد طلبه للتعليم. علاوة على ذلك، وفي بعض الاحيان يختار الفرد الاستثمار في فترة إضافية من التعليم بدوام كامل إذا كانت الفوائد الصافية المتوقعة من القيام بذلك إيجابية. وهذا يعني أنه في اتخاذ القرار الطلب الفردي على التعليم، تلعب المنافع والفوائد المستقبلية بدلاً من المنافع والفوائد الحالية له دوراً حاسماً. وأكد "فريدمان" أن الأفراد يطالبون بالتعليم من خلال استثمار وقتهم الحالي وأموالهم مقابل أجر المستقبل. يمكننا التفكير في مفاضلة بين الاستهلاك الحالي والاستهلاك المستقبلي. تلعب العوامل الدافعة المهنية دوراً بارزاً في طلب الفرد للتعليم. وأكد "فريدمان" أن طموح أو هدف الطفولة يؤثر على الطلب على التعليم أيضاً.

فإن شرط التوازن لحالة الطلب الفردي على التعليم هو المساواة بين معدل الفائدة الحدي والمعدل العائد الحدي. ويعرف معدل الفائدة الحدي بأنه معدل سعر الفائدة السائد في السوق للحصول على الأموال الازمة لتمويل التعليم، وأيضاً جنس الفرد يلعب دوراً هاماً في تحديد الطلب على التعليم. وهناك وجهة النظر أنه إذا كان الشخص صبيًا، فإن الوالدين سيعلمونه جيدًا أكثر من حالة الفتاة. وبالتالي، فإن قرار الفرد هو أكثر أهمية في تحديد الطلب على التعليم (Abugamed, 2019, 10).

- العوامل الاسرية: أشار "بيكر" (١٩٧٦) في عمله بأن النهج الاقتصادي يمكن تطبيقها لتحليل المسائل المتعلقة بشؤون الاسرة، ويمكن تقسيم هذة العوامل الى الاتي:

أ- الدخل الحقيقي المتاح للأسرة: إذ يعد من العوامل الاساسية في الطلب على التعليم، فكلما زادت قدرة الوالدين على دفع الرسومات التعليمية لأبنائهم أزداد الطلب على التعليم. وقد توصل كل من (روبرت ودونالد وجيمسون وجوش) في دراساتهم لبيان أهمية هذا العوامل الى نتيجة مهمة مفادها أن دخل الأسرة هو عامل مهم لتحديد الطلب على تعليم الإناث أكثر من الذكور.

ويتبين مما سبق بأن الدخل الحقيقي المتاح للاسرة يؤثر بشكل إيجابي في الطلب على التعليم، فالعائلات الفقيرة تكون أقل قدرة على تحمل النفقات والرسوم التعليمي المطلوبة وبخاصةً التعليم الخاص مقارنتاً بالعائلات الغنية، وعليه يزداد ميل العائلات الغنية للإلتحاق بالتعليم الخاص (حميدان وغزو، ٢٠١١، ١٩٣٦).

ب- المستويات التعليمية للوالدين: من المتوقع وجود علاقة مباشرة بين مستوى التعليمي للوالدين والطلب للتعليم أبنائهم. لقد بينت الدراسات (Marshall and Harny 1971, Brazer and David 1962, Birdshall 1985) بأن المستوى التعليمي له تأثير معنوي في الطلب على التعليم. ومن جانب الاخر، فقد أوجد كل من (Wolf and Behman 1968, Leibovitz 1974) بأن تاثير المستوى التعليمي للأم أكبر من تأثير المستوى التعليمي للأب في تحديد طلب على تعليم الأبناء. علاوةً على ذلك, فقد بين بأن مستوى التعليمي للأم له أثر أكبر على تعليم الإناث مقارنةً بتعليم ذكور (SCRIBT, 2022, www.scribt.com). ومن الجدير بالذكر أن الأثر الإجابي للمستوى التعليمي للوالدين في الطلب على التعليم يبرز بشكل خاص في البلدان النامية.

ج- العوامل التعليمية (الموروثة): يشير هذا المصطلح الى الدافع القوي للوراثة ويبرز نتيجةً لوجود أشخاص متعلمين في العائلة. تساهم هذه العوامل في التأثير في الطلب على التعليم من خلال مساهمتها في خلق وتوفير بيئة تعليمية تنافسية لأفراد الأسرة.

وقد بين (Floud 1961) بأن أداء الاطفال من العائلات التي تتوافر فيها هذه العوامل أفضل نسبياً من أطفال الأخرين ((SCRIBT, 2022, www.scribt.com).

وعليه فالبرغم من اهمية كل من (الدخل، المستوى التعليمي للوالدين، والعوامل التعليمية الموروثة) فان العديد من الدراسات (Matlila 1983, Woodhall, Psachropoulos 1973, Gary 1974) قد بينت بأن الأسر لايقومون بتسجيل أبنائهم الا بعد إحتساب العائد الخاص من التعليم كضمان وظيفة جيدة، الحصول على مكتسبات نقدية أكثر في المستقبل والإستقرارية في العمل.

د- مهنة الوالدين: لقد بين (Bawels 1972) بأن موقع الأب في الهرم الوظيفي متغير مهم في توضيح الطلب على التعليم للابناء, ولقد ركزت

العديد من الدراسات المتعلقة بالطلب الخاص على التعليم (Woodhall, Psachropoulos 1985) حول أهمية مهنة الأب في تحديد الطلب على التعليم. علاوة على ذلك، فإن هذا العوامل له دور في إختيار تخصصات للابناء ولقد لاحظ (Vaughan 1971) بأن أطفال الفلاحين من المحتمل أن يلتحق بكلية الزراعة وأن يلتحق أطفال عاملون في المصانع بجامعة تكنلوجية.

هـ- حجم العائلة: يساهم هذا المتغير بشكل سلبي في التحصيل التعليمي لابناء الاسرة، فالعائلات التي لديها عدد اقل من الأطفال تحصل فرص تعليمية اكثر مقارنتةً بالعائلات التي لديها عدد أكبر من الأطفال. حيث كلما أرتفع عدد أفراد الاسرة مع بقاء الدخل ثابتاً فإن ذلك سيؤثر سلباً على الظروف الإقتصادية والمستوى المعيشي وبالتالي على تعلم أفراد الاسرة (Sarpkaya، 2010، 475).

ومما يجدر بالذكر هناك عوامل اخرى لها تأثيرات في الطلب الاسري على التعليم ومنها الطلب على عمالة الأطفال، المستويات المعيشية في الحضر وكذلك دور الإب في رفاه الإقتصادي للأسرة.

وفي سياق تحليل العوامل الأسرية كعوامل مهم في اتخاذ القرار بشأن الطلب على التعليم، فإنه يمكن توقع الدور الايجابي لهذه العوامل إذا كانت الأسرة تتمتع بالخصائص التالية: (التخطيط الجيد للاسرة، وجود متعلمين وأصحاب الشهادات العالية في الاسرة، أسرة ذات وضع اقتصادي معقول، أسرة ذات مهنة مقبولة).

ومما تقدم يمكن أشارة الى أن هناك مجموعة عوامل التي يؤثر وتحدد حجم الطلب على التعليم، وتؤثر لطلب على التعليم بكل مراحله وأنواعه العامة والخاصة ويمكن أن نستعرض أبرز العوامل المؤثرة للطلب على التعليم وفيما يلي: (قرطام، ٢٠١٨، ٦).

١- العوامل الاقتصادية: هي الهدف الأساسي للطلب على التعليم من قبل الفرد أو الاسرة لأبنائهم، ويعد العامل الإقتصادي من أهم العوامل المؤثرة سلباً أو إيجاباً، والعوامل الاقتصادية تشمل أسباب الاتية:

- الدخل الحقيقي المتاح للأسرة: الدخل المتوقع في المستقبل ونصيب الفرد من الناتج المحلي الاجمالي (الناتج المحلي الاجمالي بالأسعار الحقيقية مقسوما على عدد السكان الكلي) يتوقع أن تكون العلاقة بين نصيب الفرد من الناتج المحلي الاجمالي والطلب على التعليم وخاصةً التعليم الخاص علاقة طردية. وذلك لأن ارتفاع معدل النمو الاقتصادي بشكل يفوق معدل النمو في حجم السكان يعكس تحسين الوضع الاقتصادي، الامر الذي يؤدي الى ارتفاع نصيب الفرد من الناتج المحلي الاجمالي، وبالتالي تحسين القدرة الشرائية له. وهذا يؤثر طرديا في الطلب على التعليم، فالعائلات الفقيرة تكون أقل قدرة على تحمل النفقات والرسومات المطلوبة للتعليم وخاصة التعليم الخاص، مقارنةً بالعائلات الغنية، لذلك يزداد ميل العائلات الغنية للإلتحاق بالتعليم الخاص (حميدان وغزو، ٢٠١١، ١٩٣٥).

- مستوى البطالة بشكل عام: التوقعات بشان السوق ومعدل البطالة بين حملة الشهادات الجامعية بصفة خاصة، وهو يؤثر عكسياً في الطلب على التعليم والتعليم العالي الخاص خصوصاً، بسبب ارتفاع التكاليف الدراسية ومقارنة بالعوائد المستقبلية (H. Abugamea، 10, 2019).

- نفقات أو تكاليف التعليم: وهي تنقسم الى التكاليف النقدية المباشرة لإلتحاق بالتعبيم وبالخصوص التعليم العالي الخاص مثل الرسوم الدراسية والتكاليف القرطاصية وتكاليف المعيشة، وتكاليف نقدية غير المباشرة (تكلفة الفرصة البديلة) وهي ترتبط مباشرة بالدخل الذي كان من الممكن الحصول عليه من العمل لوظيفة خلال فترة الدراسية بدلاً من الإستمرار في التعليم العالي، وتؤثر تكاليف التعليم عكسياً في الطلب على التعليم.

- العائد من التعليم: وهو يؤثر طردياً في الطلب على التعليم العالي الخاص أكثر من التعليم العام لأنه في كثير من البلدان التعليم العام مجاناً بسبب تشجيع المواطنين بالإلتحاق بالمؤسسات التعليمية، فإذا كان الطالب يتبع الاسلوب الرشيد فإنه سوف يقرر الالتحاق بالجامعة إذا كانت القيمة الحالية للمنافع المرتبطة بالالتحاق الجامعة (مخصومة بمعدل خصم معين) على أقل تساوي القيمة الحالية المخصومة لكلا من التكاليف المباشرة وتكلفة الفرصة البديلة للالتحاق بالتعليم.

٢- العوامل الاجتماعية: وهي عوامل مرتبطة بالوضع و المكانة الاجتماعية. لقد بينت العديد من الدراسات وجود علاقة إيجابية بين هذه

العوامل والطلب على التعليم. حيث إن الطلب على التعليم يعتمد على وضع الاجتماعي الجيد والحراك الإجتماعي والمكانة الإجتماعية. وفي سياق نفسه، هناك بعض المتغيرات مثل نظرة المجتمع، الدين والقيم الإجتماعية تلعب دوراً حاسماً في تحديد التحصيل الدراسي لأفراد الأسرة (مثلاً إختيار التخصصات المقبولة للإناث من وجهة نظر المجتمع وبخاصة في البلدان النامية) كما يلعب التقليد والمحاكاة دوراً في تحديد إختصاصات الطالب أو إجبارهم لإختيارهم نفس تخصص عائلاتهم (GÖLPEK، 2014، 130).

٣- العوامل المتعلقة بنوعية وجودة التعليم: وقد دفعت ظاهرة العولمة وسياسة الانفتاح الإقتصادي العديد من البلدان إلى التركيز على تطبيق مفاهيم الجودة والتميز لضمان جودة منتجاتها وتحسين مستوى خدماتها لرفع القدرة الانتاجية والتنافسية في سوق العمل. ولذا فقد بات من المسلم به ضرورة الارتقاء بجودة التعليم لما له من أهمية في تحسين القدرة التنافسية في الاقتصاد العالمي القائم على المعرفة، (مجلس ضمان الجودة والاعتماد اتحاد الجامعات العربية، ٢٠١٧، ٨).

فإن الجودة في التعليم هي عملية استيفاء النظام التعليمي للمعايير والمستويات المتفق عليها لكفاءة النظام التعليمي وفاعليته بمختف عناصره (المدخلات، العمليات، المخرجات، البيئة التعليمية) بما يحقق أعلى مستوى من القيمة والكفاءة والفاعلية لكل من أهداف النظام وتوقعات طالبي الخدمة التعليمية (الطلبة، المجتمع)، لذا فإن كل عناصر المكون من الجودة المؤسسات التعليمية له تأثير واضع في الطلب على التعليم وخاصة التعليم العالي الخاص ومقارنة المستوى الجودة التعليم فيها بالرسوم الدراسية وتوقعات المستقبلي للسوق العمل وطلب على مخرجاتها ويشمل الجودة التعليم كل من: (محسن النظامي والاخرون، ٢٠١٢، ١٥٠)

- التخصصات الحديثة والنادرة حسب متطلبات سوق العمل، ومستوى المنهج الدراسي، وللغة التدريس.
- مستوى الشهادات التدريسيين ولقب العلمي للاساتذة، وابداعاتهم العلمية والابحاث المنشورة.
- البنية التحتية للجامعت والمعاهد والمستلزمات مؤسساتها من قاعات والمختبرات والبناية.
- شهرة وترتيب الجامعات والمعاهد من التصنيفات الجامعات العالمية والمحلية.

٤- العوامل المؤسسية الحكومية: هذه العومل تتعلق بالسياسات والاجراءات وزارة التعليم العالي والتربية والنظام التعليمي في هذا البلد، من حيث كيفية قبول الطلاب في الجامعات والمعاهد الحكومية والخاصة، وسياسات قبول الطلاب على أساس تحديد معدل درجة الطلاب من الامتحانات الثانوية الذي يحصلون عليها، ومتطلبات من قبل المؤسسات الحكومية والاهلية للحصول على الوظيفة والمناصب أو تغيير مناصبهم أعلى من منصب الحالي الذي يشتغله، وعدد الجامعات والمعاهد الحكومية والخاصة، وقدرة استعاب من حيث عدد قبول الطلاب، وعدد التخصصات الموجودة في الجامعات والمعاهد وملاءمتها مع متطلبات سوق العمل، كل هذه الاسباب يأثر في الطلب على التعليم إجابياً أو سلبياً.

٥- العوامل السياسية: يقصد بالعوامل السياسية هنا التكوين السياسي الذي يدير زمام السلطة في البلدان والمناطق وإلى أي مدى يؤثر على الطلب على التعليم. على سبيل المثال يضع النظام السياسي المستوى التعليمي والشهادات كشروط أساسية في توزيع المناصب السياسية والادارية في البلد، أو الذين في المناصب السياسية أو الحزبية، فإن همهم الأكبر هو الحصول على الشهادة العلمية أو رفعها، كما أن البعض منهم يحاولون من خلال هذه الشهادات الوصول الى المناصب السياسية العليا مثل عضو البرلمان أو الوزير او مدير العام أو غيرهم، كل هذه الأمور لها تأثير على التعليم سواءا بشكل إيجابي او سلبي.

٦- العوامل الاخرى: هناك مجموعة العوامل التي تؤثر مباشرةً على حجم الطلب على التعليم وخاصةً في مرحلة الجامعية، مثل: الموقع الجغرافي والسكني للطلاب مع موقع الجامعات والمعاهد ومسافة قربهم. و رغبة المجتمع والطلاب ومؤهلاتها مع التخصصات الموجودة من المؤسسات التعليمية.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

رابعاً: منهجية الدراسة:

يشمل منهجية الدراسة، المنهج المستخدم، وصف مجتمع وعينة الدراسة، الأدوات الرئيسية للدراسة (الاستبانة) وفحص مصداقيتها وثباتها، اضافةً الى إختيار توزيع بيانات الدراسة.

١. منهج الدراسة: تم الإعتماد على المنهج الوصفي والكمي في تحليل البيانات الاحصائية المتعلقة بمشكلة الدراسة بإعتباره أنسب المناهج في دراسته، حيث يعتمد على دراسة الظاهرة كما هي على أرض الواقع ويصفها بشكل دقيق، بمعنى وصف سمات أو أراء أو اتجاهات أو سلوك عينات معينة من أفراد ممثلة لمجتمع الدراسة، بما يسمح بتعميم المسح على المجتمع الذي سحبت منه العينة، والدراسات الميدانية تهتم بالواقع الحالي من خلال جمع البيانات والمعلومات على نحو منظم، لعرض الوضع الراهن كمشكلة أو ظاهرة بإستخدام المقايس الأحصائية التحليلية بهدف الوصول الى نتائج علمية وواقعية لموضوع الدراسة والإختبار صحة الفرضيات وتقيمها، ولهذا غرض تم استخدام برانامج (SPSS 21).

٢. مجتمع الدراسة: يشمل أفراد مجتمع الدراسة جميع الأسر التي قبل أحد أفرادها في الجامعات والمعاهد الخاصة في أقليم كوردستان.

٣. عينة الدراسة: تم إختيار عينة الدراسة بطريقة عشوائية طبقية، والمتمثلة بطلاب الجامعات والمعاهد الخاصة وعوائلهم في أقليم كوردستان العراق، وتم توزيع جزء من الاستمارة بشكل ميداني وجزء آخر تم توزيعها إلكترونياً عن طريق (google form)، موزعاً على محافظات أقليم، وبلغ عدد الاستمارات المستردة (٧٢٤) إستمارة على مستوى الأقليم خلال سنة (٢٠٢١)، وبذلك بلغت نسبة الإستجابة في مجتمع الدراسة (٤٪) وهي نسبة مقبولة في العلوم الإنسانية حسب مبادئ علم الإحصاء.

٤. أدوات الدراسة: يقصد بأدوات الدراسة الوسيلة أو الطريقة التي يمكن إتباعها لأجل الوصول الى أهداف الدراسة، ولاجله تم تصميم إستمارة إستبانة لمحاور العوامل المؤثرة في الطلب على التعليم العالي الخاص والتي تنقسم الى ستة محاور والمتمثلة بالعوامل الإقتصادية، والعوامل الإجتماعية، والعوامل متعلقة بنوعية والجودة التعليم، العوامل المؤسسية الحكومية، العوامل السياسة، العوامل الأخرى وفقاً لدراسات السابقة. وقد تم إستخدام مقياس ليكارد ثلاثية الرتب من أجل قياس المتغيرات قيد الدراسة.

٥. صدق أداة الدراسة: تم عرض إستمارة الإستبيان على مجموعة من المحكمين الأكاديميين المتخصصة في هذا المجال من جامعات أقليم، وهذا بغية التأكد من سلامة بناء الأستمارة من حيث:

- دقة صياغة الأسئلة وصحة العبارات.
- توزيع خيارات الإجابة لضمان ملاءمتها لعملية المعالجة الاحصائية.
- الوقوف على مشكلة التصميم والمنهجية.

وبناءً على ملاحظات والتوصيات أساتذة المحكمين تمت صياغة إستمارة الإستبيان بالشكل النهائي.

٦. ثبات فقرات (إختبار الثبات الداخلي) للإستبانة (الإتساق): يقصد بالثبات ان يعطي الإستبيان نفس النتيجة لو تم توزيعه أكثر من مرة تحت نفس الشروط والظروف، وعليه فإن ثبات الاستبيان يعني الإستقرار في نتائج الاستبيان، بمعنى الاخر ان الإتساق الداخلي يوضح درجة إنسجام و قوة الارتباط بين الإجابات ضمن كل محور الاستبيان وإجابات أسئلة الإستبانة الكلية. ولهذا الغرض تم إيجاد معامل كرونباخ ألفا الذي يعتبر مقياس أو مؤشر لثبات الاختبار (الاستبانة) والذي يتراوح قيمته بين (٠-١)، ويتم حسابه باستخدام برامج (SPSS) والذي من خلاله نحسب معامل التميز لكل سؤال حيث يتم حذف السؤال الذي معامل تميزه ضعيف أو سالب، وفي الجدول (١) يوضح قيم معاملات كرونباخ ألفا لكل عوامل على إنفراد وللمقياس ككل:

الجدول (١): إختبار كرونباخ ألفا لقياس ثبات الإستبانة

فقرات الإستمارة	معامل كرونباخ ألفا	عدد الفقرات
١- العوامل الاقتصادية	0.645	7
٢- العوامل المتعلقة بنوعية وجودة الجامعات والمعاهد الخاصة	0.668	6
٣- العوامل المؤسسية الحكومية	0.641	5
٤- العوامل الاجتماعية	0.605	5
٥- العوامل السياسية	0.658	3
٦- العوامل الأخرى	0.643	4
جميع فقرات الإستمارة	**٠.٦٤٣**	***30***

المصدر: من اعداد الباحث بالاعتماد على بيانات استمارة الاستبيان

إن معامل الثبات كرونباخ ألفا لكل فقرات الإستمارة لأداة القياس تتمتع بدرجة عالية من الثبات لإنها أكبر من (٦٠٪)، ولجميع الفقرات أكبر من (٧٠٪) وبالتالي يعني هنالك إتساق داخلي لأسئلة متغيرات الإستبانة وفقرات الإستبانة بشكل عام، وهذا ما يجعلها صالحة ومناسبة لجمع البيانات الخاصة بالدراسة.

٦. إختبار توزيع البيانات:

يمكن التأكد من أن البيانات تتبع التوزيـع الطبيعي من خلال إستخدام إختبار (Kolmogorov-Smirnov Test) وإختبار كاي-تربيع التي على أساسها سيتم تحديد الإختبار الملائم لفرضيات البحث، أي إختبار الفرضية الآتية:

فرضية العدم: بيانات المتغيرات (العوامل المؤثرة في الطلب) تتبع التوزيع الطبيعي.

الفرضية البديلة: بيانات المتغيرات (العوامل المؤثرة في الطلب) لا تتبع التوزيـع الطبيعي.

تم إستخدام البرنامج الإحصائي الجاهز (EasyFit) لإختبار الفرضية أعلاه تحت مستوى معنوية ٥٪. ويمكن تلخيص أهم نتائج الإختباران من خلال الجدول (٢):

جدول (٢): إختبار التوزيع الطبيعي لبيانات العوامل المؤثرة في الطلب

المتغير	K.S.			CHI-SQUARED		
	الإحصاءة	قيمة-p	القيمة الجدولية	الإحصاءة	قيمة-p	القيمة الجدولية
العامل الأول	0.1381	0.000	0.0505	151.32	0.000	14.067
العامل الثاني	0.1263	0.000	0.0505	127.83	0.000	12.592
العامل الثالث	0.1679	0.000	0.0505	91.098	0.000	11.070
العامل الرابع	0.1301	0.000	0.0505	122.07	0.000	12.592
العامل الخامس	0.1484	0.000	0.0505	85.784	0.000	9.4877
العامل السادس	0.1443	0.000	0.0505	53.292	0.000	11.070
العوامل المؤثرة في الطلب	0.0539	0.0287	0.0505	40.577	0.000	16.919

المصدر: من اعداد الباحث بالاعتماد على بيانات استمارة الاستبيان

من خلال الجدول (٢) نلاحظ أن إختبار (K.S.) يبيّن أن بيانات المتغيرات لا تتبع التوزيع الطبيعي لأن كل قيم الإحصاءة كانت أكبر من قيمتها الجدولية التي تساوي (٠,٠٥٠٥) وهذا ماتؤكده قيم p- التي تساوي (٠,٠٠٠) وهي أقل من مستوى معنوية (٠,٠٥), أيضاً كانت كل إحصاءة إختبار كاي-تربيع أكبر من قيمتها الجدولية وهذا ماتؤكده قيم p- التي تساوي (٠,٠٠٠) وهي أقل من مستوى معنوية (٠,٠٥) والتي لاتدعم التوزيع الطبيعي للبيانات وبالتالي نستنتج أن بيانات متغيرات الإستبانة ليس لها التوزيع الطبيعي.

خامساً: الوصف الأحصائي لعينة الدراسة:

١. المعلومات الخاصة حول الطلاب قيد الدراسة في الجامعات والمعاهد الخاصة ملخصة في الجدول رقم (٣):

الجدول (٣): المعلومات الخاصة حول الطلاب في الجامعات والمعاهد الخاصة من عينة المبحوثة

العمر									
١٨-١٩		٢٠-٢١		٢٢-٢٣		٢٤-٢٥		٢٦ فأكثر	
العدد	النسبة	العدد	النسبة	العدد	النسبة	العدد	النسبة	العدد	النسبة
٨١	١١,٢	٢٦٦	٣٦,٧	٢٣١	٣١,٩	٩٠	١٢,٤	٥٦	٧,٧

جنس الطالب			
ذكر		أنثى	
العدد	النسبة	العدد	النسبة
٤٢٢	٥٨,٣	٣٠٢	٤١,٧

معدل درجة الطالب في الصف ١٢									
٥٠-٥٩		٦٠-٦٩		٧٠-٧٩		٨٠-٨٩		٩٠-١٠٠	
العدد	النسبة	العدد	النسبة	العدد	النسبة	العدد	النسبة	العدد	النسبة
١٧٠	٢٣,٥	٣٦٣	٥٠,١	١٤٧	٢٠,٣	٣٧	٥,١	٧	١,٠

الجامعة أو المعهد تابع لمحافظة					
أربيل		السليمانية		دهوك	
العدد	النسبة	العدد	النسبة	العدد	النسبة
٤٤٠	٦٠,٨	١٩٢	٢٦,٥	٩٢	١٢,٧

تخصص الطالب							
الأقسام الهندسية		الأقسام الطبية		أقسام العلوم الإنسانية		أقسام العلوم البحته	
العدد	النسبة	العدد	النسبة	العدد	النسبة	العدد	النسبة
٨٦	١١,٩	١١٣	١٥,٦	٤٣٦	٦٠,٢	٨٩	١٢,٣

الرسوم السنوية للدراسة في الجامعة /المعهد (مليون دينار)											
أقل من ١,٢		١,٢ -أقل من ٢		٢-أقل من ٣		٣-أقل من ٤		٤-أقل من ٥		٥ فأكثر	
العدد	النسبة	العدد	النسبة	العدد	النسبة	العدد	النسبة	العدد	النسبة	العدد	النسبة
٢٣	٣,٢	١٥٠	٢٠,٧	٣٥٠	٤٨,٣	١١٢	١٥,٥	٣٨	٥,٢	٥١	٧,٠

من يدفع الرسوم					
١		٢		٣	
العدد	النسبة	العدد	النسبة	العدد	النسبة
١١٧	١٦,٢	٥٥٢	٧٦,٢	٥٥	٧,٦

مجموع النفقات الدراسية الأخرى الشهرية (الف دينار)											
أقل من ١٠٠		١٠٠-١٩٩		٢٠٠-٢٩٩		٣٠٠-٣٩٩		٤٠٠-٤٩٩		٥٠٠ فأكثر	
العدد	النسبة	العدد	النسبة	العدد	النسبة	العدد	النسبة	العدد	النسبة	العدد	النسبة
٤٤	٦,١	١٨١	٢٥,٠	١٧٦	٢٤,٣	١٢٩	١٧,٨	٨٨	١٢,٢	١٠٦	١٤,٦

هل الطالب يعمل					
نعم		كلا		احياناً	
العدد	النسبة	العدد	النسبة	العدد	النسبة
٢٨٨	٣٩,٨	١٥	٢,١	٤٢١	٥٨,١

المصدر: من اعداد الباحث بالاعتماد على بيانات استمارة الاستبيان

يبيّن الجدول (٣) أن عينة البحث تضمنت خاصية العمر موزعة إلى ١١,٢٪ من فئة (١٨-١٩) سنة، ٣٦,٧٪ من فئة (٢٠-٢١) سنة، (٣١,٩٪) من فئة (٢٢-٢٣) سنة، (١٢,٤٪) من فئة (٢٤-٢٥) سنة، و (٧,٧٪) من الفئة العمرية (٢٦ فأكثر). بينما تضمنت العينة المبحوثة ٥٨,٣٪ من الذكور مقابل ٤١,٧٪ من الإناث. في حين كانت لخاصية معدل الطالب في الصف (١٢) موزعة إلى (٢٣,٥٪) من فئة (٥٠-٥٩) درجة، (٥٠,١٪) من فئة (٦٠-٦٩) درجة، (٢٠,٣٪) من فئة (٧٠-٧٩)، (٥,١٪) من فئة (٨٠-٨٩) درجة، و (١٪) فقط من فئة (٩٠-١٠٠) درجة. ومما تقدم نستنتج بأن انخفاض معدلات الطلبة المتقدمين للجامعات والمعاهد الخاصة وقد يكون سبباًرئيسياً للتوجه الى هذا النوع من التعليم حيث يتبين بأن نسبة (٧٣,٦٪) من عينة الدراسة معدلاتهم أقل من (٧٠) وبنسبة (٩٣,٩٪) معدلاتهم أقل من

(٨٠). تضمنت أيضاً عينة البحث مبحوثين من مختلف جامعات الإقليم موزعة إلى ٦٠,٨٪ من محافظة أربيل، ٢٦,٥٪ من محافظة السليمانية، و (١٢,٧٪) من محافظة دهوك. أيضاً عينة البحث تضمنت مبحوثين ذوات تخصصات علمية مختلفة موزعة إلى (١١,٩٪) من الأقسام الهنسية، (١٥,٦٪) من الأقسام الطبية، (٦٠,٢٪) من العلوم الإنسانية، و (١٢,٣٪) من أقسام العلوم البحته.

الرسوم السنوية للدراسة في الجامعة/ المعهد كانت موزعة إلى (٣,٢٪) من فئة (أقل من ١,٢ مليون دينار)، (٢٠,٧٪) من فئة (١,٢- أقل من ٢ مليون دينار)، (٤٨,٣٪) من فئة (٢- أقل من ٣ مليون دينار)، (١٥,٥٪) من فئة (٣- اقل من ٤ مليون دينار)، (٥,٢٪) من فئة (٤-أقل من ٥ مليون دينار)، و (٧٪) من فئة (٥ مليون دينار فأكثر). وهذا ما يؤكد الارتفاع النسبي في الرسوم الدراسية لجامعات والمعاهد الخاصة، بينما كان دفع الرسوم موزع إلى (١٦,٢٪) من فئة (١)، (٧٦,٢٪) من فئة (٢)، و (٧,٦٪) من فئة (٣). بينما كان مجموع النفقات الدراسية الأخرى الشهرية لعينة البحث موزعة إلى (٦,١٪) من فئة (أقل من ١٠٠ ألف دينار)، (٢٥٪) من فئة (١٠٠-١٩٩) ألف دينار، (٢٤,٣٪) من فئة (٢٠٠-٢٩٩) ألف دينار، (١٧,٨٪) من فئة (٣٠٠-٣٩٩) ألف دينار، (١٢,٢٪) من فئة (٤٠٠-٤٩٩) ألف دينار، و (١٤,٦٪) من فئة (٥٠٠ ألف دينار فاكثر). وأخبراً تضمنت عينة البحث على (٣٩,٨٪) من العاملين، (٦٠,٢٪) من غير العاملين وهذا يثبت لنا بأن نفقات ورسومات الدراسة لهؤلاء الطلاب تقع على عاتق عائلاتهم.

٢. الوصف الإحصائي لمتغيرات الإستبانة: (وصف المحاور الخاصة بالعوامل المؤثرة في الطلب على التعليم العالي الخاص)

تضمنت الإستبانة ست العوامل المؤثرة في الطلب على التعليم الخاص في إقليم كوردستان / العراق تم الإجابة عليها من خلال المقياس الثلاثي (لاأتفق = ١، محايد = ٢ وأتفق = ٣) لعينة حجمها (٧٢٤) مبحوث كانت كمايلي:

المحور الأول: العوامل الاقتصادية: تضمن هذا المحور (٧) فقرات لخصت في الجدول (٤):

الجدول(٤): الإحصاء الوصفي لفقرات الأسباب الإقتصادية

العوامل الإقتصادية	لاأتفق		محايد		أتفق		المعدل	الإنحراف المعياري
	العدد	%	العدد	%	العدد	%		
١- توقع الحصول على عائد مرضي في تخصص الطالب بعد تخرجه بسبب امكانية الحصول على فرص عمل جيدة	٢٩٥	٤٠,٧	٠	٠	٤٢٩	٥٩,٣	٢,١٩	٠,٩٨٣
٢- الرسوم الدراسية غير ملائمة بنسبة للوضع المالي للعائلة	٢٥٧	٣٥,٥	٠	٠	٤٦٧	٦٤,٥	٢,٢٩	٠,٩٥٨
٣- ملائمة وقت الدوام في الجامعة مع عمل الطالب ولا يرغب ان يخسره	٢٤٠	٣٣,١	٠	٠	٤٨٤	٦٦,٩	٢,٣٤	٠,٩٤٢
٤- المرونة بدفع الرسوم الدراسة من قبل الجامعة كاستخدام نظام الدفع بالاقساط	١٩٥	٢٦,٩	٦	٠,٨	٥٢٣	٧٢,٢	٢,٤٥	٠,٨٨٧
٥- لا تقارب الرسوم الدراسة في الجامعات والمعاهد الخاصة مع مثيلتها في الجامعات والمعاهد الحكومية(المدفوعة).	١٧٠	٢٣,٥	٧١	٩,٨	٤٨٣	٦٦,٧	٢,٤٣	٠,٨٤٦
٦- لم دفع رسوم الدراسة من قبل الحكومة او جهات اخرى.	٦٤	٨,٨	١٠٧	١٤,٨	٥٥٣	٧٦,٤	٢,٦٨	٠,٦٣٠
٧- إرتفاع مستوى الرسوم في الجامعات والمعاهد الخاصة مقارنة بنفس التخصص خارج أقليم نسبيا.	١٦٠	٢٢,١	١٠٦	١٤,٦	٤٥٨	٦٣,٣	٢,٤١	٠,٨٢٨
المعدل	١٩٧	٢٧,٢	٤١	٥,٧	٤٨٥	٦٧,٠٤	٢,٣٩	٠,٨٦٨

الجدول (٤) يبيّن أن متوسط ا العوامل الإقتصادية بلغ (٢,٣٩) وهو أعلى من المتوسط الإفتراضي (٢) بمقدار (٠,٣٩٩) مما يدل على إتفاق العينة المبحوثة مع إختيار (أتفق) مع إنحراف معياري محدود بلغ (٠,٨٦٨) يدل على تقارب آراء العينة المبحوثة وعدم تشتتها حول فقرات قياس عوامل الأسباب الإقتصادية.

حصل السؤال السادس "دفع رسوم الدراسة من قبل الحكومة او جهات اخرى" على أكبر متوسط بلغ (٢,٦٨) وهو أعلى من المتوسط

الإفتراضي (٢) بمقدار (٠,٦٨) وإنحراف معياري بلغ (٠,٦٣)، يليه السؤال الرابع "المرونة بدفع الرسوم الدراسة من قبل الجامعة كاستخدام نظام الدفع بالاقساط " بمتوسط بلغ (٢,٤٥) وهو أعلى من المتوسط الإفتراضي (٢) بمقدار (٠,٤٥) وإنحراف معياري بلغ (٠,٨٨٧) في حين كان السؤال الأول "توقع الحصول على عائد مرضي في تخصص الطالب بعد تخرجه بسبب امكانية الحصول على فرص عمل جيدة" في المرتبة الأخيرة بمتوسط بلغ (٢,١٩) وهو أعلى من المتوسط الإفتراضي (٢) بمقدار (٠,١٩) مع إنحراف معياري (٠,٩٨٣)، بينما كانت بقية الفقرات بمتوسطات متفاوتة تتراوح بينهما.

المحور الثاني: العوامل المتعلقة بنوعية وجودة الجامعات والمعاهد الخاصة: تضمن هذا المحور(٦) فقرات كما في الجدول:

الجدول(٥): الإحصاء الوصفي لفقرات العوامل المتعلقة بنوعية وجودة الجامعات والمعاهد الخاصة

العوامل المتعلقة بنوعية وجودة الجامعات والمعاهد الخاصة	لاأتفق		محايد		أتفق		المعدل	الإنحراف المعياري
	العدد	%	العدد	%	العدد	%		
١- عدم شهرة الجامعة وترتيبها فيما بين جامعات الاقليم وجامعات خارج البلد	١٤٢	١٩,٦	٠	٠	٥٨٢	٨٠,٤	٢,٦١	٠,٧٩٥
٢- تخصص معين من قبل الطالب غير نادر وحديث و وجوده في الجامعات والمعاهد الحكومية	١١٣	١٥,٦	٨١	١١,٢	٥٣٠	٧٣,٢	٢,٥٨	٠,٧٤٦
٣- لم تطور جودة النظام الدراسى في الجامعات والمعاهد الخاصة مقارنة بالجامعات والمعاهد الحكومية	٢٣٥	٣٢,٥	١٠٣	١٤,٢	٣٨٦	٥٣,٣	٢,٢١	٠,٩٠٣
٤- لغة الدراسة في الجامعات والمعاهد الخاصة لغة محلية وغير عالمية	٢٨٦	٣٩,٥	٠	٠	٤٣٨	٦٠,٥	٢,٢١	٠,٩٧٨
٥- عدم وجود بنية تحتية متطورة من المستلزمات الدراسية في الجامعات والمعاهد الخاصة	٢٦٣	٣٦,٣	١٥٣	٢١,١	٣٠٨	٤٢,٥	٢,٠٦	٠,٨٨٧
٦- ان الشهادات في الجامعات والمعاهد الخاصة معترف بها في الاقليم اسوة بالجامعات والمعاهد الحكومية	٥٧	٧,٩	١	٠,١	٦٦٦	٩٢,٠	٢,٨٤	٠,٥٤٠
المعدل	١٨٣	٢٥,٢	٥٦,٣	٧,٨	٤٨٥	٦٧,١	٢,٤٢	٠,٨٠٨

المصدر: من اعداد الباحث بالاعتماد على بيانات استمارة الاستبيان

الجدول (٥) يبيّن أن متوسط العوامل المتعلقة بنوعية وجودة الجامعات والمعاهد الخاصة بلغ (٢,٤١٨) وهو أعلى من المتوسط الإفتراضي (٢) بمقدار (٠,٤١٨) مما يدل على إتفاق العينة المبحوثة مع إختيار (أتفق) مع إنحراف معياري محدود بلغ (٠,٨٠٨) يدل على تقارب آراء العينة المبحوثة وعدم تشتتها حول فقرات قياس عوامل الاسباب المتعلقة بنوعية وجودة الجامعات والمعاهد الخاصة. حصل السؤال السادس "ان الشهادات في الجامعات والمعاهد الخاصة معترف بها في الاقليم اسوة بالجامعات والمعاهد الحكومية" على أكبر متوسط بلغ (٢,٨٤) وهو أعلى من المتوسط الإفتراضي (٢) بمقدار (٠,٨٤) وإنحراف معياري بلغ (٠,٥٤)، يليه السؤال الأول" شهرة الجامعة وترتيبها فيما بين جامعات الاقليم وجامعات خارج البلد" بمتوسط بلغ (٢,٦١) وهو أعلى من المتوسط الإفتراضي (٢) بمقدار (٠,٦١) وإنحراف معياري بلغ (٠,٧٩٥) في حين كان السؤال الخامس "وجود بنية تحتية متطورة من المستلزمات الدراسية في الجامعات والمعاهد الخاصة" في المرتبة الأخيرة بمتوسط بلغ (٢,٠٦) وهو أعلى من المتوسط الإفتراضي (٢) بمقدار (٠,٠٦) مع إنحراف معياري (٠,٨٨٧)، بينما كانت بقية الفقرات بمتوسطات متفاوتة تتراوح بينهما.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

المحور الثالث: العوامل المؤسسية الحكومية: تضمن هذا المحور (٥) فقرات لخصت في الجدول (٦):

الجدول(٦): الإحصاء الوصفي لفقرات العوامل المؤسسية الحكومية

العوامل المؤسسية الحكومية	لاأتفق		محايد		أتفق		المعدل	الإنحراف المعياري
	العدد	%	العدد	%	العدد	%		
١- عدم قبول الطالب من قبل اي جامعة او معهد حكومي بسبب انخفاض معدله	٢٠١	٢٧,٨	٤١	٥,٧	٤٨٢	٦٦,٦	٢,٣٩	٠,٨٩
٢- عدم قبول الطالب في التخصص الذي يرغبه في الجامعات والمعاهد الحكومية بسبب انخفاض معدله	١١٠	١٥,٢	٢٠	٢,٨	٥٩٤	٨٢,٠	٢,٦٧	٠,٧٣
٣- سهولة اجتياز المراحل الدراسية والحصول على الشهادة في الجامعات والمعاهد الخاصة مقارنة باالجامعات الحكومية	٢٦٧	٣٦,٩	٤	٠,٦	٤٥٣	٦٢,٦	٢,٣٦	٠,٩
٤- اختيار الجامعات والمعاهد الخاصة للحصول على مناصب او وظيفة أعلى من المنصب الحالي الذي يشتغله الطالب	٢٣٥	٣٢,٥	١٠٠	١٣,٨	٣٨٩	٥٣,٧	٢,٢١	٠,٩
٥- الطالب عدم موظف في مؤسسة حكومية ويحتاج الشهادة لأعمال إدارية لغرض منصبه	١٦١	٢٢,٢	٧٤	١٠,٢	٤٨٩	٦٧,٥	٢,٤٥	٠,٨
المعدل	**١٩٤,٨**	**٢٦,٩**	**٤٧,٨**	**٦,٦**	**٤٨١,٢**	**٦٦,٤٨**	**٢,٤**	**٠,٨٦**

الجدول (٦) يبيّن أن متوسط العوامل المؤسسية الحكومية بلغ (٢,٣٩٦) وهو أعلى من المتوسط الإفتراضي (٢) بمقدار (٠,٣٩٦) مما يدل على إتفاق العينة المبحوثة مع إختيار (أتفق) مع إنحراف معياري محدود بلغ (٠,٨٦٣) يدل على تقارب آراء العينة المبحوثة وعدم تشتتها حول فقرات قياس عوامل الاسباب المؤسسية الحكومية.

حصل السؤال الثاني "عدم قبول الطالب في التخصص الذي يرغبه في الجامعات والمعاهد الحكومية بسبب انخفاض معدله" على أكبر متوسط بلغ (٢,٦٧) وهو أعلى من المتوسط الإفتراضي (٢) بمقدار (٠,٦٧) وإنحراف معياري بلغ (٠,٧٢٥)، يليه السؤال الخامس"الطالب موظف في مؤسسة حكومية ويحتاج الشهادة لأعمال إدارية لغرض منصبه " بمتوسط بلغ (٢,٤٥) وهو أعلى من المتوسط الإفتراضي (٢) بمقدار (٠,٤٥) وإنحراف معياري بلغ (٠,٨٣٣) في حين كان السؤال الرابع " اختيار الجامعات والمعاهد الخاصة للحصول على مناصب او وظيفة أعلى من المنصب الحالي الذي يشتغله الطالب" في المرتبة الأخيرة بمتوسط بلغ (٢,٢١) وهو أعلى من المتوسط الإفتراضي (٢) بمقدار (٠,٢١) مع إنحراف معياري (٠,٩٠٤)، بينما كانت بقية الفقرات بمتوسطات متفاوتة تتراوح بينهما.

المحور الرابع: العوامل الإجتماعية: تضمن هذا المحور (٥) فقرات لخصت في الجدول (٧):

الجدول(٧): الإحصاء الوصفي لفقرات العوامل الإجتماعية

العوامل الإجتماعية	لاأتفق		محايد		أتفق		المعدل	الإنحراف المعياري
	العدد	%	العدد	%	العدد	%		
١- عدم اختيار العائلة التخصص في الجامعة اعتمادا على التقليد والمحاكاة	٢٨٣	٣٩,١	٨٣	١١,٥	٣٥٨	٤٩,٤	٢,١٠	٠,٩٣٦
٢- عدم اجبار الطلبة من قبل العائلة لاختيار نفس تخصصهم.	١٥٠	٢٠,٧	٦٣	٨,٧	٥١١	٧٠,٦	٢,٥٠	٠,٨١٦
٣- اختيار التخصص من قبل الطالب بسبب نظرة المجتمع ولاهميته الاجتماعية	٢٩٥	٤٠,٧	٦٩	٩,٥	٣٦٠	٤٩,٧	٢,٠٩	٠,٩٤٨
٤- عدم اختيار التخصص كاستجابة للتحفيز من قبل الاصدقاء	٣١٥	٤٣,٥	٨٥	١١,٧	٣٢٤	٤٤,٨	٢,٠١	٠,٩٤٠
٥- عدم اختيار التخصص للحصول على الشهادة بدافع الغيرة والمنافسة من الاقرباء والاصدقاء	٢٦٥	٣٦,٦	٧١	٩,٨	٣٨٨	٥٣,٦	٢,١٧	٠,٩٣٥
المعدل	٢٦١,٦	٣٦,١	٧٤,٢	١٠,٢	٣٨٨	٥٣,٦	٢,١٧٤	٠,٩١٥

المصدر: من اعداد الباحث بالاعتماد على بيانات استمارة الاستبيان

الجدول (٧) يبيّن أن متوسط العوامل الإجتماعية بلغ (٢,١٧٤) وهو أعلى من المتوسط الإفتراضي (٢) بمقدار (٠,١٧٤) مما يدل على إتفاق

العينة المبحوثة مع إختيار (أتفق) مع إنحراف معياري محدود بلغ (٠,٩١٥) يدل على تقارب آراء العينة المبحوثة وعدم تشتتها حول فقرات قياس عوامل الاسباب الإجتماعية.

حصل السؤال الثاني "اجبار الطلبة من قبل العائلة لاختيار نفس تخصصهم" على أكبر متوسط بلغ (٢,٥٠) وهو أعلى من المتوسط الإفتراضي (٢) بمقدار (٠,٥٠) وإنحراف معياري بلغ (٠,٨١٦)، يليه السؤال الخامس "اختيار التخصص للحصول على الشهادة بدافع الغيرة والمنافسة من الاقرباء والاصدقاء" بمتوسط بلغ (٢,١٧) وهو أعلى من المتوسط الإفتراضي (٢) بمقدار (٠,١٧) وإنحراف معياري بلغ (٠,٩٣٥) في حين كان السؤال الرابع "اختيار التخصص كاستجابة للتحفيز من قبل الاصدقاء" في المرتبة الأخيرة بمتوسط بلغ (٢,٠١) وهو أعلى من المتوسط الإفتراضي (٢) بمقدار ضئيل جداً بلغ (٠,٠١) مع إنحراف معياري (٠,٩٤٠)، بينما كانت بقية الفقرات بمتوسطات متفاوتة تتراوح بينهما.

المحور الخامس: العوامل السياسية: تضمن هذا المحور (٣) فقرات لخصت في الجدول (٨):

الجدول(٨): الإحصاء الوصفي لفقرات العوامل السياسية

العوامل السياسية	لاأتفق		محايد		أتفق		المعدل	الإنحراف المعياري
	العدد	%	العدد	%	العدد	%		
١- لا يحتاج الطالب الى شهادة لكونه يحتل منصب أو مركز سياسي	١٣٠	١٨,٠	١١٧	١٦,٢	٤٧٧	٦٥,٩	٢,٤٨	٠,٧٨١
٢- لا يحتاج الطالب الى الشهادة للمشاركة في الاعمال السياسية والبرلمانية	١٤١	١٩,٥	١٦٠	٢٢,١	٤٢٣	٥٨,٤	٢,٣٩	٠,٧٩٣
٣- لا يتمكن الطالب الحصول على الشهادة بسهولة في الجامعات والمعاهد الخاصة لأن لديه منصب سياسي وحزبي.	٢٠١	٢٧,٨	١٤٦	٢٠,٢	٣٧٧	٥٢,١	٢,٢٤	٠,٨٦٠
المعدل	**١٥٧,٣**	**٢١,٨**	**١٤١**	**١٩,٥**	**٤٢٥,٧**	**٥٨,٨**	**٢,٣٧**	**٠,٨١١**

المصدر: من اعداد الباحث بالاعتماد على بيانات استمارة الاستبيان

الجدول (٨) يبيّن أن متوسط العوامل السياسية بلغ (٢,٣٧٠) وهو أعلى من المتوسط الإفتراضي (٢) بمقدار (٠,٣٧٠) مما يدل على إتفاق العينة المبحوثة مع إختيار (أتفق) مع إنحراف معياري محدود بلغ (٠,٨١١) يدل على تقارب آراء العينة المبحوثة وعدم تشتتها حول فقرات قياس عوامل الاسباب السياسية.

حصل السؤال الأول "يحتاج الطالب الى شهادة لكونه يحتل منصب أو مركز سياسي" على أكبر متوسط بلغ (٢,٤٨) وهو أعلى من المتوسط الإفتراضي (٢) بمقدار (٠,٤٨) وإنحراف معياري بلغ (٠,٧٨١)، يليه السؤال الثاني "يحتاج الطالب الى الشهادة للمشاركة في الاعمال السياسية والبرلمانية" بمتوسط بلغ (٢,٣٩) وهو أعلى من المتوسط الإفتراضي (٢) بمقدار (٠,٣٩) وإنحراف معياري بلغ (٠,٧٩٣) في حين كان السؤال الثالث "يتمكن الطالب الحصول على الشهادة بسهولة في الجامعات والمعاهد الخاصة لأن لديه منصب سياسي وحزبي" في المرتبة الأخيرة بمتوسط بلغ (٢,٢٤) وهو أعلى من المتوسط الإفتراضي (٢) بمقدار (٠,٢٤) مع إنحراف معياري (٠,٨٦٠).

المحور السادس: العوامل الأخرى: تضمن هذا المحور (٤) فقرات لخصت في الجدول (٩):

الجدول(٩): الإحصاء الوصفي لفقرات العوامل الأخرى

العوامل الأخرى	لاأتفق		محايد		أتفق		المعدل	الإنحراف المعياري
	العدد	%	العدد	%	العدد	%		
١- بعد الموقع الجغرافي والسكني للطالب من الجامعات والمعاهد الخاصة	١٦٨	٢٣,٢	١١٧	١٦,٢	٤٣٩	٦٠,٦	٢,٣٧	٠,٨٣٦
٢- عدم توافق تخصص الطالب مع ميوله وقابلياته	٣١٣	٤٣,٢	٥٤	٧,٥	٣٥٧	٤٩,٣	٢,٠٦	٠,٩٦١
٣- عدم اختلاف سن الطالب مع سن طلاب الدراسة الحكومية	١٣٥	١٨,٦	١٤٣	١٩,٨	٤٤٦	٦١,٦	٢,٤٣	٠,٧٨٧
٤- رغبة الطالب في تغيير تخصص سابق	٨٦	١١,٩	٧٨	١٠,٨	٥٦٠	٧٧,٣	٢,٦٥	٠,٦٨١
المعدل	**١٧٥,٥**	**٢٤,٢**	**٩٨**	**١٣,٦**	**٤٥٠,٥**	**٦٢,٢**	**٢,٣٧**	**٠,٨١٦**

الجدول (٩) يبيّن أن متوسط العوامل الأخرى بلغ (٢,٣٧٨) وهو أعلى من المتوسط الإفتراضي (٢) بمقدار (٠,٣٧٨) مما يدل على إتفاق العينة المبحوثة مع إختيار (أتفق) مع إنحراف معياري محدود بلغ (٠,٨١٦) يدل على تقارب آراء العينة المبحوثة وعدم تشتتها حول فقرات قياس عوامل الاسباب الأخرى. حصل السؤال الرابع "رغبة الطالب في تغيير تخصص سابق" على أكبر متوسط بلغ (٢,٦٥) وهو أعلى من المتوسط الإفتراضي (٢) بمقدار (٠,٦٥) وإنحراف معياري بلغ (٠,٦٨١)، يليه السؤال الثالث "اختلاف سن الطالب مع سن طلاب الدراسة الحكومية" بمتوسط بلغ (٢,٤٣) وهو أعلى من المتوسط الإفتراضي (٢) بمقدار (٠,٤٣) وإنحراف معياري بلغ (٠,٧٨٧) في حين كان السؤال الثاني "توافق تخصص الطالب مع ميوله وقابلياته" في المرتبة الأخيرة بمتوسط بلغ (٢,٠٦) وهو أعلى من المتوسط الإفتراضي (٢) بمقدار ضئيل جداً بلغ (٠,٠٦) مع إنحراف معياري (٠,٩٦١)، بينما كان السؤال الأول بمتوسط يتراوح بينهما.

سادساً: إختبار فرضيات الدراسة: تناولت الدراسة إختبار الفرضيات الآتية:

الفرضية الرئيسة الأولى:

فرضية العدم: لا يوجد للعوامل (الإقتصادية، النوعية وجودة التعليم، المؤسسية الحكومية، الإجتماعية، السياسية، الجغرافية، ومؤهلات الطالب) تأثير معنوي في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان/العراق

الفرضية البديلة: يوجد للعوامل (الإقتصادية، النوعية وجودة التعليم، المؤسسية الحكومية، الإجتماعية، السياسية، الجغرافية، ومؤهلات الطالب) تأثير معنوي في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان/العراق

يتم إختبار الفرضية أعلاه من خلال تقدير أنموذج الإنحدار الخطي المتعدد (Multiple linear regression model) وعلى إعتبار أن العوامل المؤثرة في الطلب الستة تمثل المتغيرات المستقلة في حين يمثل مجموعها المتغير التابع وبوجود مشكلة تعدد العلاقات الخطية بين المتغيرات المستقلة، كما أن المتغير التابع يمثل مجموع المتغيرات المستقلة يمكن إستخدام تحليل المكونات الرئيسة (Principal Components Analysis) لتحديد وتقدير العوامل الرئيسة المتعامدة (المستقلة تماماً عن بعضها) والتي يمكن إستخدامها في تقدير وإختبار أنموذج الإنحدار الخطي المتعدد وكمايلي: تمَ حساب المتوسط والإنحراف المعياري العوامل المؤثرة في الطلب ولخصت في الجدول (١٠):

الجدول (١٠): المتوسط والإنحراف المعياري لالعوامل المؤثرة في الطلب

العوامل	المتوسط	الإنحراف المعياري
العوامل الاقتصادية	٢,٣٩٩	٠,٣٣٧٢١
العوامل المتعلقة بنوعية وجودة الجامعات والمعاهد الخاصة	٢,٤١٨	٠,٣٨٠٠٣
العوامل المؤسسية الحكومية	٢,٣٩٦	٠,٤١١٧٧
العوامل الاجتماعية	٢,١٧٤	٠,٤٤٨١١
العوامل السياسية	٢,٣٧٠	٠,٤٩٥٥٥
العوامل الأخرى	٢,٣٧٨	٠,٤٥٤٨٠
العوامل المؤثرة في الطلب	٢,٣٥٩	٠,١٧٨٢٩

الجدول (١٠) يبيّن أن المتوسط العام العوامل المؤثرة في الطلب بلغ (٢,٣٥٩) وإنحراف معياري مقداره (٠,١٧٨٢٩)، بينما حصل (العوامل المتعلقة بنوعية وجودة الجامعات والمعاهد الخاصة) على اكبر متوسط إتفاق بلغ (٢,٤١٨) مع إنحراف معياري مقداره (٠,٣٨٠٠٣) يليه (الالعوامل الإقتصادية) بمتوسط بلغ (٢,٣٩٩) مع إنحراف معياري مقداره (٠,٣٣٧٢١) في حين كان (العوامل الإجتماعية) في المرتبة الأخيرة بمتوسط بلغ (٢,١٧٤) مع إنحراف معياري مقداره (٠,٤٤٨١١). وكانت بقية العوامل بمتوسطات متقاربة وتتراوح بينهما.

بينما إختبار (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy) المعروف ب (KMO) و Bartlett لخص في الجدول الآتي:

الجدول (١١): إختبار KMO و Bartlett

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		٠,٥٩٦
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	١١٦,٢٣١
	Df	١٥
	Sig.	.000٠

المصدر: من اعداد الباحث بالاعتماد على بيانات استمارة الاستبيان

الجدول (١١) يبيّن أن قيمة (KMO)بلغت ٠,٥٩٦ وهي أكبر من ٠,٥٠ مما يدل على كفاية العينة المبحوثة، في حين كانت قيمة χ^2 التقريبية لإختبار بارتليت تساوي (١١٦,٢٣١) وهي أكبر من قيمتها الجدولية تحت مستوى المعنوية (٠,٠٥) ودرجات حرية (١٥) التي تساوي (٢٥,٠) وهذا يعني رفض فرضية العدم $H_0 : \Sigma = I$ وقبول الفرضية البديلة $H_0 : \Sigma \neq I$ مما يدل على أن مصفوفة التباين والتباين المشترك لاتساوي مصفوفة الوحدة ويؤكد على وجود علاقة معنوية بين فقرات العوامل المؤثرة في الطلب وهذا ماتؤكده قيمة -p التي تساوي صفر وهي اقل من مستوى المعنوية (٠,٠٥).

التبيان الكلي المفسر والمدور (إعتماداً على طريقة (virmax) التي تعني طريقة للتدوير المتعامد والتي تؤدي إلى زيادة تباين مربع تشبعات العوامل على كافة المتغيرات) إعتماداً على (٦) متغيرات مستقلة والتي تقيس حجم التباينات في كل متغير التي تحسب على عامل واحد، فقيمة الجذر الكامن ليست نسبة لتفسير التباين ولكنها قياس حجم التباين المستخدم لأهداف المقارنة، وفقًا لمحك كايزر(Kaiser) يتم قبول العامل الذي تكون فيه قيمة الجذر الكامن أكبر من الواحد الصحيح، أما إذا كانت قيمة الجذر الكامن أقل من واحد صحيح فيتم رفض العامل والتي لخصت في الجدول الآتي:

الجدول (١٢): التباين الكلي المفسر والمدور للمتغيرات المستقلة (العوامل المؤثرة في الطلب)

المكونات	الجذور المميزة الأولية			الجذور المميزة المدورة		
	الجذر المميز	% التباين	% التباين التراكمي	الجذر المميز	% التباين	% التباين التراكمي
1	1.413	23.553	23.553	1.357	22.610	22.610
2	1.123	18.724	42.276	1.151	19.186	41.797
3	1.012	16.870	59.147	1.041	17.350	59.147
4	.907	15.124	74.271			
5	.883	14.709	88.979			
٦	.661	11.021	100.000			

المصدر: من اعداد الباحث بالاعتماد على بيانات استمارة الاستبيان

من خلال الجدول (١٢) نلاحظ أن هنالك ثلاثة عوامل لهم قيم جذور كامنة أكبر من الواحد ويفسرون ٥٩,١٤٧٪ من التباين الكلي لمتغير "العوامل المؤثرة في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان" قبل وبعد التدوير والذي يعكس كفاية المتغيرات في تفسير التباين الكلي لمتغير"العوامل المؤثرة في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان". وجدول مصفوفة العوامل بعد التدوير لالعوامل المؤثرة في الطلب كانت كمايلي:

جدول (١٣): مصفوفة العوامل بعد التدوير لعوامل المؤثرة في الطلب على التعليم العالي الخاص

العوامل	العامل		
	1	2	3
الرابع (عوامل الاجتماعية)	٠,٦٣١-	٠,٣٨٠	
الثاني (العوامل متعلقة بنوعية الجودة الجامعات والمعاهد الخاصة)	٠,٥٩٧		
الثالث (العوامل المؤسسية والحكومية)	٠,٥٧٠		
الخامس (العوامل السياسية)		٠,٨٢٥	
السادس (العوامل الخرى)	٠,٥١٥	٠,٥٣٨	
الأول (العوامل الاقتصادية)			٠,٩٤٦

المصدر: من اعداد الباحث بالاعتماد على بيانات استمارة الاستبيان

تم الحصول على التقارب ومصفوفة التعامد الطبيعي للعوامل الذي يساوي مصفوفة الوحدة من خلال التدوير لأربعة مرات، والجدول (١٣) يمثل مصفوفة العوامل بعد التدوير والتي تتضمن ثلاثة عوامل، وعند تحليل وتفسير النتائج فإن العامل الأول المكون من العوامل (الاجتماعية، جودة الجامعات والمعاهد والعوامل المؤسسية والحكومية) حسب ترتيب الأهمية فسر ٢٢,٦١٪ (نحصل على التباين المفسر من الجدول-١٢) من التباين الكلي لمتغير "العوامل المؤثرة في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان"، تضمن العامل الثاني المكون من العوامل (السياسية والعوامل الاخرى) حسب ترتيب الأهمية والذي فسر ١٩,١٨٦٪ من التباين الكلي لمتغير "العوامل المؤثرة في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان" وأخيراً تضمن العامل الثالث (العوامل المؤسسية والحكومية) المعيار (الأول) والذي فسر ١٧,٣٥٪ من التباين الكلي لمتغير " العوامل المؤثرة في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان "، مع العلم أن المعاملات المفقودة كانت قيمتها أقل من ٣٠٪.

تضمن العامل الثاني المكون من العوامل (الخامس والسادس) حسب ترتيب الأهمية والذي فسر ١٩,١٨٦٪ من التباين الكلي لمتغير " الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان" وأخيراً تضمن العامل الثالث المعيار (الأول) والذي فسر ١٧,٣٥٪ من التباين الكلي لمتغير "الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان"، مع العلم أن المعاملات المفقودة كانت قيمتها أقل من ٣٠٪.

وعلى هذا الأساس تمَ إنشاء العوامل الثلاث وكما يلي:

$$PC_{1i} = -0.631D4_i + 0.597D2_i + 0.57D8_i$$

$$PC_{2i} = 0.825D5_i + 0.538D6_i$$

$$PC_3 = 0.946D1_i$$

يتم تقدير بيانات العوامل الثلاث التي تمثل المتغيرات المستقلة لبيانات (٧٢٤) إستمارة، والجدول (١٤) يبين نماذج العلاقة والتأثير للمكونات الرئيسة والمتغير التابع "العوامل المؤثرة في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان" مع حساب معامل التحديد وإختبار معنوية النماذج.

الجدول (١٤): نماذج التأثير (والعلاقة) للعوامل الست

العوامل (العامل)	الأنموذج	معاملات الإنحدار	قيمة-p	F	R	R^2
	المتعدد	٢,٣٥٩	٠,٠٠٠	٨٠٨,٨٥	٠,٨٧٨	٠,٧٧١
الرابع، الثاني والثالث PC_1	البسيط	٠,٠٧١	٠,٠٠٠	١٣٦,٢٢	٠,٣٩٨	٠,١٥٩
الخامس والسادس PC_2	البسيط	٠,١١٨	٠,٠٠٠	٥٥٥,٥٧	٠,٦٥٩	٠,٤٣٥
الأول PC_3	البسيط	٠,٠٧٥	٠,٠٠٠	١٥٥,٩٠	٠,٤٢١	٠,١٧٧

المصدر: من اعداد الباحث بالاعتماد على بيانات استمارة الاستبيان

الجدول (١٤) يبيّن أن النموذج الخطي المتعدد ملائم للبيانات بقيمة-F بلغت (٨٠٨,٨٥) وهي أكبر من قيمتها المجدولة تحت مسوى معنوية ٥٪ ودرجات حرية (٣ و ٧٢٠) التي تساوي (٣,٨٣) وهذا ماتؤكده قيمة-p التي تساوي صفر وهي أقل من مستوى المعنوية ٥٪, وتفسر المكونات الرئيسة إلى (٣) عوامل (والتي تتألف من (٦) عوامل) ٧٧,١٪ من التغيرات الحاصلة في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان مقسمة إلى مايلي:

العامل الأول المتمثل بالعوامل (العوامل الاجتماعية، العوامل المتعلقة بنوعية والجودة التعليم العالي والعوامل المؤسسية والحكومية) يفسر ١٥,٩٪ من التغيرات الحاصلة في "العوامل المؤثرة في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان" وله تأثير معنوي لإن قيمة-F المحسوبة تساوي (١٣٦,٢٢) وهي أكبر من قيمتها المجدولة تحت مستوى معنوية ٥٪ ودرجات حرية (١ و٧٢٢) التي تساوي (٣,٨٤) وهذا ما تؤكده قيم-p التي تساوي صفر وهي أقل من مستوى المعنوية ٥٪.

العامل الثاني المتمثل بالعوامل (العوامل السياسية والعوامل الاخرى) يفسر ٤٣,٥٪ من التغيرات الحاصلة في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان وله تأثير معنوي لإن قيمة-F المحسوبة تساوي (٥٥٥,٥٧) وهي أكبر من قيمتها المجدولة تحت مستوى معنوية ٥٪ ودرجات حرية (١ و ٧٢٢) التي تساوي (٣,٨٤) وهذا ما تؤكده قيم-p التي تساوي صفر وهي أقل من مستوى المعنوية ٥٪.

العامل الثالث المتمثل بالعوامل (العوامل الاقتصادية) يفسر ١٧,٧٪ من التغيرات الحاصلة في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان وله تأثير معنوي لإن قيمة-F المحسوبة تساوي (١٥٥,٩) وهي أكبر من قيمتها المجدولة تحت مستوى معنوية ٥٪ ودرجات

حرية (١ و ٧٢٢) التي تساوي (٣,٨٤) وهذا ما تؤكده قيمة-p التي تساوي صفر وهي أقل من مستوى المعنوية ٥٪.

الجدول (١٤) يوضح أيضاً أن هنالك علاقة قوية طردية معنوية جداً بين العوامل مجتمعةً مع العوامل المؤثرة في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان بلغت ٨٧,٨٪، في حين كانت العلاقة للعوامل (العوامل الاجتماعية، العوامل المتعلقة بنوعية والجودة التعليم العالي والعوامل المؤسسية والحكومية) مجتمعة والعوامل المؤثرة في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان بمقدار ٣٩,٨٪ وهذا يعني وجود إرتباط قوي طردي موجب ومعنوي جداً، كما بلغت للعوامل (العوامل السياسية والعوامل الاخرى) ٦٥,٩٪ وهو الأكبر مقارنةً مع بقية العوامل، ثم العوامل (العوامل الاقتصادية) بمعامل إرتباط بلغ ٤٢,١٪ وهما أيضاً معنويان جداً تحت مستوى معنوية ٥٪.

يمكن تمثيل نموذج الإنحدار الخطي المتعدد لتأثير العوامل للمكونات الثلاث على العوامل المؤثرة في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان من خلال النموذج الآتي:

$$\hat{y}_i = 2.359 + 0.071\, PC_{1i} + 0.118\, PC_{2i} + 0.075\, PC_{3i}$$

حيث $\hat{y}_i$ يمثل المتغير التابع (الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان).

الفرضية الرئيسة الأولى تفرعت منها الفرضيات الفرعية الآتية:

الفرضية الفرعية الأولى:

فرضية العدم: لا يوجد للعوامل الإقتصادية تأثير معنوي في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان/العراق

الفرضية البديلة: يوجد للعوامل الإقتصادية تأثير معنوي في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان/العراق

يتم إختبار الفرضية أعلاه من خلال تقدير أنموذج الإنحدار الخطي البسيط (Simple linear regression model) وعلى إعتبار أن العوامل الأول "االعوامل الإقتصادية" يمثل المتغير المستقل في حين يمثل المتغير التابع (الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان) والنتائج ملخصة في الجدول (١٥):

الجدول (١٥): نموذج التأثير (والعلاقة) للعوامل الأول (عوامل الاقتصادية)

العوامل	معاملات الإنحدار		F	قيمة-p	R	R^2
العوامل الإقتصادية	الثابتة	١,٧٥١	٢١٥,٦٨	٠,٠٠٠	٠,٤٨٠	٠,٢٣٠
	ميل الإنحدار	٠,٢٥٤				

المصدر: من اعداد الباحث بالاعتماد على بيانات استمارة الاستبيان

من خلال الجدول (١٥) نلاحظ أن العوامل الإقتصادية تفسر ٢٣٪ من التغيرات الحاصلة في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان، كما نلاحظ أن قيمة-F المحسوبة تساوي (٢١٥,٦٨) وهي أكبر من قيمتها الجدولية تحت مستوى معنوية ٥٪ ودرجات حرية (١ و٧٢٢) التي بلغت (٣,٨٤) وهذا يعني أن النموذج المقدر ملائم للبيانات (وهذا ماتؤكده قيمة-p التي تساوي صفر وهي أقل من مستوى معنوية ٥٪) لذلك سيتم رفض فرضية العدم وقبول الفرضية البديلة والتي تنص على وجود تأثير للعوامل الإقتصادية في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان. مع وجود إرتباط طردي معنوي مقدارة ٤٨٪. ونموذج الإنحدار الخطي البسيط هو كمايأتي:

$$\hat{y}_i = 1.751 + 0.254\, D1_i$$

الفرضية الفرعية الثانية:

فرضية العدم: لا يوجد للعوامل المتعلقة بنوعية وجودة الجامعات والمعاهد الخاصة تأثير معنوي في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان/العراق

الفرضية البديلة: يوجد للعوامل المتعلقة بنوعية وجودة الجامعات والمعاهد الخاصة تأثير معنوي في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان/العراق

يتم إختبار الفرضية أعلاه من خلال تقدير أنموذج الإنحدار الخطي البسيط (Simple linear regression model) وعلى إعتبار أن العوامل الثاني "االعوامل المتعلقة بنوعية وجودة الجامعات والمعاهد الخاصة " يمثل المتغير المستقل في حين يمثل المتغير التابع في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان، والنتائج ملخصة في الجدول (١٦):

الجدول (١٦): نموذج التأثير (والعلاقة) للعوامل الثاني (االعوامل المتعلقة بنوعية وجودة الجامعات والمعاهد الخاصة)

العوامل	معاملات الإنحدار		F	قيمة-p	R	R^2
العوامل المتعلقة بنوعية وجودة الجامعات والمعاهد الخاصة	الثابتة	1.826	204.47	0.000	0.470	0.221
	ميل الإنحدار	0.220				

المصدر: من اعداد الباحث بالاعتماد على بيانات استمارة الاستبيان

من خلال الجدول (١٦) نلاحظ أن العوامل المتعلقة بنوعية وجودة الجامعات والمعاهد الخاصة تفسر ٢٢,١٪ من التغيرات الحاصلة في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان، كما نلاحظ أن قيمة-F المحسوبة تساوي (٢٠٤,٤٧) وهي أكبر من قيمتها الجدولية تحت مستوى معنوية ٥٪ ودرجات حرية (١ و٧٢٢) التي بلغت (٣,٨٤) وهذا يعني أن النموذج المقدر ملائم للبيانات (وهذا ماتؤكده قيمة-p التي تساوي صفر وهي أقل من مستوى معنوية ٥٪) لذلك سيتم رفض فرضية العدم وقبول الفرضية البديلة والتي تنص على وجود تأثير لاالعوامل المتعلقة بنوعية وجودة الجامعات والمعاهد الخاصة في العوامل المؤثرة في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان. مع وجود إرتباط طردي معنوي مقدارة ٤٧٪. ونموذج الإنحدار الخطي البسيط هو كمايأتي:

$$\hat{y}_i = 1.826 + 0.22 D2_i$$

الفرضية الفرعية الثالثة:

فرضية العدم: لا يوجد للعوامل المؤسسية الحكومية تأثير معنوي في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان/العراق

الفرضية البديلة: يوجد للعوامل المؤسسية الحكومية تأثير معنوي في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان/العراق

يتم إختبار الفرضية أعلاه من خلال تقدير أنموذج الإنحدار الخطي البسيط (Simple linear regression model) وعلى إعتبار أن العوامل الثالث "االعوامل المؤسسية الحكومية" يمثل المتغير المستقل في حين يمثل المتغير التابع في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان، والنتائج ملخصة في الجدول (١٧):

الجدول (١٧): نموذج التأثير (والعلاقة) للعوامل الثالث (العوامل المؤسسية الحكومية)

العوامل	معاملات الإنحدار		F	قيمة-p	R	R^2
العوامل المؤسسية الحكومية	الثابتة	١,٨٠٣	٢٩١,٢٥	٠,٠٠٠	٠,٥٣٦	٠,٢٨٧
	ميل الإنحدار	٠,٢٣٢				

المصدر: من اعداد الباحث بالاعتماد على بيانات استمارة الاستبيان

من خلال الجدول (١٧) نلاحظ أن العوامل المؤسسية الحكومية تفسر ٢٨,٧٪ من التغيرات الحاصلة في الطلب على التعليم العالي الخاص

في إقليم كوردستان، كما نلاحظ أن قيمة F- المحسوبة تساوي (٢٩١,٢٥) وهي أكبر من قيمتها الجدولية تحت مستوى معنوية ٥٪ ودرجات حرية (١ و٧٢٢) التي بلغت (٣,٨٤) وهذا يعني أن النموذج المقدر ملائم للبيانات (وهذا ماتؤكده قيمة p- التي تساوي صفر وهي أقل من مستوى معنوية ٥٪) لذلك سيتم رفض فرضية العدم وقبول الفرضية البديلة والتي تنص على وجود تأثير للعوامل المؤسسية الحكومية في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان. مع وجود إرتباط طردي قوي معنوي مقدارة ٥٣,٦٪. ونموذج الإنحدار الخطي البسيط هو كمايأتي:

$$\hat{y}_i = 1.803 + 0.232 D3_i$$

الفرضية الفرعية الرابعة:

فرضية العدم: لا يوجد للعوامل الاجتماعية تأثير معنوي في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان/العراق

الفرضية البديلة: يوجد للعوامل الاجتماعية تأثير معنوي في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان/العراق

يتم إختبار الفرضية أعلاه من خلال تقدير أنموذج الإنحدار الخطي البسيط (Simple linear regression model) وعلى إعتبار أن العوامل الرابع "االعوامل الاجتماعية" يمثل المتغير المستقل في حين يمثل المتغير التابع (الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان) والنتائج ملخصة في الجدول (١٨):

الجدول (١٨): نموذج التأثير (والعلاقة) للعوامل الرابع

العوامل	معاملات الإنحدار		F	قيمة-p	R	R^2
العوامل الاجتماعية	الثابتة	٢,١١٦	٦٢,٠٥	٠,٠٠٠	٠,٢٨١	٠,٠٧٩
	ميل الإنحدار	٠,١١٢				

المصدر: من اعداد الباحث بالاعتماد على بيانات استمارة الاستبيان

من خلال الجدول (١٨) نلاحظ أن العوامل الاجتماعية تفسر ٧,٩٪ من التغيرات الحاصلة في العوامل المؤثرة في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان، كما نلاحظ أن قيمة F- المحسوبة تساوي (٦٢,٠٥) وهي أكبر من قيمتها الجدولية تحت مستوى معنوية ٥٪ ودرجات حرية (١ و٧٢٢) التي بلغت (٣,٨٤) وهذا يعني أن النموذج المقدر ملائم للبيانات (وهذا ماتؤكده قيمة p- التي تساوي صفر وهي أقل من مستوى معنوية ٥٪) لذلك سيتم رفض فرضية العدم وقبول الفرضية البديلة والتي تنص على وجود تأثير للعوامل الاجتماعية في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان. مع وجود إرتباط طردي معنوي مقدارة ٢٨,١٪. ونموذج الإنحدار الخطي البسيط هو كمايأتي:

$$\hat{y}_i = 2.116 + 0.112 D4_i$$

الفرضية الفرعية الخامسة:

فرضية العدم: لا يوجد للعوامل السياسية تأثير معنوي في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان/العراق

الفرضية البديلة: يوجد للعوامل السياسية تأثير معنوي في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان/العراق

يتم إختبار الفرضية أعلاه من خلال تقدير أنموذج الإنحدار الخطي البسيط (Simple linear regression model) وعلى إعتبار أن العوامل الخامس "االعوامل السياسية" يمثل المتغير المستقل في حين يمثل المتغير التابع (الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان) والنتائج ملخصة في الجدول (١٩):

الجدول (١٩): نموذج التأثير (والعلاقة) للعوامل الخامس

العوامل	معاملات الإنحدار		F	قيمة-p	R	R^2
العوامل السياسية	الثابتة	١,٩٩٧	١٥٨,٦٦	٠,٠٠٠	٠,٤٢٤	٠,١٨٠
	ميل الإنحدار	٠,١٥٣				

المصدر: من اعداد الباحث بالاعتماد على بيانات استمارة الاستبيان

من خلال الجدول (١٩) نلاحظ أن العوامل السياسية تفسر ١٨٪ من التغيرات الحاصلة في العوامل المؤثرة في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان، كما نلاحظ أن قيمة-F المحسوبة تساوي (١٥٨,٦٦) وهي أكبر من قيمتها الجدولية تحت مستوى معنوية ٥٪ ودرجات حرية (١ و٧٢٢) التي بلغت (٣,٨٤) وهذا يعني أن النموذج المقدر ملائم للبيانات (وهذا ماتؤكده قيمة-p التي تساوي صفر وهي أقل من مستوى معنوية ٥٪) لذلك سيتم رفض فرضية العدم وقبول الفرضية البديلة والتي تنص على وجود تأثير العوامل السياسية في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان. مع وجود إرتباط طردي معنوي مقدارة ٤٢,٤٪. ونموذج الإنحدار الخطي البسيط هو كمايأتي:

$$\hat{y}_i = 1.997 + 0.153 D5_i$$

الفرضية الفرعية السادسة:

فرضية العدم: لا يوجد للعوامل الأخرى تأثير معنوي في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان/العراق

الفرضية البديلة: يوجد للعوامل الأخرى تأثير معنوي في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان/العراق

يتم إختبار الفرضية أعلاه من خلال تقدير أنموذج الإنحدار الخطي البسيط (Simple linear regression model) وعلى إعتبار أن العوامل السادس "االعوامل الأخرى" يمثل المتغير المستقل في حين يمثل المتغير التابع (الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان) والنتائج ملخصة في الجدول (٢٠):

الجدول (٢٠): نموذج التأثير (والعلاقة) للعوامل السادس

العوامل	معاملات الإنحدار		F	قيمة-p	R	R^2
العوامل الأخرى	الثابتة	١,٩٥٩	١٦٢,٧٩	٠,٠٠٠	٠,٤٢٩	٠,١٨٤
	ميل الإنحدار	٠,٠٣٢				

المصدر: من اعداد الباحث بالاعتماد على بيانات استمارة الاستبيان

من خلال الجدول (٢٠) نلاحظ أن العوامل الأخرى تفسر ١٨,٤٪ من التغيرات الحاصلة في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان، كما نلاحظ أن قيمة-F المحسوبة تساوي (١٦٢,٧٩) وهي أكبر من قيمتها الجدولية تحت مستوى معنوية ٥٪ ودرجات حرية (١ و٧٢٢) التي بلغت (٣,٨٤) وهذا يعني أن النموذج المقدر ملائم للبيانات (وهذا ماتؤكده قيمة-p التي تساوي صفر وهي أقل من مستوى معنوية ٥٪) لذلك سيتم رفض فرضية العدم وقبول الفرضية البديلة والتي تنص على وجود تأثير العوامل الأخرى في الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان. مع وجود إرتباط طردي معنوي مقدارة ٤٢,٩٪. ونموذج الإنحدار الخطي البسيط هو كمايأتي:

$$\hat{y}_i = 1.959 + 0.032 D6_i$$

الإستنتاجات:

١- فيما يتعلق بالعوامل الاقتصادية كان لها تأثير معنوي على مدى الطلب العينة المبحوثة على التعليم العالي الخاص، بناءً على أن متوسط العوامل الاقتصادية بلغ (٢,٣٩)، وهو أعلى من المتوسط الافتراضي (٢) بمقدار (٠,٣٩) مع أن إنحراف معياري محدود بلغ (٠,٨٦٨) وهذا يثبت فرضية الدراسة بأن هناك علاقة طردية بين المتغيرين.

٢- من أجل ثبات الفرضية البحث تم وصول الى أن العوامل المتعلقة بالنوعية وجودة الجامعات والمعاهد الخاصة كانت لها تأثير المعنوي على الطلب العالي الخاص إستناداً على أن متوسطها أعلى من المتوسط الافتراضي (٢) بمقدار (٠,٤١٨)، مع انحراف المعياري محدود بلغ (٠,٨٠٨).

٣- فيما يتعلق بالعوامل المؤسسات الحكومية، تم توصل الى ان هناك تاثير معنوي وعلاقة طردية بين هذه العوامل والطلب على التعليم العالي الخاص، حيث أن المعدل بلغ (٢,٣٩٦) مما يدل على معنوي هذه العوامل وبضمنها الفقرة الثانية حيث حصل على أعلى نسبة مقارنة بالفقرات الأخرى بمقدار (٠,٦٧) وانحراف المعياري (٠,٧٢٥).

٤- بأعتماد على البيانات الدراسة تم توصل على أن العوامل الاجتماعية لها تاثير معنوي في الطلب على التعليم العالي الخاص، وهذا ما يثبت فرضية الدراسة بأنه هناك علاقة طردية بين هذين المتغيرين.

٥- توصل الدراسة الى وجود تأثير معنوي بين العوامل السياسية والمتغير التابع (الطلب على التعليم العالي الخاص) وهذا ما يؤكد فرضية الدراسة، على أساس إن المعدل العامل والذي بلغ (٢,٣٧) وهذا أعلى من متوسط الافتراضي بمقدار (٠,٣٧).

٦- اضافة الى العوامل السابقة هناك العوامل الاخرى والتي تؤثر في الطلب على التعليم العالي الخاص، وتم توصل على أنه هناك علاقة معنوية بين هذين المتغيرين، وهذا ما أثبتت فرضية الدراسة بناءً على أن المتوسط المتغير أعلى من متوسط الأفتراضي بمقدار (٠,٣٧٨).

٧- بناءً على الاستنتاجات أعلاه تم التوصل على أنه جميع العوامل المأخوذة في الدراسة لها تأثير المعنوي في الطلب على التعليم العالي الخاص، بينما حصل (العوامل المتعلقة بنوعية وجودة الجامعات والمعاهد الخاصة) على اكبر متوسط إتفاق بلغ (٢,٤١٨) مع إنحراف معياري مقداره (٠,٣٨٠٠٣) يليه (العوامل الإقتصادية) بمتوسط بلغ (٢,٣٩٩) مع إنحراف معياري مقداره (٠,٣٣٧٢١) في حين كان (العوامل الإجتماعية) في المرتبة الأخيرة بمتوسط بلغ (٢,١٧٤) مع إنحراف معياري مقداره (٠,٤٤٨١١). وكانت بقية العوامل بمتوسطات متقاربة وتتراوح بينهما.

٨- وفي جانب اخر حسب الأهمية النسبية، تم توصل الى إن العامل الأول المكون من العوامل (الاجتماعية، جودة الجامعات والمعاهد والعوامل المؤسسية والحكومية) فسر ٢٢,٦١٪ من التباين الكلي لمتغير الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان. كما فسر العامل الثاني المكون من العوامل (السياسية والعوامل الاخرى) ١٩,١٨٦٪ من التباين الكلي لمتغير الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان. وأخيراً فسر العامل الثالث (العوامل المؤسسية والحكومية) ١٧,٣٥٪ من التباين الكلي لمتغير الطلب على التعليم العالي الخاص في إقليم كوردستان.

المقترحات:

١- الاهتمام بالجامعات والمعاهد الخاصة من حيث لغة و مناهج الدراسة وفتح التخصصات اللازمة لسوق العمل بالشكل الذي بإمكانها منافسة الجامعات والمعاهد الحكومية والأجنبية. لأنه يمكن اعتبار هذه العوامل من العوامل الجاذبة للطلب على التعليم العالي الخاص.

٢- زيادة الرقابة والاشراف على الجامعات والمؤسسات الخاصة من حيث قبول عدد الطلاب اللازمة والمناسبة مع عدد الاساتذة وقاعات الدراسة والمختبرات.

٣- خلق التعاون والتنسيق مع الجامعات الحكومية لرفع المستوى العلمي وتطوير البحث العلمي و عقد المؤتمرات العلمية وتبادل القدرات

العلمية.

٤- توطيد علاقات علمية مع الجامعات العالمية لإجراء البحوث المشتركة والمشاركة في مكتباتها ليستفيد منها الطلاب والاساتذة.

٥- إضفاء الطابع الالكتروني على الإجراءات العلمية والإدارية وخاصة نشر البيانات والمعلومات، إذ أن نقص البيانات والمعلومات عن الجامعة والمعهد هو أحد مشاكل الباحثين.

المصادر:

المصادر العربية

١- البحيري، خلف محمد (٢٠١٤): اقتصاديات التعليم، دار الفجر للنشر والتوزيع الهاهرة، طبعة الاولى.

٢- الحبيب، مصدق جميل (١٩٨١): التعليم والتنمية االقتصادية, منشورات وزارة الثقافة والاعلام, دار الرشيد للنشر, العراق.

٣- حميد, حملاوي و شهرة، شرايطية (٢٠١٨): واقع التعليم الخاص بين الإتجاهات المادية والمقاصد التعليمية دراسة ميدانية أجريت على عينة من أفراد المجتمع الجزائري، الملتقى المغاربي الرابع تونس ٢٠١٨.

٤- حميدان، وليد محمود وغزو،عبدالله محمد (٢٠١١): الطلب على التعليم بمراحل المختلفة: دراسة تطبيقية قياسية للحالة الأردنية (١٩٧٩-٢٠٠٥)، مجلة سلسلة العلوم الانسانية والاجتماعية، مجلد ٢٧، عدد ٣.

٥- الخضير، لمى كريم والعنبكي، طه حميد حسن (٢٠٢٠) واقع التعليم العالي الاهلي ومستقبله في العراق، أبحاث المؤتمر العلمي الدولي الثاني–نقابة الاكاديميين العراقيين- مركز التطوير الاستراتيجي الاكاديمي وجامعة صلاح الددين-كلية التربية الاساس-اربيل للمدة ١٠-١١ شباط.

٦- دليل الجودة لمؤسسات التعليم العالي العربية (٢٠١٧): مجلس ضمان الجودة والاعتماد اتحاد الجامعات العربية.

٧- ساعد، صباح و مزوري، نورة (٢٠١٨): الفرق بين التعليم العام والتعليم الخاص من وجهة نظر أساتذة التعليم المتوسط ، مجلة العلوم الإجتماعية والإنسانية ، مجلد ٧ ، عدد ١٤ ، جامعة محمد بوضياف ،المسيلة، الجزائر.

٨- السبعاوي، هناء جاسم (٢٠١٨): دور المدارس الاهلية في تنمية عملية التعليمية لطلبتها مدرسة الاوائل الاهلية انموذجا (دراسة ميدانية)، مجلة دراسات موصلية، عدد ٤٧.

٩- طاقة، محمد (٢٠١٦): مسارات التعليم العالي الأهلي في العراق للسنوات الخمس المقبلة (٢٠١٥-٢٠١٠)، مجلة كلية بغداد للعلوم الاقتصادية الجامعة العدد الخامس والعشرون ٢٠١٦ كلية البغداد للعلوم الاقتصادية الجامعة.

١٠- طاقة، محمد و عجلان، حسين (٢٠٠٥): فلسفة التعليم الجامعي الأهلي في العراق المضمون والأبعاد, المؤتمر العلمي السنوي الثاني لجامعة أهل البيت عليهم السلام.

١١- العبادي، هاشم فوزي والاخرون (٢٠٠٨): أفنان عبد علي الأسدي، إدارة التعليم الجامعي: مفهوم حديث في الفكر الإداري المعاصر، مؤسسة الوراق للنشر والتوزيع، عمان، الأردن.

١٢- علي، أحمد علي (٢٠١٥.): تقييم العلاقة بين مخرجات التعليم العالي وسوق العمل في أقليم كوردستان العراق: مدينة أربيل أنموذجاً للمدة ٢٠٠٩-٢٠١٣، رسالة ماجستير جامعة صلاح الددين/ اربيل كلية الادارة والاقتصاد قسم الاقتصاد.

١٣- غربي، صباح (٢٠١٤): دور التعليم العالي في تنمية المجتمع المحلي دراسة تحليلية لاتجاهات القيادات الادارية في جامعة محمد حيضر ببسكرة، أطروحة دكتوراه، جامعة محمد خيضر بسكرة كلية العلوم إالنسانية واالجتماعية قسم العلوم االجتماعية.

١٤- ناصر، اسراء حسين (٢٠١٦): الاستثمار الخاص في التعليم العالي (حالة العراق دراسية), رسالة ماجستير جامعة القادسية كلية الادارة والاقتصاد/ اقتصاد غير منشورة.

١٤- النظامي، محسن والاخرون (٢٠١٢): قياس الجودة مخرجات التعليم العالي من وجه نظر الجامعات وبض مؤسسات سوق العمل دراسة تحليلية في منطقة الفرات الاوسط، مجلة الادارة والاقتصاد، مجلة ٣٤، عدد ٩.

١٥- نمور، نوال، (٢٠١٢): كفاءة أعضاء هيئة التدريس و أثرها على جودة التعليم العالي دراسة حالة كلية العلوم الاقتصادية و علوم التسيير جامعة منتوري قسنطينة، رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة منتوري- قسنطينة-كلية العلوم الاقتصادية و علوم التسيير/الجزائر.

المصادر الاجنبية

16- Abugamea, Gaber H (2017): Determinants of demand for higher education in palestine, the case of gaza strip 1994-2017.

17- SCRIBD (2022), demand of education, https://www.scribd.com/document l49191264/08-chapter-3-demand-of-education.

18- Bholane, Kishor Prakash (2014): Privatizing Higher Education: Pros and Cons, 2014, International Research Journal of Commerce, Business and Social Sciences (IRJCBSS) ISSN: 2277 – 9310.

19- GÖLPEK, Filiz (2014): Socio-Economic Factors in Demand for Higher Education: Sample of Gaziantep Province, International Journal of Business and Social Science, Vol. 5 No. 1; January.

20-James, Estell (1993): Why Do Different Countries Choose a Different Public-Private Mix of Educational Services, Journal of Human Resources 28(3) (Summer).

21-Sarpkaya, Ruhi (2010): Factors Aff ecting Individual Education Demand at the Entrance to University: Adnan Menderes University Sample, Kuram ve Uygulamada Egitim Bilimleri; Istanbul Vol. 10, Iss. 1, (Winter 2010).

22-Tilak, jandhyala (2016): Private higher education: philanthropy to profits, Council for Social Development, 365, university-industry relations, 2016 PUBLICATIONS 3,233 CITATIONS.

23-www.lib.unipune.ac.in

عەبابەیلێ ، توێژینەوەیەکی مرۆڤناسی لەنەسەقی کۆمەڵایەتی
(عەبابەیلی، دراسة أنثروبولوجية في النسق الإجتماعي)

بهاالدين فرج محمود[١]
[١] بەشی زانستەکۆمەڵایەتیەکان،کۆلێجی پەروەردەی بنەڕەت،زانکۆی هەڵەبجە،شاری هەڵەبجە،هەرێمی کوردستان،عێراق
Corresponding author's e-mail: Bahaaldin.mahmood@uoh.edu.iq

پوختە

عەبابەیلێ، توێژینەوەیەکی مرۆڤناسی لەنەسەقی کۆمەڵایەتی، توێژینەوەکە لەسەر گوندی عەبابەیلێ یە، توێژینەوەیەکی ئەنترۆپۆلۆجیە، لەسەر نەسەقی کۆمەڵایەتی، ئەم گوندە مێژوویەکی دێرین وپێگەو رۆڵێکی بەرچاوی هەبووە لەسنورەکەدا، لەڕووی سیاسی وکۆمەڵایەتی ورۆشنبیریەوە، لەم توێژینەوەدا ،باس لەپێکهاتە کۆمەڵایەتیەکان کراوە، هەروەها کاریگەری ئەم نەسەقە لەسەر نەسەق سیاسی وئابوری وبونیادە کۆمەڵایەتیەکانی دیکە خراونەتە ڕوو، بۆئەمەش بونیادی وەزیفی بەکارهێنراوە، مەبەستمانە کە بەشەکانی نەسەق کۆمەڵایەتی وگۆڕانکاریەکانی ڕوون بکەینەوە، وەك هاوسەرگیری ونەریتەکانی، خێزان وجۆرەکانی، هەروەها خزمایەتی وکاریگەری لەسەر نەسەقەکانی دیکە.

لەئێستادا، بونیادی گوندەکەو نەریتەکانی، گۆڕانکاری گەورەیان بەسەردا هاتووە، وەك لەئەنجامەکاندا ئاماژەی پێدراوە،ئەویش نەمانی نەریتە باوەکانی پرۆسەی هاوسەرگیریە، نەمانی چینایەتی کۆمەڵایەتی لەناو گوندەکەدا ولەدەستدانی زۆرێك لەزەوی وزاری گوند بەهۆی پرۆژە خزمەتگوزاریەکان لەسنوری پارێزگای هەڵەبجەدا، لەسەروو هەموو ئەمانەشەوە، پەیوەندی خزمایەتی وکۆمەڵایەتی وەك خۆیان ماون وگۆڕانکاریەکی ئەوتۆی بەسەردا نەهاتووە.

کلیلە وشە: ئەنترۆپۆلۆجی، نەسەقی کۆمەڵایەتی ، خزمایەتی، هاوسەرگیری.

گۆڤاری زانکۆی هەڵەبجە:گۆڤارێکی زانستی ئەکادیمیە زانکۆی هەڵەبجە دەری دەکات	
بەرگ	٧ ژمارە ٢ ساڵی(٢٠٢٢)
ڕێککەوتەکان	ریکەوتی وەرگرتن: ٢٠٢٢/٣/٦ | ڕێککەوتی پەسەندکردن: ٢٠٢٢/٦/٢٠ | ڕێککەوتی بڵاوکردنەوە: ٢٠٢٢/٦/٣٠
ئیمەیلی توێژەر	Bahaaldin.mahmood@uoh.edu.iq
مافی چاپ و بڵاو کردنەوە	©٢٠٢٢ م.ی.بهاالدين فرج محمود، گەیشتن بەم توێژینەوەیە کراوەیە لەژێر ڕەزامەندی CCBY-NC_ND 4.0

ملخص

هذا البحث عن قرية (عبابيلى)، وهو بحث فى علم الانسان فى نسق إجتماعى. وقرية (عبابيلى) ،كان لها تأريـخ عريق ومكانة ودور ماثل للعيان فى المنطقة من الناحية السياسية والاجتماعية والثقافية، وعرضنا فى البحث الحديث عن التكوين وتأثير هذا النسق على الانساق الاخرى كاالنسق السياسى والاقتصادى والمكوناته الاجتماعية ،ولاجل ذلك استخدمنا نظرية البناء الوظيفى وقصدنا أن نوضح أقسام النسق الاجتماعى ومتغيراته مثل الزواج وتقاليده مع الاسرة وأنواعها وصلة القرابة وأثرها على الانساق الاخرى.

فى الوقت الحاضر، هناك تغيرات كبيرة جرت على مكونات القرية وعاداتها كما أشير اليه فى النتائج وهى إنقراض العادات المتعارف عليها فى مراسيم الزواج ،وكذالك إنقراض التدرج الطبقى الاجتماعى فى القرية،وتلاشى مساحات من أراضيها بسبب إستخدامها فى المشاريع الخدمية فى حدود محافظة حلبجة، ورغم هذا،فإن العلاقات الاجتماعية وصلة القرابة باقية على حالها ولم يطرأ عليها تغيير يذكر.

كلمات مفتاحية: علم الانسان، النسق الاجتماعى، القرابة، الزواج.

Abstract

The research is about Ababayle village, which is an Anthropological research about social system. This has had along history with a great position and role in the distrist In this research it deals with social system in the political , social and culturals filds ,and also the impacts of this system on the other political economical and social components are an plained for this reason functional contraction theory is used ,we intend to explain social system and its changes. Like marriage process and its customs with family and its types in addition to relationship and its influence on the other systems.

The components and tradition of the village have recently been changed greatly, as it is declared in the conclusion such as vanishing marriage customs and the inextente social classification in the village and losing lots of its land because of service project in Halabja province border. In spite of all social relation and relationship as before and has not witnessed area change.

Keywords: Anthropology, Social system, Kinship, marriage.

پێشەكی

توێژینەوە وەك یەكێك لە ئامرازە زانستیەكان، كار لەسەر دەرخستن وروونكردنەوەی ڕاستی ودروستی بابەتەكان دەكات، یەكێك لەوبابەتە بایەخدارانەی توێژینەوە، گۆڕانكاریە كۆمەڵایەتی وكلتوریەكانی كۆمەڵگەیەكی دیاریكراوە بەپێی تێپەڕبوونی كات، لەزانستە كۆمەڵایەتیەكاندا مامەڵە لەگەڵ مرۆڤدا دەكرێت...هەر كەسێك وەك تاكێك لەناوكۆمەڵگەدا ناچونیەكە، بۆیە توێژەری ژێر چاوەڕوانی ئەوە نەكات، بگاتە هەمان ئەنجامی توێژینەوەیەكی دیكە كەپێشتر ئەنجام درابێت (ماتیوز ،٢٠١٦، ٥٤)، بونیادنانی مەعریفەی زانستی لەسەر بەرهەمە لۆژیكی وئەزمونیەكان بونیادنراوە (فرانكفورت وناشمیاز، ٢٠٠٤، ٣١)، ئەم توێژینەوەیە (عەبابەیلێ، توێژینەوەیەكی ئەنترۆپۆلۆجیە لە نەسەقی كۆمەڵایەتی)دا، یەكێكە لەو توێژینەوانەی كە بەرێگایەكی زانستیانە ،هەوڵی ڕونكردنەوەو دەرخستنی ژیانی كۆمەڵایەتی وگۆڕانكاری پەیوەندیەكانیان دەدات. هۆكاری هەڵبژاردنی توێژینەوەكە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە كە ئەم گوندە ،لەڕووی كۆمەڵایەتی وپێكهاتەی دانیشتوان و پێگەی ئاینی و ڕۆڵی سیاسی وڕۆشنبیری، تارادەیەك لەهەندێك لەگوندەكانی دەوروبەری هەڵەبجە جیاوازە، هەروەها دانیشتوانەكەی سەربە هیچ عەشیرەتێك نین ،بەڵكو سەربەخۆن وبەناوی گوندەكەیانەوە ناودەبرێن، لەڕووی سنوری جوگرافیەوە زۆرفراوان بووە، بەڵام لەئێستادا

تەواوی زەوی وزارەکانی کەوتونەتە سنوری ئاوەدانی پارێزگای هەڵەبجە، تەنها سنوری خودی گوندەکە ماوەتەوە ، ئەویش نزیکە ببێتە بەشێك لەگەڕەکەکانی سنوری هەڵەبجە، وتایبەتمەندی خۆی وەك گوندێك لەدەست بدات، کێشەی بەردەم ئەنجامدانی توێژینەوەکە لەوەدایە، هیچ سەرچاوەیەك نیە ڕاستەوخۆ تایبەت بێت بەباسکردن لەم گوندە ، بەڵکو بە شێوەیەکی پەرش وبڵاو لەهەندێك سەرچاوەدا ئاماژە بەبوارێك یان کەسایەتیەکیان کراوە ، ئەویش بەشێوەیەکی کورت و ناڕوون، کەمی دانیشتوان لە گوندەکەدا کەزانیاری ووردو بابەتیانەی لەلاهەبێت ،بۆیە بێجگە لە دانیشتوانی ناوگوندەکە ،پەنا براوە بۆ ئەوانەیان کە لە دەرەوەی گوندەکەدا نیشتەجێن، یان بەشێك لەشارەزایان ورۆشنبیران کە لەم بوارەدا بەدواداچوونیان هەیە وشارەزان ، ئەوەش بارگرانیەکی زیاتری بۆ توێژەردروست کردبوو، کێشەیەکی دیکە ناوی (عەبابەیلێ) لە تەواوی سەرچاوە عەرەبیەکاندا بە(قرية أباعبيدة) ناوبراوە، بەهۆی بوونی گۆڕی هاوەڵێکی پێغەمبەری ئیسلام (د.خ)، بەناوی (أباعبيدة الانصاري)، لەتوێژینەوە کەداپشت بەتیۆری (بوونیادی ئەرکێتی) بەستراوە، هەروەهاپشت بەستن بە بەکارهێنانی ئامرازەکانی کۆکردنەوەی زانیاری وەك :(بینین، بینین بەهاوبەشیکردن، چاوپێکەوتن) دەبەستێت،ئامانجی توێژینەوەکە خستنەرووی ژیانی کۆمەڵایەتی ئەم گوندەیە، لەڕووی پەیوەندیەکان وپێکهێنانی ژیانی خێزانی وجۆرەکانی خێزان، هەروەها چینە کۆمەڵایەتیەکان و پەیوەندیەکانی نێوانیان ،لەڕووی هاوسەرگیری، چۆنیەتی ئەنجامدانی بۆنەجیاوازەکانی گوندەکە وسیستەمی خزمایەتیان ،ڕۆڵی دەزگای کۆمەڵایەتی لەڕێکخستنی ژیانی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگەی گوندەکەدا،هەموو ئەمانە بەشێکی سەرەکی نەسەقی کۆمەڵایەتی هەر کۆمەڵگەیەکن.

بەشی یەکەم:

زاراوەکانی توێژینەوەکە:

١- نەسەقی کۆمەڵایەتی (النسق الإجتماعی) (Social System): لەدووکەس یان زیاتر پێکهاتووە، کارلێك و پەیوەندی لەنێوانیاندا بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەو خۆ بوونی هەیە، لەسنوروهەرێمێکی دیاریکراودا (الحسن، ١٩٩٩، ٦٣٧)، تالکوت پارسونز لای وایە نەسەقی کۆمەڵایەتی گرنگیەکی زۆری هەیەلە تێگەیشتن لەسیستەمی کۆمەڵایەتی، ئەم نەسەقە دەناسێنێ بەوەی ،کۆمەڵە کەسێکن لە سنورێکی جوگرافی دیاریکراو دانیشتەجێن، لەباروذۆخێکی کارلێکردن وپەیوەندی هەمیشەییدان،هاوکاری یەکترن بۆبەدەستهێنانی بەختەوەری وخۆشگوزەرانی(هەمان سەرچاوە ، ٦٣٨)نەسەق لەکۆمەڵە سیستەمێکی کۆمەڵایەتی پێکەوە بەستراوکە تەواوکەری یەکترن پێکهاتووە (سلیم، ١٩٨١، ٩٠٣).

٢- ئەنترۆپۆلۆجی (الانثروبولوجيا) (Anthropology):

لەهەردوو زاراوەی یۆنانی(Anthropos)واتە مرۆڤ، (Lagos) واتە زانست وپێکەوە (زانستی مرۆڤ)کە کراوەتە مرۆڤناسی (هەمان سەرچاوە ، ٥٦)، یەکێکە لەزانستە مرۆییەکان، گرنگی بەتوێژینەوەی مرۆڤ دەدات ،لەڕووی قیەمەکانی (جوانی، ئاینی، ڕەوشتی، ئابوری،کلتوری وکۆمەڵایەتی)بابەتی سەرەکی دیاریکردن یاساگشتیەکانی ژیانی مرۆڤە لە کۆمەڵگەدا (تیلوین، ٢٠١١، ٢٠-٢٢). بەگشتی مرۆڤناسی زانستی توێژینەوەی مرۆڤی سروشتی و کۆمەڵایەتی و شارستانیە.

بەشی دووەم:

١- کورتەیەك لەسەر گوندی عەبابەیلێ :

عەبابەیلێ (أباعبيدة) (Ababayle): یەکێکە لە گوندەکانی سەربەپارێزگای هەڵەبجەی شەهید، لەڕووی کارگێڕیەوە سەر بەناحیەی سیروانە. (غەفور، ٢٠٠٣، ٣٣٩) ،دەکەوێتە بناری چیای شنروێ لە ڕۆژهەڵاتی شاری هەڵەبجەدا، لەتەواوی سەرچاوە عەرەبیەکاندا بە (قرية أباعبيدة) ناوبراوە، لە ناحیەی سیروان لەقەزای هەڵەبجە،لەسەرەتای شوێنە ئیسلامیەکاندا هاتووە، لەگۆڕی هاوەڵان ئەبوعوبەیدەی ئەنصاریەلە گوندی ئەبوعوبەیدە . (النقشبندی ، ٢٠١٦، ١٨٠)، لەئێستادا تەنها (١٧)ماڵ بەهەمیشەیی تیایدا دەژین ژمارەیان (٧٦) کەسە

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

(٣٧) لەڕەگەزی مێیە، (٣٩) لەڕەگەزی نێر،یەك قوتابخانەی تێدایە،بنکەی تەندروستی و پرۆژەی ئاوو ئاوەڕۆی بۆ نەکراوە(شێخ ڕەشید، فاروق کمال، چاوپێکەوتن ،٣جانوەری،٢٠٢٢)، دانیشتوانی گوندەکە دەڵێن: ئەم گوندە لەکۆندا ناوی (سازگار)بووە، شوێنی گوندیش لەبەردەم مەرقەدی ئەبو عوبەیدەدا بووە لە سەردەمی ساسانیەکاندا ئاوەدان بووە ، زۆر شوێنەوارو پاشماوەی ئەوکاتەیان لەو شوێنەدا دۆزیوەتەوە، هەندێکیان لەمۆزەخانەی سلێمانی پارێزراون وهەندێکی دیکەیان براونەتە بەغداد (مصطفى ،حسن عبدالله، چاوپێکەوتن، ١٨ئۆکتوبەر،٢٠٢١)، بەڵام لەدوای جەنگی موسوڵمانان لەگەڵ ساسانیەکاندا، ئەم هاوەڵەی پێغەمبەری ئیسلام (أباعبيدة الانصاری) دەکوژرێت، لەدامێنی چیای (شنروێ) ئەینێژن لەنزیك (هەڵەبجە)، کەئێستا بۆتە دێ – عەبابەیلێ- ، (کوردستانی، ، ٢٠٠٧ ، ١٥١)، بەهۆی کورتکردنەوەی ناو لەناو کورددا، ناوەکە بەتێپەڕ بوونی کات بووەتە (عەبابەیلێ)، هەندێکی دیکەیان تەئکید لەوە دەکەنەوە، گۆڕی پیاو چاکێك بووە بەناوی (ئەبوعوبەیدە) ، سەرکردەیەکی سوپای ئیسلام بووە، لە جەلەولاوە نێردراوە بۆ جەنگ دژی ساسانیەکان ،لێرەدا کوژراوە و بەخاك سپێردراوە،نەك ئەوەی (أبا عبيدة الانصاری)یان (أباعبيدة الجراح)بێت. (شێخ کەریم، کاوان حەمەسەعید، چاوپێکەوتن ٢٠، ئۆکتۆبەر ،٢٠٢١).

٢- سیستەمی کۆمەڵایەتی عەبابەیلێ :

کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی خاوەنی چەندین سیستەمی تایبەت بەخۆیەتی،هەموویان کاریگەری وهاوبەشی لەنێوانیاندا هەیەو کاریگەریان لەسەر یەکتری دەبێت، پێك دێت لە کۆمەڵە دەزگایەك(institution)کەپێکەوەبەستراون ،لەڕاستیدا دەزگاکان چەند بنەماو یاسایەکی ڕێکخەری کردارەکانن کە کۆمەڵەکە پێویستی دەکەن لەسەر تاکەکانیان ورێکدەکەون لەسەری بەو تێڕوانینەی کە یەکەیەکی بونیادە کۆمەڵایەتیەکەیە.(حمادة،٢٠١٠ ، ١٠٧)،نەسەقە کۆمەڵایەتیەکان لەیەك پلەدا نین لەڕووی تەواوی و جێگیریەوە، بەڵکو جیاوازی لەنێوان نەسەقەکان وشێوازی گونجانیان لەگەڵ گرفت یان سەرچاوە ناوخۆیی و دەرەکیەکان هەیە (مرسی ،٢٠٠١، ١٨٧). هەموو نەسەقەکان ئەرك و فەرمانێك جێبەجێ دەکەن، بەبۆچونی (رادکلف براون) نەسەقەکان ئەرك و فەرمانەکانیان هۆکاری بوونیانە، هەبوونی ئەم نەسەقانە بۆ پارێزگاریە لەگشتە کۆمەڵایەتیەکە (إريكسون، ٢٠١٣، ٧٤).

هەرکۆمەڵگەیەك، کۆمەڵێك بونیادو ڕێکخستن وسیستەمی تایبەت بەخۆی هەیە،ئەو بونیادو سیستەمە جیاوازانە سیفات و تایبەتمەندی کۆمەڵگاکە دیاری دەکەن وجیاکاری نێوانیان دەردەخات،ئەویش بەپێی شێوەی پەیوەندیەکان ورێگاکانی ڕەفتاری هاوبەش کەبڕیاریان لێداوە ،مالینوفسکی سیستەمی کۆمەڵایەتی دەناسێنێ بەوەی ،چەند یەکەیەکی مرۆیی چالاك ورێکخراوە...،ئەم سیستەمانەش تەنها ڕەفتارنین، بەڵکو ئەوبنەمایانەش دەگرێتەوەکە تەحەکوم بەسەر ڕەفتارەکاندا دەکات (أبوزيد، ٢٠١١ ، ١٢٤-١٢٥)، لێرەوە کۆمەڵە پەیوەندییەکی ئامانجدار لە سیستەمەکەدا دروست دەبێت، کەبەردەوامی وجێگیری بەو کۆمەڵگەیە دەبەخشێت، لادان لەئامانجەکان کار لەپەیوەندی وجێگیری کۆمەڵگەکە دەکات، ئەمەش پابەندی کۆمەڵایەتی لای تاکەکانی سەر بەو سیستەمە زیاتر دەکات لەناو کۆمەڵگەکەدا،یەکەکان لەهەربەشێکدابێت کاریگەری دەبێت، ئایا سیستەمی خزمایەتی هاوسەرگیری، ئابوری یان سیاسی بێت، بۆیە هەریەکەیەك لەناو سیستەمەکەدا تەواوکاری ئەوی دیکەیانە، کاریگەری لەسەرتەواوی کۆمەڵگەکە دەبێت، لەکۆمەڵگەی توێژینەوەدا (عەبابەیلێ) سیستەمەکانی کۆمەڵگە ،پەیوەندیەکی تەواو کاریان پێکەوە هەیە، هەرچەندە جیاوازی چینەکانی کۆمەڵگە لەم گوندەدا بەئاشکرا هەبووە،ئەمەش خەسڵەتی جیاواز دەدات بەبەیەکدا چوونی یەکەکانی خزمایەتی و هاوسەرگیری وئابوری و دەسەڵاتی بەڕێوەبردن لەو کۆمەڵگەیەدا، هەموو ئەمانە پێکەوەگرێدراون و کاریگەریان لەسەر یەکتری زۆر بەئاشکرا دەبینرێت، چونکە ئاسەوار لەسەریەکەکانی پێکهێنەری سیستەمە کۆمەڵایەتیەکە دروست دەکات، بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەی بابەتەکە باس لە چەند نەسەقێك دەکەین:

١- هاوسەرگیری Marriage :

لیڤی ستراوس سەیری هاوسەرگیری دەکات، وەك ئەوەی کە لەناوەڕۆکدا نەسەقێك بێت بۆ پەیوەندی، کەکارلە ئاستی عەقڵی لاشعوردا دەکات ،لە پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکان ولەسیستەمی هاوسەرگیریدا (یتیم، ٢٠١٦ ، ١٤٠) لە کۆندا هاوسەرگیری لە ناو کوردا بەڕەزامەندی باوك و سەرۆك خێڵ وکوڕو کچ خۆیان بووە (کوردستانی، ٢٠٠٧ ، ٧٥)،ئەمەش بڕیارو دانپێدانانێکی کۆمەڵایەتیە، هاوسەرگیری سیستەمێکی کۆمەڵایەتی جەوهەریە (أبوسعد، ٢٠١٤، ٣٣)، چەندئەرك و فەرمانێکی کۆمەڵایەتی دیکەی لەئەستۆدایە (الجوهری ، د.س. ط ، ٢٦٣)، بۆیە پرۆسەی هاوسەر گیری ،یەکێکە لە ئەساسیاتی نەسەق کۆمەڵایەتی.

پرۆسەی هاوسەرگیری لەعەبابەیلێدا، تایبەتمەندی خۆی هەبووەو گرنگی خۆی پێدراوە، پێکهاتەی کۆمەڵایەتی و ئاستە کۆمەڵایەتیەکان لەم پرۆسەیەدا لەبەرچاو گیراوە، عەبابەیلێ لەدووچین پێکهاتووە بنەماڵەی شێخان ،کە ئەسڵیان بەرزنجیە لەسەردەمی عەبباسیەکاندا ئاوارەکراون وپەرش وبڵاوبون بەناوچە جیاوازەکاندا،یەکێك لەو شوێنانە ناوچەکانی هەڵەبجە بووە ،لە گوندەکانی تاوێرەو سازان و عەبابەیلێدا نیشتەجێبوون، پێکهاتەی دووەم بنەماڵەی چاوەشیەکانن، ئەمانە بەپێی ووتەی شێخەکانی عەبابەیلێ ،ئەسڵی دانیشتوانی گوندەکەن و لەپێش شێخانەوە لە عەبابەلێدابوون (شێخ کەریم، کاوان حەمەسەعید، چاوپێکەوتن ،٢٠ئۆکتۆبەری،٢٠٢١)، پرۆسەی هاوسەرگیری لەنێوان ئەم دوو ئاستەدا ڕێگەی پێ نەدراوە لەکۆندا، ئەمەش کێشەی هاوسەرگیری بۆچەند کوڕو کچێك لەوکاتانەدا دروست کردبوو، چینەکان لەنێوان خۆیاندا دەبوو هاوسەرگیری بکەن، بەڵام لەئێستادا ئاساییەو چەندین هاوسەرگیری لەنێوانیاندا ئەنجامدراوە، زۆرجاردەبوو لە هاوسەرگیری دەرەوەی خۆشیاندا ڕەزامەندیان بدایە،ئەگەر ئەوماڵەی کچەکەیان داواکاری بهاتایە ولەدەرەوەی گوندەکەشدا نیشتەجێ بوبن،پێویست بوو بچونایەتەوە بۆ گوندی عەبابەیلێ، بۆ وەرگرتنی ڕەزامەندی بەرپرسی یەکەمی گوند کەشێخان بوون ،ئەگەر وایان نەکردایە بەبێڕێزیکردن بەرامبەریان سەیریان دەکرد، ئەمەش بەرپرسیارێتی دەخستە سەرشانی ماڵی کچەکە، چونکە توشی گرفت وسزا دەبوون، پرس نەکردن بەشێخان دەگمەن ڕوویداوە کە هیچ کچێکی گوند بەبێ ڕەزامەندی دەسەڵاتدارانی گوند توانیبێتی هاوسەرگیری کردبێت (هەواڵدەری ، ٥مارچ ،٢٠٢٢، هەڵەبجە) ،دوای ڕەزامەندی وەرگرتن پاشان پرۆسەکە بەڕێوە دەچوو، چونکە جیاوازیە چینایەتیەکانی نێوان بەگ وشێخ لەگەڵ خەڵکە گشتیەکەدا ،لەسەردەمانێکدا لەهەموو ناوچەکانی کوردستاندا زۆر پەیڕەوی لێ دەکرا وبەگرنگ سەیری دەکرا، بۆیە لەو سەردەمەیشدا وەك ناوچەکانی دیکەی کوردستان،لەم گوندەدا شێخان   بەجیاواز تێروانینی زۆر بەگرنگ دەزانرا، هەتا ڕێزگرتنیان لەئاستێکدابوو هەرکات کەسێکیان بگەیشتایە بەکەسێك لەشێخان، دەستیان ماچ دەکردو هەڵدەستانەوە لەبەری هەتا ئەو کەسەلە شێخان دانەنیشتایە ،ئەوا ئەوانەی لەخەڵکە گشتیەکەبوون دانەدەنیشتن، ئەگەر کەسێك هەستیان بکردایە ڕێزگرتنی لاوازە ورێز پیشانی کەسە دیارەکانی ناوبنەماڵەی شێخان نادات، ئەوا لەڕێگەی پیاوەکانی شێخانەوە ئیهانەی پێ دەکرا، هەندێکجار دەگەیشتە لێدان وسوکایەتی پێکردن (هەمان سەرچاوە)، بەڵام لەئێستادا ئەو پەیڕەوکردنە هەتا ڕادەیەکی زۆر گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە و بوونی نەماوە.

پرۆسەی هاوسەرگیری ،بەوە دەستی پێدەکرد کە کوڕوکچ یەکتریان بەنهێنی دەبینی،پاشان کەسێکی کوڕ بەدایکی کچەکەی دەوت،دوای وەڵامدانەوەی بەئەرێنی، دەچوون بۆ خوازبێنی کە پێیان دەگوت (هێجبی)، ماڵی کوڕ نوقڵ وخورماو گوێزیان تێکەڵ دەکردو دەیانبرد بۆ ماڵی بووك، ئەگەر کارەکە سەرکەوتوبوایە، لەکاتی گەڕانەوەدا برای زاوا یان ئامۆزای زاوا، بەتوندی چەپڵەی لێدەدا وبەدەنگی بەرز هاواری دەکرد: سوپاس بۆخوا گوێزەبانەکەمان سەرکەوتووبوو ، گوێزەبانە لەکاتی خوازبێنی کچەکەدا کۆمەڵێك شیرینی دەبرا بۆ ماڵی کچ، کە خورماو نوقڵ و گوێز یان هەرشیرینیەکی دیکە ،ئەگەر ماڵی کچەکە بەداواکاریەکە ڕازی بونایە قبوڵ دەکرا واتە کاری هاوسەرگیریەکە تەواو سەرکەوتو بوو، هەندێکجار ئەگەر کارەکە سەرکەوتوو نەبوایە،ماڵی کچ گوێزەبانەکەی بەخزمێکی ماڵی کوڕەکەدا دەناردەوە (محمود، قەدحە علی، چاوپێکەوتن،٣ جانوەری،٢٠٢٢)، باوترینی هاوسەرگیریش هاوسەرگیری نێوان خزمەکان بووە ، پاش مارەبڕینی بەئاینی ئیسلام ، ڕۆژێك پێش گواستنەوە خەنەبەندان دەکرا، کەسوکاری هەردوولا لەڕەگەزی مێینە کۆدەبوونەوەو خەنە بەندانیان دەکرد، بەڵام ئەگەر کەسێکیان پرسەی

ماتەمینی هەبوایە،خەنەیان تەنها لەسەرپەنجەی شایەتومانیان دەدا ،وەك نیشانەیەك بۆ دانانی رێز بۆ مردووەكەو پیشاندانی بەردەوامی پرسەكەیان. دووشەو پێش گواستنەوە،جوانترین كەس بۆ (پێخەسوو) دیاری دەكراودەنێررا بۆماڵی بووك بۆهاوكاری و رێكخستنی بوك ودروستكردنی كولیچە بەگوێزو رۆنی خۆماڵی، بەڵام دەبوو دزیەكی لەماڵی بووك بكردایە، بە تایبەتی (قاپی دارین)ی ناو رزق و خۆراكی ماڵەبوك، ئەمەش بەنیەتی هێنانی رزقی ماڵی بووك بۆ ماڵی زاوا دەبوو سێ رۆژێك پێش گواستنەوە (خورج) ئامادەبكرایە، دووتای هەبووەو كەلوپەلی تێكراوەو بە گوڵەنگ رازێنراوەتەوە،لایەكی پردەكرا لە (ئارد، برنج، رۆن) لایەكەی تری پێداویستی تری تێدەكرا،ئەم خورجە هەمووكەس نەیبووە، ئەو خورجە لەلایەن ژنێكی خەڵكی (سنە) كەناوی (خانزادبوو) دروست دەكرا لەگەڵ قالیەكی بچوك بۆ نوێژكردنی زاوا، (زینەت) بەردەستی بوو كە ئەویش خەڵكی شاری (سنە)بوو،ماڵی شێخان جوانترین خورجی رازاوەیان بۆ دروست دەكرا، كە بێجگە خۆیان كەس نەیتوانیوە بیكرێت، خورجی ئاسایی وسادەش ماڵەكانی (حمەكەریمی محمودی حەمەچاوەش، علی حمەعزیز،رەشەی پورە حەلیم،حاجی عبداللە) دەیاندایە هەر ماڵێك كە پێویستیان بوایە(هەمان سەرچاوە)، زۆربەی كات بەمایەی ماڵی شێخان بوكیان دەگواستەوە، برا یان خاڵ یان مامی بوك دەستی بوكی دەگرت ودەیخستە سەرماینەكە،گۆرانیبێژ دەگیراو سێ شەوو رۆژ هەڵپەركێ دەبوو، شوێنێك بۆ تەسلیم كردنی بوك بەزاوا دیاری دەكرا ،كە زۆر جار لەم زەویانەی گوندەكەدا ئەنجام دەدرا ئەویش زەویەكانی (پیشۆكەجاڕ یان سەرساراین)بووە،دوشوێنی گونجاوی گوندەكە بوو لەو رۆژەدا،حەیوانێك لەبەرپێی بوكدا دەكرایە قوربانی،لەكاتی بەرێكردنەكەدا وبارگەی لەگەڵدا بەرێ دەكرا،بارگەكەل وپەلی بوك بوو جاجمێكی سوری بەسەردا دەدرا،لەنیوەی رێگادا پێخەسوو (هەمبانەیەك)ی پێبوو كە تورەكەیەك بوو پڕبوو لەكولیچە، تەنها پێخەسوو بۆی هەبوو بیكاتەوە، كولیچەكانی هەڵدەدا بەسەر خەڵكەكەداو دەیگووت: (لەنیەتی حەوت كوڕو هیچ كچ)، ئەوەش نەریتێكی كۆن بوو لەناو كوردەواریدا كە كوڕیان بە نیشانەی هێزو توانا ودەسەڵاتی خێزانەكە دەزانی،ئەوەش فەرق وجیاوازیەكی تەواوی لەنێوان هەردوو رەگەزەكەدا دروستكردبوو،كەهەتا ئێستاش ئاسەواری ئەو جیاوازیە بەڕوونی دەبینرێت،لەرێگادا گۆرانی (یاربایەو بایە) دەوترا،بەڵام ئەگەر پێخەسوو جوانتربوایە لەبووك، هەموو هاواریان دەكرد ودەیانگوت:(جاترە جاترە، پێخەسوو لەبوك جوانترە) ،لەكاتی تەسلیمكردنی بوك بەزاوا ،خەسوو یان زاوا خۆی تارای بووكی هەڵدەدایەوە ،هەرگیز رێگەیان نەدەدا بەژنێك كە دووهاوسەرگیری كردبێت،یان (بێوەژن) كە مێردی نەمابێت یان جیابوبێتەوە لەهاوسەری كە تارای بوكەكە هەڵبداتەوە،ئەویش لەترسی ئەوەی نەوەك هەمان چارەنوسی ئەوی هەبێت ،هەروەها قوماشێكی سركەییان دەهێناو سێجار بەدەوری بوكدا دەیانهێناو دەیانبردەوە،لەسەرەوە بۆ خوارەوە و بەردەوام دەیانگوت لەنیەتی حەوت كوڕو هیچ كچ، (هەمان سەرچاوە)، چێشت لێنان و دەنگی گۆرانی وهەڵپەركێ گوندەكەی دەهەژاند، زۆرجار خەڵكی گوندەكانی تریش بانگ دەكران بۆ شاییەكە،ئەم پرۆسەیە گرنگیەكی زۆری لەلای دانیشتوانی گوند هەبووە ،چونكە تەنها ژنهێنان نەبووە بۆ كوڕێكیان یان تەنها بەشودانی كچێكیان بوبێت،بەڵكو زۆر بواری خزمایەتی وتێكەڵی خێزانی تەنانەت ئاستی ئابوری وكۆمەڵایەتی زۆر لەبەرچاوگیراوە، هاوسەرگیری تاڕادەیەك داخراوبووە لەنێوان كەسوكاری خودی گوندەكەدا،ئەمەش بەومەبەستە نایەت كە هاوسەرگیری لەگەڵ دەرەوەدا نەكرابێت، بەڵكو ئەولەویەت بۆ هاوسەرگیری ناوخۆی بووە،لەرووی دەسەڵاتی خێزانیەوە ،باوك سالاری بووە ونەسەبی منداڵ، بۆ لای باوك دەگەڕێتەوە ،فرەژنی لەناو گوندەكەدا نەبووە، بەڵام لەئێستادا زۆر بەكەمی بوونی هەیە، شوێنی نیشتەجێ بوون لەلای ماڵی باوكی كوڕبووە، جۆرێك لەهاوسەرگیری لەم گوندەدا هەبووە ،كەلەزۆرێك لەگوندەكانی دەوروبەری هەڵەبجەدا پەیڕەوكراوە، ئەویش مارەبڕینی منداڵی كچ بووە بۆ كوڕێك كە هەردوو ماڵەكە رەزامەندیان هەبوایە، بەتایبەتی لەنێوان خزمەكاندا، هەندێكجار كچەكە هێشتا زۆر منداڵ بووە ولەبێشكەدا بووە(منداڵی ساوا) و مارەیان بڕیوە لەكوڕێك, یان دەیانگوت: ئەم كچەمان داناوە بۆ ئەو كوڕە كەخۆیان دیاریان دەكرد،ئیتر ئەوكارە بڕابویەوەو قسەی تیادا نەدەكرا، بەدەگمەن كاتێك كوڕ یان كچەكە كە گەورە دەبوون كارەكەیان هەڵدەوەشاندەوە،ئەوەش كارێكی زۆر قورس بوو بۆ كچ وكوڕەكە لەلایەك،وەبۆ خێزانەكانیان لەلایەكی دیكەوە (هەمان سەرچاوە) ،بەڵام لەئێستادا هەر یەكێك لەوپرۆسانە، وەك دانیشتوانی شاربەرێوەدەچێت و تایبەتمەندیەكانی نەریتی كۆنی گوندەكەی لەدەست داوە، تەنانەت ئەوانەشی ئێستا دانیشتوی گوندەكەن ئەو رێورەسمە باوانەی كە لەكۆندا هەبووە پەیرەوی لێ ناكەن.

٢- خزمایەتی (Kinship) :

خزمایەتی یەکێکە لەو بنەما گرنگانەی کە هەموو زانستە کۆمەڵایەتیەکان زۆر گرنگیان پێداوە بەتایبەتی پێگەیەکی بنەڕەتی لەتوێژینەوە ئەنترۆپۆلۆجیەکانداهەیە(حسنين ،٢٠٠٩، ٣٧٢)،چونکە ڕێگایەك بوو بۆ تەعبیرکردن لەپێگەی خۆی لە کۆمەڵگەکەدا،نەسەق خزمایەتی بەهۆکاری بایۆلۆجی پاڵپشتیدەکرێت...ژیانی خزمایەتی سەرەتای دەستپێکردنی بەپرۆسەی هاوسەرگیری نێوان کچ وکوڕێك دەست پێدەکات، پاشان خێزانی بچوك وخێزانی گەورەو بنەماڵە (ناصر ،١٩٨٥ ، ١٢٧)، رایموند فیرث لای وایە گرنگترین جیاوازی کۆمەڵگەکانی بەرایی لەکۆمەڵگە نوێیەکان،ئەوەیە کە بە خزمایەتی فراوان (القرابة الواسعة) ناسراوە (إسماعيل، ١٩٧٧، ص٢٧٦).

لەعەبابەیلێدا پابەندی بەپەیوەندی خزمایەتی زۆر گرنگی پێدراوە، تەواوی چینەکان بەشێخەکان و خەڵکە گشتیەکەی گوندەکەوە پەیوەندییەکی زۆر بەهێزیان هەبووە، ئەم پەیوەندیانە لەئاستێکی باڵادابووە ،بەجۆرێك هەرکەسێك یان خێزانێکی سەربەگوندی عەبابەیلێ،لەگوندێکی دیکە یان لەناوچەکانی دیکە توشی گرفتێك ببوایە، ئەوا دەسەڵاتدارانی گوندەکە (شێخان)، ڕاستەوخۆو ناڕاستەوخۆ پشتگیرو هاوکاری ئەوخێزانەیان دەکرد، هەتا هەندێك جار گەیشتوەتە ئەوەی کە هێزی چەکدار جوڵێنراوە، ئەمەش بۆ هەرتاکێکی گوندەکە بووە بەبێ لەبەرچاوگرتنی هیچ جیاوازیەکی چینایەتی (هەواڵدەری،چاوپێکەوتن، ٥مارچ ،٢٠٢٢،هەڵەبجە) ،ریش سپی پێگەی خۆی هەبووە لە گوندەکەدا و ڕێزی لێگیراوە، زۆرجار لەم گوندەدا کێشەی گوندەکانی دیکەش چارەسەر کراوە ،بەتایبەتی بوونی چەند کەسایەتیەکی بەتواناو دەسەڵاتی شێخەکان ئەم ئەرکەی زیاتر کردبوو، چونکە بەرامبەر هەر وەزیفەیەك بەرپرسیارێتی ودەسەڵات هەیە (رشوان، حسين احمد،٢٠٠٤ ،ص١١٠)، ئەرکی دەسەڵاتداران تەنها لەگوندەکەدا نەبووە ،چونکە بێجگەخزمایەتی ژن و ژنخوازی (المصاهرة)کەلە نێوان شێخەکان خۆیاندا هەیانبووە، لەگەڵ بنەماڵەی بەگەکاندا خزمایەتی ژن و ژنخوازیان هەبووە، چونکە(داودبەگی جاف) هاوسەرگیری لەگەڵ بنەماڵەی شێخانی عەبابەیلێدا دەکات ، هەرلەگوندەکەدا نیشتەجێ دەبێت و خانویەکی دوونهۆمی نایاب لەبەرزاییەکانی گوندەکەدا دروست دەکات، هەروەها خزمایەتی ئاینیان ئەرکێکی دیکەی خستبووە سەرشانیان، بۆیە لەشۆڕشی شێخ مەحمودا، شێخ کەریمی عەبابەیلێ بەخۆی وسوارە چەکدارەکانیەوە، دژی ئینگلیزو عادیلەخانم جەنگاوە ،عادیلە خانم لایەنگرو پشتگیری دەسەڵاتی ئینگلیز بووە لەناوچەکەدا وشێخانیش پشتگیری شێخ محمودبوون ،ئەویش بەهۆی بوونی خزمایەتی بنەماڵەیی وئاینی، کە هەموویان سەر بەساداتی بەرزنجە بوون (عارف، بکر حەمەصدیق ،چاوپێکەوتن،١٤جانوەری ،٢٠٢١)، چەندین جار ئەم گوندە لەلایەن ئینگلیزەوە تۆپباران کراوە، هەتا ڕقی ئینگلیز دەگاتە ئەوەی کە بەرپرسی یەکەمیان دەڵێت: من بەختەوەربووم بۆ تۆپبارانکردنی عەبابەیلێ و بەتایبەتی ماڵی (شێخ کەریم)کە کرایە ئامانجی فڕۆکەکان، (لیيز، ٢٠١٩، ٧٠) ،هەروەها شەڕی دەربەندی ئەشکەوڵ کە دەنگدانەوەیەکی زۆری هەبوو لەناوچەکەدا، ئەم پەیوەندیانە هەتا ئێستا بەردەوامی هەیە، تەنها کەمکردنی دەسەڵاتەکان گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە،کەئێستا تەواوی پێکهاتەکانی گوندەکە، وەك یەك دەژین ئەوەش سیمایەکی ژیانی سەردەمیانەیە ،کە تەنها یاسا مەدەنیەگشتیەکان ڕۆڵی ڕێککاری کۆمەڵایەتی دەبینن، نەك دەسەڵاتی ناوخۆیی و پێکهاتەیەکی تایبەت لەناو گوندەکەدا.

٣- ئەرك ورۆڵی خێزان:

خێزان لەهەرکۆمەڵگەیەکدا چەندین ئەرکی بنەڕەتی هەیە، بەمانا گشتیەکەی هەموویان کۆمەڵایەتین یان کۆمەڵگایین ،بەومانایەی دەچێتە ناو بونیادی کۆمەڵایەتی وکارلێکی لەگەڵدا دەکات (الجوهری ،٢٠٠٧، ٢٢٨)، لەسەردەمانی پێشوودا ئەرکی خێزان زۆر بەربڵاو فراوان بووە وزۆرترینی ژیانی کۆمەڵایەتی لەخۆدەگرت (الجوهری،٢٠٠٧، ٢٧٨)، کۆمەڵگەی گوندنشین کەسادەو ساکارو دێرینتربووە،ئەرکەکانیان فراوان و لەیەك جیاوازبووە، بەڵام هەریەکێکیان بەچەندجۆرێك لەجێبەجێکردنی ئەرکەکان هەستاوە، واتە ئەنجامدانی کار دیاریکراو نەبووە بەپێی پسپۆری یان ڕەگەز،بەڵکو هەریەکێکیان کاتی هەبوبێت هەستاوە بەئەنجامدانی کاربەبێ دیاریکردنی کەسەکان، بۆیە بۆچونی دۆرکهایم وایە لەم جۆرە کۆمەڵگایانەدا کار،پشت بە سیستمی هاوکاری میکانیکی (التضامن الآلي) دەبەستێت (الجوهری،٢٠٠٧ ، ١٨٩)، خێزان وەك

جۆر، لەعەبابەیلێدا ،جۆری خێزانی گەورە بووە، هەموو خێزانێك كە تازە هاوسەرگیریان دەكرد،لەماڵی باوكی كوڕەكەدا دەمانەوە، كەزیاتر لە دووساڵ لەسەر ماڵ دەمانەوە،پاشان كە كوڕی دووەم یان سێیەم نزیكی هاوسەرگیری دەبویەوە ،ئینجا رێگە دەدرا بەخێزانی پێشوو كە ماڵ جیابكەنەوە و سەربەخۆ ژیانیان بەڕێوە ببەن، زۆر دەگمەن بووە خێزانە نوێیەكان وەك خێزانی ناوكی (الاسرة النووية) ژیان بەسەر بەرن، بۆیە خێزانەكان ئەركی فرەجۆریان هەبووە، لەناو گوندەكاندا خێزان زۆرێك لەئەركەكان بەڕێوە دەبەن، لەسنوری توێژینەوەدا، خێزان چەندین ئەركی لەئەستۆ گرتووە، لەوانە ئەركی ئابوری وپەروەردەو پێگەیاندن و چەندین ئەركی دیكە، لەبواری ئابوریدا، خێزانەكان پێكەوە خەریكی كاركردن بوون لەناو كێڵگە كشتوكاڵیەكاندا، رۆڵی ژنان هیچی كەمتر نەبوو لەپیاوان لەناو خێزاندا، بەڵكو هاوكاری هاوسەرەكانیان بوون بۆ كشتوكاڵكردن وباخداری، ئاژەڵداری وئەركەكانی زیاتر كاری ژنان بوو ،لەدۆشینی مەڕوماڵات وپێدانی ئالیك وپاككردنەوەی شوێنەكانیان، لەسەرو هەموو ئەمانەشەوە ئەركی ماڵداری لەئەستۆی ژنانی گونددابوو، لەنان كردن وبەدەمەوەبوونی میوان پەروەردەكردن وپێگەیاندنی منداڵ، دەتوانین بڵێین كە ژنانی گوندی عەبابەیلێ رۆڵی سەرەكیان هەبووە لەكاروبارەكانی ماڵ و بەڕێوەبردنی شان بەشانی پیاوان، لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا ،چەندین پیشەو كاری رستن وچنین و دروستكردنی پێداویستی ناوماڵ لەئەستۆی ژنانی گوندەكەدابووە،واتە بێجگە ئەركی بەخێوكردنی منداڵ وكاروباری ناوماڵ ،هەستاون بەكاری دەست ڕەنگینی وپیشە تایبەتیەكانی خۆیان وەك ژنێك، وەبەهاوكاری كردنی هاوسەراكانیشیاندا گەیشتون لەكێڵگە كشتوكاڵیەكان وبەخێوكردنی ئاژەڵەكاندا.

لەبواری پەروەردەدا، خێزان رۆڵی سەرەكی هەبووە ، لە وابەستەكردنی منداڵەكانیان بەخێزان ویاسا پەروەردەییەكانی ناو گوندەكە،ئەویش لەرێگەی پەروەردەكردنێك كەلەچوارچێوەی بەها كۆمەڵایەتیەكانی گوندەكەدا خۆی دەبینیەوە،پارسونز دەڵێت: مانای پەیوەست بوون بە بەها هاوبەشەكان، ئەگەر لەلایەنی پاڵنەرەكانەوە بۆی بڕوانین، ئەوا نمایشكارەكانی یەك سۆزی هاوبەشیان هەیە لەپشتگیریان بۆ بەها نمونەییەكان (میلز ،١٩٨٧، ٤٨)، تەواوی نەریت ویاساكانی گوند لەلایەن خێزانەوە فێركراون، رێزگرتنی گەورەو ریش سپیەكانی گوند، جێبەجێكردنی ئەركە كۆمەڵایەتی و ئاینیەكان، بەئاگابوون لە مامەڵەكردنیان لەنێوان چینە جیاوازەكانی گوندەكەدا، ،پابەندبوون بە بەهابالاكانی ناو گوند، هەروەها فێری كاری كشتوكاڵی وباخداری دەكران، وهەندێكجار دەیانناردن بۆ لای ئاژەڵەكانیان بۆ لەوەڕاندنی ئاژەڵەكان وتێركردنیان، لەم گوندەدا زۆر گرنگیان بە خوێندن داوە، بەردەوام منداڵەكانیان هانداوە بۆ خوێندن وزیادكردنی رۆشنبیریان، لەوەشدا مزگەوت وقوتابخانە ئاینیەكان لەناو گونددا رۆڵی گەورەو فراوانیان بینیوە، ئەركی بەدەمەوەچوون وخزمایەتی یەكێكی دیكە بووە لە بوارەكان، كەلەپەروەردەی گوندا زۆر كاری لەسەر كراوە، چونكە كۆمەڵگەی گوندنشین بوارەكانی پەیوەندی خزمایەتی وەك پایەی هێز سەیردەكرێت، بۆیە پەروەردەو پێگەیاندن پێگەو رۆڵی خۆی هەبووە لەم گوندەدا، لەپاڵ ئەركەجۆراو جۆرەكانی دیكەدا ئەم لایەنەش برەوی پێدراوەو كاریان لەسەر كردووە.

٤- بەڕێوەچوونی هەندێك لەڕێورەسمە جیاوازەكان لەگوندەكەدا لەوانە:

١-ڕێورەسمی پرسەو ماتەمینی:

پرسە وەك یەكێك لە دیاردەكان، لەهەر كۆمەڵگەیەكدا نەریت ورێورەسمی تایبەت بەخۆی هەیە، رادكلف - براون لەتوێژینەوەكەیدا لەسەر (الآندمان) ، ئەونەریتانەی لەدەوروبەری دیاردەی مردندابوون، دیاردەی دڵتەنگی قووڵ وقوربان بوو لەناوچەوان و بەرگی ڕەش پۆشین ،وەك نیشانەیەك بۆ دڵتەنگی بوو (إسماعیل ،١٩٧٧، ٤١٣-٤١٤)، ئەگەر كەسێك بمردایە لەگوندەكەدا ولەچینە ئاساییە گشتیەكە بوایە، دەبرایە مزگەوت ونوێژی لەسەر دەكرا ،لەپاش شۆردنی كفن دەكرا بەبەریداو بەرەو گۆڕستانی گوند بەڕێ دەكرا وبەخاك دەسپێررا، گۆڕستانەكان بریتی بوون لە گۆڕستانی (شەخصی وئیمام قاسم) ،ئەم دوو گۆڕستانە زۆر مێژوویەكی دێرینیان هەیە، یەكێك لەدانیشتوانی گوند ئاماژەی بەوە دەدا،كاتێك منداڵ بووە، پێنج گۆڕی گەورە لە گۆڕستانی ئیمام قاسمدا بووە، پێیان ووتوە گۆڕی (سعودیان)، كە گۆڕی سێ ژن و دووپیاوی عەرەبی سعودین ولەجەنگی فارس وموسوڵماناندا لێرەبوون ،كاتێك كوژراون لەوێدا بەخاك سپێرراون، لەئێستادا گۆڕستانێكی

دیکە زیادکراوە کە زیاتر مردووی بنەماڵەی چاوەشیەکانی تێدا بەخاك دەسپێرێت، و بەناوی ئەوانەوە ناو دەبرێت، تەواوی مردوەکانی گوندەکە بەبێ جیاوازی لەم گۆڕستانانەدا بەخاك سپێرراون، پرسەی ماتەمینی بۆ ماوەی سێ ڕۆژ لەمزگەوتدا بەردەوام دەبوو، بەڵام کاتێك کەسێك لەبنەماڵەی شێخانی گوند بمردایە، دەبوو ژن وپیاوی گوند قوریان بدایە لەهەردوو سەرشانیان ، پاشان بچونایە بۆ پرسەکە، لەکاتی بەڕێکردنی تەرمەکەیدا بەناو گونددا، تەرمەکەی دەگێڕراو ئەوانەی بەدوای تەرمەکەوە بوون ئاغا ڕۆیان دەکرد بەدوای تەرمەکەوە ،پاشان دەبرا بۆ گۆڕستان بۆ بەخاك سپاردن، بەهەمان شێوە سێ ڕۆژ پرسەی بۆ دادەنرا، لەهەمان گۆڕستانی خەڵکە گشتیەکە بەخاك دەسپێرران، تەواوی ئەندامانی گوند لەهەموو پرسەکاندا بەشدار دەبوون، هەروەها پۆشینی جل وبەرگی ڕەش لەدەوروبەری هەڵەبجەدا بەگشتی باو بووە، بۆیە لەم گوندەشدا ئەو نەریتە پەیڕەوکراوە، هەندێکجار دوو بۆ سێ ساڵ دوای مردنی مردووەکەش، ڕەش پۆشی کە نیشانەی بەردەوامیدانە بە پرسەکە بەردەوامی هەبووە، هەتا دەربڕینی خۆشی و لەبەرکردنی پۆشاکێك کەڕەنگی نەگونجاو بوبێت، بەپێی نەریتەکە بەلادان لەنەریت وبێڕێزی بەرامبەر کەس وکاری مردووەکە سەیردەکرا ،ئەنجامدەری بە چاوێکی نائاساییەوە سەیردەکرا وهەندێکجار ئاگاداریان دەکردەوە، هەروەها لێدان وداگیرساندنی ئامێرەکانی وەك ، قاوان، ڕادیۆ و تەلەفزیۆن داگیرساندنی جۆرێك لەبێڕێزیکردن بەرامبەر خاوەن پرسە سەیر دەکرا، چونکە لەگوندەکاندا پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکان زۆر بەهێزبووە، ئەو نەریتانە زۆر لەبەرچاو و دەگیراو وەك بەهایەکی کۆمەڵایەتی لەپەیوەندیەکاندا سەیرکراوە.

(وێنەی دیارترین گۆڕستانی گوندی عەبابەیلێ کەبە شەخصی ناسراوە)

٢- جەژنەکان:

لە بۆنەو جەژنەکاندا، خەڵاتکردن هەبووە ، گەزنەفۆن دەگێڕێتەوە چۆن لەسەرەتاکانی ئیمپراتۆریەتی فارسەکاندا، هەموو هەرێمەکان پێشبڕکێیان دەکرد بۆ پێشکەشکردنی خەڵات بە(پادشای پاشاکان) بکەن، لەکاڵای گرانبەها لەووڵاتەکەیاندا، لەسەر ئەم بنەمایە دەزگای سەرانە دانرا،...، بەدەستەواژەیەکی تر ئەم خەڵاتانە پێشکەش بەوانە دەکرا کەپێگەیەکی بەرزتریان هەبووە لەجیهانی دەرەبەگایەتی، هەروەك پێشتر بەپلەبەندی دەچێتە چوارچێوەی ئەوتۆڕە لەپەیوەندی.(الوکیلی ،٢٠١٦، ٣٥) بۆیە لە جەژنەکاندا ،بەرپرسی یەکەمی خێزانەکانی

گوند سەردانی کەسی یەکەمی گوندیان دەکرد کە شێخەکان بوون، پێویست بوو لەسەریان کە خەڵاتێك (هدية) لەگەڵ خۆیاندا ببەن،کە زیاتر (شەکر یان چا) بووە، تەنانەت ئەوانەی لەدەرەوەی گوندی عەبابەیلێش نیشتەجێ بوون لەهەڵەبجە یان گوندەکانی تر،پێویستبوو لەو بۆنانەدا بەبردنی هەدیەو خەڵاتەوە بگەڕانایەتەوە بۆ ناو گوندو سەردانی ماڵی کەسی یەکەمیان بکردایە، وخۆیان پیشان بدایە بە کەسی یەکەم ،ئەمە نەریتێك بوو کە جێبەجێنەکردنی لادان بوو لە نەریتی گوندو یاساکانی، بۆیە بەبێ ڕێزیکردن سەیر دەکرا وسزای هەبوو، هەرلادانێك لە یاساکانی گوندەکە کەسەکە ڕووبەڕووی سزا دەبویەوە، سزا یان بەئاشکرا لێدان وئیهانەکردن بوو،یان چەندجۆرێکی دیکەبوو وەك(سوتاندنی خەرمانی بەروبوم بوو، بڕینی کلکی ئاژەڵێکی ،یان بڕینەوەی هێرەقی جووت بوو) کە ئامرازێکبوو زەوی دەکێڵا، وەك گاسنی زەوی کێڵانی ئێستابوە، بەئاژەڵەوە دەبەسترا بۆ زەوی کێڵان ، رادکلف-براون لای وایە ئەم دەسەڵاتە درێژە پێدەری ئاسایشی ناوخۆو نەهێشتنی ناکۆکیەکانە، هەروەها بەرگریکردن لێیان لەبەرامبەر دوژمندا، هەرچۆن کاروبارە گشتیەکان ڕێکدەخات (میر، ١٩٨١، ١٤١)، سزاکان تەنها لەو کاتانەدا ڕوویان نەداوە لەعەبابەیلێدا ، بەڵکو ئەگەر هەرکەسێك زوڵمی لەکەسێکی تر بکردایە، ئەوا لەجیاتی سکاڵابردن بۆ دادگا زۆرکات ڕاستەوخۆ پەنایان بۆ ماڵی شێخ دەبرد،ئەویش بەبێ وەستان مافەکانی بۆ دەسەندنەوە، چەندین جار کێشەی زۆر گەورەی چارەسەر کردووە کە کەسی تیادا کوژراوە، بەڵام شێخان پەنایان داوەو کێشەکەیان بەئاشتیانە بۆ چارەسەر کردووە، هەندێکجار خاوەن کێشە لەعەبابەیلێدا نیشتەجێ بووە ، وهەموو ژیانی لەوێ بەسەر بردووە، ئەگەر کەسێکیش لەدەرەوەی گوند کێشەیەکی هەبوایە، زۆربەخێراپی هەوڵی چارەسەریان بۆ دەداو کێشەکەیان بۆ چارەسەر دەکرد، لەبەڕێوەبردندا دەتوانین بڵێین لەهەرێمێکی سەربەخۆو ئیدارەیەکی جیاواز لە هەڵەبجە کاروبارەکانی خۆیان بەڕێوەبردووە و کاریان کردووە.

بەشی سێیەم:

١- ژیانی ئابوری گوندەکە:

بابەتی گوزەران و ژیانی تاکەکانی هەرکۆمەڵگەیەك، بەستراوەبەکارو پیشەو هەوڵدانەکانیان بۆدابینکردنی بژێوی و بەدەستهێنانی خۆشگوزەرانی وپڕکردنەوەی پێداویستیەکان، هەمیشە بنەما ئابوریەکانی هەرکۆمەڵگەیەك نزیکە لە واقیعی کۆمەڵگەکە، کە تەعبیر لەبەها و شێوازەکانی بژێوی ژیانیان دەکات (النوری، ١٩٨١ ، ١٧٦). لەکۆمەڵگە بەراییەکاندا ئاسان نیە بتوانیت دابەشبوونە ئابوریەکان بە ووردی وتەواوی دیاری بکەیت، چونکە لەژێر کاریگەری چەندین هۆکاری نائابوریدایە، وەك خزمایەتی، بیروباوەڕە ئاینیەکان، پێگەسیاسیەکان وچەندین هۆکاری دیکەی پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکان (أبوزيد، ٢٠١١، ٢٢٢). هەرچەندە جۆرەها کار لەناو گوندەکاندا هەبێت،بەڵام کشتوکاڵکردن کەبەرهەمە ئاژەڵی و ڕوەکیەکان دەگرێتەوە، دیارترینی پیشەکانە(رشوان، ٢٠٠٥، ١٥٩)، لایەنی ئابوری وباسکردنی کورتەیەکی ،پەیوەستە بەو پەیوەندی وکارلێکەی لەنێوان نەسەقەکاندا هەیە،ئابوری سنوری توێژینەوەکە ، وەك گوندەکانی دیکەی کوردستان، لەسەر کشتوکاڵ وباخداری وئاژەڵ بەخێوکردن وەستاوە، لەوەرزی زستاندا زیاتر پشتیان بە ئاژەڵداری وبەرهەمە ئاژەڵیەکان بەستووە بەتایبەتی لەپڕکردنەوەی پێداویستیەکانی ژیانی ڕۆژانەیاندا،بەرهەمی ئاژەڵی لەعەبابەیلێدا نەبراوەتە بازاڕەکانی هەڵەبجەو دەوروبەری بۆ فرۆشتن،لەوانە (ماست ودۆو کەرەو ڕۆنی کوردی)، چونکە شێخانی گوند کەدەسەڵاتداربوون ،پێیان باش نەبوەو بەعەیبیان زانیوە ئەو بەرهەمانە ببرێنە بازاڕ بۆفرۆشتن، ئەتوانین بڵێین بەکارێکی بچوك وکەم بایەخیان زانیوە،لەڕووی کشتوکاڵکردنەوە،جۆرەها بەرهەم لەم گوندەدا چێنراوە،زەویەکانی گوندەکە بەزۆری موڵکی بنەماڵەی شێخەکانی ناو گوندەکەبوون، دانیشتوانەکەی بەبەشکاری لەگەڵیانداکاریان بۆکردون،زۆرێك لەبەرهەمەکان لەکاتی دروێنەدا براونەتە ماڵی شێخان، ئەمەش دەسەڵاتێکی زیاتری بەڕێوەبردنی دابویە چینی شێخەکان لەناو گوندەکەدا، ئەمەش بۆئەوە دەگەڕێتەوە کە لە سەرەتای ساڵی (١٩٤٠)داو لەسەردەمی دەسەڵاتی پاشایەتیدا (لجان التسوية) دەرچووە بۆ زەویە دورەکانی دەوروبەری شارە گەورەکان،بەتایبەتی زەویە کشتوکاڵیەکان لەوکاتانەدا ئەو زەویانە بەدەستی کێوە بوبێت وسەرپەرشتی کردبێت ودەسەڵاتی هەبووبێت، شایەتیان هێناوەو لێژنەکە کردویەتی بەناوی ئەوانەوە،لەهەندێك شوێندا بەگەکان دەسەڵاتداربوونو کراوە بەناوی بەگەکان،لەسنوری ڕانیە

ئاغاکان دەسەڵاتداربون وزەویەکان زۆربەی بەناوی ئەوانەوە تاپۆکراوە،لەهەورامان شێخان دەسەڵاتیان هەبووەو زەویەکان زۆربەی بەناوی شێخانەوەیە،لەشارەزووردا بەگەکان دەسەڵاتیان هەبووەو زۆربەی زەوی بەناوی ئەوانەوە تاپۆکراوە،بەڵام لەعەبابەیلێدا هەتا ساڵی (١٩٥٦) بەگەکان هەبوون لەدوای ئەو ساڵانەوە هەر (لجان التسوية) دەرچوبێت شێخان خاوەنی بوون ودەسەڵاتیان هەبووە، بەڵام شێخانی عەبابەیلێ هەرگیز بەزۆر زەوی کەسیان داگیر نەکردووە،هۆکاری ئەوەی زۆربەی زەویەکان بەناوی شێخانەوەبووە دووشت بووە بەگشتی ،یەکەم: نەزانی وبێ ئاگایی خەڵك لەیاسای خاوەنداریەتی،دووەم: بوونی دەسەڵاتی شێخەکان،چونکە دەوڵەت کە (لجان التسوية)ی دەنار بۆ هەرناوچەیەك مامەڵەی لەگەڵ دەسەڵاتی ناوچەکەدا دەکرد (عارف، بکرحەمەصدیق،چاوپێکەوتن،٣جون ،٢٠٢٢)،بەرهەمەکانی باخداری، پێکهاتبوون لە (هەنار، هەڵوژە ، قۆخ،قەیسی، هەنجیر،ترێ، هەرمێ) ،بەپێی زانیاریەکانی دانیشتوانی گوندەکە، کشتوکاڵکردنیان لە کۆندا زیاتر بریتی بووە لەچاندنی (گەنم، جۆ ، توتن) ،هەروەها ئەو بەرهەمانەی کە پێداویستی ژیانی ڕۆژانەیان بووە لە(تەماتە، کولەکە، بامێ باینجان خەیار، بیبەر، لۆبیا، پاقلە، ترۆزی وسەوزەکانی وەك شێلم وسڵق هتد..)،بەرهەمی زیادەی گوندەکە بەرەو بازاڕەکانی دەرەوە دەنێرران بۆ هەڵەبجە وهەورامان، هەندێك بەرهەمی دیکە هەبوون، وەك گەنم و جۆو جەوت و ترشەهەنار بەرەو ناوچەکانی کەلارو خانەقین دەبران ، لەوێ دەیانفرۆشتن یان دەیانگۆڕینەوە بە دووبەرهەمی دیکە، بریتی بوون لە (خوێ یان خورما) (جمال، سەید کامل، چاوپێکەوتن، ١١ دیسەمبەر،٢٠٢١)، دانیشتوانی گوندەکە دەگێڕنەوە کە بەچاوی خۆیان ووشتریان بینیوە هاتوەتە عەبابەیلێ ، خورماو خۆێیان هێناوە بۆ فرۆشتن وشمەکی تریان کڕیوەتەوە، لەئێستادا باخداری بەردەوامە و ئاژەڵداریش بەڕێژەیەکی زۆر کەمی کردووە، هەروەها کشتوکاڵکردن بەتەواوی نەماوە، چونکە زەویەکانیان بووەتە پرۆژەی ئاوەدانکردنەوە، لەوانە پرۆژەی کەمپی زانکۆی هەڵەبجە، پرۆژەکانی گۆران سیتی، چەندین دۆنم زەوییان بووەتە چەند گەڕەکێکی پارێزگای هەڵەبجە، دانیشتوانی ئەم گوندە ،توانیویانە سود لەبەرهەمە سروشتیەکان وەربگرن، بڕینی دار لەچیاکانداو بردنی بۆ شار بۆفرۆشتنی،هەروەها لەچیای شنروێدا چاڵەبەفریان دروستکردووە، بەفریان تیادا هەڵگرتووە بۆ وەرزی هاوین بردویانە بۆ ناوشارو فرۆشتویانە، بەپێی زانیاریەکان هەشت چاڵە بەفریان هەبووە، زستانان بەفریان تیادا هەڵگرتووە و هاوینان دەریانهێناوە وسودیان لێ بینیوە، بۆبەکارهێنان و بۆ فرۆشتن یان گۆڕینەوەی بەگەنم یان جۆ،وەك سەرچاوەیەکی دارایی بەشێکیان سودیان لێ بینیوە، بەڵام پارەی فرۆشتنی بەفر لەهەفتەکەدا ڕۆژێکی بۆ ماڵی شێخان بووە کە ڕۆژی هەینی بووە،واتە لەڕۆژی هەینیدا هەر بارە بەفرێك بفرۆشرایە دەبرایەوە بۆ ماڵی شێخ (هەواڵدەری، چاوپێکەوتن ،٥مارچ ،٢٠٢٢، هەڵەبجە) هەروەها سودیان لەبەرهەمە گژوگیاییەکانی وەك ،گنگر وتۆڵەکەو گۆزروانەو کوزەڵە وچەندین بەرهەمی دیکەی سروشتی بینیوە، لەلایەکی دیکەوە پیشەکانی، دوکانداری، بنێشت کردن، دارتاشی، کوتاڵفرۆشی، بەرگدروو لەناو گوندەکەدا هەبوون، بوونی کانی بەرد کەسودیان لێ بینیوە بۆ فرۆشتنی وەك کەرەستەیەکی بیناسازی ،بە دانیشتوانی دەوروبەرو ناوشار لەکاتی خانو دروستکردندا،پیشەکان بەگشتی کاریگەری بەهێزی هەبووە لەسەر لایەنی مادی وباری ئابوری گوندەکە،ئەمە ئەگەر چالاکیەکی ئابوری بوبێت ،هۆکارێکیش بووە بۆ زیاترگەشەپێکردنی پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکانی نێوان ئەم گەوندەو شاری هەڵەبجەوگوندەکانی دیکەی دەوروبەری.

بەتایبەتی لەنێوان هەردوو چینەپێکهێنەرەکەی گوندەکەدا، چونکە زۆربەی زەویەکانی موڵکی شێخانی گوندبووە، دانیشتوانە گشتیەکەی دیکە بۆ بەردەوامی دان بەژیانیان ،پێویستیان بەو زەویانە هەبووە بۆ چاندن بەبەرهەمە فرەجۆرەکان، بۆیە ئەمە وای لێکردبوون کە هەمیشە تەواوکەری یەکتربن و پێویستیان بەیەکتری هەبێت، چونکە شێخەکانی گوند کاری کشتوکاڵ وچاندنیان نەدەکرد، بەڵکو جڵەوی فەرمانڕەوایی گوندەکەیان بەدەستەوەبوو، هەروەها لە دەرەوەی گوندەکەش کەسێکی گوندەکە توشی کێشەیەك ببوایە، ڕاستەوخۆ شێخەکان وەك دەسەڵاتی گوند ،دەهاتنەدەنگ لەسەریان وبەرگرییان لێ دەکردن و مافەکەیان بۆ دەسەندنەوە بەبێ جیاوازی چینایەتی ناو گوندەکە،واتە دەسەڵات وهێزیان ،پەیوەندی تەواوی بەکاری بازرگانی وسیستەمەکانی دیکەی گوندەکە هەبووەو تەواوکەری یەکتربوون، کەسانی گوند دەگێڕنەوە کە قافڵەیەکی بازرگانیان بەرەو گەرمیان توشی چەند چەتەو ڕێگرێك دەبنەوەو بارێکیان دەبەن ، هەواڵ دەگاتە گوندەکە کە قافڵەکە توشی گرفت بوون، ڕاستەوخۆ شێخان خۆیان ئامادە دەکەن، هەواڵ دەنێرن بۆ دەسەڵاتدارانی ناوچەی گەرمیان،

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

کەئەگەر هەرقافڵەیەکی بازرگانی عەبابەیلێ توشی ڕێگری وتاڵانکاری ببێت، ئەوا دەدەین بەسەر ئەو ناوچەیەی تاڵانیەکەی تیاداکراوەو تۆڵەیان لێ دەکەینەوە، بۆیە لەو کاتە بەدواوە قافڵەکان کەتوشی ڕێگرەکانیش دەبوون، ڕێگریان لێ نەدەکرا وبگرە زۆربەڕێزەوە بەرێ دەکران(عارف،بکر حەمەصدیق، چاوپێکەوتن،١٤ جانوەری ،٢٠٢١)، ئەمەئەوەمان بۆ دەردەخات کە لەعەبابەیلێدا نەسەقەکان پێکەوە گرێدراو بوون، نەسەق کۆمەڵایەتی وپێگەی کۆمەڵایەتی کاریگەری هەبووە لەڕووی ئابوری وسیاسی ورێککاری کۆمەڵایەتیەوە.

٢- ئەنجامەکانی توێژینەوە:

١- درەختستی ئەوڕاستیەکە ژیانی گوندەکان، یاسایەکی ناوخۆیی نەریتی بەڕێوەی دەبات، کە تەواوی تاکەکان ملەچی یاساکانی بوون.

٢- ترسناکی پرۆژەکانی خزمەتگوزاری لەسەر حسابی ناوچە کلتوری ودێرینەکان وزەوی وزارەکانیان،ئەمە بێجگە لەزیانە ئابوریەکەی زیانی کۆمەڵایەتی وکلتوری ونەتەوەیی لێ دەکەوێتەوە.

٣-پاراستنی پەیوەندی خزمایەتی، ویەکڕیزی لەگوندەکەدا وبەهێزی هەستی نەتەوەیی وشۆڕشگێری.

٤- بەهێزی پەیوەندی ئەم گوندە بە گوندەکانی ناوچەکانی دیکەوە، بوونی خزمایەتی ئاینی وپەیوەندیان بە شێخەکانی سنوری پارێزگای سلێمانی بەگشتی.

٥- کاڵ بوونەوەی جیاوازی چینایەتی ونەمانی نەریتە باوەکان لەناوگوندەکەدا،بەهۆی ئەوگۆڕانکاریانەی لە ژیانی کۆمەڵگەکاندا ڕووی داوە.

٦- بەهێزی پەیوەندی نێوان نەسەقە جیاوازەکان لەژیانی گوندەکەدا، وکاریگەریان لەسەریەکتری.

سەرچاوەکان:

١- سەرچاوە کوردیەکان:

١- غەفور،عەبدوڵلا.(٢٠٠٣). کوردستان دابەشی کارگێڕی تریتۆری(١٩٢٧-١٩٩٧). سلێمانی ،هەرێمی کوردستان،عێراق: بەڕێوەبەرایەتی چاپ و بڵاوکردنەوە .

٢- کوردستانی، محەمەد مەردۆخی. (٢٠٠٧).(مێژوی کوردوستان . م. سەعید). سلێمانی ،هەرێمی کوردستان، عێراق: خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی چوارچرا.

٣- لییز،د.جی.ئیم. (٢٠١٩). (دوساڵ لەباشوریکوردستان.ف .حەسەن عەزیز).بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانەکان .

٢- سەرچاوە عەرەبیەکان:

١- أبوزيد، أحمد. (٢٠١١). البناء الاجتماعى (المفهومات). الاسكندرية ،مصر: دار المعرفة الجامعية طبع ونشر وتوزيع .

٢- أبوزيد، أحمد . (٢٠١١). البناء الاجتماعى (الانساق) . الاسكندرية ،مصر: دار المعرفة الجامعية طبع ونشرو توزيع، ج الثانى.

٣- إسماعيل، قبارى محمد.(١٩٧٧). رادكلف- براون. الاسكندرية ،مصر: منشأة المعارف، .

٤- أبوسعد، الدكتور أحمد عبداللطيف و الختاتنة، والدكتور سامى محسن .(٢٠١٤). سيكولوجية المشكلات الاسرية. عمان. الاردن : دار المسيرة للنشر والتوزيع الطباعة .

٥- تيلوين ، د.مصطفى .(١٩٨١). مدخل عام فى الانثروبولوجيا .بيروت، لبنان :دار الفارابى منشورات الاختلاف.

٦- الجوهرى ، الدكتور محمد .(د.س). الانثروبولوجيا أسس نظرية وتطبيقات عملية . جمهورية مصر العربية، الاسكندرية :دار المعرفة الجامعية طبع- نشر-توزيع .

٧- الجوهرى، محمد .(٢٠٠٧). المدخل الى علم الاجتماع. (د.م).(د.ن) .

٨- الحسن، د.إحسان محمد (٢٠٠١). موسوعة علم الاجتماع. بيروت، لبنان :دار العربية للموسوعات .

٩- حسنين، سامية على. (٢٠٠٩). مدخل الى الانثروبولوجيا . (د.م) :مطبعة برلين.

١٠- حمادة، مصطفى عمر. (٢٠١٠). علم الانسان مدخل لدراسة المجتمع والثقافة. (د.م):دار المعرفة الجامعية .

١١- رشوان، د.حسين عبدالحميد أحمد. (٢٠٠٤). علم إجتماع التنظيم . الاسكندرية، مصر :مؤسسة شباب الجامعة .

١٢- رشوان، د.حسين عبدالحميد أحمد. (٢٠٠٥).علم الاجتماع الريفى . الاسكندرية، مصر :مؤسسة شباب الجامعة .

١٣- سليم ، د.شاكر مصطفى .(١٩٨١). قاموس الانثروبولوجيا .(د.م) .(د.ن).طبعة الاولى.

١٤- فرانكفورت ، شافا و داڤيد. ناشمياز .(٢٠٠٤). (طرائق البحث فى العلوم الاجتماعية. ل. الطويل) . سوريا،دمشق : بترا للنشر والتوزيع .

١٥- مرسى ، د.محمد عبدالمعبود .(٢٠٠١).علم الاجتماع عند تالكوت بارسونز بين نطريتى الفعل والنسق الاجتماعى.(د.م):مكتبة العليقى الحديثة .

١٦- ماتيوز ،بوب و روس، ليز.(٢٠١٦). (الدليل العملى لمناهج البحث فى العلوم الاجتماعية.م. الجوهرى) ،(د.م): المركز القومى للترجمة .

١٧- ميلز، سى رايت. (١٩٨٧). (الخيال السوسيولوجى. ص. جواد الكاضم). بغداد :دار الشؤن الثقافية العامة .

١٨- النقشبندى، سلام احمد عبدالله العبابيلى البرزنجى النقشبندى.(٢٠١٦) . المواقع الاثرية فى سهل شهرزور، بغداد ،العراق:مطبعة الكتاب .

١٩- النورى ، د.قيس . (١٩٨٣). المدخل إلى علم الانسان. الموصل،عراق : مطبعة دار الكتب للطباعة والنشر جامعة الموصل .

٢٠- ناصر ، الدكتور إبراهيم .(١٩٨٥) .الانثروبولوجيا الثقافية. عمان، الاردن :جمعية عمال المطابع التعاونية .

٢١- الوكيلى، يونس.(٢٠١٦). تراث الانثروبولوجيا الفرنسية، مؤمنون بلاحدود مؤسسة دراسات وأبحاث .

٢٢- يتيم، عبدالله.(١٩٨١). كلود ليفى ستراوس قرأءة فى الفكرالانثروبولوجى المعاصرة . ديمشق،سوريا: دار النينوى للدراسات والنشر والتوزيع.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

بەهای جوانیناسی نەخش ونیگارو تێکست
لە سیرامیکی هاوچەرخی هەرێمی کوردستان

شوان بهرام صابر[١]، نعيمة محمد عبدالله[٢]

[١] بەشی شێوەکاری، کۆلێژی هونەرە جوانەکان، زانکۆی صلاح الدين، شاری هەولێر، هەرێمی کوردستان، عێراق

[٢] بەشی شێوەکاری، کۆلێژی هونەرە جوانەکان، زانکۆی سلێمانی، شاری سلێمانی، هەرێمی کوردستان، عێراق

Corresponding author's e-mail: naeema.abdula@univsul.edu.iq

پوختەی توێژینەوەکە:

لە رووی مێژووییەوە هونەری گڵجۆشی بە یەکێك لە گرنگترین هونەرەکان کە لە سەرجەم شارستانیەتەکاندا وەک بەهایەکی هونەری و چەمکێکی فەلسەفی جولاو لە نێوان شتە مادی و هەستپیکراوەکان یان ناڕوونی و روونیدا دەرکەوتن لەرێگایی پێکهاتەو رەگەزەکانی کارە هونەرییەکان، کە سەردەمانێکە مرۆڤ وەک کارو چالاکی لە رێگایی بەرهەمە هونەریەکانەوە ئەنجام دراوە، لە خستنەڕووی بەهاو جوانیناسی بەرهەمە هونەری سیرامیکییەکان لە ڕووی شێوە و ڕازاندنەوەی سەر جەستەی شێوەکان، هونەرمەندانی کوردستان توانیویانە سوود لەو کاریگەریانەی دەورووبەر لە ڕووی مێژوویی و فەلسەفی و هونەریەوە وەربگرێت بیانخاتە ڕوو ، بۆیە کەلتوورو مێژووی هونەری کوردی بەهایەکی گرنگی هەیە لە دیاریکردنی ئەو ڕازاندنەوانەی کە هونەرمەند وەك جوانکاریەك دەیبەستێتەوە بە کارەکانیەوە، هەم لە ڕووی زیندوکردنەوەی کەلتووری کوردی و بەرەوپێش چوونی بەها کەلتووریەکان لەڕووی فکری و جوانیناسیەوە، بۆگەیشتن بە هونەرێکی مۆدێرن و هاوچەرخ لە ڕووی پێکهاتەیی شێوەی کارکردن، بۆیە توێژەر لەم بوارەوە هەڵدەستێت بە توێژینەوە لە (بەهای جوانیناسی نەخش ونیگارو تیکست لە سیرامیکی هاوچەرخی هەرێمی کوردستان)، لێرەدا توێژەر باس لە لێکۆڵینەوەی کێشە دەکات: ئایا بەهای جوانیناسی لای هونەرمەندانی کوردستان بۆتە هۆکاری گەیاندنی بیرۆکەو ئایدیای هونەری لە خستنەڕووی کارێکی هونەری سیرامیکی یان تەنها ڕازاندنەوەو پڕکردنەوەی پانتاییەکان بە نەخش و نیگارو تێکست بێ بەهای جوانی؟ کە توێژینەوەیەکی وەسفی و شیکاریە تایبەت بە کارە بەدیهاتووەکانی هونەرمەندانی کوردستان. بەشی یەکەم چوارچێوەی گشتی توێژینەوەکە لەخۆ گرتووە (کێشە، گرنگی، ئامانج، سنوور) دیاریکردنی زاراوەکان، توێژینەوەکە لە بەشی دووەم لە سێ تەوەر پێك دێت: تەوەری یەکەم: پێناسەی فەلسەفەی بەهای جوانیناسی لە هونەردا، تەوەری دووەم: درك کردنی بەها جوانیناسیەکان لە کاری هونەریدا، تەوەری سێیەم: خستنەڕووی نەخش ونیگارو تیکست لە هونەری شێوەکاری کوردستاندا، بەشی سێیەم لە کۆمەڵگای توێژینەوە پێك دێت، بەشی چوارەم لە ئەنجامی توێژینەوە پێك دێت.

کلیلە ووشە: بەهای جوانی، نەخش ونیگار، تێکست، سیرامیك

گۆڤاری زانکۆی هەڵەبجە:گۆڤارێکی زانستی ئەکادیمیە زانکۆی هەڵەبجە دەری دەکات	
بەرگ	٧ ژمارە ٢ ساڵی(٢٠٢٢)
رێککەوتەکان	رێکەوتی وەرگرتن: ٢٠٢٢/٢/٢٧ | رێککەوتی پەسەندکردن: ٢٠٢٢/٤/١٤ | رێککەوتی بلاوکردنەوە: ٢٠٢٢/٦/٣٠
ئیمەیلی توێژەر	naeema.abdula@univsul.edu.iq
مافی چاپ و بلاو کردنەوە	©٢٠٢٢ شوان بهرام صابر، م.د.نەعیمە موحەممەد عبدالله، گەیشتن بەم توێژینەوەیە کراوەیە لەژێر ڕەزامەندی CCBY-NC_ND 4.0

مخلص البحث

يعد فن الخزف من الناحية التاريخية من أهم الفنون التي ظهرت في جميع الحضارات كقيمة فنية ومفهوم فلسفي للحركة بين الأشياء المادية والمحسوسة أو بين غموض ووضوح بنية عناصر الأعمال الفنية التي تمت كنشاط إنساني من خلال نتاجه الفني، في إظهار نفس جماليات الأعمال الفنية الخزفية من حيث الشكل والتزيين. كما استفاد الفنان الكردي من الأعمال المحيطه به تاريخياً وفلسفياً وفنياً، لذلك فإن لثقافة وتاريخ الفن الكردي قيمة مهمة في تحديد المفاهيم الضمنية التي يغنيها الفنان جمالياً في أعماله، و ذلك يساهم في أحياء الثقافة الكردية وتنمية القيم الثقافية فكرياً وجمالياً، لتحقيق فن حديث ومعاصر، لذلك سيقوم الطالب بالبحث حول "القيم الجمالية للنقوش الزخرفية والنصوص الكتابية في السيراميك المعاصر إقليم كردستان"، وهنا تبرز للباحث مشكلة البحث متجسدة بالتساؤل التالي: هل أصبحت قيمة الجماليات عند فناني كردستان سبباً في نقل الأفكار الفنية في عرض عمل فني خزفي أو مجرد تزيين وملء للفراغات مع نقوش زخرفية ورسومات دون قيمة الجمالية؟ هذا البحث هو وصف وتحليل لأعمال الفنانين الكردستانيين. يتكون الفصل الأول من الإطار العام للبحث الذي يتضمن (المشكلة، الأهمية، الأهداف، الحدود) ثم تحديد المصطلحات، اما الفصل الثاني فيتكون من ثلاث مباحث. يتناول المبحث الأول: تعريف فلسفة قيم الجمال في الفن، وتناول المبحث الثاني ادراك القيم الجماليات في العمل الفني، اما المبحث الثالث فهو عن اظهار النقوش الزخرفية والنصوص الكتابية في الفن التشكيلي الكوردستاني، و تناول الفصل الثالث مجتمع بحث، اما الفصل الرابع فيتكون من نتائج البحث.

الكلمات المفتاحية: القيم الجمالية، النقوش الزخرفية، النصوص الكتابية، سيراميك

Summary

Historically, ceramic art is one of the most important arts that has emerged in all civilizations as an artistic value and a philosophical concept of the movement between material and tangible objects or between the ambiguity and clarity of the structure of the elements of works of art that were carried out as a human activity through its artistic output, in showing the same aesthetics of ceramic works of art in terms of form and decoration The Kurdish artist also benefited from the works surrounding him historically, philosophically and artistically, so the culture and history of Kurdish art has an important value in identifying the implicit concepts that the artist enriches aesthetically in his works, and this contributes to the neighborhoods of Kurdish culture and the development of cultural values intellectually and aesthetically, to achieve modern and contemporary art, so the student will research on "the aesthetic values of decorative inscriptions and texts in contemporary ceramic Kurdistan region", Here, the researcher highlights the problem of research embodied in the following question: Has the value of aesthetics become a cause for the transfer of artistic ideas in the presentation of ceramic artwork or just decorating and filling spaces with decorative inscriptions and drawings without aesthetic value? This research is a description and analysis of the works of Kurdish artists. The first chapter consists of the general framework of research that includes (problem, importance, objectives, boundaries) and then the definition of terminology, while the second chapter consists of three investigations. The first topic deals with: the definition of the philosophy of the values of beauty in art, and the second topic dealt with the realization of aesthetic values in the work of art, but the third research is about showing decorative inscriptions and biblical texts in Kurdish fine art, and the third chapter dealt with a research society, while the fourth chapter consists of the results of the research.

Keyword: Aesthetic values, decorative inscriptions, text, ceramic,

کێشەی توێژینەوە:

هونەری گڵجۆشی بەمانایەکی تر هونەری سیرامیك لەمێژووی شارستانیدا بە داهێنانێکی گەورە دادەنرێت و دەخرێتە قالبی یاخود چوارچێوەی پیشەسازیەکان، کە سودێکی گرنگی بەخشیە مرۆڤایەتی، لەگەڵ هەموو ئەو گۆڕانکاری و پێشکەوتنانەی لەڕووی خۆشگوزەرانی و زانست وپیشەسازی لە دونیادا ڕویان دا، هونەری سیرامیك وەك یەکێك لە کایە هونەریەکان لە پێشکەوتن و گۆڕانکاریدا پێشەنگ بووە، هەر لە سەردەمی شارستانیە کۆنەکانی وڵاتی میزۆپۆتامیا و دۆڵی نیل و شارستانیەتەکانی گریگ و سەردەمی خەلافەتی ئیسلامیدا، لەڕووی جۆرایەتی و بەرهەمهێنانی شێوازو کارکردن و ڕازاندنەوەی بەرهەمە گڵجۆشیەکان، بەسوود وەرگرتن لەو مەتریال و خامە سادە و ساکارانەی دەستەبەر دەبێت لەکاتی بەرهەم هێنانی جۆرایەتی لە کەلوپەل و بەرهەمە لەسەردەمی مێژوویەکاندا، وەك پێداویستیەکی ژیانی ڕۆژانە مرۆڤ لە بەکارهێنانی باشن لەگەڵ دروست بوونی شۆڕشی بازرگانی و گۆڕانکاریەکانی لە بوارەکانی ژیان ئەو کایە جیاوازانەی ڕەوتی ژیانی ڕۆژانەی مرۆڤایەتی لە داهێنانی هونەری سیرامیك لە ڕووی جۆرایەتی و گۆڕانکاریەکەی لەکاری پیشەگەری وەك تەکنیکی مێژوویی بۆ هونەری ڕەسەن کە بەهای جوانیناسی لەلای هونەرمەندان بۆتە ئامانجی سەرەکی هونەرەکەیان، لە ڕووی بنیاتی شێوەو ناوەڕۆکی فکری بەرهەمەکان بە دەرخستنی ئەو بەها جوانیناسیەی کە هونەرمەندانی کوردستانی کاری پێدەکات.

بۆ بەدواداچونمان لەم بوارەوە خستنەڕووی کێشەی توێژینەوەکە لەسەر ئەم گریمانانە دادەڕێژین:

١. ئایا بەهای جوانیناسی نەخش ونیگار و تێکست لە سیرامیکی هاوچەرخی هەرێمی کوردستان ڕەنگدانەوەی دەبێت لەڕووی شێوازو تەکنیکە جیهانیەکان؟

٢. ئایا پەیوەندی فکری و مەعریفی هەیە لە نێوان ڕازاندنەوەی بەرهەمە گڵجۆشی و سیرامیکیەکان بە نەخش و نیگار و تێکست لەسەر پانتاییەکانی بەرهەمەکان وەك بەهای جوانیناسی لە هەرێمی کوردستان؟

٣. ئایا هونەرمەندانی سیرامیکی هاوچەرخ لە کوردستان توانیویانە لەڕێگای ڕازاندنەوەی شێوە سیرامیکیەکان بە نەخش و نیگار و تێکست لەسەر پانتاییەکانی بەرهەمە هونەریەکان بەهای جوانیناسی وەك ئامانجێکی هونەری خۆی بەدی بهێنێت؟

٤. ئایا بەهای جوانیناسی لای هونەرمەندانی کوردستان بۆتە هۆکاری گەیاندنی بیرۆکەو ئایدیای هونەری لە خستنەڕووی کارێکی هونەری سیرامیکی یان تەنها ڕازاندنەوەو پڕکردنەوەی پانتاییەکان بە نەخش و نیگارو تێکست بێ بەهای جوانی؟

٢- ئامانجی توێژینەوە:

أ-ناساندنی بەهای جوانیناسی نەخش و نیگارو تێکست لە سیرامیکی هاوچەرخی هەرێمی کوردستاندا.

ب- دۆزینەوەی ڕەوشی(ئایدیای) پێکهاتەیی لەخستنەڕووی نەخش و نیگارو تێکست لە هونەری سیرامیکی هاوچەرخ لە کوردستان.

ت-دەرخستنی ئەو تەکنیکە جیهانیانەی کە ڕەنگیداوەتەوە سەر بەهای جوانیناسی نەخش ونیگار و تێکست لە سیرامیکی هاوچەرخ، لەهەرێمی کوردستان دا.

٣-گرینگی توێژینەوە:

أ- گرنگی ئەم توێژینەوەیەی ئێستا لە خستنەڕووی دیاردەی بەکارهێنانی نەخش ونیگار و تێکست لە بەها جوانییەکان لە دروستکردنی کارەکان لای هونەرمەندانی هاوچەرخ ڕەنگی داوەتەوە، توێژەران و خوێنەران و دیزاینەر و هونەرمەندان لەبواری هونەرەجوانەکاندا سوودی لێوەردەگرن.

ب- کەمی توێژینەوە بەزمانی کوردی وادەکات پێویست وگرنگ بێت لەبواری هونەری بۆ دەوڵەمەند کردنی لەڕووی سەرچاوە و زانستی نێو پەرتوکخانەکان.

٤- سنووری توێژینەوە:

دەستنیشانکردنی سنووری توێژینەوەکە بەم شێوەی خوارەوە دەبێت:

بابەتی توێژینەوەکە: بەهای جوانیناسیەکانی نەخش و نیگارو تێکست لە سیرامیکی هاوچەرخی هەرێمی کوردستان دا.

شوێن: هەرێمی کوردستان (هەولێر، سلێمانی، دهۆك) وەك نموونە.

کات: (١٩٩٠-٢٠٢٠).

٥- چەمك و زاراوەکان:

پێناسەی زاراوەی بەها:

أبن منظور پێناسەی کردوە "نرخی شتەکە بە ڕاستکردنەوە"، (ابن منظور، لا٢٨٤).

کۆی بەهاکان، کە جۆری بەهای ئادەمیزادی بەرزکردۆتەوە، بەرزی، کە بەها، هەڵسەنگێنەر، وە دەوترێت ئەم ئاینە بەبەهایە واتا بەهای ئاینی میلەت. (شموط، ٢٠٠٣، لا٢٢٦).

هەروەها بەها بریتیە: لە خەسڵەت و دادوەری جوانی و ئێمە شتەکانی وەک ڕەنگ و شتی دڵخواز و پەسەندکراو بەتەنیا ناودەبەین لە کاری هونەریدا. (شموط، ٢٠٠٣، لا٢٢٦).

ئەو ووشە بەهایەی کە لە سەردەمی ئێمەدا بەربڵاو بۆتەوە بە مانای وشەی فەرەنسی (valeurs)، کە ئاماژەیە لە بنەڕەتەوە لەسەر ناوی جۆری کردارەکە "هەڵسان" بە مانای وەستان و ڕێکخستن و ڕاست بوونەوەو هەڵسانەوەو گەیشتن وپێگەیشتن . (میمون، ٢٠٠١، لا٢٧)

پێناسەی زاراوەی جوانی:

جوانی "سەرچاوەی جوان" هەروەها کردەوەش(جمل)، وە أبن اثیر دەبینێت، جوانی دەکەوێتە سەر وێنە و ماناکان، (وقد جمل الرجل بەدابەشکردنی جوانی کە جوانە. (ابن منظور، ١٩٥٥، لا٢٣٨_٢٤١).

جوانی: خەسڵەتێک کە لە شتەکاندا بەدیدەکرێت و چێژ و هەستی ئاسای و هاوئاهەنگی بە ڕۆح دەبەخشێت، یەکێکە لەو سێ چەمکەی کە حوکمی بەهاکان بۆی دراون، (جوانی و ڕاستی و چاکە). (جماعة من كبار اللغويين، ١٩٨٩، لا٢٦٤).

جوانیش بە ئامادەبوونی خۆی لە بابەتەکەدا دیاری دەکرێت، لە خودی هەستپێکراودا، هەروەها ئەو پێوەرانەی کە کۆمەڵگا بەسەر مرۆڤدا دەیسەپێنێت. بۆ ڕاستکردنەوەی حوکمە جوانییەکانی. (مطر، ١٩٧٩، لا٨٣).

پێناسەی زاراوەی نەخش و نیگار:

"نەخش ونیگار واتە: هونەری ڕازاندنەوەی شێوەکان بە نەخشاندن(التطعيم)، یان بە پێچەوانەوە"، (أنيس، ١٩٩٢).

"نەخش و نیگارەکان لە نەخش وەرگیراون، وە گەڕانەوە بۆ سەرچاوەکان، بۆی دەرکەوێ کە: لە ڕازاندنەوە، هەموو شتێکی باشە. وە دەڵێ: ڕازاندنەوەی پیاوەکە، بەمانای ڕازاندنەوە"، (ابن منظور، ١٩٨٢).

پێناسەی زاراوەی هاوچەرخ:

هاوچەرخ، هاوچەرخ لە کات و زەمانی خۆیدا. (البستاني، ١٩٨٥، لا٤٧٩).

وشەی هاوچەرخ وەک خەسڵەتێکی مرۆڤ یان ڕووداو دێت کە بوونەکەی لە هەمان کاتدا لەگەڵ ئەوانی تردا بگونجێت. (البهنسي، ١٩٨٠، لا٢٤).

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

بەشی دووەم:

تەوەری یەکەم: پێناسەی فەلسەفەی بەهای جوانیناسی لە هونەردا.

ڕەخنەگران و فەیلەسوفەکان جیاوازیان هەبوو لە پێناسەی خۆیان بۆ سروشت و ستانداردی بەها جوانکارییەکان و هەروەها لە لێکدانەوەی بەها ئەخلاقی و پێوەرەکانیان، ڕەنگە ئەو بەهایانە بگەڕێننەوە بۆ جیهانێکی نموونەیی کە لە واقیعدا تێپەڕ دەبێت یان ئەوە دەبینن کە ئاماژەیان هەستی مرۆڤە، ئەوەی پێمان خۆشە یان پێمانباشە جوانە بەڵام، دەکرێت خەڵک وەک کارێکی هونەریی تایبەت ڕوو بدات و کارێکی تر پشتگوێ بخەن و دواتر ڕۆژەکان ئەوە بسەلمێنن کە ئەوەی حەزی لێیەتی هیچ بەهایەکی نییە،" ئەوەی پشتگوێیان دەخەن بەنرختر و سەلمێنراوە"، (مطر، ٢٠١٣، لا١٥).

وەک پێناسەیەک بۆ چەمکی بەها جوانیەکان لە هونەردا، پێویستە سەرەتا بەهاکان و پەیوەندی فکریان لەگەڵ فەلسەفە و فەیلەسوفە کۆنەکان و هاوچەرخەکان وەک تێزی فکری خۆیان لە بوارەکانی هونەردا بزانین.

چەمکی بەهای جوانی:

بەها جوانییەکانیش یەکێکە لە گرنگترین لێکۆڵەرە فکری و فەلسەفییەکان کە بەدرێژایی سەردەمەکان بووەتە جێگەی سەرنجی زۆرێک لە فەیلەسوفان و توێژەران، لە کوێ پێناسەی (بەهاکان) کە نوێنەرایەتی دەکات، جگە لە زانین و بوون، سەرچاوەیەکی سەرەکی لە شێوەدانی قوڵایی و گشتگیری بیری فەلسەفیدا.

بەها جوانکارییەکان تێڕوانین و چەمکێکی دینامیکن کە ئاشکران و تێدەپەڕن، جیای دەکاتەوە کە کاریگەری لەسەر هەڵبژاردنی ئامانج و شێوە و شێوازەکان هەیە و مانای ئەوەیە کە پێشتر تایبەتن، دەرکەوتەکانیان لە هەڵوێستەکان، باوەڕەکان، پێوەرەکان، هێما کۆمەڵایەتیەکان یان شێوازی هەڵسوکەوتی تاک و گروپەکاندا ڕەنگیداوەتەوە،"سەرباری پەیوەستبوونی لەگەڵ پێکهاتەکانی تری بنیاتنانی کۆمەڵایەتیدا کاریگەری لەسەر دروست دەکات و کاریگەری لەسەر دەکات"، (حسین، ١٩٨١، لا٣٠).

وە بەها، "تایبەتە بە مرۆڤی هەستکراو و پشت بە ئەزموونی خۆی دەبەستێت، کە کاریگەری لەسەر دیدی مەعریفی خۆی هەیە"، (نظمی، ١٩٨٤، لا٢٨٢).

"ئەو بەهایانە کە دەتوانرێت لە کارەکانی هونەریدا بدۆزرێنەوە، جا ئەگەر (هەست) بن، هێمایی بن، کرداری بن یان دەربڕین،"لەنزیکەوە پەیوەندی بە توخمە هونەریەکانەوە هەیە وەک: دیزاین، شێوەپێدان، تەکنیکەکان، کەرەستەکان، هێڵەکان، ڕەنگەکان، ڕووناکیەکان و سێبەرەکان"، (عطية، ٢٠٠٣، لا٧٠٦).

لەکاتێکدا سوقرات(Socrat): هونەری بە ڕەوشتی (ڕاستی - چاکە - جوانی) بەستەوە جوانی جگە لە چاکە هیچی تر نییە،هەروەها بەستنەوەی (بەهای جوانناسیی، بەهای ئەخلاقی، بۆیە گوێچکەیەک دەدۆزینەوە کە ئامۆژگاری جوانیی ئەم پارێزە بکات و دیالۆگێک لە ڕووناکی عەقڵدا بۆ پێویستی تاک بە زانین دامەزرێنێت)، مەعریفە تەنیا بە گەشەی دەروونی و هەست و هێز گەشە دەکات،زانینی بەها عەقڵییەکان (پارێزە، چاکە، جوانی) بۆ ئەوکەسانە نییە کە چاکە دەکەن،بەڵام بۆ ئەوکەسانەی خاوەنداری دەکەن، مرۆڤ ناتوانێت کار بکات مەگەر ئەوەی باشە بزانێت." هونەرێکی جوانە کە بەدوای پەروەردەی جوانیدا دەگەڕێت بەرەو کۆمەڵگایەکی پاک و بێگەرد"، (سلوم، ٢٠٢٠، لا٢٨).

ئەفلاتون(Aflatun): لەلایەن فەیلەسوفی گەورەی سوکراتەوە پەروەردەکرا،کاریگەری تیۆرەکانی (فیثاگۆرس)، خولەکانی فراوان بوون و ئەو بلیمەت بوو،پاشان دەستی کرد بە بەخشینی وانەکانی فەلسەفەکەی لە نزیک باخچەیەک بەناوی (ئاکادمۆس) کە ناوی ئەو قوتابخانەیەی لێ وەرگیراوە کە تێیدا وانەکانی (ئەکادیما) دەبەخشی، فەلسەفەی ئەفلاتون لەسەر ئەو باوەڕەیە کە دوو دنیا هەیە، کە یەکێکیان ماددییە، ئەو جیهانە زیندووەی کە تێیدا دەژین، پێی دەوترێت دنیای هەستپێکراوەکان،ئەمە دنیایەکی خراپە کەم، پێویستی بە چاکسازی و هەڵسەنگاندن هەیە، جیهانێکی ڕۆشنبیری لەسەر بنەمای عەقڵ و ئایدیال و ڕەهەندی ئەندازەیی و ماتماتیکی پێی دەوترێت جیهانی ئایدیالەکان کە دەبێت

پرۆسەی چاکسازی بگرێتە دەست."ئەفلاتون" دەبینیت جوانی لە ڕێژەیی و یەکبووندایە وەک بەهایەک کە فەرمان بەدەست بهێنێت ئةوة ئةوةية" یەکبوون و هاورەگەزبوون لە هەموو شوێنێک دەجولێتەوە بۆ جوانی و پاکی"، (کوبلسون، ٢٠٠٢، لا٣٥١).

وە کاتێک ئەفلاتون چێژی جوانیی تامکردنی جوانی بەرهەم دەهێنێت کە گوزارشت لە دنیای ئەو نموونەیە دەکات کە کاریگەری لەسەر کەم و کوڕی و گۆڕان نییە کە دەڵێت،"مەبەستم لە جوانی شێوەکان ئەوە ناگەیەنێت کە خەڵک لە جوانی لە وێنەگرتنی شتە زیندووەکاندا تێدەگات، مەبەستم هێڵی ڕاست و بازنە و تەختەکان و ئەو بەردانەی کە لە لایەن حاکمان و گۆشەکانەوە دروستیان دەکەن، وە دووپاتی دەکەمەوە کە ئەم شێوەانە وەک باقی شێوەکان جوان و تا ڕادەیەک جوان نین بەڵکو بە تەواوی جوانن". (مطر، ١٩٧٤، لا٥٦).

ئەرستۆ(Arstu): لەدایکبوونی ژینگەی یۆنانیە، بۆیە جوانی ئەرستۆ ئەو جوانییە بابەتیانەیە کە ژینگەی هەست و کێشەکانی هاوئاهنگی دەکات، هەوڵدەدات بە خراپی کۆگا شاراوەکانی پێکهاتەکانی ژینگەیی خۆیان بۆ خەڵک ئاشکرا بکات چ فۆرم و بابەتی و ئەو جوانیەیە کە لە ماتریالیزمەوە بەرز دەبێتەوە بۆ مەهیاتی (جەوهەر) و هەستی بۆ مەعقولەکان، جوان و سەرسوڕهێنەر بۆ ئەو ئامانج و ڕەهایە. ئەرستو جوانی پێناسەدەکات بە "یەکبوونێکی فۆرماتی و ئەوەی کە جیهان لە شیرینترین دەرکەوتەکانیدا بەرجەستە دەبێت ئەوە نییەئەوە دەربارەی بینینی خەڵکە کە لە ڕاستیدا ئەوان چۆنن". (الرافعي، ٢٠١٥-٢٠١٦، لا١٦).

تەوەری دووەم: درك كردنی بەها جوانیناسیەکان لە کاری هونەریدا:

أ_پێکهێنانی کاری هونەری: "ئەوە ووشەزاری زمانی فۆرمە و کاتێک لەگەڵ هەندێک جەستە یان پێکهاتەی کاری هونەریدا یەک دەگرێت. توخمەکانی پێکهاتەی هونەریی بەسەر دوو بەشدا دابەشکراون و بەشی یەکەم بەها جوانکاری و هونەرییەکانن کە لەژێر سایەیدا هەردوو یەکێتی و هاوسەنگی و ڕیتم دەکەوێتە ژێرەوەی، بەشی دووەم پەیوەندیە پێکهاتەییەکان لە پێکهاتەدا، کە سەروەری و خاک و فۆرم و ڕێژەی و گونجان و کۆنتراست دەکەوێتە ژێرەوەی"، (Micheal, 2014).

"پێکهاتە و توخمە جوانکارییەکان ڕێگاکانی دروستکردنی فۆرم بۆ هونەرمەند دابین دەکەن بە دڵنیاییەوە ئەوە گونجاوە، یەکگرتن، هەمەجۆری و هاوسەنگی، هەر توخمێک تایبەتمەندی خۆی هەیە، هونەرمەندیش ئەو شتەی کە دەیهەوێت هەڵیدەبژێرێت بە پشتبەستن بە سروشتی بابەتەکەی کە دەیهەوێت گوزارشتی لێ بکات"، (الالفي، لا٢٢).

١_بناغەی بنیادنانی کارە هونەرییەکان: ئەمە ئەو بناغە جوانکاریانەیە کە هونەرمەند دەیهەوێت لە ڕێگەی کۆمەڵێک بەها فۆرماتیەکانەوە بەدەست بهێنێت. "پێکهاتن مانای ئەوەیە کە زۆر شت پێکەوە دابنێین کە لە کۆتایی یەک شتن"، (محمد جزائری، ١٩٧٩)، پێویستە ئاماژە بەگرنگترین قۆناغەکانی بیناسازی یان بنچینەکانی دروستکردنی کارە هونەرییەکان بکەین(یەکڕیزی، ڕیتم، جوڵە، هاوسەنگی، ڕێژەیی، سەروەری، هاوئاهەنگی).

یەکەم: یەکە:(unit)

پرەنسیپی یەکڕیزی لە کاری هونەریدا ئەوەیە کە بەشەکان لە نێوان یەکتردا ببەستێتەوە، کە هەمووی یەک یەکن، هەرچەندە ورد بێت بەشەکان لە خۆیاندا، چونکە کاری هونەری ئەو بەها جوانیناسییە بەدەست ناهێنێت جگە لەو یەکڕیزییەی کە بەشەکانیان بە شێوەیەکی ئەندامی بەیەکەوە دەبەستێتەوە، "ئێمە دەبێت یەکڕیزیی نێوان وێنەی فەرمی و ناوەڕۆکە بەدەست بهێنین، بۆیە ناتوانین ئەو وێنەیە ببینین کە ناوەڕۆکێکی جیاواز لە بابەتی خۆی هەڵدەگرێت... لەوانەیە بەشە ناپێویستەکان زیاد نەکرێن یان بەشەکان بسڕنەوە کە دەبێتە هۆی ناهاوسەنگی لە یەکڕیزی و پێکهاتنی کاری هونەریدا"، (مطر، ١٩٧٦، لا ٤٣- ٤٤).

(١)

(٢)

دووەم: هاوسەنگی:(Balance)

یەکێکە لە تایبەتمەندییە سەرەکیەکان کە رۆڵی گرنگ دەبینێت لە هەڵسەنگاندنی کاری هونەری دیزاینکراو و بەدەستهێنانی جۆرێک لە قبوڵکردنی دەروونی کاتێک دەیبینێت، ئەو هەستە هاوتایە وەک هێڵێکی ستوونی لەسەر هێڵی ئاسۆیی و هەستی بوونی مرۆڤ لە پێگەیەکی مامناوەندیدا کە بە شێوەیەکی ستوونی و هاوسەنگە لەسەر زەوی. "دۆخێکە کە هێزە دژبەرەکان هاوسەنگن و هاوسەنگی رۆڵی گرنگ دەبینێت لە پرۆسەی رێکخستنی توخمەکانی کاری هونەریدا"، (ریاض, ١٩٧٣، لا١١١)،

سێیەم: ریتم : (Rhythm)

"بریتییە لە رێکخستنی پرۆسەی ئامانجی بینینە هاوئاهەنگەکانی کە لە ئاوازی کاتی و نۆتەی مۆسیقا دەچێت و لێرەدا ریتمەکان هەمەجۆرن و چەندین جۆرن لەوانە ریتمی رەنگ و هێڵ و بۆشایی و رووناکی و سێبەر و پلەکانی وەک ریتم، (ریاض, ١٩٧٣، لا١١٣-١١٤)،

ئەو ریتمە لە هونەرە جوانەکاندا واتە دووبارەکردنەوەی هەر توخمێکی فۆرمی هاوشێوە، وەک دووبارەکردنەوەی یەک یەکە و ئەوەی لە نێوان هەر یەک و یەکێکدا روودەدات، کە هەستێکی هاوئاهەنگی لە نێوان پێکهاتەکانیدا دروست دەکات و دەتوانێت ریتم لە ستایلی هونەریدا ببینێت و لە پەیوەندیەکانی نێوان شێوە و رەنگەکان لە هونەرە بینراوەکاندا، لە دووبارەکردنەوەی هێڵەکان و شێوەکان بەپێی یاسا، ریتمەکان یارمەتی رێنوێنی چاوی بینەر دەکەن لە دەوری کارەکە وەک هەمووی نەک رێگەدان بە چاو بۆ جێگیربوون لە خاڵێکی تایبەتدا،" هەروەها ریتم دروست دەبێت لە رێگەی دووبارەکردنەوەی پارچەکان یان بۆشاییەکان چ هاوشێوە بێت یان جیاواز، و تێکەڵ دەبێت لە نێوان ئەو مەودا بەشانەی پێی دەوترێت بۆشاییەکان بۆ گەڕانەوەی دووبارە شێوەکە کاتێک بە جوڵانەوەیەکی شەپۆلی بەرز و نزم لە زنجیرەیەکی گونجاودا دەخولێتەوە، بەم شێوەیە ریتمەکە لە رێگەی دوو توخمەوە بەدی دێت: یەکبوون و ماوە، یەکەمیان توخمی ئەرێنییە و دووەمیان توخمی نێگەتیڤە ناتوانرێت بەدەست بهێنرێت"، (السویدي، ٢٠٠١, لا٢٥-٢٦).

ب_قۆناغی بەرهەمهێنانی هونەری لەرێگەی بەدیهێنانی بەهاو توخمەکانی پێکهاتەی کاری هونەرییەوە بەدیدێت:

یەکەم_ هێڵ: (line)

هێڵەکە توخمی سەرەکیە کە باقی توخمەکان سوورن لەپێکهێنانی پێکهاتەی گشتی، ئەوە پێکهاتەی کاری هونەری جوانە، تەنانەت ئەگەر تەنیا بۆ ناوچە ڕەنگاوڕەنگەکان سنووردار بێت. سنووری نێوان ڕەنگێک و ڕەنگێکی تر خۆی لە خۆیدا هەڵەیە، "لەبەر ئەوە ڕیتمێکی گرنگی فەرمییە لە کاری هونەریدا"، (زریبە، ٢٠١٤، لا٢٠٨).

ئەگەر سەیری تابلۆکانی هونەرمەندێکی ئەڵمانی بکەین(البرخت دورر) لە سەدەی شانزەهەمەوە، داهێنەر (دورر) کاری وێنەگرتنی زەیتی زۆر شل و جوان گوزارشت فلچەی هونەرمەندێک دەکات بەهەستێکی باریکەوە. وێنەکێشانی تەواو بە قەڵەم و خەڵوز، تابلۆکان بە هێڵە بێزارکەرەکان لە زیندوویی هێڵەکان و چۆنیەتی بەکارهێنانیان بۆ پێشنیارکردن لە شێوە و قەبارەدا، ئەو دەستەکانی بە هەموو ئەو وردەکاری و درز و شێواوییەی هەڵیگرتبوو نەخشاند. وەکو لە وێنەی(٢١)، "هێڵەکان لەگەڵ جیاوازیە هەمەجۆرەکانیان کە لە هێڵی ڕاست و هێڵی چەماوە هەڵدەقوڵێن گوزارشتی هونەرین کە گوزارشت لە هەمان دروستکەر دەکەن و هەموو فۆرم و واتاکانی دەورووبەریان دەکەنە جیهانێکی تایبەتی تەنیا کە بەدوای هاوئاهەنگیدا دەگەڕێت"، (زریبە، ٢٠١٤، لا٢٠٩)، وەك لە وێنەی(٢٢). هونەرمەند و ئەندازیاری ئەمریکی (ئەلێکساندەر کالدەر) دامەزرێنەری پەیکەری حرکی.

(٣) البرخت دورر(دەستەکان)

(٤) النحت الحركي الكسندر كالدر

دووەم_ شێوە: (form)

فۆرمەکە کاری هونەرییە و ئامادەبوونی جەستەیی کە لەلایەن ئەوەوە نوێنەرایەتی دەکرێت، ئەو هەست و نێوەندە لە نێوان هونەرمەند و ڕاگەیەنەری کارە هونەرییەکان و چین و توێژەکاندایە، پۆلین کراوە لەلای "هربرت ريد" شێوە بۆ دوو جۆر: یەکەمیان شێوە لە هەستدا و پێویستە ناوەرۆکی هەستییەکان جیا بکرێتەوە، دووەمیان شێوە لە مانایەکی بنیاتنەردا کە پەیوەندی هاوئاهەنگیەتی و ڕێژەیی نێوان توخمەکانە بۆ یەکتر، ئەوە لایەنێکیە کە دەکرێت شیبکرێتەوە و بکرێتە سەر کەسایەتییە بیرکارییەکان کە لە ڕێگەیەوە حوکمێکی بەنرخ دەکرێت، واتە لەسەر بنەمای بەهای کاری هونەری لە ڕێگەی ئەو تایبەتمەندیە هەستانەی کە لە بنیاتنانی فیزیکیدا نوێنەرایەتی دەکرێت. (ريد، ١٩٩٨، لا٨٧)،

"بۆیە خوێندنەوەی فۆرم پێویستی بە تێگەیشتن نییە لە دنیای دەرەوەی بینراوەوە، هەروەها نابێت لەکاتی خوێندنەوەیدا ڕوداوە بابەتییەکان بگونجێنین"، (بسيوني، ١٩٩٥، لا١٢)، وەکو لە وێنەی(٥) تابلۆی مۆنالیزای هونەرمەند (دافنشی) فۆرم وەک توخمی جوانکاری لە ماددە لە پێکهاتن وەک سروشتی ڕاستەقینە و هێزی فەرمیی خۆی، کە تێیدا هەموو شێوەو پێکهاتەکانی هونەری بۆ پشتڕاستکردنەوەی تایبەتمەندییەکەی ڕێکدەخرێت، "شێوەکە لەناو هەر توخمێکی کاری هونەریدا دەژی و وا دەکات هەریەکەیان پشتگیری ئەوی تر بکەن"،

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

(ستولنتز، ١٩٨١، لا٣٥٨). وە فۆرمەکە لە هونەرە جوانەکانی بەرجەستەکردنی قەبارەی هەیە، واتە دەتوانین لە ڕەهەندەکانی درێژی و پانی و ئەستووری تێبگەین، بەشێکی دیاریکراوی ڕووبەری دەوروبەر داگیر دەکات و کۆمەڵەیەکی تایبەتی هەیە ئەو قەبارەیەمان پێ دەبەخشێت کە داگیری دەکات. وەکو لە وێنەی(٦).

(٦) سیرامیکی هونەرمەند

(Shirley Ann Holbrook)

(٥) مونالیزا

(دافنشی)

سێ یەم_ قەبارە: (size)

قەبارەی کاری هونەری هەستی کێش و قورسایی کاری هونەرییە، ئەو شوێنەی کە لەدەوروبەریدا هەیەتی. بە یەکەی بنیاتنان و پێکهاتن دادەنرێت لە کارە سێ ڕەهەندییەکانی هونەری وەک تەلارسازی و پەیکەرسازیدا. قەبارە هەروەها دەکرێت لە کارە جوانیەکانی تری هونەریدا بناسرێت کە بەهای ڕەنگ هەڵئەگرن، بەتایبەتی وێنەکێشان و وێنەگرتن. "گرینگی قەبارە تەنها بە بوونی لە نێوان کوتلەکانی تردا بەدەست بهێنرێت"(Brickell,1989) ..

جەستەی مادەکە لە هەموو ڕووە دیارەکانی خۆی و بۆ هەر قەبارەیەک دیاری دەکات ، کوتلە پەیوەندی بە بۆشاییەوە هەیە و لە پێکهاتەی تەکنیکیدا هەیە کە بە سروشتی شوێنەکەی دیاری کراوە لەگەڵ توخمەکانی تری شێوەپێدانەکە، هەرچەندە قەبارەکان لە هیچەوە ناهێڵنەوە، سەرچاوەکان لە سروشتدا، یان لە مێشکدا، لە هەڵبژاردنی هونەرمەنددا سێبەرێکی بنەڕەتی پێکدەهێنن، بەڵام ئامانجەکانی هونەرمەند، "دەبێت مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت بۆ پێدانی قەبارە، شوێنیان لە کارە هونەرییە دەستکردەکاندا، قەبارە سەربەخۆ نییە لە توخمەکانی تر"، (حامد المکاوی، ١٩٩٥، لا١١٣)، ڕێکخراوەکەش لێرەدا پەیوەندیی بە قەبارە و دارشتنی هەمە جۆریانەوە هەیە، یان لە ناوەندی دامەزرێنراوە. وەکو لە وێنەی(٧) یەکێک لە شاکارەکانی تەلارسازی هاوچەرخ(فاسکو اسپانیا)، یان تێکەڵ بوون، یان هاوەڵی.وەکو لە وێنەی(٨) کوتلەی سیرامیک لەلایەن (پیتەر فۆلکس)،(Black Bulerias, 1958 ,Peter Voulkos) و هانز کوبر وەکو لە وێنەی(٩).

(٧) تەلارسازی هاوچەرخ

(٨) بيتر فولكس

(٩) هانز كوبر

چوارەم_ تەكنيك: (Technique)

ئایا ئەو شێوازەی کە مادەکانی بەکارهێنراون بۆ تیشک خستنەسەر کاریگەرییەکانی کارە هونەرییەکان لەڕووی چنین و سۆزی دەروونییەوە."تەکنیکەکانی پەیوەست بە سوود وەرگرتن لە مادده خاوەکان"، (عبد الحفیظ، لا٨٥)، بۆیە تەكنيك واتە مەودای پرۆسەی کرداری و لێهاتوویی ئەدا و قەیرانی شارەزایی مەعریفی بۆ بەرهەمهێنانی هەر کارێکی هونەری یان پیشەیی، هەر لە هەڵبژاردنی کەرەستەی دروست لەگەڵ گەشەی ڕۆشنبیری و تەکنیکی، "واتا دوو لایەنی یەکەم کۆی هەمان ئەو پرۆسە و لێهاتوویەی کە تاک و کارکەرێك پێیدا تێدەپەڕن بۆ گەیشتن بە بەرهەمێکی بەردەست و پێناسەکراو، لە کاتێکدا دووەمیان زانینی تیۆری یان زانستە کە لە ڕووی لێهاتووییەوە گەشە دەکات و پەرەی پێدەدات"، (مونرو، ١٩٧٢، لا٦١)، هونەرە جوانەکان لە بنەمایەکی ڕۆشنبیری ڕۆحییەوە گۆڕدراون بۆ بەرهەمێکی تەکنیکی، ڕەنگە یەکەمین تەکنیکەکانی هونەری لە سەردەمانی کۆندا لەلایەن مرۆڤەوە مامەڵەیان لەگەڵ بکرێت ئەوەی لە فۆرم و وێنەدا دۆزراوەتەوە - وەک لە وێنەکانی سەرەتاییەکان (ئەشکەوتەکان) - ئەمەش وامان لێدەکات بۆمان دەرکەوت کە سەرەتاکانی هونەری لەسەر بنەمای تەکنیکە سادەکان بەڵام گەورە، "کۆی پرۆسەکان و لێهاتوویی و تیۆرییە زانستی و مەعریفییەکانی پەیوەست بە بەرهەمهێنانی هەر کارێکی هونەری و پیشەسازییەوە"، (محمد، ١٩٨٣، لا١٤)،

لە هونەری جوانیدا هەم لە ڕووی تەکنیك و هەم لە ڕووی شێوازی بینین و مانای جوانیی شتەکانەوە وا دەردەکەوت کە ڕینسانس و جوڵانەوەی هونەری هاوچەرخ بێت، جگەلەوەش کەرەستەی جیاوازیان بەکارهێناوە بۆ دەربڕینی ئەم شتانە وەکو لە وێنەی(١٠) تابلۆی هونەرمەند بیکاسو(آنسات أفينيون)کە وێنەی کیشاوە لەساڵی(١٩٠٧) وەک مۆدێلێک بۆ گۆڕانی تەکنیکی لەقوتابخانەکانی تەكنيكيدا، هەروەها بۆ هونەری سیرامیک، چەمکی فۆرم لە سیرامیکی هاوچەرخدا دەستی بە پەرەسەندن کرد و پۆتەرەکە کاریگەری لەسەر ڕەوتە نوێکان هەبوو، چەمکی تەکنیك لەگەڵیدا گەشەی کردووە و بووە بەهای جوانی لە خۆیدا. تەکنەلۆجیای سیرامیک ڕۆڵێکی گرنگی بینی لە دەرهێنانی فۆرمی سیرامیک لە فۆرمی کلاسیکی بۆ یەکێک لەگەڵ تایبەتمەندی و تایبەتمەندییە هاوچەرخەکان کە بەردەوامن لە گەڵ ڕەوشی هونەری نێودەوڵەتیدا. تەکنیکەکانی دروستکردنی دەستی، "باشترین ڕێگان بۆ دروستکردنی ئەو فۆرمانەی کە ناتوانرێت بە تەکنیکەکانی دیکەی مۆدێلکردن دروست بکرێن، چونکە ئەوان دەتوانن کاری دەستی بەرهەم بهێنن کە تێیدا هونەرمەند بە شێوەیەکی تاکانە خۆی دەردەبڕێت ئەمە ڕێگایەکە بۆ دروستکردنی شێوەی زیادکراوەکانی تێکەڵ"، (طه، ١٩٨٩، لا١٠).

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

یەکێک لە تەکنیکە زۆر بەکارهێنراوەکان تەکنەلۆجیای ڕاکۆیە بە میتۆدە کۆن و مۆدێرنەکانی وەکو لە وێنەی(١١) کاری هونەرمەندی سیرامیکی ژاپۆنی (شینۆبو هاشیمۆتۆ- Shinobu Hashimoto).

(١٠) (انسات افینون)

(١١) تەکنیکی ڕاکو

پێنجەم_ بۆشایی: (Space)

بۆشایی لە ڕووی تەکنیکییەوە پێناسە دەکرێت کە ئێمە بە فۆرماتی مامەڵە لەگەڵ دەکەین، "بۆ تایبەتمەندیەکانی، تێڕوانینی ئەو بۆ هەموو پێکهاتەکە"، (رید، ١٩٩٨، لا٧١)، ئەگەر دوو ڕەهەندی هەبێت، ئەگەر ڕووکەش بێت، ئەگەر سێ ڕەهەندیش بێت، چ لە قەبارە و چ لە بۆشاییدا. "واتە فەزای هونەری بۆشایی نییە چونکە بۆشایی لە ڕوانگەی هونەرمەندەوە بۆشاییە.(بەرجەستەو تەخت دابەشکردنی بەها و گرنگییەکی زۆر لە دابەشکردنی شێوە و کوتلەکان"، (فرج عبو،١٩٩٨، لا١٨)، تابلۆی زەیتی هونەرمەند(لیونارد)و وەکو لە وێنەی(١٢) بۆشایی لە هونەرە تەختەکاندا بە دوو ڕەهەندی، فەزایەکی ناواقعی، پشت بە پێشنیارەکە دەبەستێت لە بەدیهێنانی ڕەهەندی سێیەم لە قوڵاییدا، وەکو لە وێنەی(١٣) پەیکەری پەیکەرساز(دوناتیلو)،" بۆ ئەوەی شوێنی خۆیان لەم بۆشاییەدا بە تەنیا داگیر بکەن"، (مایرز، ١٩٦٦، لا٢٥١).

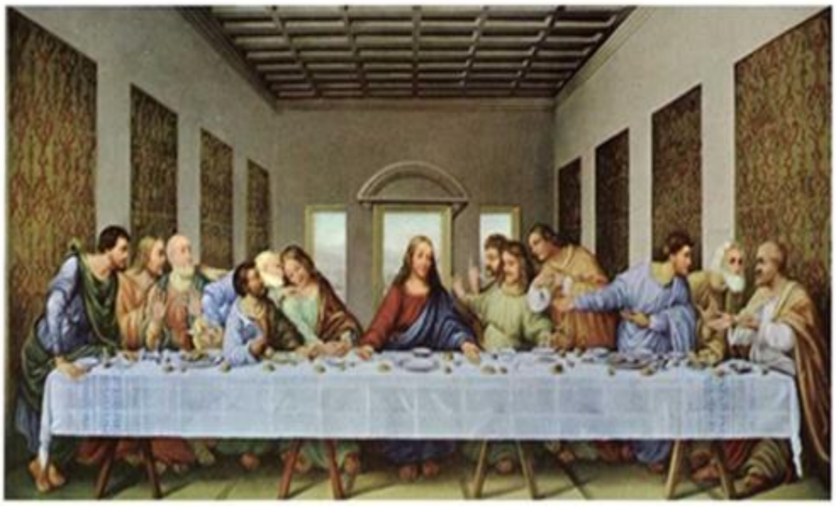

(١٢) عشاء الاخیر لیوناردو

(١٣) دوناتیلو

شەشەم_ ڕەنگ: (color)

ڕەنگ لایەنی راستەقینەی شێوەیە کە پەیوەندی هەیە بە کاراکتەری فیزیکی و کیمیایی ماتریاڵەوە کە کارلێک دەکات لەگەڵ شێوەکە بیخەینە ناو دابینکردنەکەیەوە، کە بە بەرجەستەکردن یان تەختبوون بەدەست دێت، بە دروستکردنی ڕیتمێکی هاوئاهەنگی لە ئەنجامی مەوداکان و هێڵە ڕەنگەکان، کە چێژی فەرمی و جوانکاریی بۆ پەیدا دەکات، فۆرمەکە بۆیە چەقی لێکهەڵوەشانەوەی هاوبەشە لەنێوان توخمەکان و فۆرمدا دەبێت بزووتنەوەیەک بگرێتەوە کە تایبەتمەندیەکانی لە کاریگەرێتی و بەهێزی هێڵەکان وەردەگرێت،" ژمارەیەک لە دەروونناسان پێیان وایە کە هەستکردن بە ڕەنگ بەشێکە لە ڕەفتاری مرۆڤ"، (رزق، ١٩٨٢، لا٤٤)، "هەروەها پەیوەندی جیاواز و گونجان و یەکپارچەیی هەیە کە یارمەتی بنیاتنان و دارشتنی کاری هونەری دەدات لە شێوەی هاوکێشەیەکی بابەتیی و بونیادیی لەگەڵ بەها هونەری و جوانییەکان، (صباغ، ٢٠٢٠، ص٦)، وە دەبێت بە تەواوی گرنگی بە توخمە ڕەنگەکان بدەین بە هاوتای توخمەکانی پێشوو چونکە ڕەنگەکە هەروەها بەهای فەرمی خۆی، تێکەڵ بە توخمەکان دەکات بۆ پێکهێنانی هێڵێک، جەماوەری و بۆشایی هەموو ڕەنگەکانن، وەک لە تابلۆکەدا لە وێنەی(١٤)، (پردێک بەسەر گۆمی لیلەی ئاودا)، ساڵی ١٨٨٩وە هونەرمەند(کلود مونی)لە وێنەی(١٥)، وەک چۆن ڕەنگ وەک تەکنیکێک لە سیرامیکەکانی هونەرمەند(زیزیفو بوسوا- artist Zizipho Poswaj) لە ئەسڵی ئەفریقی، ئەم زنجیرەیە لە نێوان فۆرم و ئەبستراکتدا درێژ دەبێتەوە. بەکارهێنانی ووشەی ئینتیجی بۆ شێوە، ڕەنگ و هەستپێکردن. ڕاهێنانە هونەرییەکەی دەوروەدەکێشێت بە دەوری لایەنەکانی شوناسی ئافرەتی ڕەش لە ئەفریقای باشووری ئێستا. "ڕەنگ هەروەها کاریگەری لەسەر هەستەکانمان هەیە ئەوەندەی مۆسیقا کاریگەری لەسەرمان دەبێت، دەتوانێت ڕەنگەکە بەرزبکاتەوە، نزمتر بێت، هێمن بێت یان هەستی ڕۆحیمان بپارێزێت"، (أسيل، ١٩٩٩، لا٧٨).

(١٤) پردێك لەسەر گۆمی لیلی ئاو

(١٥) سیرامیکی هونەرمەند زیزیفو بوسوا

تەوەری سێیەم: خستنەڕووی نەخش ونیگارو تیکست لە هونەری شێوەکاری کوردستاندا

"نەخش و نیگار لەسەر دیواری ئەشکەوتەکان، هەندێك جاریش هەڵکۆڵین لەسەر بەرد، بە دووکەڵی خەڵووز یان سووتانی ئێسقانی بە تێکەڵ کردنی چەوری گیانداران بە نەخشی سادەو ئینتزاعی و بە بڕوایەکی جادوویی بۆ دوو مەبەست دەکرا: یەکێك لەوانە دەست ڕەنگینی و زاڵبوونی لە ڕاوی بە کۆمەڵی ئەو ئاژەڵانەی کە خۆراکی سەرەکیان بوو، مەبەستێکی تریان دووبارە دروستکردنەوەی وێنەی ئاژەڵان بووە لەسەر تاشە بەردەکان"، (مەرزبان، ٢٠١٩، لا٧-٨). "دۆزینەوەی ئەو نەخش و نیگاراو هەڵکۆڵینانەیە لەسەر دیوارو بنمیچی ئەو ئەشکەوتانەی کە پێدەچێت شوێنی حەوانەوە یان پەرستگەی ئەوان بوبێت"، (مەرزبان، ١٠١٩، لا٧). شوێنەوارەکانی عێراق لە کوردستان دەکرێت بە واقیعێکی درێژکراوەی شارستانی دۆڵی ڕافدین ناوبرێن کە لە ئەشکەوتەکانیدا دۆزراوەتەوە کە لە کاتی بوونییەوە پەیوەندی مرۆیی بە مێژووەوە

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

هەیە، "شارستانیەتی عێراقێکی دێرینە کە هەزارەی سێهەمی پێش لەدایکبوون لە ژێر سێبەری سۆمەری و ئەکەدی"، (مورتکان، ١٩٧٥، لا١٥). "گەڕان بە دوای نووسراو و ڕازاندنەوە و وێنە و شێوەی ڕازاندنەوەکان لەسەر قاپی سیرامیکی پێش مێژوو لە کوردستان نەخشێنراوە، واتە ئەگەری گەڕانی ڕەگە هونەرییە کولتوورییەکانی کورد و دیاریکردنی ئاستی چێژی و بەهرەی هونەریی مرۆڤی کورد، وە بۆ فێربوون - لە ڕووی مرۆڤناسییەوە - سەبارەت بە نەریت و داب و نەریت و بیروباوەڕی ناوچەکە کە لەو کاتەدا مرۆڤ ئاوەدان بووە"، (هروری، ١٩٩٤). هەروەها سروشتی هونەرمەندی کورد کاریگەری زۆری لەسەر سروشتی ژینگە و ئەو کۆمەڵگەیەی تێیدا دەژی و بەمەش بووە هۆی هەمەچەشنی بەرهەمی هونەری و هەمەجۆری ئەو هونەرانەی کە ڕەنگدانەوەی سروشتی بیری مرۆڤ و ئەو ژینگەیە کەلتوورییەی کە ئەم بەرهەمە هونەرییانە هەروەها هەڵگری چەمکە کۆمەڵایەتییە قووڵەکانن کە کاریگەریان لەسەر سروشتی کۆمەڵگای کوردی و سیستمی فیکری و مەعریفی زاڵە، "کارلێککردنی ژینگەیەک لەگەڵ مرۆڤدا سەرچاوەیەکی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆی هەر ئەزموونێکە"، (دیوی، ١٩٦٣، لا٢٤٨).

کەلەپووری شارستانی بە شێوەیەکی فۆلکلۆری: "فۆلکلۆر نوێنەرایەتی ئەو بەرهەمە هونەرییە دەکات کە لەلایەن جەماوەرەوە لە خەڵکەوە پراکتیزە کراوە و لە ویژدانی خۆیان هەڵقوڵان و ڕەنگدانەوەی کەلەپووری کەلتووری و کۆمەڵایەتیی خۆیانە، ئەم چەمکە وێژە و مۆسیقا و هونەرە جوانەکان و پیشەسازییە فۆلکلۆرییە جۆراوجۆرەکان دەگرێتەوە، بەڵام زۆر جار زیاتر بە چالاکیەکانی شێوەکاری و پەیکەرسازی و نەخشاندن و دارشتن و ڕازاندنەوە دەچوو". (البهنسی، ٢٠١٢).

وە فۆلکلۆر"توخمی کولتوور کە لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر دەڕوات، وەک ئەوەی بیرۆکەی جوڵاندنی شتێک بە درێژایی کات ناوەڕۆکی ڕەسەنی زاراوەکە بێت"، (منال، ٢٠١٠). دەتوانین بڵێین کە فۆلکلۆری نەتەوایەتی یەکێکە لە گەورەترین سەرچاوەکانی بەدەستهێنانی هونەری نەخش و ڕازاندنەوە لای پیشەوەران و کاسبکارانی لەسەرەتای وەك شارەزابوونە و قالبونەوەیان لەنێو دونیای کاروپیشە تایبەتەکان.

هەروەها گڵجۆشی هونەرێکی مێژوویە و بە ئامادەبوونیەکی چالاک و بەردەوام لە ژیانی کورددیا گڵجۆشی هونەرێکە لەکۆنەوە مرۆڤ دەیزانێ پێداویستییە پیشەییکان و جوانکارییەکانی بۆ دابین بکات، خۆڵ "هەمیشە مادەیەک بوو بۆ یەکەم بنیاتنان بەهۆی کەمی کەرەستە خاوەکانی تر"، (الزبیدی، ١٩٨٦، لا١٢) و هەندێک لە گوندە کوردییەکان هێشتا بە پێی تەکنیکە سەرەتاییەکانی پێویست بە ماڵەکە لە سەر تەکنیکی کۆن سوود وەردەگرن، دەستگەیشتنی ئاسان بە کەرەستە خاوەکان و تەکنیکەکانی، " قوڕ یەکێکە لە کەرەستە هەرە بەردەست و مامناوەندەکان و هەڵگری هەنگاو و هەڵەی ئێمەیە کە تێگەشتن و توانای دەربڕینی هزر و هەست و پێویستی جۆراوجۆری هەیە"،وەکو لە وێنەی(١٦_١٧). (مریود، ٢٠٠٦).

(١٦)

(١٧)

هونەری شێوەکاری فراوان دەبێت و گەشەدەکات هونەرمەند رۆستەم ئاغالە لە وێنەکانیدا مۆرکی کوردەواری و رەنگی زەق تابلۆکانی نەخشاندوە وەکو لەوێنەکانی(١٨_١٩) دا دیارە.

(١٨)

(١٩)

هونەرمەند لێرەدا نەك تەنها مادە، یان رێگایەك، میتۆد یان شێوازێک، بەڵکو هەمەچەشنیی لەدامەزراندنی پیشەیی خۆی بۆ رووبەری فراوانتر و قووڵتر و گشتگیرتر، کەجوانی زیادیکرد لەکاتی زیادکردنی هەمەچەشنی و گۆڕاو پەرەسەندنەکانی نێوان کۆن و مۆدێرن، "داهێنان زۆرجار یارمەتیدەرە بۆ ئینسان هەر بۆیە دەبێت لەنێوان نیگارکێشان و ئەدەبدا یەکێکیان دەستنیشان بکات"، (سعید، ٢٠٠٤)، بێگومان لەناو وێنەکێشاندا زۆر شت هەیە کە ناکرێت لەناو نووسیندا جێگایان بۆبکریتەوە، لیرەوە کارەکانی هونەرمەند توانا مەرجان بەگشتی کاری ئەم هونەرمەندە لەم قۆناغەدا زیاتر دیمەنەکانی ژیانی کوردەوارین وەك لە وێنەی(٢٠_٢١) دا دیارە.

Women's Council 2014 Oil on Canvas 70 x 50 cm
Kurdistan Regional Government Representation in Paris - France

(٢٠)

Artist's Wife 2008 Oil on Canvas 80 x 60 cm Artist's Studio

(٢١)

ئەو ڕاستییەی کە هونەرمەندی کورد سیفەتی هونەرمەندێکی تر دەگرێتە بەر لە نێوان کاریگەری و کاریگەربوون ئەوەی هەیەتی و وەک هەر ئەندامێکی کۆمەڵگا بە پێی کەسایەتییە هونەرییەکەی، وەك لە کارەکانی هونەرمەند محمد اسماعیل لە وێنەی (٢٢_٢٣) ئاشنایی لەگەڵ هونەرو کەلتووری کوردی، "شێوەی ئیمپرسیۆنیزم بە دەرکردنی مایەی ڕەنگە تۆخەکان و ڕەشباو قورس و قەبەکان و هەتا بنەمای نەخشەسازی و گونجاندنی ڕەسمی و پێناسەی وردی وردەکاریە بینراوەکان"، (مەرزبان، ٢٠١٩، لا ٢٠٢).

(٢٢)

(٢٣)

ئەوەی کاری هونەری جیادەکاتەوە ئەوەیە کە دیاردە کۆمەڵایەتی و کەلتووری و ئابووریەکان شێوەی نووسراو و ڕەنگاوڕەنگ بەرهەم دەهێنن وەك وێنەی(٢٤) کە چیرۆکی ئەفسانەیی دەگێڕنەوە وەرگێڕانی سیناریۆیەکی دراماتیکی کە ئەفسانەیی فۆلکلۆری و چیرۆکە خەیاڵییەکان دەگێڕێتەوە کە بەشێک لە چیرۆکە ڕاستەقینەکان و بەدیهێنانی کرداری جوانی و فەلسەفی فۆلکلۆرن و کەلەپووری مێژوویی وەک لە تابلۆکانی هونەرمەند(جەمال مشیر).

(٢٤)

"گۆڕینی توخمە هونەرییەکان لە پێکهاتە شێوەییەکان بۆ دەربڕینێکی ڕێک و پێک"، (عبد الحمید، ١٩٩٧، لا ٣٨)، زۆرجار لەهونەرمەند (محەمەد عارف) دەردەکەوێت لە رووکەشیدا کاریگەری نووسینە دابەشکراوەکان دەدۆزینەوە، لەوانە نووسینەکان بە شێوەی پیت. هونەرمەندەکە لە ڕێگەی تابلۆکانیەوە ئاڕاستەیان دەکات لە شێوەی یەک وێنەیی بۆ بەرجەستەکردنی دۆخی کاریگەر لەڕێگەی ئەم تابلۆیەوە مانای هونەرمەندیش دەدۆزینەوە بۆ ئەوەی پێشکەشی ئامادەبووانی بکات بۆ پشتڕاستکردنەوەی ناسنامە و کەلەپووری، وەك وێنەی(٢٥). "ئەبستراک پێکهاتووە لە هێڵە ڕاستەکان، چەماوەکان، ڕووەکان و شێوەکان کە بە ئامرازی ئەندازیاری کار دەکەن"، (رید، ١٩٨٦، لا ٧٥)، هەروەها وێنەکێشانی هونەرمەند (جەزا بەکر) بەکردنەوەی بۆ مامەڵەی بینراوی هونەری هاوچەرخ و ناونانی ناوەرۆک لەڕێگای فۆرمی

میراتیی کە بەرەنگی چوارچێوەبەندی کراوە ئەمەش دەریدەخات کە فرەیی فۆلکلۆری دەوربەری هونەرمەندە بۆ ئەوەی کاریگەرییەکان و دووبارەکردنەوەکانی شێوە لە کاتیکدا بەشێک لە نەخش ونیگار دەدۆزینەوە و جارێکی تر شێوەی سێگۆشەیی بچووکتر و گەورەترە و لە هەردوو لا و ناوەندەکانی کارەکە بڵاو دەبێتەوە دووبارەکردنەوە فاکتەرێکی گرنگ بوو لە دووپاتکردنەوەی کاریگەریەکە،وەك وێنەی(٢٦).

(٢٥)

(٢٦)

بەشی سێیەم:

١_ کۆمەڵگەی توێژینەوە: کۆمەڵگەی توێژینەوەی کاری ئێستای سیرامیکی و سیرامیك سازانی هاوچەرخی کوردستان لە خۆدەگرێت، کە نوێنەرایەتی کارەکانیان لە تیکست و نەخش ونیگارە دوای ئەوەی توێژەرەکە ڕاپرسییەکی لەسەر ئەو دەستکەوتانە دەکات لەچوارچێوەی ناونیشانی تێژینەوەی ناوبراوکە بریتیە لە(بەهای جوانیناسیەکانی نەخش ونیگارو تێکست لە سیرامیکی هاوچەرخی کوردستان) بۆ لەخۆگرتنی کارەکانی سیرامیك سازانی کورد - لە گەلەری هونەری لە ناو پارێزگاکەدا، جگە لە کۆکراوە سیرامیك سازە تایبەتەکان، وە بەکارهێنانی تۆڕی زانیاری (ئینتەرنێت) و دامودەزگاکان و یەکێتی هونەرمەندانی کوردستان بە پێی ئامانجی توێژینەوەکە.

٢_ نموونەی توێژینەوە: بە هۆی زۆری بەرهەمی هونەری لە سنوری توێژینەوەی ئێستا و زۆری هونەرمەندانی نێو کۆمەڵگەی ڕەسەن و سەختی بەدەستهێنانی هەموو کارە هونەرییەکان بۆ ئەم سەردەمە تەنها ئەو نموونانەی هەڵبژێردراون بۆ نموونەی توێژینەوەکە ژمارەیان دەگاتە نزیکەی (٢٠) بەشێوەی مەبەست دار بەپێی ئەم بابەتانەی خوارەوە:

١- تیشک خستنە سەر کارە هونەرییەکان کە بەها جوانکارییەکانی تێکستەکان و نەخش ونیگار لە سیرامیکی هاوچەرخی کوردی لەخۆدەگرێت.

٢- سنوری کاتی توێژینەوەکە (١٩٩٨-٢٠٢٠) وە بە گوێرەی گونجاوی قەبارەی کۆمەڵگا.

٣- تیشک دەخاتە سەر کاری سیرامیك سازانی هاوچەرخی کوردستان، بە پێی ئەزموونی بەرفراوانی کارە هونەرییەکانی و بەشداریکردنیان لە گۆڕەپانی هونەریدا.

٣_ ڕێبازی توێژینەوە: توێژەر ڕێبازی شیکاریی وەسفیی لە شیکردنەوەی نموونەی توێژینەوەکەی ئێستا دەگرێتە بەر و بە پێی ڕێکەوتنی سروشتی ئامانجی توێژینەوەی ژمارەیەک لە سیرامیك سازانی هاوچەرخی کوردستان.

٤_ئامرازی توێژینەوە: توێژەر پشت بە تەوەرە بنچینەییەکان دەبەستێت کە لە چوارچێوەی تیۆرییەوە ئەنجامی دەدات وەک نیشاندەرێک لە ناو ئامرازی سیستەمی شیکاری توێژینەوەکەی ئێستا.

٥_ئامرازی سیستەمی شیکاری:

١_ ناساندنی شێوەکە لە ڕووی شێوە و پەیوەندی بە دروستبوونیەوە لە ڕێگای جێبەجێکردنی کارەوە.

٢- ناساندنی شێوەکە لەڕووی شێوازی پێکهاتەیی واتە (أساليب التكوين) و ڕەگەزەکانی شێوە لەسەر جەستەی کارەکە.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

٣- دەرخستنی بەهای تکنیك لە ڕووی پێکهاتەی ماتریاڵ و تەکنیکی کارکردن و جۆراوجۆری لە تەکنیکی شووشە.

٤- کاریگەری سەرچاوگە(مرجع) لەجۆری (بیرۆکە، مێژوو، ژینگە، کلتور، ڕامیاری، ئابوری، کۆمەڵایەتی ...) وەك سوود وەرگرتن.

٥- دەرخستنی بەهای جوانیناسی لە ڕووی نەخش ونیگارو تێکست لە کاری هونەری هونەرمەندانی کوردستان. وەخستنە ڕووی جۆرەکانی نەخش ونیگارەکان لەڕووی سەرچاوگە وەرگیراوەکانەوە.

٦- خستنە ڕووی ئاراستە (الأتجاه) واتا ڕێباز و ستایلی کارکردنی هونەری لەلای هونەرمەندێك بەدیاریکراوی لە نموونەی شیکاریەکە.

٧- بەها جوانیناسیەکان بکرێت کە هونەرمەندی کورد لە کارەکەیدا وەك بەهایەك خستویەتیە ڕوو.

نموونەی ژمارە (١)

ناوی هونەرمەند: ڕێبوار سعید

ناوی کارەکە: یادەوەری

ساڵی دروستکردن: ٢٠١٢

جۆری خامە: قوڕی سوور

پێوانەی کارەکە: ٥٠×٥٠

شوێنی کارەکە: لای هونەرمەند

کارەکە پێکهاتوە لە لە دەفرێکی کراوە شێوە بازنەیی کە دوو ڕوو لەخۆدەگرێت کارەکە هونەرمەند تەکنیکی قالبی بەکار هێناوە لە کارەکەیدا پێکهاتەی دروستبوونی شێوە گڵجۆشەکە لە پێکهاتەی گڵی زەمینی (گڵی سوور). تەکنیکی ڕەنگ لەم فۆرمەدا هونەرمەند پشتی بە مادەی تر بەستوە بۆ تێکست و بۆشاییەکان،هونەرمەند تەواوی ڕوکاری دەرەوەی جەستەی فۆرمە گڵجۆشیەکەی لە ڕێگای نوسین و شیعر ڕازاندۆتەوە، نووسین بۆتە بابەتی سەرەکی فۆرمە(دەفرە گڵجۆشەکە). سیستەمی فۆرم لەم کارەدا بەشێوەیەک بەرجەستە بووە کە کاراکردنی تێکەڵی وەک بناغەی دامەزراندنی ڕێکخراوی گشتی لە ڕێگەی بەستەڵەی هێڵەکانەوە کە ئەو پێکهاتانە هێڵی و ڕەسمیانە دادەمەزرێنن لە هاوکێشەیەکی نوێدا کە لە ڕێکوپێکی هێڵەکان تێپەڕیوە بۆ بەدەستهێنانی بەهای جوانکاری لە ڕێگەی شێوازی هێڵی و نەرمی پێکهاتەوە پیشان دەدرێت. بابەتی بیرەوەری و ئایدیای لای هونەرمەند بیرەوەریەکە کە لە ڕۆژانێك دا ئەم دەفرە ببوە بەشێکی کۆکردنەوەی خێزانەکان چراندنی شیعرو ووشەی پڕ لە خۆشەویستی.

هونەرمەند پەنای بۆ وەبەرهێنانی پێکهاتەی تیکست ونووسین بردوەپێکهاتەی گشتی بەشی ناوەوەی فۆرمەکە بریتیە لە هێڵە چەماوەکانی پیاو و ژنێک کە دوو شێوەکەی بە شێوەیەکی هاوچەشن و هاوئاهەنگی لەگەڵ ناوەرۆکی گشتی کارە هونەرییەکان نیشانداوە و ئەمەش ئارامی و سەقامگیری دەبەخشێت لە ڕێگەی ئەم بەدواکەوتنە فەرمیەوە، ئەمە سەرنجی بینایی بەدەست هێنا بەرەو دوو شێوە تێکەڵکراوەکە و زنجیرەیەک دروست کرد کە ئیلهامێکی بۆ جوڵە و خولانەوە بەدەوری ناوچەی بنکە لە ڕێگەی هێڵە چەماوە درێژەکانەوە دروست کرد.

هونەرمەندەکە بە دوای ئەوەدا هات کە ناسنامەی کەلتووری دووپات بکاتەوە کە پەیوەندی بە توخمەکانەوە هەبوو لە ڕەنگدانەوەی کەلەپووری کەلتووری بوو بە واتایەکی تر هونەرمەندەکە ئەو تامە جوانکارییەی بەدەست هێنا کە لەو کاتەدا زاڵ بووە تایبەت بەکارهێنانی تیکست و تیکەڵبوون بە کۆمەڵێك یادەوەری، توانای پۆتەرەکەی دەرخست بۆ گەیاندنی ڕاستگۆیی و سەلامەتی ئەزموونی ئاسایی، لەوێ کارێکی هاوشێوەکراوی تەواو کرد کە بە وردییەکی زۆرەوە گواسترایەوە، لەو شوێنەی کە ڕێکخستنێکی نوێی فۆرمی نەریتی بەدەست هێنا بۆ پاراستنی دیاردەی کۆمەڵایەتی دەوروبەر.

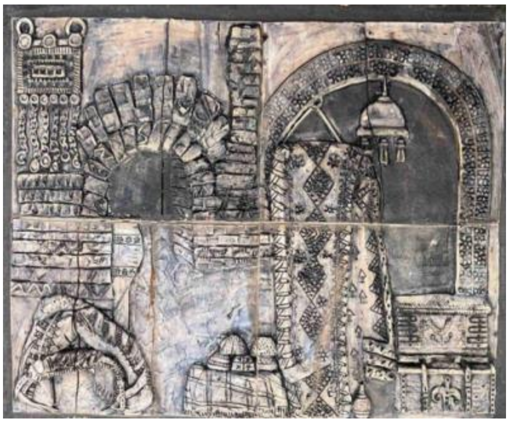

نموونەی ژمارە(٢)

ناوی هونەرمەند: بێژان مەولود

ناو کارەکە: جداریە بازاری فۆلکلۆر

ساڵی دروستکردن: ٢٠١٠

جۆری خامە: قوڕی سوور

پێوانەی کارەکە: ١٠٠×٧٠

شوێنی کارەکە: لای هونەرمەند

بەرهەمێکی هونەری دیواربەندی یە کە شێوەی نزیك لە چوارگۆشە بەرجەستە کردوە هونەرمەند لەم کارەیدا تاکە ماتریاڵ قوڕی سووری بەکار هێناوە وەکو خامەی بینای کارە دیواربەندیەکە لە دربڕینێکی هونەری هاوچەرخ دا خوڵقاندویەتی،
ئایدیای هونەرمەند مۆرکی کوردەواری و زیندوکردنەوەی جەندین شێوەو شێوازی کلتوری و بازاڕی کۆنی سەردەمی پێشتر لە کارەکەیدا بەرجەستە کردوە.
ئەم کارە لەلایەن پێکهاتە فەرمیەکانی پەیوەست بە بۆشاییەوە لە یەک گونجاندا ڕێکدەخراوە یەکە پێکهاتەکان ئاماژە بە ئەبستراکتی کاری سیرامیک دەکەن کە بە شێوەیەکی ڕەمزی لە ڕێگەی پێکهێنەری یەکەی ژینگەیی پرۆسەکراوی تەکنیکییەوە نوێنەرایەتی دەکرا لەگەڵ پێکهاتەکان، تەوژمەکانی نوێگەر کە لە لایەن هونەرە سەرەتاییەکانەوە ئیلهامیان لێ وەرگیراوە لەلایەن ئەو چارەسەرانەی کە ڕەمزاندنی پاراستووە لەگەڵ ئارەزووە دەروونی و ئیستاتیکیەکانیان. شێوەی ئەو توخمە جوانکارییە لەماددەدا لەپێکهاتەکەدا وەک ڕاستی بەدیهێنانی یەکڕیزی و هەمەچەشنیی بۆ پشتڕاستکردنەوەی تایبەتمەندیی خۆی و بەم شێوەیەش فۆرم لە ناو هەر توخمێکی کاری هونەریدا زیندوو دەکاتەوە بۆ ئەوەی هەریەکەیان پشتیوانیی ئەوی تر بکەن هێڵی سەرەکی کارەکە تەخت کراوە، پانۆرامایەک دروست دەکات کە بەهای جوانکاری بە گشتی پیشان دەدات.
بەم شێوەیە دەرکەوتنی چەمکی یەک ڕەهەند، بە ئەنقەست دوور لە ڕەهەندەکانی ڕووکەشی تر و میکانیزمی جێبەجێکردنی، بەدەستهێنانی هاوسەنگی و ڕیتم و دووبارەبوونەوە لە دیمەنەکاندا بە دابەشکردنی وشە و دووبارەکردنەوەی و نیشاندانی لە خشتی تاقەکان و نەخش و ڕازاندنەوەی فەرش. هونەرمەند گوزارشتی لە کەلەپووری بەناوبانگی چیرۆکەکان دەکات لە دیمەنەکانی کارەکەدا و ژینگەی کەلتووری و کەلەپووری خۆی بەرجەستە کردوە کە تاکایەتی خۆی و تایبەتمەندی تێبینیەکانی بە مەبەستی گەیشتن بە ناوەڕۆک و جەوهەری بەخشییە کارەکە، سیستەمی بیناسازی بە شێوەیەک بەرجەستە بوو کە دیکۆرەکان لە ژینگەی خۆیدا لە ڕووی شێوازی سوودە تەکنیکییەکانی لە دیوارەکەیدا بەرجەستەی کارەکتەری ناوخۆیی و نزیکبوونەوەی نێوان بیرۆکە و ناوەڕۆکەکانی نێوان کۆن و هاوچەرخ دەکات، دەتوانرێ تێبینی ئەوە بکرێت کە کارەکە ئیلهامی لە سیستەمی وەرگرتنلە فەرم و خۆویستی لە ڕێگەی پەرەپێدان و لێکدانەوەوە بووە لە کارەکەدا بە تەواوی بە سندوقی داری ڕازاوە و فەرشی ڕەنگاوڕەنگ و کڵاوەی سەر و کەوان و فەرشە نەخشێنراوە ڕەنگاوەکان نوێنەرایەتی دەکرێت. هونەرمەندەکە کرداری ڕەنگدانەوەی بەدەست هێنا بە پێی چەمکی پەیوەندی و لەگەڵ کاریگەری بۆ بەدەستهێنانی بەهای جوانکاری کە لە دیالۆگی شارستانییەوە هەڵقوڵاوە کە بەهای کەلەپوورو پەیوەندی پەیوەست بە خودی هونەرمەند دادەمەزرێت کە پڕە لە ئاستی مانایی و کرداری هونەرمەند سەرکەوتوو بوو لە سەلماندنی کەسایەتی و ناسنامەی خۆی لە گونجاندنی بابەتەکەیدا بە پێی هاوکێشەیەکی شێوازی مۆدێرن کرداری پەیوەندی کردن لەگەڵ شارستانیەتی لە ڕێگەی بیرۆکە جوانکارییەکانەوە هونەر و بیرکردنەوەیەکی بە دەست هێنا کە گوزارشت لە بەهایەکی تەواو فەرمی دەکات لە دیدی خۆی و داهێنەرانەی کە بەهای جوانی بەدەست دەهێنێت. لەم کارە سیرامیکیەدا ڕەنگ جووڵەیەکی ڕێژەیی بۆشایی بەرجەستە کرد کە چارەسەری پێکهاتەیی و هەروەها پێکهاتە فەرمیەکانی بەرهەم هێنا و بەمەش یەکە

پێکهاتەییەکان هاوسەنگ دەکات هونەرمەند بۆ تەکنیکی ڕەنگ شێوازی (مسح) سرینەوە یاخود تەنك کردنەوەی بەکارهێناوە کەئەمەش دەرخستنی رووناکی و تاریکی لە کارەکەدا بەرجەستە کردوە، ڕەنگ لایەنی ڕاستەقینەی شێوەکە کە پەیوەندی بە کاراکتەری فیزیکی و کیمیایی مادەوە هەیە کە کارلێک دەکات لەگەڵ شێوەکە بۆ بەرجەستەکردن یان تەختی بەدەستهاتوو بۆ ئەوەی ببێتە هۆی ئەوەی شێوەکە جوانییەکی ڕەسمی و جوانکاری بەرهەم بهێنێت. هێڵە چەماوەکانی ناو قەدی فەرش و دوو نیوە بازنەیی تاقەکان بەشداریان کرد لە پێدانی کاراکتەری ئازادی جووڵانەوە بە شێوە و نیشاندانی بەها جوانکارییەکان.

نموونەی ژمارە(٣)

ناوی هونەرمەند: هاشم علی

ناوی کارەکە: شارستانیەتی هەولێر

ساڵی دروستکردن: ١٩٩٠

پێوانەی کارەکە: ٢٥٠×١٠٠

شوێنی کارەکە: دوکانێکی موبیلیات /هەولێر

کارێکی هونەری دیواربەندی سیرامیکە کارەکە درێژ بۆتەوە لەسەر پانتایی باگراوندەکەی شێوەیەکی لاکێشەیی وەرگرتوە، هونەرمەند بەپێی دیزاینی کارەکەی جگە لەوەی شێوەی لاکێشەیی وەرگرتوە بەلام لەهەمان کاتدا جەندین شێوەی تری تیدا بەکارهیناوە، بازنەو شێوەی جیاواز، کارەکە بە درێژی لە سێ پارچە لەسەر یەك پێکهاتوە وێنەو شێوەکانی ناو دیواربەندیەکە بڵاو کردۆتەوە. شێوەی چاو، گۆزە، جەند جۆريك دارو، کليك، تيكست، قەڵای هەولير ئەمانە بە زەق لە ڕوکەشی کارەکەدا دەبینرین.

بیرکردنەوەو ئایدیای هونەرمەند لە خوڵقاندنی ئەم کارە دیواربەندیە سیرامیکیە دەگەڕێتەوە بۆ شارستانیەتی هەولێر بە تێکەڵکردنی جەندین جۆری تەکنیکی جیاواز.

جۆراوجۆری لە کارەکە وە شێوە جیاوازەکانی ڕەمزین ئەگەری یەکگرتنی لاواز کردووە لە کاتی دۆزینەوەی هێزی ڕێکخەر لەسەر بنەمای دامەزراوەی ڕێکخستنی نەریتی جێگیر، دەگوازرێتەوە لە بەشێکی ترەوە بۆ بەشێکی تر بینەر شۆک دەکات بە جووڵانی لە فۆرمێکەوە بۆ فۆرمێکی تر کە تێگەیشتنی بینەر تێکدەدا. هونەرمەند خۆی بڕیاریداوە جیبکات و جۆن دەیکات بۆ ج مەبەستێك.

کارەکە بە شێوەیەکی گشتی فۆرمی ڕەمزی مسۆگەر دەکات، هەریەکەیان ناسنامەیەکی دیاریکراو، تایبەتی و جیاواز دەردەبڕن، سەبارەت بە بیرۆکەیەک کە لەوانەیە هاوبەشی بکات لەگەڵ هێماکانی تری بەشەکانی تری دیوارەبەندەکە.

لە لای ڕاستەوە دوو هێما دەدۆزینەوە(مانگ، ئەستێرە)، وە ئەم هێمایانە دەگەڕێنەوە بۆ سەرچاوگە(مرجع)، لێرە مانگ بەمانای بیرو ئایدیای دینی دێت، وە مانگ بە مانای خوداوەند (انیل)،

وە بەهەمان شێوە ئەستێرە هێمای دەربڕینە لە خواوەند (عشتار)، لە نیوەندی ئەمانەشەوە دەبینین کە (چاو)ی مرۆڤ هەیە لە کارە سیرامیکیەکە ئەمەش لەدێر زەمانەوە چاو بەهێمای حسود(الحسد) دەبینرێت، کلیل(مفتاح) یەکێکی ترە لە ئیما بەکارهاتوەکانی ناوکارە سیرامیکیەکە لە دەربڕینی کلیل دەتوانین بەچەندین شێوە شیکردنەوەی بۆ بکەین کلیل کردنەوەی دەرگا داخراوەکان یان سەرکەوتن بەدەستهێنان لە سەردەمی فیرعەونەکان بەمانایەکی تر لیکدراوەتەوە، دەرگاکان هێمان بۆ بەهێزی و پاراستن، قلای هەولێر کە بەشەك سەرەکی کارەکەیە هێمایەکی مێژوویی هەڵگرتوە جگە لەوەش دربڕینە لە شارستانیەت و هێزو بەرگری کە بەدرێژایی مێژوو بەخۆیەوە بینیوە، منارەی مزفریە کە لە بنکەی کارەکە بەرزبۆتەوە تا لوتکە بە وردەکاری نەخش و نیگار دەگەڕێتەوە بۆ سەرچاوەی مێژوویی کە رازێنراوەتەوە بە جۆرەکانی نەخش(زەخرەفەو)، لە لوتکەی کارەکە شێوەی گوڵێکی بازنەیی رازێنراو بە نەخش وە لەبنکەو لای راستیش دوبارەبۆتەوە.

بەشێوەیەکی گشتی کارەکە دەربڕینە لە هێما کە دەگەڕێتەوە بۆ سەرچاوگەی دیاریکراو وجۆراوجۆر هەوڵی هونەرمەندێک بۆ دامەزراندنی زیاتر لە شێوە ئەفسانەیی و ئایینی و مێژوویی و ژینگەیی و کۆمەڵایەتی و کولتوورییەکان دەتوانین بڵێن هونەرمەند کەرنەفاڵێکی خولقاندوە لە هێما.

هونەرمەندەکە کرداری ڕەنگدانەوەی بەدەست هێنا بە پێی چەمکی پەیوەندی و لەگەڵ کاریگەری بۆ بەدەستهێنانی بەهای جوانکاری کە لە دیالۆگی شارستانییەوە هەڵقوڵاوە تیکەلکردنی هێما وەك بەهایەکی جوانی بە شێوەیەکی جوان ڕنگیداوەتەوە توانیویەتی بەرجەستەی بکات. کە بەهای کەلەپوورو پەیوەندی پەیوەست بە خودی هونەرمەند دادەمەزرێت کە پڕە لە ئاستی مانایی وکرداری هونەرمەند سەرکەوتوو بوو لە سەلماندنی کەسایەتی و ناسنامەی خۆی لە گونجاندنی بابەتەکەیدا.

نموونەی ژمارە (٤)

ناوی هونەرمەند: نیاز بەیاتی

ناوی کارەکە: شعری ابراهیم ئەحمد

ساڵی دروستکردن: ٢٠٠٦

پێوانەی کارەکە: ٣٠×٤٠

شوێنی کارەکە: لای هێرۆخان

شێوە سیرامیکیەکە وەك گۆزەیەکی داخراو دروستکراوە لە بنکەوە باریك بەشێوەیەکی تەدریجی فراوان بۆتەوە وە تاکو لە لوتکەی کارەکە داخراوە، کارەکە بەش کراوە بۆ چەند بەشێك کە نەخش ونیگارەکان لەگەڵ تێکستی سەر کارەکە جیاکراوەتەوە، لە لوتکەی کارەکە سەری ئاژەڵی کێوی بۆتە لوتکەی کارە سیرامیکیەکە، شێوازی ویلی دەستی بۆ بنیاتنانی کارە سیرامیکیەکە بەکارهاتوە قوڕی سوریش خامەی سەهکیە لە بنیاتنانیدا.

بیرۆکەو ئایدیای هونەرمەند لەسەر بنەمای بیرۆکە بابەتییەکانە، کە کاریگەری فیکریی هەڵدەگرێت لەگەڵ سەرچاوەیەکی پێکهاتەیی کە کاریگەری و بەهایەکی هەیە کە لە فۆرمە خورافییەکانەوە وەرگیراوە، وە ئەو ئەفسانەیانەی کە ناوەڕۆک و ناوەڕۆکەکانیان هەڵگرتوە بە ئاماژەی ڕەمزی و ئەفسانەیی لەو شوێنەی کە هونەرمەند بەنیاز بوە شێوەکە ڕێکبخات و لە ڕێکخستنێکی پێکەوەییدا بۆ ئەوەی کارەکەی ڕەهەندێکی کەلتووری و ناوخۆیی بەرجەستە بکات، بەپێکهێنانی توخمەکانی بیرۆکەکە لەسەر بنەمای بەستنەوەی پەیوەندییەکانی نێوان خەیاڵ و بیرکەوتنەوە بەپێی بابەتێکی گونجانی شێوەکە کە دەستکەوتە هونەرییەکەی بە دەربڕینی ناوەڕۆکی بیرۆکەکە بە شێوەیەک کە پێشبڕکێیەک پێکدێنێت بۆ داگیرکردنی پێگەیەکی سیادی بۆ هەڵگرتنی بەها جوانیە هاوچەرخەکان، چەندین خوێندنەوەی لەخۆگرتوە کە گرنگترینیان شوناس و گوفتی هاوچەرخە.

هونەرمەندی سیرامیك ساز سەرکەوتوو بوە لە تێکەڵ بونی لەگەڵ سروشت، سیستەمێکی چڕبونەوەی لەگەڵ سروشت دروستکردوە، وە جوانی بۆ دەستەبەرکردنی جەوهەرێکی ئاڵۆز و ئیلهامی وەرگری داوە بۆ جێگیرکردن و جێگیربوون کە ڕەنگەکە بە دەسکەوتە گۆڕاوەکانی خۆی لە تاریکەوە بۆ ڕوناکی و جوڵەی ڕووناکی و سێبەر نیشاندەدا لە سەر ڕووی کارەکە.

لەم کارە سیرامیکیەدا هونەرمەند پشت بە ئەزموون و توانای خۆی بەستووە بۆ گۆڕینی فۆرم بۆ گەیشتن بە پێکهاتەی ئەفسانەیی ئەبس تراکت، بە دانانی سەری بزنی چیایی لە لوتکەی کارە هونەرییەکان بۆ بەدەستهێنانی سەرنجێکی بەهێز بەجۆرێک ئاماژەی ئەفسانەیی بۆ کارەکە نیشان دەدا، لەو شوێنەی شێوەی سیرامیکەکە تێکەڵ لە سەری بزنێکەوە دەبینێت کە گوریسێکی پێوەیە چەند هێمایەکی بۆ جادوو و خورافات هەڵگرتووە.

هونەرمەند پشتی بە هەڵبژاردنی ڕەنگی قوڕی سوور بەستووە بۆ پێشکەشکردنەکەی لە ڕێگەی تەکنیکی سورکردنەوەی نزمی پلەی گەرمییەوە، بێگەردی دەستکەوتە هونەرییەکانی بە ڕەنگ و جوانی بەخشی بۆ ئەوەی تێکەڵیەک دروست بکات لەگەڵ دروست کردنی جوانی ڕووی

کارەکە کە ڕەهەندێکی ڕۆحی ڕەهای زیاد کرد بە بەستنەوەی ڕەمزی کارەکە، ئەم ڕەهەندە رۆحییەیش لە ڕێگەی پەیوەندیەوە بە بیری کۆمەڵایەتیەوە بەدیهاتووە کە لە ماناکەیدا پەستان دەکات کە گوزارشت لە لایەنی برکردنەوە و خەیاڵی و مرۆیی دەکات.

بەڵام بە وورد بونەوە لە شێوە سیرامیکەکە بەهاکانی بەدەستهاتوون، لەڕێگەی نەخش ونیگارو نوسراوەکانی دەرەوە بۆ ئاماژەدان بەشوێنی ژینگە کولتوور لە ڕێگەی هاوکێشەیەکی شێوەییەوەو لە ڕێگەی تێکەڵبوونێکی فەرمی و بەهێزی جووڵەی ڕەهاوە پێشنیاری کات دەکات، کە کارەکە نەخش ونیگاری ڕووەکی و تێکست لەخۆ دەگرێت.

نموونەی ژمارە (٥)

ناوی هونەرمەند: مەریوان جلال

ناوی کارەکە: دیواربەندی

ساڵی دروستکردن: ٢٠١٠

پێوانەی کارەکە: ٢٥×٢٥

شوێنی کارەکە: لە کۆکراوەکانی هونەرمەند

بەرهەمێکی هونەری دیواربەندی شێوە ئەندازەییە کە قالبێکی بازنەیی وەرگرتوە، لە شانزە پارچەی ئەندازەیی شێوە چوارگۆشە و شێگۆشەیی پێکهاتوە، کە بەرزی ی نزمی لە ناو شێوەکان بەدی دەکرێت، یەکێك لەو پارچانە نەخش ونیگاری لەسەر نەخشێنراوە بە شێوەی چاپی گرافیکی، لە خوارەوەی کارەکە بازنەیەکی سوور هەیە وەك هێمایەك لە خزمەتی کارە هونەریە سیرامیکیەکە دا.

ئێمە بازنەیەك دەبینین کە جەندین چوارگۆشەی بچووکی تێدایە، بە پانی لە یەک شێوازی ئاساییدا، ئەوە هەستێکی قووڵی بە هەست و بەردەوامی ژیان لە ڕێگەی بزووتنەوەکەیەوە دەدات بە بینەر، ئەمە دابەشکردنی ئاسایی شێوەکانی ئەندازەییە لەسەر ناوچەی ڕوو تەختی بینراو.

دروستکردن و بەدیهێنانی جۆرێک لە هاوسەنگی و گونجان لەنێوان هەموو لایەنی بەشەکانی بەرهەمە هونەریەکە، بۆ بەخشینی بەها بە ناوەندی دەق سیرامیک کە بە ڕوونی دەرکەوت لە ڕێگەی نیشانەی نەخش ونیگار کە بەشێکی کەمی ناوچەی دەقەکەی داگیر کردووە کە بە نەخش ونیگارو شێوە ئەندازەیی دەورەدراوە، بۆ ڕاکێشانی سەیرکەر هونەرمەند بۆ ئەو خاڵە ناوەندییەی کە پەیوەستە بە ناوەڕۆکی بابەتەکە.

تەواوکردنی وزەی دەستکردە ئەبستراکتە و ئامادەکردنی وەک بەهایەکی جوانکاری لەگەڵ پێشبینییە هاوچەرخەکاندا، هەروەک ڕیتمی هێڵیش بە هاوئاهەنگی لەگەڵ شێوە ئەندازەییەکان و نەخش ونیگارەکان، ستافی هێڵ بە شێوەیەکی نەرم کە گونجاوە لەگەڵ لەشی کارە هونەریە سیرامیکەکە، وەک ڕەسمیەتێک کاردەکات کە وا لە وەرگر دەکات لە دوای نەخش ونیگارەوە بۆ دروستکردنی شتێک وەک زمانێکی نوێ لە هێما نوێکان.

بیرۆکەو ئایدیای ئەم کارە سیرامیکیە دیواربەندیە ئەبستراکتە (تجرید) کە هونەرمەند بە شێوەی ئەبستراکت کارە هونەریەکەی بەرهەمهێناوە.

سەرەڕای ئەوەش تێبینی ئەوە دەکەین کە نیشانەی ڕیتمی ڕەنگ تەواوکەری ناوەڕۆکی کارە هونەریەکەن لە ڕووی بەکارهێنانی ڕەنگەکانی کە بەرجەستەو و هاوتەریب بوون لە پەیوەندییەکانیان لەگەڵ یەکتریدا.

لیرەدا ونەرمەند بۆ بەدەستهێنانی بەهای جوانی کارە هونەریەکەی توانیویەتی بگات بەو بەها جوانیانەی لە ڕێگای بەرجەستەکردن و بەکارهێنانی نەش و نیکار، شێوە ئەندازەییەکانی پێکهێنانی کارە هونەریەکە خۆ بەهایەکی جوانی تری بەخشیوە بە کارە بەرهەمهاتوەکە کە هەم وەك پێکهێنانی کارە هونەرەیەکە هەمیش وەك تێکەڵاوی کە تەواوی پێکهاتەی کارە هونەریەکەی بە نەخش و نیگاری ئەندازەیی دارشتوە ئەمەش خۆی لە خۆیدا بەهاو جوانیەکی تایبەتی بەم کارە دیواربەندە سیرامیکیە بەخشیوە.

و هاوتەریب لەگەڵ ناوەرۆکی نەخش ونیگاری سیرامیکدا، بە شێوازی دەربڕینی ڕەمزی، ڕازاندنەوەکە قووڵایی ڕۆحی بە ڕەنگی هاوتەریب و پەیوەندییە فەرمیەکانەوە پەیدا دەکات و لە سادەیی نزیک دەبێتەوە بە بەستنەوەی نوێ بە واقیعی هاوچەرخەوە، بۆ پێکهێنانی گۆڕانێک لەدیدی هونەریدا، بۆ ئەوەی ئەو فۆرمە ئەندازەییانە لەتێڕوانینی عەقڵ دەربهێنن و لە واقیعییەتی خۆیانەوە بیانگۆڕن بۆ فەزای کاتی کراوە و بیانهێننە جەوهەری (ناوەڕۆک) ی نەخش ونیگاری سیرامیکەوە.

ئەنجامی توێژینەوە:

١_ هونەرمەندی سیرامیکی هاوچەرخ لە کوردستان بۆ خستنە ڕووی بەها جواناسییەکان، بە سوودوەرگرتن لە بەرهەمە مێژووی شارستانییەکان، دارشتنەوەی وێنەی نەخش ونیگارو تێکست لە چوارچێوەی بەرهەمە هونەریە سیرامیکیەکانیەوە بەشێوازێکی جیاوازتر بەرهەمهێنراو .وەک نموونەکانی (١_٢_٣_٤)

٢_ تەکنیکی ڕازاندنەوەی لەنێو پانتایی و ڕووکاری بەرهەمە هونەریە سیرامیکیەکاندا لە جۆرێ نەخش ونیگار شێوە ئەندازەیی ڕێک و بەیەکدا چوو، دەرکەوتەی نەخشی ڕووەک وەک ڕەگەزێکی ڕازاندنەوە وەرگیراو لە وێناکردن لەسەر کارە گلجۆش و شووشە کراواکان بۆتە بەشێکی سەرەکی لە بەرهەمی هونەریەکان. وەك لەنموونەکانی (١_٢_٤_٣_٥)دا.

٣_ نووسین و تێکست وەك بەهایەکی جوانی بۆتە هێمایەکی بیرۆکەیی لە ڕازاندنەوەی بەرهەمە هونەریەکان لای هونەرمەندانی سیرامیکی کوردستان وەك لە نموونەکانی (١_٤) دا.

٤_ پاشماوە مێژووی وکەلتووریەکان لە شارستانیە دێرینەکان وەک بەشێکی گرنگ و ئیلهام بەخشە بۆ هونەرمەندی سیرامیکی لە کوردستان،لە دووبارەکردنەوەی وێنا بیناسازییە پڕ بەهاکان بەتەکنیک و شێوازە ئبستراک (پەتیبوون) لە بەرهەمە هونەری سیرامیکەکانیاندا بەدیدەکرێت. وەك لە نموونەکانی (٢_٣_٤) دا.

٥_ بەکارهێنانی تەکنیکە جیاوازەکان ڕازاندنەوە لای هونەرمەندانی سیرامیکی کوردستان ،کە ڕاستەوخۆ کاریگەری لەسەر چۆنیەتی دەرکەوتنی تەکنیکەکانی نەخش و نیگار بە بەکاربردنی متریالی ئامادەکراو (کۆلاژکردن) بۆ بەدەستهێنانی بەهایی جوانی لە بەشێک لە کارەهونەرەکانیاندا وەك لە نموونەکانی (٤_٥) دا.

٦_ سازکەرەکانی ڕەنگ یەکەیەکیان لە هەمەچەشنی لە ناو پێکهاتەی کاری گشتی بەدەست هێناوە لە ڕێگەی جیاوازی ڕەنگەوە، وە هارمۆنی و گونجان لە بەهای یەک ڕەنگ و لەسەر بنەمای خودبینییەکی جوانی تەواو، هەروەها پەیوەندییەکی هۆکار هەیە لەنێوان فۆرم و ناوەڕۆک و ڕەنگی تاک کە فەرمانڕەوایی پەیوەندییەکانی سیستمەکانی شێوەپێدان دەکات و ئەمەش لەهەر نموونەیەکدا دەردەکەوێت.

٧_ زۆرێک لە بەرهەمەی سیرامیک لای هونەرمەندانی کوردستان، هاوشێوە دارشتە و کاریگەریە میثولوجی و کەلتووری شارستانیەتی وولاتی دوو ڕووبار لەگەیاندنی ڕووداوە شارستانییەکان بۆ جۆرێک لە نوێگەرایەتی لەکارهونەرەیەکانیاندا. ئاشکرایە لە نموونەکانی(٢_٣_٤) دا.

لیستی سەرچاوەکان:

فەرهەنگەکان:

- ابن منظور، جمال الدين بن مكرم(١٩٨٢م)، لسان العرب، مصر، دار المعارف.
- ابن منظور، جمال الدين(١٩٥٥)، لسان العرب، مج٣، بيروت، دار بيروت للطباعة والنشر.
- ابن منظور، جمال الدين، لسان العرب، ج٧، القاهرة، ب ت، ص٢٨٤.
- أنيس، إبراهيم مصطفى وآخرون(١٩٩٢م): "المعجم الوسيط"، مجمع اللغة العربية.
- جماعة من كبار اللغويين(١٩٨٩)، المعجم العربي الاساسي، المنظمة العربية للتربية والثقافة والعلوم، توزيع لاروس.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

سەرچاوە کوردیەکان:

- سعيد، بەختيار(٢٠٠٤)، دنيا بينييەكانى هونەرى شێوەكارى كوردى، بەڕێوەبەرايەتى گشتى چاپ و بلاوكردنەوە، ز:٢٩٢، سليمانى.
- مەرزبان، پەروێز(٢٠١٩)، ت: ستار كريم، پوختەی مێژووی هونەر، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم.

سەرچاوە عەرەبیەکان:

- الالفي، أبوصالح، الموجز في تاريخ الفن العام، دار معارف.
- البستانى، فؤاد افرام(١٩٨٥) منجد الطلاب، ط٢، لبنان، دار المشرق بيروت.
- البهنسى، عفيف(١٩٨٠)، الفن الحديث في الأقطار العربية، اليونسكو.
- البهنسى، عفيف(٢٠١٢)، الفنون الشعبيه، الموسوعه العربيه، المجلد رابع عشر جمهوريه العربيه السعوديه.
- الرافعي، مصطفي صادق(٢٠١٥_٢٠١٦)، مفهوم الفن والجمال في اوراق الوردة، بحث غير منشور.
- الزبيدى، جواد(١٩٨٦)، الخزف الفني المعاصر في عراق، بغداد، دار شؤون الثقافية العامة.
- بسيونى، فاروق(١٩٩٥)، قراءة اللوحة في الفن الحديث، دار الشروق، القاهرة.
- حامد المكاوى، خالد محمد(١٩٩٥) المدخل الهندسي للشكل التمثيلي، دار النهضة، مصر، ط٣.
- حسين, محى الدين احمد(١٩٨١)، القيم الخاصة لدي المبدعين، الاهرة، دار المعارف.
- ديوى، جون(١٩٦٣)، ت:زكريا ابراهيم، الفن خبره، دار نهضه عربيه، مصر.
- رزق، سامى(١٩٨٢)، مبادئ التذوق الفني والتنسيق الجمالي، مكتبة منابع الثقافة العربية.
- رياض, عبدالفتاح(١٩٧٣)، التكوين في الفنون التشكيلية ، ط٢ ، القاهرة ، دار النهضة العربية.
- ريد، هربت (١٩٨٦)، ت: سامى خشبه، معنى الفن، دار شؤون ثقافية العامة, بغداد.
- ريد، هربرت(١٩٩٨)، الفن اليوم، ت: محمد جرجس عبدة، دار المعارف.
- ستولنتز، جيروم(١٩٨١)، ت: فؤاد زكريا، النقد الفنى دراسه جماليه فلسفيه، مؤسسه العربيه للدراسات والنشر، بيروت.
- سلوم، سائد(٢٠٢٠)، علم الجمال، من منشورات جامعة افتراضية السورية.
- شموط، عزالدين(٢٠٠٣)، قيمة العمل التشكيلي بين المال والجمال،المتحف الوطني، دمشق- سوريا.
- صباغ، عبدالمجيد محمود(٢٠٢٠)، اللون كعنصر إبداعي في تنمية الادراك الحسي والبصري لمتلقي تصميم الجرافيك المطبوع: كلية التصاميم - جامعة أم القرى - المملكة العربية السعودية.
- طه، يوسف طه(١٩٨٩)، التقنيات اليدوية على الشكل الخزفي، دار نهضة مصر، القاهرة.
- عبد الحفيظ، أحمد، تقنيات جديدة باستخدام بقايا الخامات في التصوير المعاصر، كتاب البحوث، المؤتمر العلمي السادس، الجزء الأول.
- عبد الحميد، شاكر(١٩٩٧)، العمليه ابداعيه فى فن التصوير، مطبعة مجلس ثقافة والفنون والادب، كويت.
- عطية، محسن(٢٠٠٣)، التحليل الجمالي للفن، القاهرة، عالم الكتب.
- فرج عبو(١٩٩٨)، علم عناصر الفن ،ج٢ ، ص٧٣٨، وكذلك يراجع .طارق عبد الوهاب مظلوم. الوحدات التكوينية الفضاء في النحت البارز ببلاد الرافدين، مجلة الاكاديمي، جامعة بغداد، كلية الفنون الجميلة، العدد (٢١)، بغداد.
- كوبلسون، فريدرك(٢٠٠٢)، تاريخ الفلسفة، ت:امام عبدالفتاح امام، القاهره، مجلس الأعلى للثقافة.
- مايرز، برنارد(١٩٦٦)، الفنون التشكيلية وكيف نتذوقها ، ت : سعد المنصوري ومسعد القاضي ، مراجعة وتقديم : سعد محمد خطاب ، مكتبة النهضة المصرية ، القاهرة.

- محمد جزائرى(١٩٧٩)، سعد شاكر انتباهه الخزف، مجله الرواق، ع٥، وزاره الپقافه والفنون، بغداد.

- مطر, ئەمیر حلمی(٢٠١٣)، مدخل الى علم الجمال والفلسفة الفن، دار التنوير للطباعة والنشر.

- مطر، امير حلمي (١٩٧٤)، فلسفة الجمال، دار الشؤون الثقافية العامة، الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة.

- مطر، امير حلمي (١٩٧٩)، فلسفة الجمال، دار الشؤون الثقافية العامة، الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة.

- مطر، أميره حلمي(١٩٧٦)، مقدمة في علم الجمال، القاهرة، دار الثقافة للنشر والتوزيع.

- مورتكان، انطون(١٩٧٥)، ت: عيسي سلمان و سليم تكريتي، وزارة اعلام، بغداد، مطبعة اديب.

- مونرو، توماس (١٩٧٢)، التطور في الفنون، ت: عبد العزيزجاويش وآخرون، الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة.

- ميمون، الربيع (٢٠٠١)، نظرية القيمة في الفكرة المعاصر، الشركة الوطنية للطباعة والنشر، الجزائر.

- نظمي، محمد عزيز(١٩٨٤)، القيم الجمالية، القاهرة، دار المعارف.

- هروري، صلاح محمد سليم، في كردستان كانت البداية الأولي للزراعة، جريدة خه بات، عدد(٧١٩، ١٩٩٤/٣/٣٠م (١٨شوال ١٤١٤هـ).

-زريبه، هيام ميلاد(٢٠١٤)، لخط كعنصر بنائي وجمالي في العمل الفني , جمعية أمسيا مصرية.

سەرچاوەی ئینگلیزی:

-Brickell, C. (1989). Royal Horticultural Society gardeners' encyclopedia of plants and flowers. Dorling Kindersley

سەرچاوەی نامەی ماستەر:

-شهاب احمد السويدي(٢٠٠١)، حركة الأشخاص وعلاقتها بالتكوين في الرسم العراقي المعاصر، رسالة ماجستير، جامعة بغداد، كلية الفنون الجميلة، قسم الفنون التشكيلية، رسم.

- محمد سمير قدري(١٩٨٣)، التقنيات الخزفية وإمكانية تعليمها في قصور الثقافة في القاهرة، رسالة دكتوراة، كلية التربية الفنية، جامعة حلوان، القاهرة.

- أسيل عبد السلام النعيمى(١٩٩٩) ،الفضاءات الداخلية لقاعات العرض في متاحف مدينة بغداد - دراسة تحليلية، رسالة ماجستير، جامعة بغداد، كلية الفنون الجميلة، قسم التصميم.

- منال الصالح (٢٠١٠)، استحداث جداريات خزفية معاصرة مستمدة من التراث السعودي والافادة منها في مجال الخزف، رسالة دكتورا، كلية الاقتصاد المنزلي والتربية الفنية، جامعة ملك عبدالعزيز.

سەرچاوەی ئەلیکترۆنی:

-Micheal. (2014, September 20). العوامل الفنية المؤثرة في اخراج المجلة مكونات التصميم. SlideServe. Retrieved February 26, 2022, from https://www.slideserve.com/micheal/4611331

(2006 ،امال مريود، الرمز في الخزف المعاصر، مقال، شبكة المعلومات) www.fnuniraq.com.

سیمای جوانیناسی و ئەرکی پەیکەرە گڵجۆشییە شوێنەوارییەکانی هەرێمی کوردستانی عێراق

أشواق إحسان رمضان[1]، نەعیمە موحەممەد عبداللە[2]

[1] بەشی شێوەکاری، کۆلێژی هونەرە جوانەکان، زانکۆی صلاح الدین، شاری هەولێر، هەرێمی کوردستان، عێراق

[2] بەشی شێوەکاری، کۆلێژی هونەرە جوانەکان، زانکۆی سلێمانی، شاری سلێمانی، هەرێمی کوردستان، عێراق

Corresponding author's e-mail: ashwaq.ramadhan@su.edu.krd

پوختە:

ژمارەیەکی هێجگار زۆر ناوچەی شوێنەواری هەن، لە هەرێمی کوردستانی عێراقدا، کە هەریەکەیان گرنگی خۆیان هەیە، بەڵام زۆریان هێشتا پشکنینیان بۆ نەکراوە، جگە لە بەشێکی کەمیان، کە چەندین پارچە شوێنەواریان لێ دۆزراوەتەوە، بەڵام شرۆڤەی هونەری و خوێندنەوەی جوانیناسیان بۆ نەکراوە، بۆیە توێژەران ئەم توێژینەوەیان بە پێویست زانیوە، ئامانجیشیان دەستنیشانکردنی سیمای جوانیناسی و ئەرکی پەیکەرە گڵجۆشیەکانی ناوچە شوێنەواریەکانی هەرێمی کوردستانی عێراقە. ئەم توێژینەوە لە چوار بەش پێکهاتووە، بەشی یەکەم بریتیە لە تەوەرەکانی تایبەت بە پێناسەی توێژینەوە کە پێکهاتووە لە هەر یەك لە باسەکانی: (کێشەی توێژینەوە، گرنگی توێژینەوە، ئامانجی توێژینەوە، سنوورەکانی توێژینەوە کە پێکهاتووە لە سنووری کاتی و شوێنی توێژینەوە، بەشی دووەمی توێژینەوەکەش پێکهاتووە لە دوو توێژگە: توێژگەی یەکەم لە بارەی مێژووی سەرهەڵدانی هونەری گڵجۆشیە لە شارستانیەتی میزۆپۆتامیا، توێژگەی دووەمیش خستنەڕووی کورتەیەکە لە بارەی سەرچاوگە هزریەکانی شێوە هونەریەکان لە شوێنەوارەکانی کوردستاندا. لە بەشی سێیەمیش توێژەران چەند نموونەیەکیان وەرگرتووە لەم پەیکەرانەی لە سنووری توێژینەوەکە دۆزراونەتەوە و بە پێی میتۆدی شرۆڤە و پێناساندن شرۆڤەیان کردوون؛ لە ئەنجامدا توێژەران لە بەشی کۆتاییدا گەیشتوون بە پەیامی ئەو کەسانەی ئەو پەیکەرانەیان دروستکردووە، بەتایبەت لە سەردەمی ئاشووری و خوریەکاندا، کە لایەنی جوانیناسی و ئەرکگەراییان دەرکەوتووە لە پێکهاتە و تەکنیك و شێوازی دروستکردنی پەیکەرەکاندا. توێژینەوەکەش بە لیستی سەرچاوە بەکارهێندراوەکان کۆتایی پێهێندراوە.

وشە کلیلیەکان: سیما، جوانیناسی، ئەرك، پەیکەر ، گڵجۆش، شوێنەوار.

گۆڤاری زانکۆی هەڵەبجە:گۆڤارێکی زانستی ئەکادیمیە زانکۆی هەڵەبجە دەری دەکات	
بەرگ	٧ ژمارە ٢ ساڵی(٢٠٢٢)
ڕێککەوتەکان	ڕێکەوتی وەرگرتن: ٢٠٢٢/٣/٢٠ | ڕێککەوتی پەسەندکردن: ٢٠٢٢/٤/١٤ | ڕێککەوتی بڵاوکردنەوە: ٢٠٢٢/٦/٣٠
ئیمەیلی توێژەر	ashwaq.ramadhan@su.edu.krd
مافی چاپ و بڵاوکردنەوە	©٢٠٢٢ أشواق إحسان رمضان، م.د.نعیمة محمد عبداللە، گەیشتن بەم توێژینەوەیە کراوەیە لەژێر ڕەزامەندی CCBY-NC_ND 4.0

الملخص:

يوجد عدد كبير من المواقع الأثرية في إقليم كوردستان العراق، ولكل منها أهميتها الخاصة، لكن الكثير منها لم يتم التنقيب فيه بعد، باستثناء جزء صغير منها، حيث تم العثور على العديد من القطع الأثرية، لكنها لم يتم تحليلها فنيا أو قراءتها جماليا، لهذا السبب اعتبر الباحثتان هذا البحث ضروريا ، وهدفهما التعرف على السمات الجمالية والوظيفية للتماثيل الفخارية للمواقع الأثرية في إقليم كوردستان العراق. هذا البحث يتكون من أربعة فصول، الجزء الأول هو تعريف البحث يتكون من: (مشكلة البحث، أهمية البحث، أهداف البحث، حدود البحث التي تتكون من الحدود الزمنية و موقع البحث، ويتكون الفصل الثاني من مبحثين: الأول دراسة عن تاريخ نشوء فن الفخار في حضارة بلاد ما بين النهرين، و الثاني ملخص للمصادر الفكرية للأشكال الفخارية في المواقع الأثرية في كوردستان. في الفصل الثالث، الباحثتان أخذوا بعض العينات من التماثيل الواقعة ضمن حدود البحث، وتموا تحليلهم وفق منهج التحليل الوصفي. و نتيجة لذلك توصلوا الباحثتان في الفصل الأخير إلى رسالة ممن صنعوا التماثيل الفخارية خاصة في الفترتين الآشورية والخورية، حيث ظهرت جمالياتها و وظائفها في المنحوتات الفخارية في هياكل وتقنيات و طرق صنعها. ينتهي البحث بقائمة المصادر المستخدمة.

كلمات مفتاحية: سمات، الجمالية، وظيفة، نحت، فخار، أثري.

Abstract:

There are a large number of archaeological sites in the Kurdistan Region of Iraq, and each of them has its own importance, but many of them have not been excavated yet, except for a small part of them, where many artifacts were found, but they have not been artistically analyzed or aesthetically read, That's why the two researchers considered this research necessary, which aims to identify the aesthetic and functional features of pottery statues of archaeological sites in the Kurdistan Region of Iraq. This research, It consists of four chapters, chapter one is the definition of research: search problem, importance of search, search objectives, search boundaries consisting of time limits and search location, The second chapter consists of two sections: the first is a study on the history of the emergence of the art of pottery in the civilization of Mesopotamia, and the second is a summary of the intellectual sources of plastic forms in archaeological sites in Kurdistan. In the third chapter, the two researchers took some samples from the statues located within the area of the research, and they were analyzed according to the descriptive analysis method. As a result, the two researchers reached in the last chapter researchers reached a message from those who made pottery statues, especially in the Assyrian and Khoury periods, where their aesthetics and functions appeared in pottery sculptures in the structures, techniques and methods of their manufacture. The search ends with a list of used sources.

Keywords: Feature, aesthetics, function, sculpture, potter, archeological.

بەشی یەکەم: (پێناسەی توێژینەوە):

پێشەکی:

مێژووی هونەری گلجۆشی هەر لە سەرەتای دروستبوونی مرۆڤایەتیەوە وەک پێداویستیەکی ژیانی ڕۆژانەی کۆمەڵگا هاتۆتە کایەوە. مرۆڤایەتی خولقێنەری ئەو بەرهەمە هونەریانە بوون، بۆ گوزارشتکردن لە ژیان و گەیاندنی پەیامیان. لە ڕێگای لێکۆڵینەوە لە تایبەتمەندی پەیکەرە گڵجۆشیەکانی سەردەمی شارستانی میزۆپۆتامیا، کە بەشێك لە ناوچە شوێنەواریەکانی لە باکوور واتا (هەرێمی کوردستان) بووە، بە مەبەستی شرۆڤەی بەرهەمە هونەریە گڵجۆشیەکان، ئەم توێژینەوەی بەردەست (سیمای جوانیناسی و ئەرکی پەیکەرە گلجۆشییە شوێنەوارییەکانی هەرێمی کوردستانی عێراق) ئەنجام دراوە، کە لە ڕووی مێژوویی و هونەریەوە هاوشێوەی لێکۆڵینەوە شوێنەواریەکانە، بەڵام لە ڕووی جیاوازی بەکارهێنانی پارچە شوێنەواریەکان، زیاتر گرنگی بە چۆنیەتی بەرهەمهێنانی پەیکەرە گڵجۆشیەکان دەدات، لەمەڕ تایبەتمەندی جوانیناسییەوە، کە جەخت دەکرێت لەسەر تەکنیك و پێکهاتەی کەرەستە بەکارهاتووەکان، کە ئەمانە ئاماژەن بۆ دیاریکردنی کێشەی توێژینەوەکە.

کێشەی توێژینەوە:

١- سەرچاوگەی هزری بەرهەمە هونەرییە گلجۆشییە شوێنەوارییەکانی هەرێمی کوردستان چین؟

٢- ئایا خەسڵەتی جوانیناسی هونەری پەیکەرە گلجۆشیەکان لە پاشماوەی شوێنەوارە دێرینەکانی شارستانێتی میزۆپۆتامیا چ ئەرکێکی هەبووە؟ ئایا وەک بنەمای ئاینی و بیر و بۆچوونی خواپەرستیانە لە نێو پەرستگاکان هەژمارکراون؟

گرنگی توێژینەوە:

ئەم توێژینەوەیە ناساندنی مێژووی هونەری گلجۆشیە لە ڕووی تەکنیک و ئایدیای کارکردنەوە، بۆیە دەبێتە بنەمایەکی زانستی و ماریفی تایبەت بە دەرخستنی لایەنی جوانیناسی و ئەرکی هونەری گلجۆشی کوردستان، لای فێرخوازانی بواری هونەر و شوینەوارناسانی کوردستان.

ئامانجی توێژینەوە:

دەسنیشانکردنی سیمای جوانیناسی و ئەرکی پەیکەرە گڵجۆشییە شوێنەوارییەکانی هەرێمی کوردستانی عێراق.

سنووری توێژینەوە:

شوێن: شوێنەوارەکانی هەرێمی کوردستانی عێراق

کات: ماوەی نێوان ساڵانی (٢٥٠٠-١٠٠پ.ز.).

بەشی دووەم: (چوارچێوەی تیۆریی توێژینەوە):

توێژگەی یەکەم: مێژووی سەرهەڵدانی هونەری گڵجۆشی لە شارستانیەتی میزۆپۆتامیا:

بەرایی مێژوویی:

لە سەرچاوە مێژووییەکاندا هاتووە، کۆنترین بەرهەمی مرۆڤ لە هونەرەکانی شێوەکاریدا، دەگەڕێتەوە بۆ نزیکەی (٣٠٠٠٠-٢٥٠٠٠ساڵ پ.ز.) کە وێنەکانی سەر دیواری ئەشکەوتەکان و پەیکەرە لە بەرد دروستکراوەکانن. گڵجۆشیش بە یەکێك لە کۆنترین هونەرە سەرەتاییەکان دادەندرێت کە خزمەتی بە مرۆڤایەتی کردووە و پێداویستیەکانی مرۆڤی پڕکردۆتەوە، لەسەر خاکی میزۆپۆتامیا. (نعیمة محمد، ٢٠٠٧، ل٣٥).

مرۆڤ فێری دروستکردنی گڵجۆشی بوو، دوای ئەوەی لە ئەشکەوتەکان گواستیانەوە بۆ نشینگەکان، ژیانێکی ئابووری نوێیان دەستپێکرد

بە ڕێگای کشتوکاڵی و ئاژەڵداریەوە، کە داهێنانی گڵجۆشی بە تەواوەتی دەگەڕێتەوە بۆ (٨٥٠٠ ساڵ پ.ز.)، بەڵگەی ئەمەش لە ئەنجامی ئەو پشکنینانە دەرکەوتووە کە لە شوێنەوارەکانی (چەرموو) لە (باکووری عێراق) و (ئەریحا) لە (ئەردەن) کراوە. (سعد ایوب، ٢٠١٨، ل٩) هەروەها لە ڕێگای پشکنینە شوێنەواریەکانەوە دەردەکەوێت، داهێنانی گڵجۆش قۆناغ بە قۆناغ دروستبووە، واتا مرۆڤ بە ڕێگای فێربوون و ئەزموونگەرێتی شارەزایی پەیدا کردووە. بۆیە کرداری داهێنانی گڵجۆش بە ڕێکەوت نەبووە، بەڵکو بەپێی پێویستیەکانی مرۆڤ بە مەبەست بووە (بلاسم محمد وئەوانیتر، ٢٠٠٦، ل٥٩). تا مرۆڤ بەو ئاکامە گەیشتووە لە گڵی سوور، دەفر و کەلوپەلی پێویست دروستبکات، سەرەتا بە تیشکی خۆر وشکیکردۆتەوە، دواتر گرێداوە لە ناو ئاگردا. بەم جۆرە (گڵجۆش) پەیدا بوو. (ئیزاك ئاسیموف و فرانك وایت، ٢٠٠٣، ل٢٦-٢٧) تا وایلێهات بەپێی جۆری قورەکە و شێوازی سووتاندن و چۆنیەتی دروستکردنی بەگوێرەی خواست و پێویستیەکانی تاك گۆڕانی بەسەرداهات، تەنانەت بۆ مردووناشتن و سرووتی ئاینیش بەکاردەهێنرا. وە خشت و ئامێری میوزیك و نەخشە و دیواربەند و بوکەڵەی قەبارە جیاوازیش لە گڵجۆش دروستکران (القیسي، ٢٠٠١، ل١٤)، بەڕێکەوت بوو هونەری گڵجۆشی بووە کەرەستەیەکی بە سوود بۆ شوێنەوارناسان، کە بەهۆیەوە دەتوانن سەردەمی ناوچە شوێنەواریەکان دیاریبکەن. چونکە گڵجۆش لە هەموو شوێنێکی تۆمارە شوێنەوارییەکاندا هەیە و تا ڕادەیەکی زۆر لەناو ناچن، تەرزی نەخشاندنیان لەگەڵ شێوەی گڵینەکان بەتێپەربوونی کات بەشێوەیەکی ڕێژەیی دەگۆڕێن، ئەو جۆرە تەرزانەش گوزارشتیان لە دەستەیەکی جیاوازی خەڵکی کردووە (دی میرۆپ، ٢٠١٨، ل٢٦-٢٧) دروستکردنی گڵجۆش لە (وڵاتی میزۆپۆتامیا) زۆر پێشکەوتوو و سەرکەوتوو بووە، ماددەی خاوی گڵجۆشیش، جۆرە گڵێکە، کە بە شێوەیەکی بەرفراوان لە کەنارەکانی (دیجلە و فورات)، لە پێدەشت و زۆنگاوەکانی دەستدەکەوت. هەر لەم گڵە خشتی خاو، خشتی سوور (کەرپووچ) دروستکراوە، کە پایەی بنەڕەتی تەلارسازی بوون، هەروا کاشی گڵجۆشیان لێ بەرهەمهێناوە، بۆ ڕازاندنەوەی کۆشکەکانیان، جیا لەمە، تابلۆی تەنکیان لێ سازکردووە، لەبری کاغەز بۆ نووسین سوودیان لێ وەرگرتووە. تا ئەو ئەندازەیەی کتێبخانەیان لێ ئامادە کردووە (گۆستاف لۆبۆن، ٢٠٢٠، ل٢٢٣-٢٢٤)

سەرهەڵدانی گڵجۆش لە چاخەکانی پێش مێژوو لە (عێراق):

چاخی بەردینی کانزایی و تایبەتمەندی گڵجۆشی سەردەمەکانی (٥٦٠٠-٣٥٠٠پ.ز.):

گڵجۆشی ئەم چاخە لە (دۆڵی ڕافیدەین) لە جوانترین بەرهەمی شارستانیەتە کۆنەکانە، بەشێك لە توێژەران ناویان لەم چاخە ناوە (چاخی گڵجۆشە ڕەنگاوڕەنگەکان) کە گڵجۆشی سەردەمە جیاوازەکانی لە ڕووی ڕەنگ و شێوەوە جیاوازن، کە ئەمە هۆکارێکە بۆ ئەوەی شوێنەوارناسان سەردەمەکانی پێ لە یەکتر جیابکەنەوە و هەریەکە ناوێکی لێنراوە بەپێی ئەو ناوچانەی یەکەمجار پارچەی شوێنەواریان لێ دۆزراوەتەوە (طه باقر، ٢٠١٢، ل٢٢٩). بەم شێوەیە شوێنەوارەکانی پێش مێژوو بەناوی تەرزی گڵینەکان ناسراون. لەم ڕێگەیەوەش شوێنەوارناسان دەتوانن لەسەر بنەمای پاشماوە گڵینەییەکان بڕیار بدەن چ کاتێك ناوچەی شوێنەوارێك لە چی سەردەمێکدا ئاوەدان بووە (دی میرۆپ، ٢٠١٨، ل٢٧). شوێنەوارەکانی ئەم قۆناغە لە چەند ناوچەیەکی (باشووری کوردستان) دۆزراوەتەوە، بە نموونە لە (ئەشکەوتەکانی هەزارمێرد) کە (٨کم) لە باشووری ڕۆژئاوای (شاری سلێمانی) دوورە، لە قەدپاڵی (شاخی بەرانان) ڕووی لە باکووری ڕۆژهەڵاتە. لە چینی (A) بە قوڵی (١-٢م) چەندین پارچە سواڵەت و گڵینە و دەفری بێ نەخش و جوانکاری و کوپەی خۆراك هەڵگرتن و گۆزەی یەك دەسکی بن خڕ لە گۆڕێك دۆزراوەتەوە، هاوشێوەی ئەو نموونەیە لە گۆڕێکیتردا دۆزراوەتەوە لە (شیلەخانێ) (دۆرۆسی گارۆد، ٢٠٢١، ل٧٥-٧٠، ١١٦)

ئەم چاخە بەسەر سێ سەردەم دابەش کراوە:

١/ چاخی بەردینی کانزایی کۆن (لە دەوری ٥٦٠٠پ.ز.):

گرنگترین سەردەم کە بە دروستکردنی گڵجۆش بەناوبانگبوون لەم چاخەدا بریتین لە:

أ- سەردەمی (حەسونە) (٥٢٠٠-٥٠٠٠پ.ز.):

گردی (حەسونە) شوێنەوارێکە دەکەوێتە نزیك شاری (موسڵ)، دەگەڕێتەوە بۆ (٥٢٠٠-٥٠٠٠پ.ز.). تایبەتمەندی گڵجۆشەکانی بریتیە لە تاك ڕەنگی، کە زیاتر ڕەنگی ڕەش و مۆر و قاوەیی بەکارهاتووە. پشتۆکی کارەکانیش زیاتر سەوزباون (جودي, ١٩٧٤، ل٦٨-٦٩) شێوەی سواڵەتیەکانی (حەسونە) دوو جۆرن: یەکەمیان سواڵەتی نیوە گۆیین کە وردە وردە سەریان تەسك بۆتەوە بەرەو ناوەوە. جۆری دووەمیش گۆزەی لاشە گۆیین کە ملێکی لاریان هەیە یان سەریان کراوەیە. (رافدة، ١٩٩٧، صفحة ١٧٥) لە گرنگترین سیما هزریە شارستانیەکان لە شارستانێتی (حەسونە)، بریتیە لە تایبەتمەندی ئەفسانەیی و جادوویی، بۆیە زنجیرەیەك سرووتیان داهێنا. ڕۆڵی هونەریش لە شارستانێتی (حەسونە) بریتی بوو لە دروستکردنی کەرەستەکانی ئەم سرووتانە. ئەمە وای کرد جگە لە گۆڕانکاری لە شێوەی گڵجۆشیەکانیان ئەرك و شێوازی بەکارهێنانیشیان جیاوازبێت، هەروەك تیمێکی پشکنینی (ڕووسی) لە گوندی (یارم تەپە) لە نزیك (تەلەعفەر) لە (موسڵ)، سواڵەتیەکیان دۆزیەوە منداڵێکی تازە لە دایکبووی تێدا نێژرابوو، هەروەها شوێنەوارناس (کرکبراید) لە (أم الدباغیة)ی نزیك شاری (حەزر)، چەند پەیکەرێکی جوانی ئافرەتی جەستە هەڵاوساوی دۆزیوەتەوە، مێژووەکەیان دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی (حەسونە)، ئەمەش نیشانەی منداڵبوونە و گوزارشتە لە سەرکەوتنی جادووەکانیان. کە لە ڕووی جوانیناسیەوە ئاماژەی سۆزداری تایبەتن. (زهیر.صاحب، ٢٠١٩، ل٣-٣٤) وەك دەردەکەوێت گڵجۆشەکانی (حەسونە) لە قوڕێکی خراپ بە دەست دروستکراون، وە بە کوورەی سادە باش نەسووتێندراون، چونکە پێدەچێ لە ماڵەکان دروستکرابن، لەم کاتەدا ئەم کارەش نەچووبووە بواری پسپۆڕیەوە(الخطاط و زهیر صاحب، ١٩٨٧، ل٤٧).

ب- سەردەمی (سامەڕا) (٥٠٠٠-٤٥٠٠پ.ز.):

(سامەڕا) دەکەوێتە دۆڵێك لەسەر ڕووباری (دیجلە) لە باکووری شاری (بەغدا)، (جودي، ١٩٧٤، ل٦٨). لە سەردەمی (سامەڕا) مرۆڤ توانی سواڵەتیەکانی دەوڵەمەند بکات بە نەخشی ئەندازەیی تێکەڵ بە مۆرکێکی مرۆیی و ئاژەڵی و ڕووەکی، کە ئەم وێنانە ئەبستراکت تێیدا زاڵە (الیاسري، ٢٠١٥، ل٣٥٩). ئەمەش بووە هۆی ئەوەی جوانتر و ڕێکتر لە سەردەمی پێشووتر دروستیبکات، کۆمەڵێك سواڵەتی گڵجۆشی نەخشێندراوی ئەم سەردەمە دۆزرایەوە هێڵی ستوونی و ئاسۆیی لاری وەك حەسیر و سەبەتەیان لەسەرە، هەروەها لە چینی سێیەمی (سامەڕا) حەوت پارچە گڵجۆش دۆزراوەتەوە کە وێنەی ڕووخساری ئافرەتانی بە ڕەنگاوڕەنگی لەسەر نەخشکراوە. هەروەك چەند کاسەیەکی بازنەیی دۆزراوەتەوە، کە یەکێکیان لە ناویدا وێنەی چوار بزنەکێوی شاخداری تێدایە، لە کاسەیەکی تریش وێنەی چوار ئافرەت لە ناوەڕاستەکەیدایە، لەگەڵ وێنەی کۆمەڵێك دووپشك، (جودي، ١٩٧٤، ل٦٨-٧٠). بەرهەمە هونەریەکانی گڵجۆشی سەردەمی (سامەڕا)، گۆڕانکاریەکی زۆری لێ بەدیدەکرێت لە ڕووی تەکنیك و شێوازی دروستکردنەوە، کە گڵجۆش چووە بواری پسپۆڕیەوە، زۆربەی سواڵەتیەکان بە دەست دروستکراون، لە قوڕێکی خاوێنی تێکەڵکراو لەگەڵ لمی نەرم؛ وەکو هەوڵێك بۆ ئەوەی قوڕەکە باشتر بەدەستەوە بێت. تایبەتمەندی گڵجۆشی (سامەڕا) لەوەدایە کە ڕووکاری دەرەوەی ساف و لوسە چونکە بە چینێك قوڕی زۆر خاوێن ڕووپۆشکراون، زۆربەشیان بە پلەی گەرمی بەرز باش سووتێندراون. (الخطاط و زهیر صاحب، ١٩٨٧، ل٤٨-٤٩).

٢/ چاخی بەردینی کانزایی ناوەڕاست (هەزارەی پێنجەمی پ.ز.):

- سەردەمی (حەلەف) (٥٠٠٤-٥٠٠٠پ.ز.):

زانایان ئەو ناوچەی (حەلەف)یان بە شوێنەوارێکی شارستانی تایبەت ناساندووە، کە (٥کم) دوورە لە باشووری ڕۆژئاوای شارۆچکەیەکی کوردی بەناوی (سەرووکانی) نزیك بە (خابوور) لەسەر ڕووباری (فورات) لە سنووری (تورکیا) و (سوریا) (سوسة، ١٩٨٠، ل٦٧-٦٨). گڵجۆشەکانی سەردەمی (حەلەف) بە بەرهەمی باکووری (دۆڵی ڕافیدەین) واتا ناوچەی کوردنشینان دەژمێردرێت، کە هەر لە کۆنەوە کورد لەم ناوچەیە نیشتەجێ بووە تا ئێستا. (ليود، ١٩٨٠، ل٩٢). لە دوایین پشکنینی شوێنەواری بۆ دوو چینی سەرەوەی (گردی سەوان) و (چۆخە مامێ) لە (مەندەلی)، گڵجۆشی سەردەمی (حەلەف) دۆزراوەتەوە. (الخليل، ٢٠١٣، ل٢٤) ئەمەش مانای ئەوە دەگەیەنێت کە گڵجۆشی (حەلەف (عێراق)یە بەتایبەت لە ناوچەکانی (خابور) لە (کوردستانی عێراق) بەرهەمهاتووە، بەڵام نەگەیشتووە بە ناوەڕاست و خوارووی (عێراق). هەروەك لەم جۆرە پارچە گڵجۆشیانە لە (حەوزی دوکان) و (شارەزوور) و (هەولێر)یش بەتایبەت لە (قالینج ئاغا) دۆزراونەتەوە. (رافدة عبدالله، ١٩٩٧، ل١٧٧) هونەرمەندانی سەردەمی (حەلەف) تەکنیکێکی تایبەتیان بەکارهێناوە لە ڕووپۆشکردنی پەیکەرە گڵجۆشیەکانیان، کە ساف و لوسکراون بە ماددەیەك پێیدەوترێت (سلیپ)، کە ئەویش لە قوڕێکی خاوێنی ڕەنگ کشمشیە، کە هەندێجار سووربەوە، بۆیە ڕووی دەرەوەیان نەرم و بریقەدار دەردەکەوێت. (زهير صاحب، ٢٠١٩، ل١٠٥-١٢٤) تایبەتمەندی ئەم سەردەمە ڕەنگاوڕەنگی گڵجۆشەکانە، کە زۆربەیان لە چینەکانی خوارەوەی (الأربجية) دۆزراونەتەوە، جگە لە ڕێکوپێکی و وردەکاریەکانیان، زۆربەیان بە لێوارێکی تەنك بە دەست دروستکراون، نەخشەکانیشیان شێوەی ڕووەکی بازنەیی تێکهەڵکێشی ڕەنگاوڕەنگن، هەروەها شێوەی ئەندازەیی یەکتربڕن، کە وەك چنین وایە، هەروەها شێوەی ئاژەڵی کە زۆربەیان شاخدارەکانن وەکو: بزنەکێوی، ئاسك، گا، بە تایبەت جۆرێکیان کە ناسراوە بە (کیرانیۆم)، هەروا وێنەی باڵندە و ماسی، کە زۆربەی ئەم نەخشانە بە شێوەی ئەبستراکت و هێمادارن، ڕەنگەکانیان زەرد و سوور و قاوەیی و ڕەشن، لەسەر پشتۆکی پەمەیی سووربەو، ڕەنگی گڵجۆشەکانی ئەم سەردەمە پێیانەوە دیارە لەگەڵ (خوێ)دا تێکەڵکراون. (جودي، ٢٠٠٥، ل٤٩)

٣/ چاخی بەردینی کانزایی (دووماهی) (٤٠٠٠-٣٥٠٠پ.ز.):

- سەردەمی (عوبەید)(٤٥٠٠-٣٨٠٠پ.ز.):

عوبەید ئەو شارستانیەی لە بەشی باشووری (وڵاتی دواوان) لە (دەڵتای فورات) جێگیر بوو (علام، ٢٠١٠، ل٤٢-٤٤)، گردی (عوبەید) دەکەوێتە نزیك شاری (ئور)، لە گرنگترین شوێنەکانیشی (ئەریدۆ) (ئەبو شەهرەین)ە، تایبەتمەندی گڵجۆشیەکانی(عوبەید) لە ڕەنگە سەوزەکەیان و لە پتەویانە، هەروا لە ڕێکوپێکی و وردەکاریەکیانە، کە لەسەر شێوەی جیاواز دروستکراون، کە هەندێکیان لێوارەکانیان بۆ دەرەوە چووە. زۆربەشیان لێوار تەنکن، کە نەخشی تاك ڕەنگیان لەسەرە بە هێڵێکی پانی ڕەش، یان بۆر یان سووری کاڵ و پشتۆکیان سەوزە. (جودي، ٢٠٠٥، ل٥٠-٥١). بەپێی ڕێنمایی پەرستگاکان، داخوازی خەڵك زۆر بوو بۆ کەرەستەکانی جێبەجێکردنی ئەرکە ئاینییەکان، کە سواڵەتی تایبەت بەمە هەبوو، بۆیە ئامێری چەرخی خولاو داهێندرا، کە سوورانەوەیەکی خاوی هەبوو، تا جێگەی کاری دەستی بگرێتەوە. ئەمە وای لە هونەرمەندانیش کرد جۆری قورەکە باشتر بکەن، کە جگە لە وێنەی چەند گەڵایەکی (ڕووەکی سەفساف) کە ڕووەکێکە لە کەنار ڕووباری (دیجلە و فورات) دەڕوێت، هیچیتر بەدینەدەکرا، ئەوەیتر هەمووی وێنەی ئەبستراکتی بوون. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ پەرەسەندنی تێگەیشتنەکانی پەیوەست بە بیروبروا ئاینیەکان، بەپێی هزری کۆمەڵایەتی (زهير.صاحب، ٢٠١٩، ل١٣٧-١٤٣). لەمەوە هونەر زۆر پێشکەوت بەتایبەتی لە ڕووی بوکەڵەی لە قوڕ دروستکراوی سوورەوەکراو (جودي، ٢٠٠٥، ل٥٠) بۆ یەکەمجار لە مێژووی هزری شارستانی پەیکەری دووانە دروستکراوە ئەویش پەیکەری ئافرەتێکە و بە شێوەیەکە وەك ئەوەی منداڵێکی لە باوەشبێت و شیری پێبدات، ئەمە بەهایەکی گوزارشتکاری هەیە، دیارە هونەرمەند دوای ئەوەی پەیکەری ئافرەتەکەی دروستکردووە منداڵەکەشی بە جیا دروستکردووە، دواجار لەگەڵ پەیکەری دایکەکە بەیەکەوەی نووساندووە، ئەم جۆرە تەکنیکە وایکرد گرنگی زیاتر بدرێت بە گونجاندنی قەبارەی پەیکەرەکان (زهير صاحب، ٢٠١٩، ل١٥١-١٥٢) هەروەها پەیکەری لەسەر شێوەی ئافرەت و پیاوی شان و بازووی پان دروستکرا. بەڵام سەریان لە هی

مرۆڤ نەدەكرد، بەڵكو وەك مار وابوون، ڕەنگە لەبەر ئەوەبێ كە نەیانتوانیوە ڕووخساری مرۆڤ دروستبكەن، یان دەشێ بە مەبەست وایان دروستكردبێت، كە سەریان لەبری قوڕ بە مادەی قیر داپۆشراوە. ئەم جۆرە پەیكەرانە تەنها لەم ناوچەیە دۆزراوەتەوە و هاوشێوەیان نیە لە هیچ شوێنێكی تر. (علام، ٢٠١٠، ل٤٤) وە زۆرێك لە پەیكەرە سەیرەكانی كەسایەتیەكان لە سەردەمی (عوبەید) هی خواوەند یان شەیتان بوون، بۆیە هەموویان خەیاڵین و لە ڕاستی ناچن، هەندێكیشیان ترسناكن. هونەرمەندان بەهۆی پابەندبوونیان بە ئەركە ئاینیەكانیان نەیانویستووە شێوەی پەیكەرەكان دیاربێت، لە ترسی ئەوەی نەوەك شێوەی خواوەندەكانیان لە مرۆڤی ئاسایی بچێت. (ثروت عكاشە، ١٩٧٩، ل١٠٤).

سەردەمی ڕەچەڵەكایەتی دەسەڵاتدارەكان:

١- سەردەمی سۆمەری سەرەتایی (٣٥٠٠-٢٨٠٠ پ.ز): دوو جۆر گڵجۆشی لەخۆگرتووە:

أ-سەردەمی (وەركا- ئوروك) (٣٥٠٠–٣٠٠٠پ.ز.):

(وەركا) (ئوروك): دەكەوێتە باشووری خۆرهەڵاتی (سەماوە) بە دووری (٣٠كم) و باكووری شاری (عوبەید) لەسەر ڕووباری (فورات)، گڵجۆشی ئەم سەردەمە زۆر بڵاون، كە لە چەند جۆرێك پێكهاتوون، جۆری یەكەمیان سادەن و جێ پەنجەیان بەسەرەوە دیارە، بێ ڕەنگ و بێ نەخشن، جۆری دووەمیشیان ڕەنگ خۆڵەمێشی مەیلەو ڕەشن، كە لە چینی (چوارەم)ی (وەركا) دۆزراونەتەوە. جۆری سێیەمیش تایبەتمەندن بە تاك ڕەنگیەكەیان، كە زیاتر سوورن و ڕووی دەرەوەیان باش سافكراوە و بریقەدارن بە چینێكی تەنك داپۆشراون، ئەم جۆرە گڵجۆشە كاریگەری دروستكردووە لەسەر بەرهەمی (ناوچەكانی ڕۆژئاوا) تا (دەریای ناوەڕاست). جۆری چوارەمیش زبر و ئەستورن، بە دەست دروستكراون، هەرچەند شوێنەواری هێڵی ڕیزە دروستكراوەكانی لەسەر دیارە، بەڵام شێوەكانی بە ڕێكی دەردەكەون. ئەو نەخشانەی لەسەر گڵجۆشی (وەركا) هەن بریتین لە هێڵی پان و شێوەی ئەندازەیی سادە و ڕەنگاورەنگ. دروستكردنی گڵجۆش ئەوكاتە پێشكەوتنی بەخۆوە بینی، كاتێ چەرخی خولاو داهێندرا و بەم چەرخە دروستكرا. (جودي، ٢٠٠٥، ل٥٢-٥٣) قوڕ بۆ دروستكردنی پەیكەرەكان بەكاردەهێنرا، كە جگە لە مەبەستی خستنەڕووی دیاردەكانی ژیان و بڕوای ئاینیان، هاوكار بوون بۆ پێشكەوتنی هونەریش.

ب-سەردەمی (جەمدەتول نەسر) (٣٢٠٠-٣٠٠٠ پ.ز):

(جەمدەتول نەسر) دەكەوێتە باكووری خۆرهەڵاتی (كەبش) بە دووری (٢٥-٣٠كم)، گڵجۆشیەكانی ئەم سەردەمە لە شارە مێژووییەكانی خوارووی (عێراق) دۆزراونەتەوە وەك: (ئور، كیش، گرد ئەسمەر، خەفاجی، گرد مشك، شور نحل، عەقیر) كە شێوەیان جیاواز بوو. هەندێكیان بە زیاتر لە ڕەنگێك ڕەنگكرابوون وەكو سووری تێر، قاوەیی لەسەر پشتۆكی كاڵی شینباو. باشترین جۆری گڵجۆشی ئەم سەردەمە لە چینی پێنجەم دۆزراوەتەوە، كە زۆر جوان ڕازێندراوەتەوە و ناواخنكراوە بە بەردی ڕەنگاو ڕەنگ و گرانبەها. (جودي، ٢٠٠٥، ل٥٥-٥٦) بەهۆی كۆچی گەلانی تر بۆ ناوچەكە پێشكەوتنی كشتوكاڵ و ئاودێری و زیاتربوونی ڕێژەی دانیشتوان، بەرهەمە گڵجۆشیەكان گۆڕانیان بەسەردا هات. (امهز، ٢٠١٠، ل٧٤) تایبەتمەندی گڵجۆشەكانی (جەمدەتول نەسر) لەوەدایە كە بە قەبارەی گەورە دروستكراون، ئەمەش بۆ دەستخستنی پانتاییەكی زیاتر تا وێنە و نەخشی لەسەر بكێشن، كە پشتۆكەكانی بە ڕەنگێكی كاڵ ڕەنگدەكران، تا وێنەكانی لەسەر دەركەوێت كە زیاتر گوزارشتبوون لە سرووتە ئاینیەكان. جگە لەمانە جۆرە گۆزەیەكیتری گڵجۆشیان هەبوو كە سادە و بێ ڕەنگ و بێ نەخش بوو، بۆ بەكارهێنانی ڕۆژانە سوودیان لێ وەردەگرت. هەروەها هەندێ دۆڵكە و كاسە و جامی نەزریش دۆزراوەتەوە، كە بۆ سەردەمی (جەمدەتول نەسر) دەگەڕێنەوە كە دەسكیان هەبوو یان كونێكیان لێ كراوە بە مەبەستی هەڵواسینیان لە پەرستگاكان. (زهیر صاحب، ٢٠١٩، ل٢٦٢-٢٦٥)

٢- سەردەمی زێڕینی سۆمەری نوێ (٢٨٠٠-٢٣٧١پ.ز):

گڵجۆشیەكانی (سۆمەر) فەرهەنگێكی دەوڵەمەندە بە داب و نەریت و كەلتوور و دروشمی ئاینی و سرووتی ئەفسووناوی، بەشێوەی زمانێكی

وێنەداری جوڵاو گوزارشت کراون، سواڵەتی (سۆمەری) ڕەنگاوڕەنگن ئەمەش مانای پێشکەوتنی زانستی کیمیاگەری دەگەیەنێت، شێوەی سواڵەتیەکانیش زیاتر یەك جۆریان باو بوو کە دەمێکی پان و ملێکی کورت و شانەکانی تەسك و لاشەیەکی خڕ و بنکەیەکی ڕاستیان هەیە. نمونەی ئەم جۆرەیان، گۆزەیەکە وێنەی چەند خانمێکی دەفڕەن لە دەوری لێوارەکانی دروستکراوە، کە ئەرکیان جێبەجێکردنی دروشمەکانە. (هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٤١١-٤٢٠) بە شێوەیەکی گشتی گلجۆشی (سۆمەریەکان) بە چەرخی خولاو دروستکراون، لە قوڕێکی پاکژ و پاڵفتەکراو لە هەرچی پیسیەك؛ هەروەها تێکەڵکراوە لەگەڵ لم و وردە زیخ. زۆربەی کاسەکانیش لێواریان تەنك و ڕووکاریان لوس و بریقەدارن، نەخشەکانیش ئەندازەیی شێوە سێگۆشە و مەعین و هێڵدارن، کە تێکهەڵکێشکراون و شێوەیەکی ئەندازەیی ئاڵۆزی پێکهێناوە، یان سروشتین لەسەر شێوەی ئاژەڵی وەکو بزنە کێوی و ئاسك و گا و ماسی، یاخود ڕووەکین، یا هەندێجار مرۆیین. هەروەها (سۆمەریەکان) جۆرە کاسەیەکیان دروستکردووە کە ڕووکاری زبرە و زۆر گرنگی پێنەدراوە، بێ نەخشن و لە قوڕێکی خراپ دروستکراون، بۆ پڕکردنەوەی پێداویستیەکانی ڕۆژانەیان بەکارهێندراون. (الخطاط و زهیر صاحب، ١٩٨٧، ل١٠٨-١٠٩). هەروەها زۆربەی کارە هونەریەکانی (سۆمەریەکان) لەم سەردەمە ئەبستراکتی بوون و لاساییکردنەوەی سروشت بوو، بەتایبەت هی ئاژەڵەکان، کە پشتیان بەستبوو بە دووبارەکردنەوەی توخم و شێوەکان، بە مەبەستی ئاینی، بەتایبەت لە وێنەی (خواوەند) و (پادشا و دەسەڵاتدارەکان) (جودي، ٢٠٠٥، صفحة ٩٣) (سۆمەریەکان) وایان کرد هونەریان داگرت بۆ ئاستی هەموو جەماوەر. بە نموونەی جوت پەیکەری هاوسەری بەختەوەر، کە وەك تەلیسم وکەرەستەیەکی جادوویی بەکار هاتووە بۆ چارەسەرکردنی ئەو دڵەڕاوکێیەی لە ئەنجامی مەترسی لەناوچوون لایان پەیدا ببوو(زهیر صاحب، ٢٠١٩، ل٤٠٦-٤٠٩)،

٣- سەردەمی ئەکەدی (٢٣٧١-٢٢٣٠ پ.ز.):

لە ڕووی ئاینیەوە بۆ جێگیرکردنی هێزی دەسەڵاتداری، ئەگەر بناغەی شارستانێتی (سۆمەری) لەسەر قوڕ بنیاتنرابێت، ئەوا بناغەی شارستانێتی (ئەکەدی) لەسەر بەرد بنیاتنرابوو. (زهیر.صاحب، ٢٠٢٠، ل١١-٧٧) "(ئەکەدیەکان) تەنها بە کۆپیکردنی هونەر و کەلتوور و ئاینیشەوە نەوەستان، بەڵکو سیستەمی نووسینی (سۆمەریەکان)یشیان برد، بەڵام بە زمانی خۆیان دەیاننوسی" (میرزادەیی، ٢٠١٩، ل١٦٢). هونەری گلجۆشی لەم سەردەمە هونەرێکی پشتگوێخراو بوو. گلجۆشی (ئەکەدی) بە شێوەیەکی سادە بۆ پێویستیەکانی ژیان دروستدەکرا، وەکو هەڵگرتن و ئامادەکردنی خواردن، چونکە گلجۆشەکان پارچەی بچوکبوون بەشی ئەوەی نەدەکرد بە وێنەی چیرۆکی قارەمانێتی و شەڕەکانی (ئەکەدیەکان) برازێندرێتەوە، تا بەمە بۆ نەوەکانی دوای خۆیان بسەلمێنن کە هەرگیز شکستیان نەهێناوە بەرامبەر دوژمن. (الخطاط و زهیر صاحب، ١٩٨٧، ل١٢٧). لەم سەردەمە گلجۆشی ڕەنگاوڕەنگ بوونی نەما، لەبری ئەوە بەرهەمە گلجۆشیەکان ڕەنگیان سروشتی بوو کە زیاتر خۆڵەمێشی بوون، بە هەندێ نەخش و نیشانەی زۆر سادەی وەکو هێڵ و خاڵ و گرێ بە گوریسی شێوە ئەندازەیی و ئاژەڵی وەکو مار دەڕازێندرایەوە، بۆیە تایبەتمەندی گلجۆشی (ئەکەدی) لە سادەییەکەی بوو. (جودي, ١٩٧٤، ل١٣٤).

٤- سەردەمی ڕابوونی سۆمەری - ئەکەدی (٢١١٢-٢٠٠٤ پ.ز):

کاتێ (ئەکەدییەکان) کرۆکی مەدەنیەتی (سۆمەری)یان وەرگرت، دوو دیاردەی دیار پەرەیانسەند، یەکێك لەو دوو دیاردەیە ترس و خۆپارێزی ئاینی بوو، ئەویدیکەشیان شارەزایی و لێهاتوویی بازرگانی بوو. لە شێوە و شکڵە بچووکەکانی پەیکەری گلجۆشی ئایندارادا، زۆر بە ڕوونی گوزارشت لە خۆپارێزی ئاینی کراوە، کە جۆرێکی گرنگی هونەری بیندراوی (سۆمەری ئەکەدی) بوو. هەردوو دەستی پێچراو و چاوە دەرپۆقیوەکانی پەیکەری مرۆڤە ئایندارەکان ئەو ترس و بیمەیان بۆ تەماشاکار گواستۆتەوە. ئەو هەزاران پارچە خشتە سوورانەی شوێنەوارەکانیش، کە مامەڵەی هەمەجۆری بازرگانی لەسەر نووسراوە. بەڵگەی ئەو شارەزاییەی بازرگانی (سۆمەری ئەکەدی)یەکانن.(ئەرنۆڵد توینبی, ٢٠١٣, ل٨٥-١١٠) ئەوانەی (سۆمەری و ئەکەدیەکان) ئەنجامیان دابوو لە بۆنە ئاینییە جیاوازەکاندا؛ کە لە ڕووی بابەتەوە زۆر جێگای سەرسوڕمانن، وەکو پەیکەری پێکهاتوو لە لاشەی مرۆڤ و سەری شێر و چنگی باڵدار، کە لەلایەن تیمێکی (فەڕەنسی) لە شاری (لەگش) دۆزراونەتەوە، پەیکەری خاوەن پێگەکان لە بەردی گرانبەها و ڕەنگاوڕەنگ دروستدەکران، بەڵام هی خەڵکی ئاسایی لە

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

قوڕ، ڕەنگە پەیکەرە گڵجۆشیەکان لە ڕووی جوانیناسیەوە زۆر لە پەیکەرە بەردەکان بەهادارتربن، بەتایبەت ئەگەر جوان سوورکرابنەوە. باشترین نموونەش بۆ ئەمە پەیکەری گڵجۆشی (سەرباز)ێکە کە لە (لەگش) دۆزراوەتەوە، سەرەڕای قەبارەی بچوکی پەیکەرەکە کە لە (٢٠سم) تێناپەڕێت، بەڵام وەك پەیکەرە گەورەکان وایە، بەشێوەیەکی ئەبستراکتیە و مانای قارەمانێتی و ئازایەتی و قوربانیدانە، هەروەها دیواربەندە گڵجۆشیەکان کە گوزارشتن بۆ (خواوەندی ئاو) بە تەکنیکی قاڵب دروستکراون، ئەمەش لەبەر داواکاری زۆری خەڵکی، کە لە ڕووی کۆمەڵایەتیەوە کاریگەریەکی ئەفسووناویان هەبوو لەسەر ژیانی تاکەکان. (زهير صاحب, ٢٠٢٠, ل١٥٢-١٦٤)

٥- سەردەمی بابلی کۆن (٢٠٠٤-١٥٩٥ پ.ز):

پەیکەرە گڵجۆشیەکان کە بەربڵاوبوون لە سەردەمی (ڕابوونی سۆمەری ئەکەدی)، لەم سەردەمە زیاتر پێشخران لە ڕووی تەکنیکی هەمەچەشنی بابەتی پەیکەرەکان، کە بەشێکیان بەرجەستە بوون و ئەوانیتریش دیواربەند بوون، هەموویان لە قوڕ و بەدەست دروستدەکران، بە ڕێگای قاڵب. پاشان سووردەکرانەوە تا پتەو بن. پەیکەری بەرجەستە هەبوو لەسەر شێوەی شێر، کە دەستێکی کارامە لە پشت دروستکردنیان هەبوو، شێرەکان بە شێوەی دانیشتن بوون لەسەر بنکەیەکی تەنك، کە لە ڕووی توێکاریەوە کەموکوڕیان هەیە، بەڵام لە ڕووی دەربڕینەوە بەهێزن. (الخطاط و زهير صاحب، ١٩٨٧، ل١٦٦) نموونەش دوو پەیکەرە شێرەکەی (حەرەمل) لە قوڕێکی خاوێنی تێکەڵ بە وردە لم و (گرۆك) دروستکراون، بۆ ئەوەی بتوانن بەو قەبارە گەورەیە دروستیکەن، کە ئەمە بۆتە هۆی ئەوەی ڕووکاری پەیکەرەکان ساف و بریقەدار و سوورباو بێت، کە لە ڕووی جوانیناسیەوە تایبەتمەندیەکی ئەفسانەیی پێ بەخشیون. باش سوورکردنەوەشیان بەڵگەیە لەسەر بوونی کوورەی گونجاو کە پلەی گەرمی بەرزکراوەتەوە، هاوکات بوونی بەهرە و ئەزموونێکی هونەری زۆر باش بۆ بەکارهێنانی کوورەی لەم شێوەیە. لە ژینگەیەکی قوڕینی وەك کەناراوەکانی شارە (بابلیەکان) وەکو: (ئیسن و لارسا و ئەشنونا و بابل و ماری) ژمارەیەکی زۆر پەیکەری دیواربەندیشیان دروستکردووە، کە زیاتر بە قاڵب داڕێژراون و وردەکاری زۆریان پێوە دیارە و دەچنە خانەی بابەتی ئایینی و گرنگی زۆریان هەیە لە ڕووی توێژینەوەی سۆسیۆلۆژی هونەری، کە لە بەناوبانگترین نموونەکانی لەم جۆرەیان خشتی (سیدنی بۆرنی)یە کە لە مۆزەخانەی (لەندەن) پارێزراوە. (الصالحي، ٢٠١٢، ل١٦-١٧) ئەم تابلۆ گڵجۆشیە سومبولیە مانای دوو هێزی دژ بەیەك دەخاتە ڕوو کە هێزی ژیان و مەرگە، کە جگە لە لایەنە هزریەکەی گوزارشتە لە گرنگی تەکنیك و سیمای هونەری (زهير صاحب، ٢٠٢٠، ل٢٥٤-٢٥٥)

٦- سەردەمی کاشیەکان (١٥٩٥-١١٦٢پ.ز):

بۆ یەکەمجار لە مێژووی کۆندا (کاشیەکان) بە خشتی سوورکراوە، لە شاری (لارسا) پەرستگەیەکیان بیناکردووە کە بە پایەی شێوە لوولپێچی نەخشێنراوە کە ئەوەندە سەرنجراکێش بووە بە ڕادەیەك (پادشایەکی عیلامی) هەمان شێوازە ئەندازەییەکە و نەخشەکەی لە پەرستگەیەکی شاری (سوس) دووبارە کردۆتەوە. (محەمەد، ٢٠٢٠، ل١١٩) (کاشیەکان) سوودیان لە شێواز و بنەما هونەریەکانی (سۆمەریەکان) وەرگرت.(جودي، ٢٠٠٥، ل٩٣) بەنموونە لە مۆزەخانەی (عێراق) لە (بەغداد) سەری پەیکەرێکی گڵجۆشی خراوەتە ڕوو، کە نیوەی قەبارەی سەرێکی ئاساییە، کە هی پیاوێکی ڕیشدارە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی (کاشیەکان)، هەروەها پاشماوەی پەیکەرێکی گڵجۆشی بچوك دۆزراوەتەوە کە دەگەڕێتەوە بۆ هەمان سەردەم، لەسەر شێوەی گیانداری وێز دروستکراوە، درێژیەکەی تەنها (٧سم) ە. هەرچەند یەکێك لە قاچەکانی پێشوە و دانەیەکی دواوەی نەماوە، بەڵام هێشتا بە یەکێ لە کارە هونەریە دەگمەنەکانی (وڵاتی ڕافیدەین) هەژمار دەکرێت؛ سیمای ڕووخساری بە وردەکاریەکی زۆر هێڵی بچوکی لەسەر دیاریکراوە، ئەمە لێهاتوویی هونەرمەندەکە دەردەخات، کە گوزارشتێکی جوانیناسی پێیداوە. (زهير صاحب; ٢٠٢٠، ل٣٠٨-٣١٠)

٧- سەردەمی (ئاشوورییەکان) (٢٠٠٠-٦١٢ پ.ز.):

هونەر لای (ئاشوورییەکان) هۆکارێکی کاریگەر بوو بۆ لایەنی ڕۆحی و ماددی هزری شارستانی، کە پێیانوابوو نەبوونی ئەو هاوسەنگیە کارەسات دروست دەکات و وەك نەفرەتێك وایە بۆ مرۆڤایەتی. بۆیە گڵجۆشەکانیان هەڵگری مانای ڕۆحی بوون، وەك دەستوورێکی نەنووسراو بوو بۆ وڵاتی (ئاشوور) کە گڵجۆشیان لە بواری سوودبەخشی دەرهێنا بۆ هەمیشە و لایەنی گوتاری جوانیناسیان تێدا بەرجەستە کرد لە ڕووکاری بیناسازیاندا. کە دیمەنێکی ڕەنگاوڕەنگ و بریقەداریان پێدا (زهیر.صاحب، بە٣، ٢٠٢٠، ل٧)، بەڵام گۆزەگەری لە (وڵاتی بابل و ئاشوور)، برەوی نەبووە و لە ڕووی هونەریەوە بایەخێکی وای نییە، بەڵام "کوپە و گۆزەی (کلدو ئاشووران) گەورە بووە، گەورەترینیان کە تا ئێستا دۆزرابێتەوە، ئەوانە بوون، کە تەرمی مردووەکانیان تێدا ناشتووە، بەقەد باڵازەلامێك بووە و مردووەکەیان لەگەڵ هەندێك لە کەلوپەلەکانی تێدا ناشتووە." (گۆستاف, ٢٠٢٠, ل١٠٥-٢١١).

٨- سەردەمی بابلی نوێ- کلدانی (٦٥٢-٥٣٩ پ.ز):

(هیرۆدۆتس) کە مێژوونووسی (گریك)ە، باسی چۆنیەتی دروستکردنی دیوارەکانی (بابل)ی کردووە، وتوویەتی: ((کەرپووچەکان هەر لە گڵی بناغەی تەلار و کۆشکەکان ساز دەکران، دوای ئەوەی بڕێکی زۆریان خشت دەبرییەوە، دەیانخستنە ناو فرنەوە. ڕەنگی کەرپووچەکان جۆراوجۆر بوون)) (هەمان سەرچاوەی پێشوو،٦١-١٠٣) (دەرگای عەشتار) بە یەکێك لە دەرگا سەرەکیەکانی شورای (شاری بابل) دادەندرێت، (محمد، ١٩٨٣، ل١٠٤-١٠٥) کە لە (مۆزەخانەی بەرلین) پارێزراوە، ڕووکاری دەرگاکە داپۆشراوە بە چینێك گڵجۆشی ڕەنگ شین، یا باشترە بڵێین ڕەنگ (لازۆردی- پیرۆزەیی) کە ئەم ڕەنگە لای (بابلیەکان) پیرۆز بووە، بۆ دەرکردنی ڕۆحە شەرانگێزەکان لە شارەکەیان. ئەم شێوانە ئەفسانەیی و جادوویین، کە وایکردووە دەرگای (عەشتار) کارێکی هونەری هێندە تایبەت بێت کە لە مێژووی هونەری گڵجۆشی نموونەی نەبووە، هەروەها (شەقامی ڕێپواران) ئەو شوێنە ئەفسووناوییە کە نمایشی سەربازی (بابلیەکان)ی تێدا ئەنجام دەدرا، بۆ پێشاندانی هێز و ئاهەنگی نیشتیمانی. هەردوو لای شەقامەکە بە دیوارێکی مەزنی لە کەرپوچ دروستکراو دەورە دراوە کە بە ڕووپۆشێکی گڵجۆشی ڕازێندراوەتەوە، ئەم پانتاییە بە وێنەی ژمارەیەك شێر پڕ کراوەتەوە، ئەرکی ئەم وێنانە ترس و بیم خستنە دڵی دوژمنان بوو، لەهەمان کات بۆ پێشاندانی هێز و توانای ئیمپراتۆریەتی پادشاکان و ورە بەرزکردنەوەی سوپاکەیان و خەڵکەکە بوو بنکەی عەرشی کۆشکی پادشای بابلیەکان (نەبوخز نەسڕ) لە شاری (بابل)، دیوارەکەی بە دیواربەندێکی گڵجۆشی ڕازێندراوەتەوە. (زهیر.صاحب، بە٣، ٢٠٢٠، ل٣٩٠-٤٠٨)

تەوێژگەی دووەم: سەرچاوگە هزریەکانی شێوە هونەریەکان لە شوێنەوارەکانی (کوردستان):

شوێنەوارە دێرینەکان و شوێنە کەلەپووریەکان، بە یەکێک لە سیما و سەرچاوگە هەرە بەرچاوەکانی نەتەوایەتی میللەتێک یان گەلێک دادەندرێن، لە هەر وڵاتێک و لە هەر نیشتمانێک، کە وەک میراتییەک دەبێتە سەرمایەی چیرۆکی ڕابردووی ئەو گەلە و بە زیندوویی دەیهێڵنەوە. ئەو پارچە شوێنەوارانەشی کە لە هەر زەمەنێکدا هەبووە و لە هەر شوێن و جێیەکدا دۆزراونەتەوە، جۆری ئەو ژیانەمان بۆ دەستنیشان دەکات کە ئەو مرۆڤە لە کۆندا تێیدا ژیاوە، "هەموویان سەرچاوگەن، گوزارشتن لە هزر و بیری مرۆڤی کۆن و چۆنیەتی مامەڵەکردنی لەگەڵ ژینگەکەی، کە بوونەتە هۆی بەرهەمهێنانی ئەو بەرهەمە هەر لە ڕووی تەکنیکەوە تا جێبەجێکردنی شێوازەکانی، کە ئەمانە ڕۆڵیان جیاواز بووە بە جیاوازی میللەتە کۆنەکان و شارستانیەت و سروشتی ژینگەکەیان، بە پێی زەمەنە جۆراو جۆرەکان، کە هەر سەردەم و چاخ و شارستانیەتێك خاوەن تایبەتمەندی و سیفەتی هونەری خۆی بووە کە جیاواز بووە لەوانی تر گەر بەراورد بکرێن" (ئەلعەزاوی, ٢٠٢٠, ل١٣٣-١٣٤) .

لە (کوردستان)دا ژمارەیەکی هێجگار زۆر لە شوێنەوار و پاشماوەی دێرین هەیە، کە بەرهەمی مرۆڤایەتی و دەسترەنگینی مرۆڤی شارستانیە یەک لە دوای یەکەکانی ناوچە کوردنیشینەکانە، دیارترین کاری هونەری دیواربەند و پاشماوە بیناسازیەکانە، لە جۆری قەڵا و قوڵلە و مەزار و پرد و حەسار و مزگەوت و خانەقا و ماڵ و تەلار و قەیسەری و ئەشکەوت و گوند و شارە دێرینەکان، کە لە (کوردستان)دا هەن، هەر

پارچەیەک لەو شوێنەوارە دێرینانەش رایەڵەی کۆمەڵێک لە بیروبڕوا و هزری جۆراوجۆرن، لە سەرەتای دەستپێک و دروستبوونی ژیان و نیشتەجێبوونی مرۆڤایەتی لەسەر خاکی (کوردستان)، بە نموونەی (ئەشکەوتی شانەدەر و هەزار مێرد و زەرزی و گوندی چەرموو و قەڵای هەولێر و قەڵای شێروانە و...)

بەگوێرەی دارشتنی کارە هونەریەکانیان، لە شوێنەوارە دێرینەکانی (کوردستان)، بەپێی جۆری سەرچاوگە هزریەکانیان. ئاماژە بە گرنگترین ئەو سەرچاوگانە دەدەین کە شێوە هونەری و پاشماوەی شوێنەوارە دێرینەکان و شارستانیەتە کۆنەکانی لەسەر بنیاتنراوە، لە ناوچە شوێنەواریەکانی (کوردستان)، کە بە پێی گرنگیان دابەشکراون، لەگەڵ باسکردنی هۆکارە باو و گرنگەکانی دەرکەوتنی هەریەك لەم سەرچاوگانەی شوێنەوارەکانی ناوچە (کوردستان)یەکان.

١- سەرچاوگەی ژینگەی سروشتی:

لە ڕووی ژینگەییەوە (کوردستان) بارودۆخێکی گونجاوی هەبووە بۆیە ڕۆڵێکی سەرەکی هەبوو لە بنیاتنانی سیما شارستانێتی و ژیاریەکانی (میزۆپۆتامیا)، کە دواجار هەموو ئەوانە بەگشتی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ کاریگەریان هەبووە لەسەر ژیانی تاکی نیشتەجێی ئەو خاکە؛ بەتایبەتیش لە ڕووی پێشکەوتن و گۆڕانکاری هزری و تێگەیشتن و بەرهەمە هەمەچەشن و هونەریەکانەوە. هەروەك "لە پاشماوە شوێنەواریەکانەوە دەردەکەوێت، یەکەم بەکارهێنانی کانزا بۆ دروستکردنی ئامرازی ساکار بە کوتانی مسی سارد لە (کوردستان) بووە" (فوئاد, ٢٠١٧, ل٦٦) "کوردان هەر لە دێر زەمانەوە گرنگیەکی زۆریان بە سروشت داوە، وەك ئەوەی لە مۆرە لولەییەکاندا دەیانبینین، لە پاڵ وێنەی خۆر و مانگ، وێنەی جۆرەها ئاژەڵ و باڵندەی جیاواز هەیە، بەشێوەیەکی گشتی گرنگی بەهەموو ئەوانە دراوە کە ئەوکات لە ژیانی ئەواندا هەبووە و بەرچاو بووە". (میرزادەیی, ٢٠١٩, ل٧٨-٧٩) دیارە ڕەنگاوڕەنگی و فرەیی لە فۆرم و مۆتیف و بابەتە سروشتیەکان وای کردووە جوانکاری و ڕەنگ و نەخشی زۆر جیاواز بەسەر بەرهەمە هونەریەکانیان دەرکەوێت.

٢- سەرچاوگەی کۆمەڵایەتی:

"سەرچاوگەی کۆمەڵایەتی بریتیە لە کرداری کارلێکە کۆمەڵایەتیەکان، کە تاك ڕۆڵی تێدا دەبینێت و کار لەسەر پێگەیاندنی دەکات، بۆ گونجانی بەپێی ڕەوشت و مامەڵەی لە هەر کۆمەڵگەیەك؛ کە تاکەکانی پابەندن بە مامەڵەیەکی دیاریکراوی تایبەت بە کۆمەڵگەکەیان" (السيد طلب، ٢٠٠٨، ل١٦٤) ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ یەکەم دەرکەوتنی هزرە کۆمەڵایەتیەکانی ناوچە کوردنشینەکان، وەك لە پاشماوەکانی شوێنەوارە دێرینەکانی (کوردستان) دەردەکەوێت، لە (کوردستان) کۆمەڵێك دەرکەوتەی شارستانی گرنگ پەیدا بوو، شێوازی دروستکردنی خانووبەرە و ماڵەکان جۆراوجۆر و باشترکران، بۆ یەکەمجاریش لەم ناوچەیە دروستکردنی پەرستگا پەیدابوو؛ ئەمەش بەڵگەیە بۆ ئەوەی پێشکەوتن لە ڕێکخستنی سرووتەکان و باوەڕی مرۆڤەکان ڕوویداوە، هەروەك بە مانای دروستبوونی خێزانداری و تیر و هۆزیش دێت (عبدالله، ٢٠١٩، ل٣٦). لە سەرچاوە و پاشماوە شوێنەواریەکان دەرکەتووە لە (ناوچەکانی دوواوان) جەژن و بۆنە و ڤیستیڤاڵگەلێ بەڕێوەچووە لەوانەش ڤیستیڤاڵێکە بەناوی (EZEN)، هەروەها جێژنی گەرما بۆ خواوەندی بروسك (ئەدەد-تەشوب)، هەروەها جێژنی خواوەند (نرگال لەلایەن (خوریەکان) لە (شوشارا-شمشارە)، هەروەها ڤیستیڤاڵی (ناکیتۆ) لە شارۆچکەی (میلقیا) و شاری (ئەربائیل-هەولێر) کە بە (شاری ڤیستیڤاڵەکان) ناوبراوە، جگە لەمانە جێژنی سەرکەوتنی پادشاکان و ئاهەنگی تاج لەسەرنانیان گێڕاوە، لە شارەکانی (کیلیزی-قەسر شەماموك) و (کوربائیل-ئاکرێ). کە لە هەموو ئەو بۆنانە بۆ چەند ڕۆژێك خواردن و خواردنەوە پێشکەشی ئامادەبووان کراوە و موزیکیان ژەنیوە بە ئامێرە وەتەریەکان و دەف و تەپڵیان لێداوە. (زاموا, ٢٠١٨, ل٤٦٥-٤٧١)

٣- سەرچاوگە هزریەکان: پێکدێت لەمانەی خوارەوە:

أ- ئەفسانەکان:

"ئەفسانە چیرۆکە کۆنەکانی سەردەمی پێشوو و مێژووی ڕابردووی مرۆڤایەتیە، هەروەها بریتییە لە ئاوێنەی هەموو ڕووداوەکانی ڕابردوو، ئەوانەشی کە ونن و شاراوەن، لە ڕێگای ئەفسانەوە لێیان تێدەگەین. هاوکات ناوەڕۆکی ئەفسانە هونەرە، واتە لە بنەڕەتدا دروستکراوێکی هونەرییە، ئەفسانە جۆرێکە لە پیرۆزی، دیوێکی باڵای جوانی ماددی و مانەویە" (شەریعەتی, ٢٠١٧, ل٣٩-٤٠) هۆکاری بوونی ئەفسانە و "گرنگی ئەفسانە لەوەدایە جێگرەوەی زانست بووە لەو سەردەمەی کە هێشتا زانست بوونی نەبووە، هەروەها لەوەشدا کە یادگەی مرۆڤایەتیە، سەرجەم ڕووداو و بەسەرهاتەکانی بە تازەیی هێشتۆتەوە، بە شێوەی سومبول". (الجيلالي، ٢٠١٣، ل٨) هەر بۆیە پاراستنی دەسکەوتە نەتەوەیی و مێژوویی و کولتوورییەکانی هەموو میللەتێك لە جیهانی پێش شارستانێتیدا، لە ڕێگای تۆمارکردنی بەسەرهات و ڕووداوەکان بووە. یەکێك لە ئامرازەکانی تۆمارکردنی ئەم سەربردە مێژووییە دێرینانەش ئەفسانە بووە. ئەفسانەی کوردی بەشێکە لە میراتی کولتووری و نەتەوەیی گەلی کورد کە هەندێ لەم میراتە کولتوورییە، بە درێژایی مێژوو بە شێوازی سەرزاری و دواتریش بە شێوەی نووسراو پارێزراوە. شێوە بەرجەستەکراوەکانی کارەکتەری چیرۆکە ئەفسانەییەکان، زۆربەیان تێکەڵەیەك بوون لە مرۆڤ و ئاژەڵی سەیروسەمەرە، کە هەندێکیان شێوەیان ناحەز و ناشیرین و تۆقێنەر بوون، مەبەست لێیان وێناکردنی ئەو خەیاڵ و ئەندێشەیە بووە کە لەم کات و سەردەمەدا هەیانبووە، زۆربەی جاریش بۆ پاراستنیان بووە لە هێزە شەڕانگێزە نادیارەکان. زادگەی ئەفسانە جیاوازەکان، ئەفسانەی مێینە واتە خواوەندە مێینەکانی وەک (شاوشکا و ئەشتار و ئەناهیتا)یە، (ئەناهیتا) لە شاری (ئەربیل- هەولێری ئێستا) زۆر ناسراوبوو. هەروەك لە "بەناوبانگترین ئەفسانە لە کوردەواریدا (ئەفسانەی شاماران)ە، واتا شای مارەکان. ئەم خواوەندە نیوەی ئافرەت و نیوەکەی تریشی مارە. خواوەندی دانایی و پارێزەر و پاسەوانی نهێنییەکانە لە ئەفسانەی کوردیدا"(نادری, ٢٠٢١, ل٢٤٦-٢٦٠)

ب- بیروباوەڕە ئایینیەکان:

ئەم سەرچاوگەیە گرنگترین سەرچاوەکانی لە بیروباوەڕە ئایینیەکان وەردەگرێت، کە ئەویش بناغەی دروستبوونی ئاراستە ڕۆشنبیریە هزریەکانە. کە کاریگەریەکی زۆری هەیە لەسەر عەقڵ بۆ دروستکردنی تایبەتمەندیە ڕۆشنبیریەکانی هەر شارستانیەک (زايد، ٢٠١٨، ل٢٧) "سەرچاوگە ئایینیەکان کاریگەریەکی زۆر بەهێزیان هەبووە لەسەر ڕێبازە هونەریەکان، ئەم کاریگەریە لە شارستانێتیە سەرەتاییەکانیش بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ بوو" (لالو، ٢٠١٠، ل١٤١) "مرۆڤ لە سەرەتاوە بت، (تۆتەم) پەرستبووە، لە سەروبەندی ڕاو و شکار و شوانکارەیی و کشتوکاڵدا بڕوای بە فرەخودایی هەبووە. خودایەکانی لە دار و درەخت و باڵندە و ئەستێرە و هەرچی ڕواڵەتەکانی خۆرسکەوە، بگرە تا دەگاتە خودی مرۆڤ، لە پێشدا مێینە و پاشان نێرینەی، پەرستوون" (شوکر مستەفا, ٢٠١١, ل٣٢٠) لە وێنەکانی سەر پاشماوە دێرینەکانی شوێنەوارەکانی (کوردستان) دیارە "هەموو خواوەندە نێرینە و مێیینەکانی گەلی کورد لە شێوەی مرۆڤ بوون کە گرنگترین و بەهێزترینیان، خواوەند (تەشوب) بوو، لە (دەربەندی گاور) لە کەمەری چیایەك لە باشووری (سلێمانی) شێوەی هەڵکۆڵدراوە، کە خواوەند (تەشوب) وەك دەرخستنی هێز و توانای خۆی، بەسەر دوو مرۆڤەوە وەستاوە. تەوریکی بەدەستە ڕاستیەوە گرتووە و تیر و کەوانێکیش بە دەستە چەپ. (میرزادەیی, ٢٠١٩, ل٧٢-٩٣) (کورد بە درێژایی چاخە مێژوویەکان هیچ کات بەبێ ئایین نەبووە، هەمیشە خواوەند یان پەرستراوێکی هەبووە، سرووتی ئایینی تایبەت بە قۆناغە جیاجیاکانیش هەبوون کە پەیڕەوکارانی ئاینەکان ئەنجامیان داوە ئەمەش لە سەر وێنە و شێوە هەڵکۆڵدراو و دروستکراوەکانی پارچە هونەریەکان بە ڕوونی دەرکەوتووە، بە نموونە یەکێك لەم پەیکەرە دەگمەنانە "پەیکەری ژنێکی باوەڕداری کوردی دێرینە، مێژووەکەی بۆ دەوروبەری سەدەی (١٥پ.ز.) دەگەڕێتەوە، ڕێك وەستان و دەست بەرزکردنەوەی بەو شێوە جوانە، ئەو پەیوەندیە دێرینەی خوداپەرستی گەلی کورد لە (چیاکانی زاگرۆس و تۆرۆس) و (میزۆپۆتامیا) دەردەخات کە بەردەوام هەبووە" (هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٣٧٧-٣٧٩).

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

ت- ڕۆشنبیری میللی و نەریت و کولتوور:

"نەریت و کەلتوور کاریگەریەکی زۆریان هەیە لەبەر ئەوەی تایبەتمەندی تاکەکانی گەلێك و پێگەیان لەنێو گەلانیتر دیاری دەکات، سەرچاوەی رەفتار و ئایدیا و بۆچوونی تاکەکان و گشتیانە، کە وردە وردە دەبێت بە جۆرێک لە پیرۆزی و سرووت کاتێك بە درێژایی مێژوو لای تاك و کۆمەڵ پەیرەو دەکرێت، هەموو گەلێکیش نەریت و کولتووری تایبەت بە خۆیان هەیە، هەروەك ڕۆشنبیری لە کارە هونەریەکانیان رەنگدەداتەوە لە رێگای ئەو تایبەتمەندیانەی هەیانە، وەك سەرچاوگەی رێباز و شێوە و پێکهاتەی رەنگەکان و شێوازی دەربڕینی بیرۆکەکانیان کە جیاوازە لە خەڵکیتر" (عثمان، ٢٠١٠، ل٦٣) بەم پێیە ئەو پارچە شوێنەواریانەی لە ناوچە شوێنەوارەکانی (کوردستان) دۆزراونەتە هەڵگری کۆمەڵێك ئاماژەن کە بەم رێگایەوە دەتواندرێت شێوازی بیرکردنەوە و نەریت و کولتووری کوردانی دێرینی لێ بخوێندرێنەوە، بە نمونە لە رێگای ئەو نەخش و وێنانەی لەسەر ڕووکاری بەرهەمە هونەریەکانیان کراون، لە "کنەو پشکنینەکانی ساڵی (١٩٦٧) و ساڵانی دوایی لە (گردی قالینج ئاغا) یەکێ لە دۆزراوەکانی بریتی بوو لە چەند پەرستگەیەك، کە بۆ سەردەمی (وەرکا-ئوروك) دەگەڕێتەوە؛ لە یەکێك لە پەرستگاکانیش پەیکەری (خواوەندی چاو) بووە، کە لە بەرد و قوڕ دروستکراوە و چاوەکانیان گەورەیە، بە بیروبڕوای ئەوکات بۆ ئەوە بەکارهێندراوە بەردەوام چاودێری مرۆڤەکان بکات و بیانپارێزێت". (عەلیاوەیی و ئەوانیتر, ٢٠٠٩, ل٥٣١) هەروەک شێوەی مەعین کە لەسەر پارچە دۆزراوەکانی ناوچە شوێنەواریەکانی کوردستان زۆر بەدی دەکرێت، ڕەنگە هەر پەیوەندی بەم بیروباوەڕە هەبێت و بەمانای (چاو و زار) بێت، هەروەها نەریتگەلی تر هەبوون لە سەردەمە جیاوازەکانی سەردەمی کۆن، وەکو دانانی پەیکەر و بوکەڵەی لە بەرد و قوڕ دروستکراو لە نێو کێڵگەکانیان ئەمەش بۆ بەپیت و زۆربوونی بەرهەمە کشتوکاڵیەکانیان، کە تا ئێستاش لەم جۆرە نەریتە لە کوردەواری بە شێوەیەك لە شێوەکان پەیرەو دەکرێت وەك دانانی (داهۆڵ) لەناو کێڵگە بۆ دوورخستنەوەی باڵندە؛ هاوشێوەی (بوکە بەبارانە) کە یەکێکی ترە لەو نەریتانەی کە لە ساڵی کەم بارانی و ترس لە کەمبوونی بەرهەمی کشتوکاڵی وەکو نەریتێك، بۆنەیەك سازدەکرێت لە رێگای دروستکردنی بوکەڵەیەکی لە پەڕۆ و دار، ئەمە زیاتر پەیوەندی بە کولتووری کۆن و نەریتە دێرینەکانەوە هەیە و کوردی دانیشتووی ناوچە جیاوازەکانی (کوردستان).

٤- سەرچاوگەی ڕامیاری:

"مرۆڤە سەرەتاییەکان دوای جێنشینبوونیان لە نزیك ڕووبار و دەریاچەکان، دەستیانکرد بە رێکخستنی ژیانیان، بەم شێوەیە سیستەمی حوکمڕانی دروستبوو بە پێی ئایین و دەسەڵات، ئەمەش بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری گشتی" (عبدالامیر و الیاسري، ٢٠١٩، ل٢١٥)، بە حوکمی ئەوەی جێنشینانی ناوچە (کوردستان)یەکانیش لەوانە بوون کە چەندین هەزار ساڵ بەر لە مێژوو بوونیان هەبووە لەم ناوچەیە بۆیە بەم قۆناغە سەرەتاییانە تێپەڕیون کە بناغەبوون بۆ بنیاتنانی سیستەمی حوکمڕانی دەسەڵاتداران دواتر لە ناوچەکانی دەوروبەریان؛ بە نموونە (گوتیەکان و لۆلۆبیەکان) دوو نەتەوەن لە دێر زەمانەوە لە ناوچەکانی باکووری (دۆڵی ڕافیدەین) ژیاون و پەیوەندییان هەبووە لەگەڵ نەتەوەکانی تری ئەم ناوچەیە، لە پاشماوەی شوێنەوارە دێرینەکان تۆمار و بەڵگەی مێژوویی هەن باسی لایەنی ڕامیاری و بەشداریان لە شەڕەکان کراوە (کوزاد و ئەوانیتر، ٢٠٢٠، ل٤١-٤٤) بە نموونە "ئاشووریەکان لە ئەنجامی جەنگەکانیان لە کوردستان، شوێنەوارێکی زۆریان بەجێهێشت کە گوزارشت لە توانا و هێز و سوپا و سەرکردەکانیان دەکرد، بە تایبەت لەم نەخش و نیگار و پەیکەرانەی کە لە شاری (ماڵتایی) دۆزرایەوە، ئەو شوێنەی کە زۆر لە (دهۆک و باتاس)ەوە دوور نیە، هەروەها لەو (باتاس)ەی کەوتۆتە نێوان (شەقلاوە و ڕەواندز) و لە دەربەندی (رمکە)، ئەمانە و چەندین شوێنەواری نەتەوەی کورد لە ناوچە جیاجیاکانی کوردستان دۆزراونەتەوە، هەموویان گوزارشت لە ئازایەتی و دلێری ئەم نەتەوە دەکات" (بووا، ٢٠٢٢, ل٣٦). نموونەیەکی تر کە دەرخەری بواری ڕامیاریە، شێوەی سوارێکی کوردی سەردەمی (مادەکان)ە؛ جلوبەرگی سوارەکە (مادی)ە و خەنجەرێکی کورتی پێیەوەیە و کڵاوی (مادەکان)ی لە سەرە، هەروەها ئەسپ و گالیسکەی زێڕینی پادشایەکی ماد، کە پێدەچێت (ئەستیاگس) دواین پادشای (ماد) بێت .هەردوو بەرهەم لە (مۆزەخانەی بەریتانیا) لە (لەندەن) پارێزراون.

٥- سەرچاوگەی ئابووری:

بەرهەمە هونەریەکان وەك هۆکارێك بەکاردەهێندران بۆ جێبەجێکردنی داخوازیەکانی مرۆڤ لە نێویشیاندا بابەتە ئابووریەکان بە نموونە گرێبەستێکی کڕین و فرۆشتنی خانوویەک لەسەر تاتەقوڕ کە مێژووەکەی بۆ (٨٠٠ ساڵ پ.ز.) دەگەڕێتەوە، کە بۆ فرۆشتنی خانوویەکە لە شاری (هەولێر- ئەربێلا)، لە بەشی پشتەوەی قەڵا، لە گرێبەستەکەدا کە بە زمانی (ئاشووری) نوسراوە ئاماژەی بە شوێن و شێوەی خانووەکە کراوە و تەنانەت ناوی دراوسێکانیش تۆمار کراوە، ئاماژە کراوە کە پارەکە بە کاش دراوە و مەرجەکانی پەشیمانبوونەوەش دانراوە، لە بەشی سەرەوەش مۆری فرۆشیارەکەی لەسەرە، کڕیارەکەش کە بەرگدروو بووە لەبەر ئەوەی مۆری تایبەتی نەبووە سەرپەنجەی لەسەر تاتە قوڕەکە داناوە. نموونەیەکیتر یەك لە پارچە دۆزراوەکانی گردی (شمشارە)، پارچە خشتێکە بەشێکی نووسینی مۆرێکی لوولەیی و نیگارێکی بچوکی (بابلی کۆن)ی لەسەرە کە وێنەی دوو خواوەندی ئافرەتە، یەکیان وەستاوە، ئەویتریشیان دانیشتووە و داردەست و ئەڵقەی بەدەستەوەیە؛ لە مەسەلەی کاروباری ناوچەیی دەدوێن، واتە دابەشکردنی دانەوێڵە و دروستکردنی خانوویەك لە شارەکەی (کۆواری) کە بە گوێرەی ناوی (شوشاررا)یە، ئەم زانیارییە نرخێکی زۆری هەیە چونکە بەڵگەنامەی بازرگانییە و یەکەم پەیوەندی ورد و ئاشکرای ئابووری و ڕامیاری نێوان (وڵاتی ئاشوور) و ناوچە ڕۆژهەڵاتیەکانی دەخاتەڕوو" (یورگین, ١٩٩٨, ل٣-٤، ١٤٦)، پارچە دراوێکی پارێزراو لە مۆزەخانەی سلێمانی کە "سکەیەکی زیوینە، لە ساڵی (٢٠١٨) لە (لۆگردان) لە نزیك (چەمچەماڵ- سلێمانی) دۆزراوەتەوە، کە مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی (هیلینستی) (٢٢٢-١٣٣پ.ز.)، کە وێنەی هەنگێك لەسەر ڕووی پێشەوەی دراوەکە هەیە، لە ڕووی پشتەوەشی وێنەی ئاسکێك لەبەردەم دارخورمایەك هەیە، شوێنی دۆزینەوەی سکەکە ناوچەیەکە لە ژێر فەرمانڕەوایی (ئەشکانیەکان) بووە، کە ئەوکات شارێی بازرگانی نێوان (ئەشکانیەکان) و ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی فەرمانڕەوایانی دراوسێدا بووە. (هاشم و ئەوانیتر, ٢٠١٩, ل٢١)

بەشی سێیەم: شرۆڤەی شێوەنموونەکانی توێژینەوە:

نموونەی (١)

ناونیشان: پەیکەری (زەقورە)

کەرەستە: گلجۆش

قەبارە: بەرزی گشت بەشەکانی ١٣سم،

بەرزی نهۆمی یەکەم: ٦سم، پانی ١١سم،

بەرزی نهۆمی دووەم: ٢سم، پانیەکەی ٩سم، بەرزی نهۆمی سێیەم: ٤.٥-٥سم، پانیەکەی: ٨.٥سم.

شوێنی دۆزینەوەی: گردی سێمێل - دهۆک دەگەڕێتەوە بۆ: سەردەمی ئاشووری(٢٠٠٠پ.ز) لە مۆزەخانەی دهۆك پارێزراوە بە ژمارە (٤٤٦).

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

پێناساندن:

پەیکەرێکی گڵجۆشیە لە قوڕ دروستکراوە و جۆشدراوە، یەك پارچەیە و بەشێوەی بەرجەستە و بەسێ دووری دروستکراوە، ئەوەی بەرچاو دەکەوێت شێوەی زەقورەیەکە، لە سێ نهۆم پێکهاتووە، بەشی سەرەوەی یان هەر لە سەرەتاوە دروستنەکراوە یان لەناوچووە؛ درز و شکان و نارێکی لە رووی بەرهەمەکە نیشانەی ئەوەیە لە قوڕێکی خراپ دروستکراوە و بە پلەی گەرمی پێویست جۆش نەدراوە. بە شێوەیەکی گشتی پەیکەرەکە بێ رەنگە واتا رەنگ نەکراوە و شووشە نەکراوە، تەنها رەنگی ئەو قوڕەی وەرگرتووە کە کارەکەی لێ دروستکراوە و دوای جۆشدان رەنگی کاڵ بۆتەوە، کە بەلای پەمەییدا دەچێت، گوزارشتە لە شێوەی بینایەک، کە لە سێ نهۆمی شێوە جیاواز پێکدێت دوو دیوی نەخشێندراوە بە نەخشی ئەندازەیی کە زیاتر لە دەرگا و پایە دەچن.

شرۆڤەی کارەکە:

سەرچاوگەی ئەم کارە بریتیە لە سەرچاوگەی ئاینی و رامیاری، بە شێوازی گوزارشتکاری دروستکراوە، گوزارشت لە دەسەڵاتی خوداوەند و پادشاکانی ئەو سەردەمە دەکات لەم ناوچەیەی ئەم پەیکەرەی لێ دۆزراوەتەوە، پەیکەرەکە بۆ پێشاندانی نموونەیەك لە بینای ئەو سەردەمە، لەهەمان کاتدا دیوی جوانیناسی دەرخراوە تێیدا، لە رێگەی ئەو نەخش و جوانکاری و گرنگیپێدانەی بەم پارچە و بەرهەمە دراوە سەرەرای بچوکی قەبارەکەی، لە رووی پێکهێنانەوە ئەو هونەرمەندەی ئەم کارەی بەرهەمهێناوە، بە سێ دووری ئەم پەیکەرەی دروستکردووە، نەخشی ئەندازەیی لە دوو بەشی سەرەوە و خوارەوە دروستکردووە، لە دوو دیوی زەقورەکەدا واتا لە دیوی پێشەوە و دواوەیدا، بەڵام هیچ گرنگی نەداوە بە دیوەکانی تر و هەر بە سادەیی جێی هێشتووە. کەرەستەی بەکارهاتووش لە دروستکردنی ئەم پەیکەرە تەنها قوڕی سوورە کە لەو ناوچەیەی پەیکەرەکەی لێ دۆزراوەتەوە تا ئێستاش ئەم جۆرە خۆڵە سوورە ناوچەکەی داپۆشیوە، ئەمە بە مانای ئەوە دێت ئەم بەرهەمە هەر لە قوڕی نێوخۆیی و بەوکەرەستە خاوەی لەبەردەستدا بووە ئەم کارە دروستکراوە، بێ ئەوەی رەنگ و مادەی تری تێدا بەکارهێندرابێت، ئەم کارەش زۆر باو بووە لە زۆربەی قۆناغەکانی سەردەمە جیاجیاکانی ناوچە شوێنەواریەکانی باکوری دواوان. ئەگەرچی لەو سەردەمەی ئەم پەیکەرە دروستکراوە تەکنیکەکانی رەنگ و شووشەکردنیش داهێندرابوون، بەڵام پێدەچێت ئەم پەیکەرە لە بۆنە تایبەتەکاندا لە کۆشك و پەرستگاکان، لە مەراسیمەکانی تایبەت بە سەرکەوتنەکانی دەسەڵاتدارانی ئەوکاتە بەکارهێندرابێت، لەبەر ئەوە وەها پەیکەرێك خواستی زۆری لەسەر بووە و زۆری لەبەر گیراوەتەوە، بۆیە زۆر گرنگی بە رەنگ نەدەدرا، چونکە هەر بەو شێوەیەش کە دروستکراوە مەبەست و مانای خۆی پێکاوە. ئەم پەیکەرە بە تەکنیکێکی سادە و بە قەبارەیەکی بچوک پێدەچێت بە تەکنیکی قاڵب دروستکرابێت، چونکە هیچ شوێن پەنجە و کەرەستەی رێکخستنی لەسەر جێنەماوە. جیاوازی رەنگە سروشتیەکەی قوڕەکە لە هەندێ پنتدا لەگەڵ شوێنەکانی تری پەیکەرەکە نیشانەی ئەوەن کە لە کوورەی زۆر باش جۆشنەدراوە.

لە رووی ناوەرۆکەوە ئەم پەیکەرە بە مەبەستی گەورە پێشاندانی دەسەڵاتی دەسەڵاتداران و پادشاکانی ئەو سەردەمە دروستکراوە، کە لە هەمانکاتدا خوداوەندیش بوون، وەك لە تۆمارە مێژوویەکان لە رێگەی خشت و تەتەڵە قوڕەکانەوە باسی سەرکەوتنی پادشاکانی ئەو سەردەمە تۆمارکراون و جێماون لە ناوچە شوێنەواریە جیاجیاکاندا، پادشاکان بۆ پێشاندانی هێز و دەسەڵاتی خۆیان دوای داگیرکردنی ئەو ناوچانەی دەستیان بەسەردا دەگرت پەیکەر و شێوەی وایان لێ جێدەهێشت تا بە خەڵکی ئەو ناوچەیە پێشان بدەن کە توانای سەربازی و هێز و دەسەڵاتیان لە شەڕکردن و پاراستنی ناوچەی دەسەڵاتداریان لە هێرشی پێچەوانە بەهۆی ژمارەی زۆری قەڵا و قوڵلە و زەقورە بەرزەکانیان، ئەمەش واتا وەك کەرەستەیەک بەکارهێندراوە لە بۆنە تایبەتیەکانیان، کە تایبەت بووە بە مەراسیمی رێزلێنان و ئاهەنگ گێران بەبۆنەی سەرکەوتنەکانیان، ئەمەش وا پێشاندەدات کە ئەم پەیکەرە ئەرکێکی هەبووە و بە مەبەستی بەجێگەیاندنی ئەو ئەرکە دروستکراوە، کە ئەم خاڵە ئامانجی توێژینەوەکەمانی بەدیهێناوە.

گوتاری هونەری ئەم کارەش بریتیە لە گوزارشت لە سەلیقەی هونەرکارانی ئەو سەردەمە کە هەمیشە لەلایەن دەسەڵاتدارانەوە سنووردار کرابوون، ئەمەش بە مەبەستی خزمەتکردن و پێشاندانی ویست و داخوازیەکانیان و گەیاندنی پەیامیان لە رێگەی ئەو جۆرە پەیکەرانەی

خۆیان داوایان لێ دەکردن بە چ شێوازێك دروستی بکەن، بەڵام لەگەڵ ئەوەش پەیکەرەکان خاڵی نەبوون لە سەلیقەی هونەری و بە نەخشی ئەندازەیی دەڕازێندرانەوە تا نزیکی بکەنەوە لە شێوە کەتواریەکان لەهەمان کاتدا جوانیەکیش بە کارەکە ببەخشن، وەکو لە دوو دیوی ئەو پەیکەرە دیارە، کە سەرەڕای ئەوەی باسی هۆکاری پارێزگاری هێزی سەربازی و ناوچەکە و نمایشکردنی دەسەڵاتی دەسەڵاتداران بوو لە بەهێزی ئەو زەقورانەی کە بۆ چاودێری و پاراستنی موڵک و سنووری دەسەڵاتی پادشاکان دروست دەکران، لەهەمان کاتدا میراتێکی هونەرین، ئەگەر لەم پەیکەرانەمان بەدەست نەگەیشتایە هەرگیز نەماندەزانی قوللە و قەڵا و بینا و زەقورەی ئەو سەردەمە بە چ ئەندازەیەک و بە چ شێوەیەکی ئەندازیاری دروستکرابوون، ئەو نەخشانەی لەسەر دوو دیوی پەیکەری زەقورەکەش هەن، بەشی سەرەوەیان دوو لاکێشەی بە ستوونی لەسەر نەخشێندراوە کە بە نیشانەی دەرگا دێت، وە لە بەشی خوارەوە دوو ڕیز پایە بە پێچەوانەی یەکتر لە خوارەوە بەرەو سەرەوە بەرز کراونەتەوە، ئەم نەخشانە لەسەر زۆرێك لە قاڵی و دەستچنی خەڵکی کوردستاندا هەن و لە زۆربەی بەڕە و ڕاخەرەکاندا لەم جۆرە نەخشە ئەندازەییە هەیە بە ڕەنگ و قەبارەی جیاواز و بە تێکەڵکردنی لەگەڵ شێوە و نەخشی ئەندازەیی تردا. ئەم جۆرە نەخشە ئەندازەییە کە جگە لە مانای بوونی پایە بۆ سەرکەوتن بەرەو زەقورەکەیە، نیشانەی هەوڵی سەرکەوتنی زیاتری پادشا و دروستکاری ئەم بەرهەمەش دێت، کە وەك لە تۆمارە مێژوویەکاندا دەرکەوتووە هەمیشە پادشاکانی ئەو سەردەمە لەشەڕدابوون لەبەر پاوانخوازی و هەوڵی فراوانکردنی سنووری دەسەڵاتداریان کە ئەمە مانای زیاترکردنی سەرچاوەی ماددی و مرۆیی بوو، کە هۆکاری زیاتر مانەوەیان بوو لەسەر حوکم، ئەگەری زۆرە دروستکردنی وەها زەقورەیەک بەو قەبارەیە و لەسەر ئەم شێوەیە زیاتر بۆ گەیاندنی ئەم پەیامەیان بووبێت.

نموونە (٢)

ناونیشان: پەیکەری (بخوردان)

کەرەستە: گڵجۆش

قەبارە: بەرزی ٤٤سم

شوێنی دۆزینەوەی: باسموسیان - قەزای دوکان

دەگەڕێتەوە بۆ: سەردەمی خوریەکان

ناوەڕاستی هەزارەی ٢ی پ.ز.

لە مۆزەخانەی هەولێر پارێزراوە بە کۆدی (H.M.001130)

پێناساندن:

پەیکەرێکی گڵجۆشیە لە قوڕ دروستکراوە و جۆشدراوە، یەك پارچەیە بەڵام بە سێ بەشی جیاواز، بەشێوەی سێ دووری بەرجەستە دروستکراوە، واتا هەموو لاکانی پەیکەرەکە دیاریکراوە. ئەوەی بەرچاو دەکەوێت پەیکەرەکە لەبەر ئەوەی لە ژێر دار و پەردووی شوێنی دۆزینەوەی بە پارچە پارچەیی دەرهێندراوە، دواتر چاك کراوەتەوە، شوێنەواری درز و شکان و چاککردنەوەکەی پێوە دیارە. سێ بەشی بەسەر یەکەوەن؛ بەشی سەرەوەی، کە شێوەی دوو مرۆڤن بە دانیشتنەوە بەڵام سەریان پێوە نەماوە، لەسەر بەشی ناوەڕاستدا وەك ئەوەی لەسەر کورسی یان گالیسکەیەك دانیشتبن و قاچەکانیان هێناوەتە خوارەوە بەلای پێشەوەی پەیکەرەکەدا، قۆڵ و دەست و قاچیان بەیەکەوە نووساوە. بەشی ناوەڕاستیش بریتیە لە شێوەی بینایەکی نەخشێندراو بەچەند دەرچە و کونی شێوە جیاواز. بەشی خوارەوەی پەیکەرەکەش شێوەی ئاژەڵێکی شاخدارە، بە بزنەکێوی و ئاسکیش دەچێت؛ چوار پەل و ئەندامەکانی سەری لە چاو و دەم و لموز و گوێی، هەروەها مل و کلکی بە جوانی و بە تەواوی و بە شێوازی کەتواری دروستکراوە. بە شێوەیەکی گشتی پەیکەرەکە بێ ڕەنگە واتا ڕەنگ نەکراوە و شووشە نەکراوە، تەنها ڕەنگی ئەو قوڕەی وەرگرتووە کە کارەکەی لێ دروستکراوە و دوای جۆشدان ڕەنگی کاڵ بۆتەوە، کە بەشێکی پەمەییەکی سوورباوە و بەشەکانی تری وەك قاچەکانی و شاخەکانی زەردێکی ڕەنگ کاییە، کە بە ئاشکرا شوێنەواری پێوە لکاندنەکەیان بە لاشەی ئاژەڵەکەوە دیارە.

شرۆڤەی کارەکە:

ژێدەر و سەرچاوگەی ئەم کارە بریتیە لە سەرچاوگەی هزری و کۆمەڵایەتی و ئاینی، بە شێوازی گوزارشتکاری دروستکراوە، گوزارشت لە چۆنیەتی دروستکردنی خانوو و پەرستگاکانی مرۆڤی دانیشتووی ئەو ناوچەیە دەکات، شێوەی بزنە کێویەکەش مانای گرنگیدانی خەڵکی ئەو سەردەمە دەردەخات بە زۆربوون، چونکە بزنە کێوی توانا و هێزی زۆربوون و بەرگە گرتنی لە شوێن و کەشی نالەبار زۆرە، بۆیە وەک هێمایەك بەکارهێندراوە بۆ گوزارشت لە ویست و داخوازی زۆربوون، لە بەشێکی بەرچاو لەم پارچە گڵجۆشیانەی لە ناوچە جیاجیاکانی قۆناغ و سەردەمە جیاوازەکانی شارستانیەتی دواوان و سنووری توێژینەوەکەماندا لەم جۆرە ئاژەڵە بە شێوەی کەتواری و گوزارشتکاری و ئەبستراکت دروستکراوە، گۆڕینی شێوەی کەتواری و بەکارهێنانی سومبول بۆ ماناداان و نهێنی پێدان بەم شێوەیە بۆ ئەوەیە مانایەکی پیرۆزی پێ بدرێت، چونکە بزنە کێوی دەکرایە قوربانی لە پەرستگاکان بۆیە لەم پەیکەرانە لەسەر شێوەی ئەم ئاژەڵەی ماڵی کرابوو دروستدەکرا و گۆڕانکاری لە زیادکردنی بەشیتر لەسەر پشتی بەشێوەی بینا و بەکارهێنانی وەك بخوردانیش لە پەرستگاکان هەر گوزارشتە لە گرنگی و پیرۆزی ئەم ئاژەڵە، کە جۆرە دار و رووەکێکی بۆنداریان لە بخوردانەکە دەسووتاند. لەم پەیکەرەدا چ لە شێوەی بزنە کێویەکە چ لە بیناکە هەوڵی دەرخستنی لایەنی جوانیناسیش دراوە، ئەویش بە نەخشاندنیان بە چەند هێما و چاڵ و شێوەیەك. کە پێدەچێ ئەو کونانەی لە بەشی ناوەڕاستی پەیکەرەکە لەسەر شێوەی خانوو یان پەرستگاکە کراوە بە بازنەیی و لاکێشەیی بۆ دەرچوونی دووکەڵی دار و رووەکە سووتاوەکان بێت، لەهەمان کاتیش بۆ دەرخستنی شێوەی خانوو و بینای ئەو سەردەم و شوێنەی لێی دروستکراوە، کە ئاماژەن بۆ دەرگا و پەنجەرە، بۆیە تەنها لە تەنیشتەکان و لای پێشەوە، سێ لەم لاکێشانە بە بەرزی دروستکراون. کەرەستەی بەکارهاتووش لە دروستکردنی ئەم پەیکەرە تەنها قوڕی سوورە کە لەو ناوچەیەی پەیکەرەکەی لێ دۆزراوەتەوە تا ئێستاش ئەم جۆرە خۆڵە سوورە بە فرەیی بەردەستە. کەواتە هەر لە قوڕەی لەبەر دەستیان بووە بەرهەمە گڵجۆشیەکانیان بەرهەمهێناوە، بەبێ بەکارهێنانی هیچ رەنگ و مادەیەکی تر، پێدەچێت ئەم پەیکەرە بە تەکنیکی فەرش یان شریت هەر بە دەست بیناکرابێت، چونکە شوێن پەنجەی لەسەر دەرکەوتووە، کە لەکاتی بیناکردنی کارەکە بەکارهێندراوە، بەهۆی جیاوازی رەنگی پەلی ئاژەڵ و شاخەکانیشی، دیارە ئەو پارچانە بە جیا دروستکراون و دواتر بۆ بەشە گەورەکەی لاشەی زیاد کراوە، ئەو نەخشانەشی لەسەر بەشی ناوەڕاستە بە تەکنیکی چاڵ دروستکراوە، روونە بە هۆی بەکارهێنانی کەرەستەیەك کە رەنگە پارچە دارێك یان بەردێکی تیژ و رووسافی وەك چەقۆ لێی بڕدرابێت و دواتر بە دەست یان بە هۆی ئامرازی بەردەستی وەکو دار و بەرد سافکرابێ.

لە رووی ناوەڕۆکەوە ئەم پەیکەرە بە مەبەستی بەکارهێنانی لە سرووتە ئاینیەکان و بۆنە تایبەتیەکان بەکارهێندراوە، پەیوەندی بە قوربانیکردن بۆ خوداوەند و پادشاکان هەیە، بۆیە پیرۆزی خۆی هەبووە، واتا وەك کەرەستەیەک بەکارهێندراوە لەم بۆنانە و ئەرکێکی هەبووە، بە مەبەستی بەجێگەیاندنی ئەو ئەرکە دروستکراوە، کە ئەم خاڵە بەدیهێنەری ئامانجی توێژینەوەکەمانە، لەهەمان کاتدا جگە لەوەی کە ئەم پەیکەرانە بۆ خواستی زۆربوون و بۆ کاتی پەرستش بەکارهێنراون، لەهەمان کاتدا بە مەبەستی جوانیناسیش دروستکراون، بۆ رازاندنەوە و جوانکاری شوێنێك سوودی لێوەرگیراوە، بەڵگەش لە نێو پەرستگایەکدا دۆزراوەتەوە.

گوتاری هونەریەکەی دەرخستنی توانا و سەلیقەی ئەو هونەرمەندەیە کە لەم کارانەی دروستکردووە کە لە یەك کاتدا چەندین پەیامی گەیاندووە، هەر لە دروستکردنی دوو مرۆڤ لەسەر بەرزایی بینایەك یان لەسەر پشتی گیاندارێک کە ئەویش سیمبول و هێمایە بۆ خواستی زۆربوونی تاکی خێزان و کۆمەڵگە، کە دواجار زۆربوونی دەستی کار و دەستخستنی ماڵ و موڵکی زیاتر و سەرچاوەی دەوڵەمەندی خۆراک، بەمەش زیاتربوونی دەسەڵاتیان بەسەر گروپ و خەڵکی ناوچەیتر، شێوەی خانوو یان پەرستگای لەم شێوەیەش مانای ئەوەیە ئەمە لە سەردەمێکدا دروستبووە کە کۆمەڵی خەڵکی ناوچەکە چیتر کۆچەری نەبوون، بەڵکو خاك و وڵات و شوێنی نیشتەجێبوونی خۆیان هەبووە و ئاوەدانیان کردۆتەوە بە جوانترین و تایبەتترین شێوە، کە مانای شارەزاییان دەگەیەنێت لە رووی ئەندازیاری و بیناسازیەوە، وە نیشانەی زیرەکی و دەستی کارامەی بیناسازان و وەستا و خەڵکی ئەو سەردەمەیە، کە بۆ گوزارشتکردن لەو شێوە ژیان و پێشکەوتنەی هەیانبووە پەنایان بۆ هونەر بردووە، ئەم جۆرە پەیکەرانە نەبووایە هیچ کەس نەیدەزانی شێوەی خانوو و پەرستگای ئەو سەردەمە چۆن بووە، کە هاوشێوەی ئەو جۆرە پەیکەرانەی لە شێوەی بخوردانن، تەنها لە سنووری ئەو ناوچەیە دۆزراونەتەوە و هاوشێوەیان لە هیچ ناوچەیەکیتری دواوان

نیە. بوونی دوو مرۆڤیش لەسەرەوەی ئەو پەیکەرە ئەویش ئاماژەیە بۆ ویستی بەرزبوونەوەی پێگە و مەقامیان، هەروەها ویستی بەرزەفڕی و پێشکەوتنی زیاتر و گەیشتن بە هۆکارەکانی خۆشگوزەرانیە. یاخود بە مانای بەرزبوونەوە بۆ لای خوداوەند و ویستی بە دەستهێنانی ڕەزامەندی خاوەن هێزی نادیاری ئەو خوداوەندەیە، بۆ پەنادانیان لەو هێزە سروشتی و دەستکردانەی لە دەوروبەریان هەبوو.

نموونەی (٣)

ناونیشان: پەیکەری (خوداوەندی دایك)   کەرەستە: گڵجۆش

قەبارەی: بەرزی ٧.٧سم، پانی ٤.٨سم، تیرەی ١.٨سم

شوێنی دۆزینەوە: کەمونە لە شارەدێی فایدە، سەر بە شارۆچکەی سێمێلی پارێزگای دهۆک

دەگەڕێتەوە بۆ: (٣٣١-١٣٨پ.ز.)

لە مۆزەخانەی دهۆك پارێزراوە بە ژمارە (١٠١).

پێناساندن:

پەیکەرێکی گڵجۆشیە لە قوڕ دروستکراوە و جۆشدراوە، یەك پارچەیە و بەشێوەی دوو دووری دروستکراوە، واتا تەنها دیوی پێشەوەی شێوەکەی لەسەر دیاریکراوە، دیوی پشتەوەی تەختە، ئەوەی بەرچاو دەکەوێت شێوەی خانمێکە سەر و مل و دوو قۆڵ و دەست، تا ناوقەدی دروستکراوە، بەشی خوارەوەی یان هەر لە سەرەتاوە دروستنەکراوە یاخود دروستکراوە بەڵام دواتر لەناوچووە؛ پێدەچێت بۆچوونی دووەم ڕاستر بێت بە سیفەتی ئەوەی بەشی خوارەوەی لای چەپی پەیکەرەکە خوار و خێچی و ناڕێکیەکی لێ بەدی دەکرێت. بەبێ ڕاگر پەیکەرەکە ڕاناگیرێت و بەلای ڕاستیدا دەکەوێت. ساف و ڕێکی لە دروستکردنی پەیکەرەکە نیشانەی ئەوەیە لە قوڕێکی پاك و خاوێن و باش شێلدراو دروستکراوە، کە هەست بە نەرم و شلی دەکرێت بەر لە وشکبوونەوە و جۆشدانی. بە شێوەیەکی گشتی پەیکەرەکە بێ ڕەنگە واتا ڕەنگ نەکراوە و شووشە نەکراوە، تەنها ڕەنگی ئەو قوڕەی وەرگرتووە کە کارەکەی لێ دروستکراوە و دوای جۆشدان ڕەنگی کاڵ بۆتەوە، کە بەلای پەمەییەکی سوورباودا دەچێت، پەیکەرەکە گوزارشتە لە شێوەی خانمێك کە وەك دەردەکەوێت ئەندامەکانی ڕووخساری، هەردوو چاو و دەم و لوت و چەناگە و کوڵمەکانی بە جوانی شێوەیان بۆ دروستکراوە، بەڵام نێوچەوان و گوێیەکانی بەتەواوی دیار نیە چونکە پێدەچێت بە پارچە قوماشێك سەری پێچرابێتەوە، وەك قەزمە و سەرپۆشی خانمانی کوردی دێرین وایە، کە بەشی پێشەوە و لا تەنیشتەکانی سەرپۆشەکەی بە هەندێ نەخشی هەڵکۆڵدراو و بەرجەستەی شێوە گۆیی بچوك ڕازێندراوەتەوە. بەپێی ئەو هێڵە بازنەییانەی بە ئاراستەی خوارەوەی گوێیەکانی، هەروەها لای ملی، دیارە خشڵی وەك گوارە و ملوانکەی پێوەیە، لە خوارەوەی هێڵەکانی ملی چەند هێڵێتر هەیە پێدەچێت شێوەی دەسماڵ بێت و بەشی پێشەوەی ڕاست و چەپ بەسترابێت، کە خانمانی کورد ئێستاش بەم شێوەیە دەسماڵ دەپۆشن، جوڵەی قۆڵ و باسکی خانمەکە بە شێوەیەکە، هەردوو باڵی بەلای سنگیدا بردووە، بە جۆرێك هەردوو دەستی لەسەر مەمکەکانی داناوە.

شرۆڤەی کارەکە:

ژێدەر و سەرچاوگەی ئەم کارە بریتیە لە سەرچاوگەی هزری و ئاینی و کۆمەڵایەتی، بە شێوازی گوزارشتکاری دروستکراوە، گوزارشت لە پێگەی بەرزی ژن دەکات لە کۆمەڵگە سەرەتاییەکانی ئەم ناوچەیەی ئەم پەیکەرەی لێ دروستکراوە و دۆزراوەتەوە، پەیکەرەکە بە شێوەیەکی کەتواریە بە هەموو وردەکاریەکانیەوە، بۆ پێشاندانی نموونەیەك لە خانمی ئەو سەردەمە، لە هەمان کاتدا دیوی جوانیناسی تێدا دەرخراوە، لە ڕێگەی ئەو نەخش و جوانکاری و گرنگیپێدانەی دراوە بەم بەرهەمە، سەرەڕای بچوکی قەبارەکەی؛ لە ڕووی پێکهێنانەوە بەرهەمهێنەر و دروستکاری ئەم کارە، بە دوو دووری ئەم پەیکەرەی دروستکردووە، ئەمەش تەنها بۆ ئەوەی لە ئاستی بینینی بینەرەکەی تەواو و بێ کەموکوڕی دەرکەوێت، بەڵام هیچ گرنگی نەداوە بە دیوەکانی تر، بەتایبەت پشتەوەی پەیکەرەکە، کە هەر بە تەختی جێهێڵدراوە. کەرەستەی بەکارهاتووش لە دروستکردنی ئەم پەیکەرە تەنها قوڕی سوورە، کە ئەم شوێنەی پەیکەرەکەی لێ دۆزراوەتەوە تا ئێستاش ئەم جۆرە خۆڵە سوورە ناوچەکەی داپۆشیوە، کەواتە هەر لە قوڕی نێوخۆیی و بەو کەرەستە خاوەی هەردەم حازربەدەستە ئەم کارە دروستکراوە، بەبێ بەکارهێنانی هیچ ڕەنگ و مادەیەکی تر، ئەم کارەش زۆر باو بووە لە زۆربەی قۆناغەکانی سەردەمە جیاجیاکانی ناوچە شوێنەواریەکانی باکوری دواوان و بەتایبەت کوردستانی ئێستا. ئەگەرچی لەو سەردەمەی ئەم پەیکەرە دروستکراوە تەکنیکەکانی ڕەنگ و شووشەکردنیش داهێندرابوون، بەڵام لەبەر زۆری داواکاری خەڵکی ئەو ناوچانە بۆ ئەم جۆرە پەیکەرانە و خێرایی لە دروستکردنیان، کە زۆربەی جار لە لایەن ژنانەوە هەر لە ماڵەکانی خۆیاندا دروستدەکران و لە کوورەی نانکردن و خواردن سازکردندا دەیانسووتاندن، بۆیە زۆر گرنگی بە ڕەنگ نەدەدرا، چونکە هەر بەو شێوەیەش کە دروستکراوە مەبەست و مانای خۆی پێکاوە. ئەم پەیکەرە بە تەکنیکێکی سادە و بە قەبارەیەکی بچوک هەر بە دەست بیناکراوە، وە بە شێوازی زیادکردن و لێکەمکردن ڕێکخراوە، شوێن پەنجە و هەندێ هێڵی بچوکی لەسەر جێماوە، بەتایبەت لە دیوی دواوەی.

لە ڕووی ناوەڕۆکەوە لە ڕێگەی لێکۆڵینەوە و بەدواداچوون بۆ هەموو ئەو پەیکەرانەی کە هاوشێوەی ئەو پەیکەرەن دەردەکەوێت، ئەم پەیکەرە بە (خواوەندە دایك) ناوبراوە و بە مەبەستی پیرۆزی و گەورەیی پێگەی ژن دروستکراوە، واتا وەك کەرەستەیەک بەکارهێندراوە لە سرووتە ئاینیەکان و بۆنە کۆمەڵایەتیەکان، هەروەها خەڵکی ئەو سەردەمەی لەم پەیکەرانەیان دروستکردووە بەتایبەت خانمان لە ماڵ و لە کێڵگە و زۆربەی کاتەکانی ڕۆژانەیان لەم جۆرە پەیکەرە بچوکانەیان لەگەڵ خۆیان هەڵگرتووە، تا ببێتە هۆی پارێزگاریان لە هێزە شاراوە و زیانبەخشەکان، چونکە وەك خوداوەند یان هۆکارێك بۆ گەیاندنیان بە خاوەن هێزێکی نادیار لێیان ڕوانیوە. هەر ئاماژەی دەستی پەیکەرەکە کە لەسەر هەردوو مەمکی داناوە، نیشانەیەکە بۆ خواست و ویستی زۆربوون، جا چ لە زۆربوونی منداڵ کە ئەو سەردەمانە پێویستی زۆریان هەبوو بۆ زیادبوونی دەستی کار و پیشەوەر و جەنگاوەر، چ داوای زۆربوونی بەرهەمی کشتوکاڵی و ئاژەڵە ماڵیکراوەکانیان، کە سەرچاوەی سەرەکی دەستخستنی خۆراك و پێداویستیەکانی ژیانیان بوون. ئەمەش وا پێشاندەدات کە ئەم پەیکەرە ئەرکێکی هەبووە و بە مەبەستی بەجێگەیاندنی ئەو ئەرکە دروستکراوە، کە ئەم خاڵە بەدیهێنەری ئامانجی توێژینەوەکەمانە، لەهەمان کاتدا جگە لەوەی کە ئەم پەیکەرانە بە مەبەستی زۆربوون و پیرۆزی و بۆ پەرستش بەکارهێنراون، وەك لە تۆمارە مێژوویەکان ئاماژەیان پێدراوە لە پارچە خشت و تەتەڵەی دۆزراوەی سەردەمانی پێشووتر و هاوسەردەمی ئەو پەیکەرەش؛ لەهەمان کاتدا بە مەبەستی جوانیناسیش دروستکراون، ئەوەش لەم وردەکاری و نەخش و جوانکاریانە دەردەکەوێت کە لە پەیکەرەکەدا ڕەنگدەداتەوە. لەبەر بچوکی قەبارەی ئەم جۆرە پەیکەرانە پێدەچێت هەندێجار وەك خشڵ بەکارهێندرابن. دەشێ بە ڕێگەی پەتێکەوە لە ملکرابن یان لە ماڵ هەڵواسرابن. کە ئەمەش بۆ جوانکاری و ڕازاندنەوەی خانمان و ماڵەکانیان بووە.

گوتاری هونەری ئەم کارەش بریتیە لە گوزارشت لە هەست و سۆزی خانمانی ئەو سەردەمە، کە لەبەر هەستکردنیان بە کێشە و گرفتەکانی سەردەمی خۆیان و حەزی بەدەستخستنی هۆکارەکانی خۆشگوزەرانی کە زیاتر لە وشەی (زۆربوون) چڕ کرابوویەوە، وایکردبوو پەنا بۆ دروستکردنی ئەم جۆرە پەیکەرانە ببەن، هەستی مێینەیی و سەلیقەی ناسکی خانمانیش وایکردبوو کە ئەو وردەکاریانە لە یاد نەکەن کە بەسەر پەیکەرەکەوە دیارە، بۆ گوزارشتکردن لەو شێوە پۆشینەی کە لەو سەردەمە باو بووە یان حەز و ویستی ئەوەیان هەبووە وەها

دەرکەون. ئەویش لە پۆشەر و خشڵ و جوانی ڕوخسار و ساف و لوسی پەیکەرەکە ڕەنگیداوەتەوە. کە بەئاشکرا دیارن و سەرنجی بینەر ڕادەکێشن، وەکو گوتارێکیش باس لەم هەموو حەز و ویست و داخوازیەی ئەوکەسە دەکات کە وەها پەیکەرێکی دروستکردووە، هەموو لایەنەکان بەیەکەوە گوزارشتن لە بیرۆکە و ئاستی هزری دروستکاری پەیکەرەکە، کە هەرچەندە بەبێ ڕەنگ دروستکراوە بەڵام جوانی و سەلیقەی هونەری و تەکنیکی دروستکردنەکەی هیچ لە بایەخی هونەری کارەکەی کەم نەکردۆتەوە. بەڵکو بەهای جوانیناسی و هونەری بەخشیوە لە ڕێی ئەو نەخش و جوانکاریە و ئەو جوڵە ئاماژەدارەی لە پەیکەرەکەدا بەرجەستە بووە. داهێنانکاری لە خستنەڕووی ئەو تایبەتمەندیانەی بەو پەیکەرە دراوە، لە گەیاندنی پەیامێکی مرۆیی و ئاینی بە شێوەیەکی هونەری جوان و گوزارشتکار. ئەمەش نیشانەیە بۆ عەقڵی پێشکەوتووی دانیشتووانی ئەو ناوچەیە کە تاکەکانی ڕۆڵی سەرەکیان هەبووە لە بنیاتنانی قۆناغە شارستانیە یەك لە دوای یەکەکانی دواوان بەتایبەت ناوچەکانی سنووری توێژینەکەمان.

بەشی چوارەم:

ئەنجام:

١- گڵجۆشسازی ڕۆڵی ئەرکگەرایی هەبووە، شێوە ژیان و بیروباوەڕ و لایەنی کۆمەڵایەتی و ئابووری و ڕامیاری و هەستی جوانیناسی کۆنیشی گواستۆتەوە، وەکو نموونەکانی (١،٢،٣).

٢- پەیکەرە گڵجۆشیەکانی شوێنەوارەکانی هەرێمی کوردستان، لە قوڕی ئاسایی و بەردەستی ناوچەکانیان دروستکراون بەبێ ڕەنگکردن و شووشەکردن، بە نەخشی سادە ڕازێندراونەتەوە، بە تەکنیکی جۆراوجۆریش دروستکراون. بەکارهێنانی شێوەی مرۆیی و ئاژەڵ لە پەیکەرە گڵجۆشیەکان باو بووە، هەندێجاریش تێکەڵکراون لەگەڵ شێوەی ئەندازەیی یان ئەبستراکت، وەکو نموونەکانی (٢،٣).

٣- زۆرێك لە بەرهەمە گڵجۆشیەکانی ناوچەکانی سنووری توێژینەوەکەمان، هەڵگری پەیامی ئاینین، وەکو نموونەکانی (١،٢،٣)

٤- شێوەی پەیکەرە گڵجۆشیەکان بە جیاوازی قەبارە و ڕەنگ و تەکنیك و شێوازەکانیانەوە بەشداربوون لە گەیاندنی پەیام و مانا و مەبەستی هونەرکار یان دروستکاری بەرهەمەکان، هەرچەندە هەندێك بەش و وردەکاری لە پارچەکان هێشتا بە نامۆیی ماونەتەوە و پێویستی بە بەدواداچوونی زیاترە بۆ ئەوەی خوێندنەوەی جیاواز و زیاتریان بۆ بکرێت. ئەمەش بەهۆی شکان و لەناوچوونی بەشێکیان لەم نموونانەی لە توێژینەوەکەمان وەرمانگرتووە وەکو نموونەکانی (١،٢،٣).

پێشنیاز :

لە ئەنجامی شرۆڤەکردنی نموونەکانی ئەم توێژینەوە، هەروەها لە دەرەنجامی خستنەڕووی باسە مێژووییەکەی دەستپێك و سەرچاوگە جیاوازەکان. توێژەران بە وەڵامی ئەو پرسیارانە گەیشتوون کە لە سەرەتادا وەکو کێشەیەك لای توێژەرانی ئەم توێژینەوە مابوونەوە، بەڵێ پەیکەرە گڵجۆشیەکان هەڵگری پەیامی ئەرکگەرایی و جوانیناسین، ئەمەش بە ڕێگەی دەسنیشانکردنی سیمای جوانیناسی و ئەرکی پەیکەرە گڵجۆشییە شوێنەوارییەکانی هەرێمی کوردستانی عێراق، هەروەها خەسڵەتەکانی تەکنیکی بەکارهێنراو، لە گڵجۆشەکانی شوێنەوارە دێرینەکانی کوردستان. بە تایبەت (پەیکەرە گڵجۆشیەکان). بۆیە توێژەران پێشنیاز دەکەن:

١- لێکۆڵینەوە و توێژینەوەی زیاتر بکرێت، بۆ گرنگیدان بە ناوچە شوێنەواریەکان و خوێندنەوەی زیاتر بکرێت لە ڕووی هونەریەوە بۆ پارچە دۆزراوەکان، بە تایبەت بەرهەمە گڵجۆشیەکان، ئەمەش بۆ زیاتر بەرەو پێشبردنی هونەری گڵجۆشسازی و سیرامیکسازی.

٢- پێویستە هونەرمەندانی سیرامیکساز زیاتر گرنگی بە تەکنیکە بەکارهێندراوەکانیان بدەن، لە ڕووی پێکهاتە و کەرەستە و شێوازەوە، بە سوود وەرگرتن لە پاشماوە دێرینەکان و بەرهەم و ئەزموونی هونەرمەندانی پێشوو، بەڵام بە ڕەچاوکردنی خواستی کڕیاران و خوازیاریان، بۆ ئەمەش دەکرێ بەشێك لە کارەکان لەبەرگرتنەوەی شێوە کۆنەکانی پەیکەرە گڵجۆشیەکان بێت، کە لەم ڕێگەیەوە بە هەمووان پێشان

دەدرێت کە هونەرکار و گڵجۆشسازانی کۆن لە چی ئاستێکی باڵای هونەری بوون.

٤- ئەنجامدانی توێژینەوە بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کەم بایەخی پارچە هونەریە گڵجۆش و سیرامیکیە دەستکرد و هونەریەکان و زانینی هۆی گرنگینەدان بە هونەری گڵجۆشسازی و سیرامیکسازی وەکو پێویست.

٥- توێژینەوە بکرێت لەبارەی چۆنیەتی دروستکردنی کۆمەڵە و مۆزەخانەی تایبەت بە سیرامیک و گڵجۆش کە لەلایەن هونەرمەندانی کورد ئەنجامدراون.

٦- گرنگیدان بە دروستکردنی پیشەسازی تایبەت بە گلجۆشی و سیرامیک لە هەرێمی کوردستان، بە سوودوەرگرتن لە قوڕ و مادەی ناوخۆیی کە لەبارە بۆ ئەم کارە، ئەمەش بە ڕێگەی لێکۆڵینەوە لەبارەی جۆر و ڕەنگە جیاوازەکانی خۆڵ کە بۆ ئەنجامدانی کاری هونەری گڵجۆش شیاو بێ.

٧- گرنگیدان بە بازاڕی ناوخۆیی بۆ کڕین و فرۆشتنی بەرهەمی سیرامیک دوای ئەوەی کوالێتی بەرهەمە هونەریەکان بەرز دەکرێنەوە تا زیاتر خواستی کڕیارانی ناوخۆ و بیانی لەسەر بێت.

٨- بابەتی (مێژووی هونەری گڵجۆشی) بۆ قوتابیانی قۆناغە سەرەتاییەکانی کۆلێژ و (مێژووی ناوچە شوێنەواریەکانی هەرێمی کوردستان) بۆ قوتابیانی خوێندنی باڵا لە کۆلێژی هونەر، بکرێت بە وانەیەکی سەرەکی، چونکە گرنگیەکی زۆری هەیە بۆ ئاراستەکردنی هونەرمەندان بەرەو زانستی مێژوویی و هونەری، هەروەها بەرزکردنەوەی ئاستی زانستی و هونەریان.

٩- بەڕێوەبەرایەتیەکانی شوێنەوار لە هەرێمی کوردستان، بایەخ بە لێکۆڵینەوەی هونەری بدەن لەسەر پارچە دۆزراوەکانی مۆزەخانەکان.

١٠- مۆزەخانە شوێنەواریەکانی هەرێمی کوردستان دەرگا واڵا بکەن بە ڕووی توێژەران و قوتابیان و هاوکاری زیاتریان بکەن لە خستنە بەردەستی زانیاری و وێنەی پێویست لەسەر ئەو نموونە و زانیاریانەی داوایانە.

سەرچاوە و ژێدەرەکان

کتێب بە زمانی کوردی:

١- ئەرنۆڵد توینبی. (٢٠١٣). مێژووی مرۆڤایەتی. (چ٢). (و: وەسانی, دڵشاد مستەفا). هەولێر: دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژهەڵات.

٢- ئەلعەزاوی, عومەر جەسام. (٢٠٢٠). کورتەیەك لە بارەی شوێنەوارناسی. (و: عەبدوڵا خورشید قادر). تاران: خانەی موکریانی بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە- چاپخانە ماد.

-3 ئیزاك ئاسیموف و فرانك وایت. (٢٠٠٣). مێژووی شارستانییەت-هەنگاوی هەزارەکان. (و: حامید گەوهەری). هەولێر: دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس.

٤- بووا, تۆماس. (٢٠٢٢). مێژووی کورد. (و: بەرزنجی، عومەر شێخ لەتیف) ب.ن.

٥- دۆرۆسی گارۆد، (٢٠٢١). چاخی بەردین لە کوردستانی باشووردا. (و: محمد حەمەساڵح تۆفیق). سلێمانی: دەزگای ڕۆشنبیری جەمال عیرفان.

٦- دی میرۆپ, مارک فان. (٢٠١٨). مێژووی خۆرهەڵاتی نزیکی کۆن. (و: عەلی نادر). سلێمانی: دەزگای ڕۆشنبیری جەمال عیرفان- چاپخانەی تاران.

٧- شوکر مستەفا. (٢٠١١). ئەندێشە و هونەر لە پێشکەوتنی کۆمەڵایەتیدا. (چ٢). ب.ن.: چاپخانەی ڕۆژهەڵات.

٨- شەریعەتی, عەلی. (٢٠١٧). زاراوەناسی (چ٢). (و: حسێن سەید ئەدهەم) سلێمانی: لە بڵاوکراوەکانی خانەی چاپ و پەخشی ڕێنما- چاپخانەی گەنج.

٩- عەلیاوەیی، عەبدوڵلا و ئەوانیتر. (٢٠٠٩). ئینسکلۆپیدیای بەیروت: چاپخانەی گرین گالۆری.

١٠- فوئاد تاهیر. (٢٠١٧). لە نێو شانازیەکانمان. سلێمانی: چاپخانەی چوارچرا.

١١- گۆستاف لۆبۆن. (٢٠٢٠). شارستانیەتی بابل و ئاشوور. (و: سەربەست جیهاد). هەولێر: ناوەندی ئاوێر بۆ چاپ و بلاوکردنەوە.

12- محەمەد، ئاکۆ بورهان. (٢٠٢٠). مێژووی کۆنی کوردستان و شوێنەوارەکانی. هەولێر: دەزگا و پەخشی نارین.

١٣- میرزادەیی, ئاکۆ محمد. (٢٠١٩). مێژووی دێرینی کورد (چ٢). هەولێر: نووسینگەی تەفسیر.

١٤- یورگین لیسۆ. (١٩٩٨). خشتەکانی شمشارە. (و: عەزیز گەردی). هەولێر: چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری.

کتێب بە زمانی عەرەبی:

١- امهز، محمود. (٢٠١٠). في تاريخ الشرق الادنى القديم. القاهرة: دار النهضة العربية.

٢- بلاسم محمد و اخرون. (٢٠٠٦). مفهومية الفن و الجمال. عمان: دار المجدلاوي

٣- ثروت عكاشه. (١٩٧٩). الفن العراقي سومر وبابل واشور. بيروت: مطبعة فينيقيا.

٤- جودي، محمد حسين. (٢٠٠٥). فنون العرب قبل الاسلام .(ط٢). عمان: دار المسيرة.

٥- جودي، محمد. (١٩٧٤). تاريخ الفن العراقي القديم. نجف: مطبعة النعمان.

٦- الجيلالي، الغرابي. (٢٠١٣). دراسات في الثقافة الشعبية. بيروت: دار الكتب العلمية.

٧- الخطاط، سليمان و زهير صاحب (١٩٨٧). تاريخ الفن القديم في بلاد وادي الرافدين. بغداد: التعليم العالي.

٨- الخليل، احمد محمود. (٢٠١٣). تاريخ اسلاف الكورد. اربيل: دار موكرياني.

٩- زهير صاحب. (٢٠١٩). تاريخ الفن في بلاد الرافدين- دراسة في فنون عصور قبل الكتابة و الفنون السومرية. (ج١). بغداد: دار و مكتبة عدنان.

١٠- زهير صاحب. (٢٠٢٠). تاريخ الفن في بلاد الرافدين- اكد- سومر الجديدة- بابل. (ج٢). بغداد: دار و مكتبة عدنان.

١١- زهير صاحب. (٢٠٢٠). تاريخ الفن في بلاد الرافدين- الفنون الاشورية والبابلية الجديدة. (ج٣). بغداد: دار و مكتبة عدنان.

١٢- سعد ايوب. (٢٠١٨). الفخار في بلاد ما بين النهرين و مناطق الجوار. (تر: حسان محمود الشهواني) بغداد: مؤسسة ثائر العصامي للطباعة والنشر والتوزيع.

١٣- سوسة، احمد. (١٩٨٠). حضارة وادي الرافدين بين الساميين والسومريين. بغداد: دار الرشيد.

١٤- الصالحي، صلاح رشيد. (٢٠١٢). الالهة ليليث ملكة الليل. بغداد: بيت الحكمة.

١٥- طه باقر. (٢٠١٢). مقدمة في تاريخ الحضارات القديمة. بغداد: دار الوراق للنشر المحدودة.

١٦- عبدالله، سلام احمد. (٢٠١٩). المواقع الاثرية في اربيل حسب الطبقات والعصور التاريخية. بغداد: مؤسسة ثائر العصامي للطباعة والنشر والتوزيع.

١٧- علام، نعمت اسماعيل. (٢٠١٠). فنون الشرق الأوسط و العالم القديم (ط٨). القاهرة: دار المعارف.

١٨- القيسي، ناهض عبدالرزاق. (٢٠٠١). الفخار و الخزف دراسة تاريخية اثارية. عمان: دار المناهج للنشر و التوزيع.

١٩- كوزاد محمد و اخرون. (٢٠٢٠). من تاريخ شعوب الشرق الادنى القديم. ب.ع.: اشوربانيبال للكتاب.

٢٠- لالۆ، شارل. (٢٠١٠). مبادئ علم الجمال. (تر: مصطفي ماهر، و يوسف مراد) القاهرة: المركز القومي للترجمة.

٢١- ليود، سيتون. (١٩٨٠). آثار بلاد الرافدين. (تر: سامي سعيد الأحمد). بغداد: دار الرشيد للنشر.

٢٢-محمد، حياة ابراهيم. (١٩٨٣). نبوخذنصر الثاني ٦٠٤-٥٦٢ ق.م. بغداد: المؤسسة العامة للاثار و التراث.

نامە و توێژینەوەی زانکۆیی بە زمانی کوردی:

- زاموا, دڵشاد عەزیز. (٢٠١٨). جێژن و فیستیڤاڵە ئاینی و دنیاییەکان لە ناوچەی نێوان هەردوو ڕووباری زێ و دەوروبەری لە ژێر ڕۆشنایی تۆمارە مێخیەکاندا. زانکۆی سەلاحەدین.

نامە و توێژینەوەی زانکۆیی بە زمانی عەرەبی:

١- اليارسي، حسني هاشم عبدالواحد. (٢٠١٥). جدلية التشخيص و التجريد على سطوح فخاريات العراق القديم. نابو للدراسات و البحوث مجلة علمية محكمة، عدد ١١و١٢.

٢- السيد طلب، شيماء أسامة عبدالحميد. (٢٠٠٨). دراسة تحليلية لتنوع العلاقة بين اللون و الشكل الخزفي. بحث مقدم للحصول على درجة الماجستير.

٣- عبدالامير، صفا لطفي و الياسري، حسين هاشم عبدالواحد. (٢٠١٩). الخطاب الايقون و لوجيل فخار الحضارة العراقية القديمة. مجلة جامعة بابل للعلوم الإنسانية، مجلد و عدد ٢٧-٤.

٤- زايد، مولود محمد. (٢٠١٨). مرجعيات الترميز في الصورة الحلمية -دراسة سيميائية. مجلة ميسان.

٥- عثمان، نزار محمود. (٢٠١٠). مرجعيات الشكل الخزفي المعاصر في كوردستان العراق. جامعة صلاح الدين- رسالة ماجستير.

٦- نعيمة محمد. (٢٠٠٧). الخزف المعاصر في كوردستان العراق سماته ومضامينه الفنية. رسالة ماجستير غير المنشورة.

گۆڤار و بڵاوکراوەکان بە زمانی کوردی:

١- نادری, ژێتاف. (٢٠٢١). خواوەندی (مێینە) ژن لە ئەفسانەی کوردیدا. پێگەی لێکۆڵینەوەی کوردی

2- هاشم حەمە و ئەوانیتر.)٢٠١٩ .(پارچە ناوازەکانی مۆزەخانەی سلێمانی. نیۆیۆرك: مۆزەخانەی میترۆپۆلیتان.

٣- رافدة عبدالله. (١٩٩٧). فخار عصور ما قبل التاريخ في كوردستان العراق. گۆڤاری هەزارمێرد، ژمارە ٤، بەشی عەرەبی.

دیزاینکردنی پرۆگرامێکی فێرکاری پشتبەستوو به تەکنۆلۆجیای واقیعی پاڵپشت کراو (Augmented Reality) له بەدەستهێنانی چەمکە کۆمەڵایەتییەکان و گەشەپێدانی بیرکردنەوەی داهێنەرانە لای منداڵانی باخچەی منداڵان – ئاستی دووەم

سازان صلاح توفیق[١]، سۆلاف فائق شەمەیی[٢]

[١،٢] بەشی باخچەی منداڵان، کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەت، زانکۆی سلێمانی، شاری سلێمانی، هەرێمی کوردستان، عێراق

Corresponding author's e-mail: Sazan.toffiq@univsul.edu.iq

پوختە:

ئامانجی ئەم توێژینەوەیە بریتیە لە دانانی پرۆگرامێکی فێرکاری پشتبەستوو بە تەکنۆلۆژیای واقعی پاڵپشتکراو و زانینی کاریگەرییەکەی لە بەدەستهێنانی چەمکە کۆمەڵایەتییەکان و گەشەپێدانی بیرکردنەوەی داهێنەرانە لای منداڵانی باخچەی منداڵان – ئاستی دووەم. بەپێی سروشتی بابەت و ئامانجەکانی توێژینەوەکە، میتۆدی شێوە ئەزموونی بەکارهێنراوە. نموونەی توێژینەوەکە بریتیە لە باخچەی منداڵانی لانک کە لەناویشیدا (٣٠) منداڵ بەشێوەی تیروپشک وەرگیران و دابەشکران بەسەر گرووپی ئەزموونی (کە بەرێگای پرۆگرامی ئامادەکراوی پشتبەستوو بە تەکنۆلۆژیای واقعی پاڵپشتکراو وانەیان خوێندووە) و پێکهاتبوون لە (٥) کوڕ و (١٠) کچ. هەروەها گرووپی کۆنترۆڵ (کە بەشێوەی ئاسایی و باو وانەکانیان خوێندووە) پێکهاتبوون لە (٦) کوڕ و (٩) کچ. پاشان توێژەر هەستا بە بنیاتنانی پرۆگرامێکی (فێرکاری) تایبەت بە خۆی، بەپێی ڕێکار و بنەماکانی دانانی پرۆگرامی فێرکاری گونجاو، بە بەکارهێنانی تەکنۆلۆژیای واقعی پاڵپشتکراو کە بریتی بوو لە دروستکردنی ئەپلیکەیشنێک بە ناوی (Sazan Ar)، تایبەت بە ناوەڕۆکی پرۆگرامی بابەتی توێژینەوەکە و پەرتووکی بڕیار لێدراوی خوێندنی باخچەی منداڵان. کە تیایدا وێنە هەڵبژێردراوەکانی ناو پەرتووکی ناوبراو بەشێوەی سێ ڕەهەندی و ڤیدیۆی فێرکاری نمایش دەکرێت. هەروەها توێژەر پێوەری چەمکە کۆمەڵایەتیەکانی ئامادەکردووە بۆ هەڵسەنگاندنی پێشەکی و پاشەکی نمونەی توێژینەوەکە لە بەدەستهێنانی چەمکە کۆمەڵایەتیەکان، هاوڕێک لەگەڵیدا پێوەری تۆرانس (TTCT, 1966) (Torrance) لە هەڵسەنگاندنی پێشەکی و پاشەکی بیرکردنەوەی داهێنەرانە بەکارهێناوە. پاش جێبەجێکردنی پرۆگرامەکە بەسەر نموونەی توێژینەوەکەدا، دەرکەوت کە پرۆگرامی فێرکاری پشت بەستوو بە تەکنۆلۆژیای واقعی پاڵپشتکراو کاریگەری هەیە لە بەدەستهێنانی چەمکە کۆمەڵایەتیەکان، بە بەراووردکردنی تاقیکردنەوەی پێشەکی و پاشەکی گروپی ئەزموونی، هەروەها بەراوورد بە گروپی کۆنترۆڵ جیاوازی بەڵگەداری ئاماری هەیە لەسەر ئاستی بەڵگەداری (٠،٠٥) لە تاقیکردنەوەی پاشەکی لەبەرژەوەندی گروپی ئەزموونی. لەگەڵ ئەوەی پرۆگرامی ئامادەکراو کاریگەری هەبوو لە گەشەپێدانی بیرکردنەوەی داهێنەرانە لای منداڵانی ئاستی دووەمی باخچەی منداڵان، بە بەراووردکردنی تاقیکردنەوەی پێشەکی لەگەڵ پاشەکیدا، بەڵام جیاوازی بەڵگەداری ئاماری نەبوو لەسەر ئاستی بەڵگەداری (٠،٠٥) لەنێوان هەردوو گروپی ئەزموونی و کۆنترۆڵ لە گەشەپێدانی بیرکردنەوەی داهێنەرانەدا لە تاقیکردنەوەی پاشەکیدا. لە کۆتایدا توێژینەوەکە گەیشت بەو دەرئەنجامەی کە بەکارهێنانی تەکنۆلۆژیای واقعی پاڵپشتکراو لە پرۆسەی وانەوتنەوەدا، ڕێگایەکی کاریگەر و باشترە بە بەراورد بە ڕێگای ئاسایی و باوی خوێندن. هەروەها تەکنۆلۆژیای واقعی پاڵپشتکراو

گۆڤاری زانکۆی هەڵەبجە:گۆڤارێکی زانستی ئەکادیمیە زانکۆی هەڵەبجە دەری دەکات	
بەرگ	٧ ژمارە ٢ ساڵی(٢٠٢٢)
ڕێککەوتەکان	ڕێکەوتی وەرگرتن: ٢٠٢٢/٣/٨ | ڕێککەوتی پەسەندکردن: ٢٠٢٢/٦/٢ | ڕێککەوتی بڵاوکردنەوە: ٢٠٢٢/٦/٣٠
ئیمەیلی توێژەر	Sazan.toffiq@univsul.edu.iq
مافی چاپ و بڵاوکردنەوە	©٢٠٢٢ سازان صلاح توفیق، پ.د.سۆلاف فائق شەمەیی، گەیشتن بەم توێژینەوەیە کراوەیە لەژێر ڕەزامەندی CCBY-NC_ND 4.0

گونجاوە بۆ قۆناغی باخچەی منداڵان و ئەزمونێکی چێژبەخشیشە بۆیان لە پرۆسەی فێربووندا. سەرەڕای باشیەکانی تەکنۆلۆژیای واقعی پاڵپشتکراو، لەسەر ئاستی تاکەکەس و لەلایەن تەنها مامۆستایەکەوە ئامادەکردنی ئەرکێکی ئاسان نیە، بۆیە بۆ جێبەجێکردنی پێویستە لەلایەن وەزارەتی پەروەردەوە کاری بۆ بکرێت و ئامادە بکرێت بۆ بابەتەکانی خوێندن.

کلیلە ووشەکان: پرۆگرامی فێرکاری، تەکنۆلۆجیای واقیعی پاڵپشت کراو، چەمکە کۆمەڵایەتییەکان، بیرکردنەوەی داهێنەرانە، باخچەی منداڵان.

الملخص

تهدف الدراسة إلى تطوير برنامج تعليمي مدعوم بتقنية الواقع المعزز، وتحديد مدى فعاليته في اكتساب المفاهيم الاجتماعية وتنمية التفكير الإبداعي لدى أطفال مرحلة رياض الأطفال - المستوى الثاني. حسب طبيعة الموضوع وأهداف الدراسة، لقد استخدمت الباحثة الاسلوب شبه التجريبي للدراسة. عينة الدراسة هي روضة لانك حيث تم اختيار (٣٠) طفل بالقرعة، وقسموا الى مجموعة تجريبية (والتي تم تعليمهم باستخدام البرنامج المعد بالاعتماد على تقنية الواقع المعزز) وتكونت من خمسة فتيان وعشر فتيات، والمجموعة الضابطة (والتي تم تعليمهم باستخدام برنامج وأسلوب رياض الأطفال التقليدي) وتكونت من ستة فتيان وتسع فتيات. بعدها قامت الباحثة ببناء برنامج (تعليمي - تعلمي) على اسس ومباديء مناسبة لوضع البرامج التعليمية باستخدام تكنولوجيا الواقع المعزز والتي يتكون من اعداد تطبيق باسم (Sazan AR) خاصة بمحتوى البرنامج وموضوع الدراسة و كتيب المقرر الدراسي لرياض الاطفال والتي يكون فيها صور مختارة من كتيب المقرر الدراسي بشكل ثلاثي الابعاد وكذلك عرض ڤيديوهات تعليمية. وكذلك قامت الباحثة بعمل مقياس المفاهيم الاجتماعية للتقيم القبلي والبعدي لعينة الدراسة في اكتساب المفاهيم الاجتماعية. وايضا استخدم مقياس تورانس ((Torrance TTCT, 1966)) في تقيم القبلي والبعدي للتفكير الابداعي. بعد تطبيق البرنامج على عينة البحث تبين أن برنامج (التعليمى - التعلمى) المعتمد على تقنية الواقع المعزز فعال في اكتساب المفاهيم الاجتماعية، عند مقارنة الاختبار القبلي والبعدي للمجموعة التجريبية. كما توجد فروق ذات دلالة إحصائية في الاختبار البعدي بين المجموعة التجريبية والضابطة عند مستوى الدلالة (٠،٠٥) لصالح المجموعة التجريبية. على الرغم من ان البرنامج كان فعالا في تنمية التفكير الإبداعي لدى أطفال المجموعة التجريبية عند مقارنة الاختبار القبلي والبعدي، لم يكن هناك فروق ذات دلالة إحصائية بين الاختبار البعدي للمجموعتين التجريبية والضابطة عند مستوى الدلالة (٠،٠٥). وخلصت الدراسة إلى أن استخدام تقنية الواقع المعزز في عملية التدريس طريقة فعالة وأفضل من الطريقة التقليدية في التدريس. وأن تقنية الواقع المعزز مناسبة أيضًا لمرحلة رياض الأطفال وهي تجربة ممتعة لهم في عملية التعلم. على الرغم من مزايا تقنية الواقع المعزز، فإن تطوير وتطبيق التكنولوجيا ليس بالمهمة السهلة على المستوى الفردي ومن قبل المعلمين وحدهم، لذلك يجب على وزارة التربية والتعليم المساعدة في إعدادها وتطبيقها.

مفتاح الكلمات: البرنامج التعليمي، تكنولوجيا الواقع المعزز، المفاهيم الاجتماعية، التفكير الابداعي، رياض اطفال.

Abstract

The aim of the study is to develop an educational program supported by augmented reality technology, and to determine its effectiveness in the acquisition of social concepts and the development of creative thinking among kindergarten – level II. In accordance with the nature of the subject and the objectives of the study, the experimental method was adopted. The sample of the study is Lank kindergarten in which (30) children were selected by drawing and divided into experimental group (who were taught using the prepared program based on augmented reality technology) and consisted of five boys and ten girls, and control group (who were taught using the standard kindergarten program and style) and consisted of six boys and nine girls. Then, the researcher has developed her own educational program, according to the appropriate principles and guidelines for developing educational programs, by using augmented reality technology, which was an application that was named (Sazan AR) that was dedicated to the content of the program of the subject of the research, as well as the content of the official kindergarten booklet. In it, the chosen images from the aforementioned booklet are shown as 3D figures and educational videos. Further, the researcher has developed a measurement for the social concepts to evaluate the sample of the research before and after the application of the program. She simultaneously used Torrance's criteria (TTCT, 1966) to evaluate the research sample's creative thinking before and after the application of the program. After implementing the program on the research sample, it was found that the (teaching - learning) program based on augmented reality technology is effective in acquiring social concepts, when comparing the pre-test and post-test of the experimental group. There was also a statistically significant difference in the post-test between experimental and control group at the level of evidence (0.05) in favor of the experimental group. Further, while the program was effective in developing creative thinking among the children of the experimental group when comparing pre-test and post-test, there was no significant difference between the post-test of experimental and control groups at the level of evidence (0.05). Finally, the study concluded that the use of augmented reality technology in the teaching process is an effective and better way than the conventional way of teaching. Augmented reality technology is also appropriate for the kindergarten stage and is an enjoyable experience for them in the learning process. Despite the advantages of augmented reality technology, development and application of the technology is not an easy task at the individual level and by teachers alone, therefore the ministry of education should help with its preparation and application.

Keywords: Educational Program, Augmented Reality Technology, Social Concepts, Creative Thinking, Kindergarten.

چوارچێوەی گشتی توێژینەوەکە

کێشەی توێژینەوەکە:

لە سۆنگەی گرنگی قۆناغی منداڵی، وکاریگەریی ئەم قۆناغە لەسەر بنیاتنان و دروستبوونی کەسایەتی منداڵ لە داهاتوودا و ئەو ئاراستە و بەهایانەی فێریان دەبێت. بۆمان ڕوون دەبێتەوە کە قۆناغی منداڵی و پێش چوونە قوتابخانە گرنگترین قۆناغە بۆ بنیاتنانی چەمکە کۆمەڵایەتییەکان لە لای منداڵان، سەرباری ئەوەی جیاکردنەوەی چەمکە کۆمەڵایەتییەکان و فێربوونیان کارێکی ئاسان نییە، بەتایبەت بۆ ئاست و تەمەنی منداڵانی باخچە. بەهۆی ئەوەی منداڵان زیاتر زانیارییەکان لەڕێگەی هەستەوەرەکانیانەوە وەردەگرن و فێری دەبن، بۆیە هەستەکان دەرگای یەکەمن کە بە ڕووی وەرگرتنی زانیارییەکاندا دەکرێنەوە. لەبەر ئەم هۆیە پێویستە لەسەر مامۆستایانی باخچە سەرنجی منداڵان ڕابکێشن و ژینگەیەکی لەباری وایان بۆ برەخسێنن کە ئارەزووی منداڵ بۆ فێربوونی هەندێک لە چەمکەکان زیاد بکات و، ئامادەی وەرگرتن و فێربوونی چەمکە کۆمەڵایەتییەکانیان بکات. دیارە ئەمەش کارێکی ئاسان نییە، بگرە گرانە گەر منداڵان - هەر وەکوو قۆناغی باڵاتر لە خۆیان – بە هەمان ڕێچکە و شێوازی کۆن وانەکانیان پێ بگوترێتەوە، ئەوا بێگومان ژینگەی لەبار و گونجاو بۆ فێربوون لە لای منداڵان دروست نابێت. بەڵکوو پێویستە منداڵ لە پرۆسەی فێربووندا زۆرترین هەستەوەرەکانی بەکار بهێنێت، لە هەمان کاتدا چالاکی و جووڵەی چێژبەخش و سەرنجڕاکێشی لەگەڵدا ئەنجام بدات و زیاتر هان بدرێت و بورووژێنرێت تا بەدوای زانیاریدا بگەڕێت. بەم جۆرە زانیارییەکان لە بیر و هزریدا دەچەسپێت و بۆ ماوەیەکی درێژ لە بیرەوەرییەکانیدا دەمێنێتەوە.

لەم گۆشەنیگایەوە توێژەر هەستا بە لێ گەڕان و خوێندنەوە لەسەر بەشێک لە توێژینەوە ناوخۆییەکان دەربارەی چەمکە کۆمەڵایەتییەکان و بیرکردنەوەی داهێنەرانە لە ، هەروەها هەستا بە گەڕان بەناو توێژینەوەکانی پێشوو کە لە عێراق و هەرێمی کوردستان ئەنجامدراون پەیوەست بە بنیاتنانی پرۆگرامی پشتبەستوو بە تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو (AR) لە بەدەستهێنانی چەمکە کۆمەڵایەتییەکان و گەشەپێدانی بیرکردنەوەی داهێنەرانە لە لای منداڵانی باخچە. بەڵام (تا ئێستا لە سنووری زانیارییەکانی توێژەردا هیچ توێژینەوەیەک لەم بارەوە نەکرابوو لەناو توێژینەوەکاندا.

پاش لێ گەڕان و خوێندنەوە لەسەر تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو و، بەهۆی تایبەتمەندییەکانی ئەم تەکنۆلۆژیایە و نوێبوونی و سەرنجڕاکێشی و ئاوێتەبوونی تەواوی بەکارهێنەر لە کاتی بەکارهێنانیدا، توێژەر گەشتە ئەو پرسیارەی، دەبێت کاریگەریی ئەم تەکنۆلۆژیایە چۆن بێت ئەگەر وەکوو تەکنۆلۆژیایەکی فێرکاری لە بواری پەروەردە و فێرکردندا بەکار بهێنرێت؟ لەم سۆنگەیەوە توێژەر هەستا بە دیزاینکردنی پرۆگرامێکی پشتبەستوو بە تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو، بە ئامانجی بەدەستهێنانی چەمکە کۆمەڵایەتییەکان و گەشەپێدانی بیرکردنەوەی داهێنەرانە لە لای منداڵانی باخچە – ئاستی دووەم.

گرنگی توێژینەوەکە: گرنگیی توێژینەوەکە لەم چەند خاڵەی خوارەوە کورت دەکەینەوە:

ا. گرنگی تیۆری:

١. ئەم بابەتە (تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو) تا ڕادەیەک نوێیە بە کتێبخانەی کوردی و - بەپێی زانیارییەکانی توێژەر - باس و نووسین و توێژینەوەی زۆری لەبارەوە نەکراوە. بۆیە ئەم توێژینەوەیە زانین و زانیارییەکی نوێیە و دەچێتە سەر خەرمانی کتێبخانەی کوردی.

٢. ئەم توێژینەوەیە تیشک دەخاتە سەر کاریگەرییەکانی بەرنامەی فێرکاری لە ڕێی بەکارهێنانی تەکنۆلۆژیای (واقیعی پاڵپشت کراو)، بە ئامانجی بەدەستهێنانی زانیارییەکی فراوانتر لە بارەی چەمکە کۆمەڵایەتییەکان و گەشەپێدانی بیرکردنەوەی داهێنەرانە.

٣. خستنەڕووی کاریگەریی بەکارهێنانی پرۆگرامی فێرکاری و بەدەستهێنانی زانیارییەکان لە ڕێگای تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو، بۆ بەدەستهێنانی چەمکە کۆمەڵایەتییەکان و گەشەپێدانی بیرکردنەوەی داهێنەرانە لە لای منداڵانی باخچە و قۆناغی پێش چوونە قوتابخانە. ئەمەش لە ئایندەدا ڕێگا خۆشکەر دەبێت لەبەردەم توێژینەوەی نوێ و، دەرگاش واڵا دەکات بۆ بەکارهێنانی ئەم تەکنۆلۆژیایە لە قۆناغەکانی

دیکەی پەروەردە و فێرکردندا، کە مەبەست لێی دەستکەوت و بەدەستهێنانە لە بابەتەکانی دیکەی فێربووندا، لە پاش قۆناغی باخچە.

٤. پێشبینی دەکرێت ئەم توێژینەوەیە ببێتە سەرەتایەک بۆ بە دواداگەڕان و توێژینەوەی پەروەردەیی زیاتر لە بواری بەکارهێنانی تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو.

ب. گرنگی جێبەجێکردن:

١. ئەم توێژینەوەیە دەشێت بە سوود بێت بۆ پەروەردەکاران و ئەوکەسانەی کار لە بواری دانانی پرۆگرام و بابەتەکانی پەروەردە و فێرکردنی منداڵانی باخچەدا دەکەن لە تەمەنی (٥ ساڵی)دان، بە بەکارهێنانی تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو.

٢. دەبێتە بەرچاو ڕوونییەک بۆ مامۆستایان و سەرپەرشتیارانی پەروەردەیی، لە چۆنییەتی گرتنەبەری ڕێوشوێنی پێویست بۆ جێبەجێکردنی تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو، بە مەبەستی وەرگرتن و فێربوونی چەمک و بابەتە کۆمەڵایەتییەکان و گەشەپێدانی بیرکردنەوەی داهێنەرانە لە لای منداڵانی باخچەی منداڵان.

٣. سوودێکی باشی دەبێت بۆ سەرپەرشتیاران و لێپرسراوانی بەڕێوەبەرایەتییەکانی پەروەردە لە میانەی ئامادەکردنی ڕێبەری فێرکاری بۆ مامۆستایانی باخچەی منداڵان، لە چوارچێوەی پرۆگرامی فێرکاری بنیاتنراو لەپێناو بەرزکردنەوەی ئاستی فێربوون لە ڕێگەی تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو.

٤. ئەم لێکۆڵینەوەیە سەرنجی پەروەردەکاران و سەرپەرشتیارانی پەروەردەیی و داڕێژەرانی پرۆگرامی پەروەردەیی باخچەی منداڵان ڕادەکێشێت بۆ گرنگیدان بە لایەنی بیرکردنەوەی هزری و برەودان بە لێهاتوویەکانی بیرکردنەوەی داهێنەرانە.

ئامانجی توێژینەوەکە:

دانانی پرۆگرامێکی فێرکاری پستبەستوو بە تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو و زانینی کاریگەرییەکانی لە بەدەستهێنانی جەمکە کۆمەڵایەتییەکان و گەشەپێدانی بیرکردنەوەی داهێنەرانە لای منداڵانی ئاستی دووەمی باخچەی منداڵان.

گریمانەکانی توێژینەوەکە:

١. جیاوازیی بەڵگەداری ئاماری نیە لەسەر ئاستی بەڵگەداری (٠،٠٥) لەنێوان ناوەندی ژمێرەیی نمرەکانی تاقیکردنەوەی پێشەکی و پاشەکی منداڵانی گرووپی ئەزموونی، لە تاقیکردنەوەی چەمکە کۆمەڵایەتییەکاندا.

٢. جیاوازیی بەڵگەداری ئاماری نیە لەسەر ئاستی بەڵگەداری (٠،٠٥) لەنێوان ناوەندی ژمێرەیی نمرەکانی تاقیکردنەوەی پاشەکی منداڵانی هەردوو گروپی (ئەزموونی و کۆنترۆڵکراو) لە تاقیکردنەوەی چەمکە کۆمەڵایەتییەکاندا

٣. جیاوازیی بەڵگەداری ئاماری نیە لەسەر ئاستی بەڵگەداری (٠،٠٥) لەنێوان ناوەندی ژمێرەیی نمرەکانی تاقیکردنەوەی پێشەکی و پاشەکی منداڵانی گرووپی ئەزموونی، لە تاقیکردنەوەی بیرکردنەوەی داهێنەرانە.

٤. جیاوازی بەڵگەداری ئاماری نیە لەسەر ئاستی بەڵگەداری (٠،٠٥) لەنێوان ناوەندی ژمێرەیی نمرەکانی تاقیکردنەوەی پاشەکی منداڵانی هەردوو گرووپی (ئەزموونی و کۆنترۆڵکراو) لە تاقیکردنەوەی بیرکردنەوەی داهێنەرانە.

سنووری توێژینەوەکە:

١. سنووری مرۆیی: سەرجەم منداڵانی ئاستی دووەمی باخچەی مندالان کە تەمەنیان پێنج (٥) سالانە.

٢. سنووری کات: ساڵی خوێندنی (٢٠٢١ - ٢٠٢٢)

٣. سنووری بابەتی: بابەتی بڕیار لەسەردراوی خوێندنی (شارەزایی و چالاکییەکان)ی ئاستی دووەمی باخچەی منداڵان.

٤. سنوری شوێن: باخچەکانی سەر بە بەڕێوەبەرایەتی پەروەردەی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا ی شاری سلێمانی.

پێناسەی زاراوەکان:

پرۆگرامی فێرکاری:

السامرائی (١٩٨٨): لە پێناسەی پرۆگرامدا دەڵێت: بریتییە لە ڕێکخستنێکی تەواو و کاری لە زانیاری و لێهاتوویی هزری و کرداری و ئەزموونی ئاراستەکراو لەگەڵ گرتنەبەری ئامراز و ڕێگا گونجاوەکان لەپێناو بەدەستهێنانی ئامانجە پەروەردەییەکان. (السامرائی، ١٩٨٨: ١٣)

همیسات،(١٩٩٧): پێناسەی دەکات بەوەی: پرۆگرامی فێرکاری ڕێگایەکی ڕێکخراو و پلان دارە کە تێیدا ئامراز و شێوازی گونجاو لەگەڵ ژینگەی خوێندندا هەڵبژێرراوە، لە چوارچێوەی چەند مەرجێکی دیاریکراودا وەک ژیری و تێچوون و هەوڵ و تێکۆشان. (همیسات، ١٩٩٧: ١٧٥).

پێناسەی ڕێکاری توێژینەوەکە بۆ پرۆگرامی فێرکاری: پرۆگرامێکی فێرکاری و فێربوونە، پاڵپشت بە تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو (AR) دامەزراوە، لەپێناو ئاراستەکردنی منداڵانی باخچەی منداڵان، کە لەسەر بنەمای یەکە و بابەتەکانی پرۆگرامی بڕیار لێ دراوی خوێندن بنیاتنراوە و پێشکەش بە باخچەی منداڵانی میری دەکرێت.

واقیعی پاڵپشت کراو Augmented Reality:

علی (٢٠١٨): بەم جۆرە پێناسەی تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو دەکات: "تەکنۆلۆژیایەکە هەڵدەستێت بە پاڵپشتیکردنی واقیعی ڕاستەقینە بە بەکارهێنانی وەلامدانەوەی خێرا کە فێرخواز دەگوازێتەوە بۆ ناوەندی فێربوونی ژمارەیی (الرقمی). (علی، ٢٠١٨: ٣٢)

شاین و هوانگ (٢٠١٤): (Chiang & hwang) دەیناسێنێن بەوەی بریتییە لە زیادکردنی زانیاری دیجیتاڵی و، بەرهەمهێنان و بەکارهێنانی لە ڕێگای خستنەڕوویەکی دیجیتاڵیانە بۆ ژینگەی ڕاستەقینەی دەوروبەرمان بە بوونەوەری زیندوو، ئەم تەکنۆلۆژیایە زۆربەی کات لە ڕێی ئامێری کۆمپیوتەر یاخود مۆبایل و ئامێری زیرەکەوە بەکار دەهێنرێت (Chiang & hwang, 2014: 354)

پێناسەی ڕێکاری توێژینەوەی واقیعی پاڵپشت کراو: بریتییە لە دروستکردنی ئەپلیکەیشنێک کە تایبەتە بە پەرتووکی خوێندنی (چالاکی و شارەزاییەکان بۆ منداڵانی باخچە – ئاستی دووەم) لەڕێگەی کامێرای ئەم ئەپلیکەیشنەوە منداڵان دەتوانن وێنەی ناو پەرتووکی خوێندنەکەیان بە شێوەی ڤیدیۆی فێرکاری یاخود مۆدێلی سێ ڕەهەندی (3D)ی سەرنجڕاکێش لەڕێی ئامێری زیرەکەوە ببینن. کە مامۆستا لەناو پۆلدا شاشەی ئامێرەکە بە داتاشۆ یاخود تەلەڤزیۆنی زیرەکەوە گرێ دەدات و بۆ منداڵەکانی نمایش دەکات.

چەمکەکان:

بدوی (٢٠١٢): لە بارەی پێناسەی چەمکەکانەوە دەڵێت: " وێنەیەکی هزرییە کە لای تاک دروست دەبێت، لە ئەنجامی گشتاندنی ئەو تایبەتمەندی و خەسڵەتانەی کە لە شتانێکی لەیەکچووەوە دەرهێنراوە، بەسەر شتانێک کە دواتر ڕووبەڕوویان دەبینەوە." (بدوی، ٢٠١٢: ٢٣)

ابو عاذرة (٢٠١٢): پێناسەی دەکات بەوەی "بنیاتێکی هزرییە لە ڕێی پەی بردن بەو پەیوەندییانەوە دروست دەبێت کە لە نێوان دیاردە و ڕووداو و شتەکاندا بوونیان هەیە، زۆربەی کات ئەم بنیاتە لە چەند پۆلێنێکی کەمتر لە ژمارەی خۆیان، لەسەر بنەمای ڕێکخستنی ئەو دیاردە و شتانەوە سەرچاوە دەگرێت." (ابو عاذرة،٢٠١٢: ٢٧)

پێناسەی ڕێکاری چەمکەکان: بریتییە لە دروستکردنی وێنای هزری و تێگەیشتن بۆ بابەت و دەستەواژە کۆمەڵایەتییەکان لە یەکەکانی (ئاو و خۆراک، ژینگە، نیشتمانەکەم) لەناو پەرتووکی بڕیار لێ دراوی خوێندنی باخچە ئاستی دووەم لەلایەن شارەزا و پسپۆڕانەوە دیاریکراون، لەڕێگەی پرۆگرامێکی فێرکاری و فێربوونی پشتبەستوو بە تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو لای منداڵانی ئاستی دووەمی باخچەی منداڵان. کە لەڕێگەی پێوەری ئامادەکراوی چەمکە کۆمەڵایەتییەکانەوە هەڵسەنگاندنی بۆ کراوە بەمەبەستی زانینی ئاستی بەدەستهێنانی چەمکە کۆمەڵایەتییەکان لای منداڵانی نمونەی توێژینەوەکە.

بیرکردنەوەی داهێنەرانە:

السمیری (٢٠٠٦): پێناسەی بیرکردنەوەی داهێنەرانە دەکات بەوەی:"چالاکییەکی هزری ئاست بەرز و بەرهەم دارە، لە ساتەوەختی ڕووبەڕووبوونەوەی کێشەیەکی نادیار، یاخود لە کاتی هەوڵ و کۆشش بۆ پڕکردنەوەی پێویستییەکان بە هەڵسوکەوتی خاوەنەکەیەوە دەردەکەوێت. کە بە نەرم و نیانی (المرونة)، ڕەسەنایەتی و (الاصالة)، پاراوی (الطلاقة) جیا دەکرێتەوە." (السمیری، ٢٠٠٦: ٨)
دویدی (٢٠١٢): "شێوازێکە لە شێوازەکانی بیرکردنەوە یاخود چالاکییەکی ژیری (عقلی)ە کە چەند پێکهاتەیەکی هەیە لەوانە پاراوی (الطلاقة)، نەرم و نیانی (المرونة)، ڕەسەنایەتی (الاصالة)، لێدوان و ڕوونکردنەوەی ورد (التفاصیل). (دویدی، ٢٠١٢: ٨)
پێناسەی ڕێکاری بیرکردنەوەی داهێنەرانە: بریتییە لە زانینی ئاستی بیرکردنەوەی داهێنەرانە لە لای منداڵانی باخچە – ئاستی دووەم (KG٢)، کە لە چالاکییە هزرییەکانی منداڵانی باخچەوە سەرچاوەیان گرتووە و، لەڕێی هەستکردن بە کێشەیەک یان لە هەڵوێستە جۆراوجۆرەکانەوە دەتوانێت بیرۆکەیەکی نوێ و جیاواز لە بیرۆکە باوەکان بەرهەم بهێنێت، ئەمەش لەڕێی هەڵسەنگاندن بە پێوەری تۆرانس چالاکی سێیەم (بازنەکان) دەردەکەوێت. لەڕێی ئەو نمرەیەی کە منداڵەکە بەدەستیدەهێنێت لە تایبەتمەندی خێرایی لە بەرهەمهێنان وەڵامدانەوە و پاراوی (الطلاقة)، نەرم و نیانی و جۆراوجۆری و بوونی بیرۆکەی تری جێگرەوە (المرونة) و، تاکێتی و داهێنان گەڕانەوە بۆ ڕەسەنایەتی و توانا خۆییەکان (الاصالة) و، هەروەها لێداوان و ڕوونکردنەوی ورد (التفاصیل).

باخچەی منداڵان:

ال مراد (٢٠٠٤): لە پێناسەی باخچەی منداڵاندا دەڵێت: "بریتییە لە قۆناغی بنەڕەتی منداڵ. کە منداڵ تێیدا کۆمەڵێک شارەزایی پەیدا دەکات و یارمەتی گەشەکردنی دەدات و، بۆی دەبێتە دەرفەتێک بۆ بەشداریی کۆمەڵایەتی و، وای لێ دەکات لەڕووی پەیوەندییە کۆمەڵایەتی و سروشتییەکانەوە گەشە بکات، کە بۆ منداڵ بەسوودە و دەیکات بە کەسێکی سەرکەوتوو لە ژیانی داهاتوویدا". (ال مراد، ٢٠٠٤: ١٩).
ابراهیم (٢٠٠٥): " قۆناغی باخچەی منداڵان قۆناغی سەرەتا و دەستپێکی پەروەردەی منداڵە و، بەوەش جیا دەکرێتەوە کە بە مامەڵەی نەرم و نیان منداڵان ئاراستە دەکرێن و، بە شێوەیەکی باش ئامادە دەکرێن و، گەشەیان پێ دەدەن تاکوو بتوانن لە سەر بنەمایەکی باش و ڕەسەن پێشوازی لە ژیانی داهاتوویان بکەن ". (ابراهیم، ٢٠٠٥: ٨٨)
پێناسەی تیۆری: پرۆگرامێکە بۆ منداڵان لە قۆناغی پێش چوونە قوتابخانە، کە منداڵانی تەمەن چوار تا پێنج ساڵان لە خۆی دەگرێت و، فێرکردن و یاریکردنی تێدا تێکەڵ دەکرێت و، لەلایەن چەندین ڕاهێنەر و مامۆستاوە بە ڕێوە دەبرێت، کە تێیدا جەخت لەسەر برەودان بە فێربوون و لێهاتووییەکانی منداڵ دەکرێتەوە. (توێژەر)

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

توێژینەوەکانی پێشوو:

توێژینەوەی ئەحمەد (احمد، ٢٠١٦)

به ناونیشانی: "کاریگەری بەرنامەیەکی پشتبەستوو بە تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو (Augmented Reality) لە گەشەپێدانی لێهاتووییەکانی هزری بینایی (التفكير البصری) لە بابەتی زانست لای خوێندکارانی پۆلی نۆیەمی بنەڕەتی لە غەززە"

ئامانجی توێژینەوەکە بریتییە لە زانینی کاریگەری بەرنامەیەکی پشتبەستوو بە تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو لە گەشەپێدانی لێهاتوویی هزری بینایی لە بابەتی زانست لای خوێندکارانی پۆلی نۆیەمی بنەڕەتی لە غەززە.

کۆمەڵگای توێژینەوە بریتییە لە هەموو خوێندکارانی قۆناغی نۆیەمی بنەڕەتی لە کەرتی غەززە لەو قوتابخانانەی سەر بە وەزارەتی پەروەردە و فێرکردنن، کە ژمارەیان لە (٦٨٩٤) خوێندکار زیاتر دەبێت و، قوتابخانەی (اليرموک)ی بنەڕەتی بەشێوەی هەڕەمەکی هەڵبژێرراوە هەروەها تەنیا یەک پۆل بەشێوەی هەڕەمەکی لە پۆلەکانی نۆی بنەڕەتی لە قوتابخانەکە هەڵبژێرراوە و نموونەی توێژینەوەکە بریتییە لە (٤٣) خوێندکاری پۆلی نۆیەمی بنەڕەتی. توێژینەوەکە بەشێوەی ئەزموونی ئەنجامدراوە و کەرەستەی توێژینەوە بریتییە لە وانەوتنەوە بە بەکارهێنانی بەرنامەیەکی پشتبەستوو بە تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو، هەروەها تاقیکردنەوەی بیرکردنەوەی بینینی و دەرهێنانی ڕاستگۆیی و جێگیری.

ئەنجامی توێژینەوەکە بریتییە لە:

١. جیاوازیی بەڵگە داری ئاماری لەسەر ئاستی (٠،٠١) هەیە لە نێوان ژمارەی خوێندکاران لە جێبەجێکردنی دووری و نزیکی لە تاقیکردنەوەی هزری بینایی.

٢. بەکارهێنانی بەرنامەیەی پشتبەستوو بە تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو کاریگەری گەورەی بوو لەسەر گەشەپێدانی لێهاتووی بینینی. (احمد، ٢٠١٦ لا ١ - ١٨١).

توێژینەوەی ئەلزەهرانی (الزهرانی، ٢٠١٨)

ناونیشان: "کاریگەری دامەزراندنی تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو لە گەشەپێدانی لێهاتوویی بیرکردنەوەی باڵا لای خوێندکارانی قۆناغی ناوەندی"

ئامانجی توێژینەوەکە بریتییە لە زانینی کاریگەری بەکارهێنانی تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو لە گەشەپێدانی لێهاتووی بیرکردنەوەی باڵا لای خوێندکارانی قۆناغی ناوەندی، هەروەها زانینی ڕێژەی بەکارهێنانی تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو لەلایەن مامۆستایان بۆ گەشەپێدانی لێهاتووییەکانی بیرکردنەوەی باڵا (بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانە، بیرکردنەوەی داهێنەرانە) لای خوێندکارانی قۆناغی ناوەندی، هەروەها زانینی ئەو ئاستەنگییانەی ڕووبەڕووی مامۆستایان دەبنەوە لە بەکارهێنانی تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو لە پرۆسەی فێرکردندا. کۆمەڵگای توێژینەوەکە بریتییە لە سەرجەم مامۆستایانی قۆناغی ناوەندی لە شانشینی عەرەبی سعوودیە، هەروەها نموونەی توێژینەوەکە بریتییە لە (١٣٥) مامۆستای قۆناغی ناوەندی لە شانشینی عەرەبی سعوودی لە شاری طائف. توێژەر ڕێبازی توێژینەوەی باسەنی "وصفی" بەکارهێناوە و پشتی بە ڕاپرسی ئەلیکترۆنی بەستووە لەسەر وێبسایتی گۆگڵ، وەک کەرەستەی توێژینەوەکە.

لە گرنگترین ئەنجامەکانی توێژینەوەکە بریتییە لە:

١. بەکارهێنانی تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو دەبێتە هۆی کارلێکی گەورە لە نێوان خوێندکاراندا لە پرۆسەی خوێندندا.

٢. بەکارهێنانی تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو لە پرۆسەی فێرکردندا دەبێتە هۆی زیادکردنی پاڵنەر لای خوێندکار بۆ فێربوون، هەروەها خوێندکاران هەست بە دڵخۆشی دەکەن و چێژ لە فێربوون وەردەگرن لە کاتی بەکارهێنانی ئەم تەکنۆلۆژیایە بۆ ڕوونکردنەوەی بابەتەکان، هەروەها دەبێتە هۆی کارلێک کردن لە نێوان خوێندکار و پەرتووکی خوێندنەکەی، ئەمە جگە لەوەی کە زانیارییەکان بۆ ماوەیەکی زیاتر لە بیرەوەری خوێندکاراندا دەمێنێتەوە. (الزهرانی، ٢٠١٨ لا ٧٠ – ٩٠)

توێژینەوەی ئەلحافزی (الحافظی، ٢٠٢٠):

بە ناونیشانی: «نموونەیەکی پێشنیاز کراو بە بەکارهێنانی تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو لە بابەتەکانی ساڵی خوێندنی ئامادەکردن و

کاریگەرییەکانی لە گەشەپێدانی لێهاتوویی فێرکردنی خودی ڕێکخراو لای خوێندکارانی زانکۆی مەلیک عەبدولعەزیز"

ئامانجی توێژینەوەکە بریتییە لە زانینی کاریگەرییەکانی بەکارهێنانی تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو لە گەشەپێدانی لێهاتوویی فێرکردنی خودی ڕێکخراو لە بابەتەکانی ساڵی خوێندنی ئامادەکردن لای خوێندکارانی زانکۆی الملك عبدالعزیز.کۆمەڵگەی توێژینەوەکە بریتییە لە خوێندکارانی قۆناغی ساڵی خوێندنی ئامادەکاری لە زانکۆی مەلیک عەبدولعەزیز لە شاری جەددە لە شانشینی عەرەبی سعوودی، بۆ ساڵی خوێندنی زانکۆیی (٢٠١٨ - ٢٠١٩) نموونەی توێژینەوەکە بریتییە لە (٥٢) خوێندکار بەشێوەی هەڕەمەکی هەڵبژێرراون و دابەش کراون بەسەر گرووپی ئەزموونی کە لە (٢٦) خوێندکار پێکهاتوون و، گرووپی کۆنترۆڵ (٢٦). کەرەستەی توێژینەوەکە بریتییە لە دروستکردنی تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو بە بەرنامەی HP reveal بۆ بابەتی زیندەوەرزانی، دانانی پێوەر بۆ فێرکردنی خودی بە چەند قۆناغێک.

گرنگترین ئەنجامی توێژینەوەکە بریتییە لە:

١. جیاوازی بەڵگە داری ئاماری لە ئاستی (٠،٠٥)دا هەیە لە نێوان ناوەندی ژمارەی خوێندکارانی گرووپی ئەزموونی و ژمارەی گرووپی کۆنترۆڵ کرا و، لە پێوانەی دووری پێوەری فێرکردنی خودی ڕێکخراو بە سەرکەوتنی گرووپی ئەزموونی.

٢. دەرکەوتنی ئەنجامی کاریگەریی تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو لە گەشەپێدانی فێرکردنی خودی ڕێکخراو لای خوێندکارانی ساڵی ئامادەکردن. (الحافظی، ٢٠٢٠ لا ٢٥٢ – ٢٨٩).

سوودبینین لە توێژینەوەکانی پێشوو: توێژەر لەم توێژینەوەیەدا سوودی لە توێژینەوەکانی پێشوو وەرگرتووە لەم ڕووانەی لای خوارەوە:

١. هەست کردن بە گرنگی توێژینەوەی بەردەست لە ڕوانگەی ئەو توێژینەوانەی پێشووتر کە لە وڵاتانی دیکە ئەنجامدراون، هەروەها هێنانەکایەی ئەو پرسیارەی کە ئایا ئەم دەستکەوتانە لەگەڵ سیستمی خوێندنی هەرێمی کوردستانیش دەگونجێت؟ یاخود دەبێت ئەنجامی (پرۆگرامێکی فێرکاری – فێربوون) و بەکارهێنانی تەکنۆلۆجیای واقیعی پاڵپشت کراو لە سیستمی خوێندنی ئێمەدا چی بێت؟ هەروەها ئاستەنگەکانی بەردەم بەکارهێنانی پرۆگرامێکی (فێرکاری - فێربوون)ی پشت بەستوو بە تەکنۆلۆجیای واقیعی پاڵپشت کراو دەبێت چیە؟ لە ئەنجامی گەڵاڵەبوونی ئەم پرسیارانەوە، توێژەر توانی لە ماهیەت و چیەتی توێژینەوەکەی باشتر بگات و، بە پێویستی زانی لە ڕوانگەی توێژینەوەکانی پێشووە توێژینەوەکەی پشتڕاست بکاتەوە.

٢. لەڕووی تیۆرییەوە، توێژینەوەکانی پێشوو سوود و گرنگیەکی بەرچاویان لە ئامادەکردنی ئەم توێژینەوەیەدا هەبوو، بەتایبەت لە ڕووی ڕێباز و هەنگاو و ڕێکارە زانستیەکان کە پێویستن لە هەر توێژینەوەیەکی زانستیدا بوونیان هەبێت.

٣. لەڕووی هەنگاوەکانی دانانی پرۆگرامێکی فێرکاری –فێربوون بۆ باخچەی منداڵان، سوودێکی زۆر لە توێژینەوەکانی پێشوو وەرگیراوە.

٤. لە ڕووی کەرەستە و ئامرازەکانی توێژینەکەوە، سوودێکی زۆر لە توێژینەوەکانی پێشوو وەرگیراوە، بەو هۆیەی بەرچاوڕوونییەکی باش بوون لە چۆنییەتی دروستکردنی کەرەستەکان و بەکارهێنانیان لە پێناو بەدەستهێنانی زانیاریی بۆ توێژینەوەکە، وەک درووستکردنی پێوەر و فێربوونی بەکارهینانەکانی تەکنۆلۆجیای واقیعی پاڵپشت کراو و، وەرگرتن و بەکارهێنانی پێوەری تۆرانس بۆ زانینی ئاستی بیرکردنەوەی داهێنەرانە لە لای منداڵانی باخچەی منداڵان.

٥. لەڕووی بەکارهێنان و شیکردنەوەی کەرەستە ئامارییەکان سوودی زۆر لە توێژینەوەکانی پێشوو وەرگیراوە بەتایبەت لە ڕووی شیکردنەوەی داتا و خستنەڕووی دەرئەنجامەکان و چۆنییەتی دەرهێنانی ڕاستی و جێگیری بۆ کەرەستەکانی توێژینەوەی بەردەست.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

ڕێکارەکانی توێژینەوەکە

میتۆدی توێژینەوەکە

بەمەبەستی هێنانە دی ئامانجەکانی توێژینەوەکە، توێژەر میتۆدی شێوە ئەزموونی (المنهج شبه التجريبي) لە هەڵسەنگاندنی پێشەکی و پاشەکی هەر دوو گرووپی ئەزموونی و کۆنترۆڵ لە بەجێهێنانی پرۆگرام و پێوەرەکان و زانینی کاریگەریان بەکارهێناوە. ئەمەش بەهۆی سروشتی ئەم میتۆدەیە کە دەگونجێت لەگەڵ ڕێکار و ئامانجی توێژینەوەکەدا.

کۆمەڵگەی توێژینەوەکە

کۆمەڵگەی توێژینەوەکە سەرجەم منداڵانی ئاستی دووەمی باخچەی منداڵان دەگرێتەوە لەناو شاری سلێمانی، کە لە پێنجەم ساڵی تەمەنیاندان. واتا سەرجەم ئەو باخچانەی پەیڕەوی پەرتووکی خوێندنی بڕیار لەسەر دراوی (شارەزایی و چالاکییەکان بۆ منداڵانی باخچە – ئاستی دووەم) دەکەن لە سنووری پارێزگای سلێمانیدان. کە کۆی ژمارەی باخچەکانی پەروەردەی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا بریتین لە (٣٥) باخچەی منداڵانی حکومی و (٣٩) باخچەی تایبەت.

نموونەی توێژینەوەکە

نموونەی توێژینەوە بریتییە لە وەرگرتنی (٣٠) منداڵ لە ئاستی دووەمی باخچەی منداڵان کە تەمەنیان پێنج ساڵانە لە (باخچەی منداڵانی لانک)، دابەش کراون بەسەر دوو گرووپی (ئەزموونی و کۆنترۆڵ) بەشێوەی هەڕەمەکی (تیروپشک - القرعة) منداڵانی هەر دوو گرووپ هەڵبژێرراون، گرووپی ئەزموونی کە بە ڕێگای پرۆگرامی ئامادەکراوی بابەتی توێژینەوەکە وانەیان خوێندووە لە (١٥) منداڵ پێکهاتووە، گرووپی کۆنترۆڵیش کە بە شێوازی ئاسایی و باو وانەیان خوێندووە پێکهاتوون لە (١٥) منداڵ. لە خشتەی ژمارە (١) دا ڕوون کراوەتەوە

خشتەی ژمارە (١)

دابەشکردنی نموونەی توێژینەوە بەسەر هەر دوو گرووپی (ئەزموونی و کۆنترۆڵ کراو)

ڕەگەز / گرووپ	نێر	مێ	کۆی گشتی
ئەزموونی	5	10	15
کۆنترۆڵ	6	9	15
کۆ	11	19	30

کۆنترۆڵکردنی گۆڕاوەکان:

بەپێی تەمەن

بەمەبەستی بەدیهێنانی هاوتایی لە نێوان تەمەنی منداڵانی هەر دوو گرووپی (ئەزموونی و کۆنترۆڵ)، توێژەر هەستا بە بە دەستخستنی زانیاری لەسەر ڕۆژ و مانگ و ساڵی لەدایکبوونی سەرجەم منداڵانی نموونەی توێژینەوەکە. بەپێی تۆماری زانیاری خوێندکارانی باخچەی منداڵانی لانک. پاشان لەڕێی هاوکێشەی ئاماری (تی تێست)، ئاستی هاوتایی هەر دوو گرووپ دەردەکەوێت. بڕوانە خشتەی ژمارە (٢).

خشتەی ژمارە (٢)

ئاستی هاوتایی لەنێوان هەردوو گرووپی ئەزموونی و کۆنترۆڵ بەپێی گۆڕاوی تەمەن

گرووپ	قەبارەی نمونە	ناوەندی ژمێرەیی بەپێی مانگ	لادانی پێوانەیی	بەهای ت		ئاستی بەڵگە داری (0,05)	نمرەی ئازادی
				هەژمارکراو	خشتەیی		
ئەزموونی	15	64,7	14,09	0,28	2,048	بەڵگە دار نییە	28
کۆنترۆڵ	15	65,1	14,98				

لەخشتەی ژمارە (٢) دەردەکەوێت کە بەهای هەژمارکراوی (ت) هەژمارکراو یەکسانە بە (٠,٢٨)، ئەمەش کەمترە لە بەهای خشتەیی کە یەکسانە بە (٢,٠٤٨)، بەپێی نمرەی ئازادی (٢٨)و، لەسەر ئاستی بەڵگە داری (٠,٠٥)، جیاوازی نییە و دەرکەوت کە نموونەی توێژینەوەکە لەرووی گۆڕاوی تەمەنەوە هاوتان.

٣– ٤ – ٢: بەپێی ئاستی زانیاری:

ئاستی زانیاری و زانینی پێشوەختەی منداڵ ئەکرێت کاریگەری هەبێت لەسەر بەدەستهێنانی زیاتر یان کەمتر لە زانیاری نوێدا. بۆ ئەم مەبەستەش لە دەستپێکدا توێژەر تاقیکردنەوەی ئەنجامداوە بە جێبەجێکردنی هەردوو پێوەری (چەمکە کۆمەڵایەتییەکان و بیرکردنەوەی داهێنەرانە) لای منداڵانی هەردوو گرووپی (ئەزموونی و کۆنترۆڵ) و بەراوردکردنی ئەنجامی تاقیکردنەوەکان و دەرهێنانی بەهای (تائی) بۆ تێکڕای نمرەی پێشەکی لە هەردوو تاقیکردنەوەی (چەمکە کۆمەڵایەتییەکان و بیرکردنەوەی داهێنەرانە) بەپێێ تاقیکردنەوەی (T - Test). بڕوانە هەردوو خشتەی ژمارە (٣) و (٤).

خشتەی ژمارە (٣)

ئەنجامەکانی تاقیکردنەوەی تائی (T- test) (دوو نموونەیی) بۆ زانینی هاوتایی بەپێی گۆڕاوی زانیاری پێشینە لەنێوان هەردوو گرووپی ئەزموونی و کۆنترۆڵ لە هەڵسەنگاندنی پێوەری چەمکە کۆمەڵایەتیەکاندا

گرووپ	قەبارەی نموونە	ناوەندی ژمێرەیی	لادانی پێوانەیی	بەهای ت		نمرەی ئازادی	ئاستی بەڵگە داری (0,05)
				هەژمارکراو	خشتەیی		
ئەزموونی	15	19,66	4,04	0,133	2,048	28	بەڵگە دار نییە
کۆنترۆڵ	15	19,42	5,83				

لە خشتەی ژمارە (٣) دا، دەردەکەوێت، بەهای (تائی) هەژمارکراوکە بریتیە لە (٠,١٣٣) ئەمەش کەمترە لە بەهای خشتەیی کە یەکسانە بە (٢,٠٤٨)، بەپێی نمرەی ئازادی (٢٨) پلە و، لەسەر ئاستی بەڵگە داری ئاماری (٠,٠٥). واتا هیچ جیاوازییەک لە نێوان ئاستی زانینی پێشینەی منداڵانی گرووپی ئەزموونی و کۆنترۆڵ لە تاقیکردنەوەی چەمکە کۆمەڵایەتییەکاندا نییە و، بەپێی گۆڕاوی ئاستی زانیاری لە تاقیکردنەوەی پێشەکی چەمکە کۆمەڵایەتییەکاندا، هەردوو گرووپ هاوسەنگ و هاوتان.

لەهەمان کاتدا و بەهەمان ڕێکاری ئاماژەپێکراو، تاقیکردنەوەی پێشەکی بۆ منداڵانی هەردوو گرووپی (ئەزموونی و کۆنترۆڵ) لە پێوەری بیرکردنەوەی داهێنەرانە ئەنجامدرا، بڕوانە خشتەی ژمارە (٤).

مخشتەی ژمارە (٤)

ئەنجامەکانی تاقیکردنەوەی تائی (T- test) (دوو نموونەیی) بۆ زانینی هاوتایی بەپێی گۆڕاوی زانیاری پێشینە لەنێوان هەردوو گرووپی (ئەزموونی و کۆنترۆڵ) لە هەڵسەنگاندنی بیرکردنەوەی داهێنەرانەدا

گرووپ	قەبارەی نموونە	ناوەندی ژمێرەیی	لادانی پێوانەیی	بەهای ت		نمرەی ئازادی	ئاستی بەڵگە داری (0,05)
				هەژمارکراو	خشتەیی		
ئەزموونی	15	37,00	19,04	0,012	2,048	28	بەڵگە دار نییە
کۆنترۆڵ	15	36,91	22,37				

لە خشتەی ژمارە (٤)دا، دەردەکەوێت، بەهای (تائی) هەژمارکراو کە بریتیە لە (٠,٠١٢) کەمترە لە بەهای خشتەیی کە یەکسانە بە (٢,٠٤٨)، بەپێی نمرەی ئازادی (٢٨) پلە، هەروەها لەسەر ئاستی بەڵگە داری ئاماری (٠,٠٥). واتا هیچ جیاوازییەک لەنێوان ئاستی زانینی پێشینەی منداڵانی گرووپی ئەزموونی و کۆنترۆڵ لە تاقیکردنەوەی بیرکردنەوەی داهێنەرانە نییە و، بەپێی گۆڕاوی ئاستی زانینی لە تاقیکردنەوەی پێشەکی بیرکردنەوەی داهێنەرانە، هەردوو گرووپ هاوسەنگ و هاوتان.

ئامرازەکانی توێژینەوە:

ئەو کەرستەو ئامرازانەی لەم توێژینەوەیەدا بەکارهێنراون بریتین لە:

(بنیاتنانی پرۆگرامی فێرکاری)، بنیاتنانی ئەپلیکەیشنی (Sazan AR) بە تەکنۆلۆجیای واقیعی پاڵپشت کراو (Augmented Reality)، دروستکردنی پێوەری چەمکە کۆمەڵایەتیەکان و، وەرگرتن و بەکارهێنانی پێوەری (تۆرانس) بۆ بیرکردنەوەی داهێنەرانە.

بەم هێڵکارییەی لای خوارەوە قۆناغەکانی دروستکردنی (پرۆگرامی فێرکاری – فێربوون) و ئەزموونی بابەتی توێژینەوەکەمان دەخەینەڕوو.

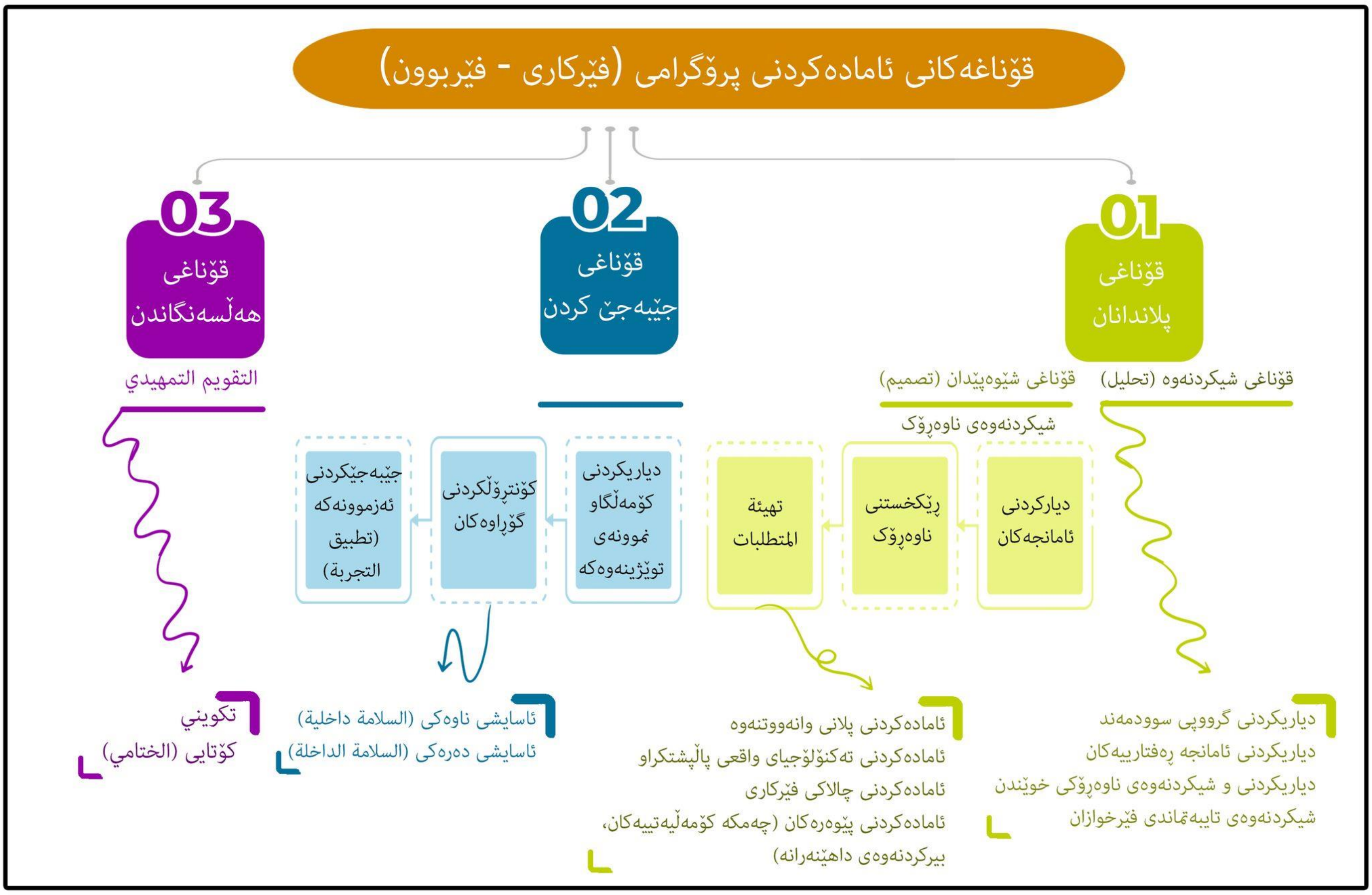

هێڵكاری ژمارە (٣ - ١) دیزاینی ئەزموونی پرۆگرامی (فێركاری - فێربوون)ی بابەتی توێژینەوەكە

(توێژەر)

هەنگاوەكانی بنیاتنانی پرۆگرامی فێركاری و فێربوون:

بەو پێیەی یەكێك لە ئامانجەكانی ئەم توێژینەوەیە بریتیە لە دیزاینكردنی پرۆگرامێكی (فێركاری – فێربوون) بۆ ئاستی دووەمی باخچەی منداڵان، توێژەر هەستا بە دروستكردنی پرۆگرامێكی (فێركاری – فێربوون) بۆ بەدەستهێنانی چەمكە كۆمەڵایەتییەكان لە لای منداڵانی باخچەی منداڵان، پشتبەستوو بە بەكارهێنانی تەكنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت كراو (AR). پاش خوێندنەوەو بەدواداچوون و گەڕان بەناو چەندین توێژینەوە و لێكۆڵینەوە و سەرچاوەی تیۆری، پەیوەست بە دروستكردن و بنیاتنانی پرۆگرامی فێركاری، دەركەوت چەندین بیروڕای جیاواز و نموونە هەن سەبارەت بە ڕێكارەكانی بنیاتنان و دروستكردنی پرۆگرامی فێركاری، كە توێژەر سوودی لێبینیون لە بنیاتنانی پرۆگرامی بابەتی توێژینەوەكە، لەگەڵ هەموو بیروڕا جیاوازەكاندا بەگشتی هەموان لەسەر دیاریكردنی سێ قۆناغی سەرەكی لەبنیاتنانی پرۆگرامی فێركاریدا كۆكن. كە بریتین لە:

١. قۆناغی پلاندانان (مرحلة التخطيط): (ا. قۆناغی شیكردنەوە (تحليل)، ب. قۆناغی شێوەپێدان یان دیزاینكردن (تصميم).

٢. قۆناغی جێبەجێكردن. (مرحلة التنفيذ).

٣. قۆناغی هەڵسەنگاندن. (مرحلة التقويم).

قۆناغی پلاندانان:

ئەمەش دوو هەنگاوی لەخۆ گرتووە:

(ا. قۆناغی شیكردنەوە (التحليل) ب. قۆناغی شێوەپێدان یان دیزاینكردن (تصميم).

ا. قۆناغی شیكردنەوە (مرحلة التحليل) (Analysis phase)

قۆناغی بنەڕەتیە لە دروستکردنی پرۆگرامی (فێرکاری- فێربوون) کە تیایدا داکۆکی لەسەر دیاریکردنی ڕێگا و شێوازە بنەڕەتییەکان و ئەو پێویستیانەی کە دەبێت لە پرۆگرامەکەدا هەبن کراوەتەوە. ئەمەش چەند هەنگاوێکی لەخۆ گرتووە، لەوانە (دیاریکردنی گرووپی سوودمەند، دیاریکردنی ئامانجە فێرکارییەکان، دیاریکردن و شیکردنەوەی ناوەڕۆکی خوێندن، دیاریکردنی تایبەتمەندی خوێندکاران).

١. دیاریکردنی گرووپی سوودمەند:

گرووپی سوودمەند بریتین لە منداڵانی ئاستی دووەمی باخچەی منداڵان، کە تەمەنیان پێنج ساڵانە و لەباخچە میرییەکان دەخوێنن.

٢. دیاریکردنی ئامانجە فێرکارییەکان:

لەبەر ڕۆشنایی ئامانجی گشتی پرۆگرامی فێرکاری و فێربوونی بابەتی توێژینەوەکە، پاڵپشت بە خوێندنەوەی چەندین سەرچاوەی جۆراوجۆر و توێژینەوەکانی پێشووی تایبەت بە بوارەکە، هەروەها بەپێی شیکردنەوەی ناوەڕۆکی پەرتووکی بابەتی خوێندن و لەبەرچاوگرتنی ئاستی تەمەن و تایبەتمەندیی نموونەی توێژینەوەکە کە منداڵانی تەمەن پێنج ساڵانی باخچەی منداڵان لەخۆ دەگرێت، لەسەر ئەم بنەمایانە ئامانجە ڕەفتارییەکان بەپێی هەرسێ ئاستی (یادهاتنەوە، تێگەیشتن، جێبەجێکردن) بەپێی ئاستەکانی بلوم و هەرسێ بواری (زانین و زانیاری، ویژدانی، دەروون جووڵەیی) بەشێوەی سەرەتایی دارێژران. پاشان بۆ دڵنیایی ڕاستی و دروستی ئەو ئامانجانە لەڕووی زانستی و زمانەوانییەوە، بۆ ئەو مەبەستە خرایە بەردەستی پسپۆڕان و شارەزایانی بواری ڕێگاکانی وانەوتنەوە و دەروونزانی لەڕێگای ڕاپرسییەکی داخراوی ئامادەکراوەوە. پاش وەرگرتنی ڕاو بۆچوونیان، هەندێک گۆڕانکاری بەسەر ئامانجەکاندا کرا لەڕووی داڕشتنەوەی زمانەوانی و لابردنی هەندێک لە برگەکان، لە کۆتاییدا ئامانجەکان جێگیربوون بۆ (٢٣) ئامانج. وەک لە خشتەی ژمارە (٥) دا ڕوونکراوەتەوە

خشتەی ژمارە (٥)

دابەشکردنی ئامانجە فێرکارییەکان بەپێی ئاستەکانی بلووم

ژ	یەکە	یادهاتنەوە	تێگەیشتن	جێبەجێکردن	کۆ
١	ئاو و خۆراک	4	1	0	5
٢	ژینگە	4	4	2	10
٣	نیشتیمانەکەن	5	2	1	8
کۆ		13	7	3	23

. شیکردنەوەی ناوەڕۆکی خوێندن:

لەم قۆناغەدا لیستێک ئامادە کراوە کە ڕەگەز و ناوەڕۆک و بەشەکانی بابەتی خوێندنی لەخۆگرتووە، لە نێوانیاندا یەکەی (دووەم، سێیەم، چوارەم) هەڵبژێردراوە بۆ جێبەجێکردنی پرۆگرامی (فێرکاری - فێربوون)ی بابەتی توێژینەوەکەمان، لەناو پەرتووکی خوێندنی (شارەزایی و چالاکییەکان بۆ منداڵانی باخچە – ئاستی دووەم) بۆ ساڵی خوێندنی (٢٠٢٠ - ٢٠٢١). بەپێی ڕێ و شوێنە تایبەتییەکانی شیکردنەوەی ناوەڕۆک، لێرەدا پشت بە گرتنەبەری شێوازی شیکردنەوەی قوچەکی (التحليل الهرمي) بەستراوە، لەبەر ئەوەی پرۆگرامی باخچەی منداڵان لە ڕاستییەکان (الحقائق) و، چەمکەکان (المفاهيم) و، (بنەماکان (مبادئ)) پێکدێت. پاش کۆتاییهاتنی ڕێکاری شیکردنەوەی ناوەڕۆک بۆ چەمکە کۆمەڵایەتیە سەرەکییەکان (الرئيسية) و، لاوەکییەکان (الثانوية) و. وەرگرتنی ڕای ژمارەیەک لە پسپۆڕ و شارەزایان لە بوارەکەدا. ناوەڕۆکی پرۆگرامەکە لە نێوان هەر سێ یەکەی (دووەم و سێیەم و چوارەم) جێگیر کرا. وەک لە خشتەی ژمارە (٦) خراوەتەڕوو.

خشتەی ژمارە (٦)

شیکردنەوەی ناوەڕۆک و دیاریکردنی چەمکە کۆمەڵایەتییەکان لەنێو پەرتووکی شارەزایی و چالاکییەکان بۆ منداڵانی باخچە – ئاستی دووەم

یەکە	ناونیشانی یەکە	ڕاستیەکان	چەمکە سەرەکییەکان	چەمکە لاوەکییەکان
دووەم	ئاو و خۆراک	بەفیڕۆ نەدانی ئاو سەرچاوەکانی ئاو ئاو پێویستە بۆ ئاژەڵ و ڕووەک	- بەکارهێنانی ئاو - ئاوی سەر زەوی - ئاوی ژێر زەوی - زیندەوەری ئاوی	خواردنەوە، خۆشوشتن، ئاودان، گواستنەوە، قاپشتن، مەلەکردن باران، ڕووبار، دەریا، تاڤگە. بیر ماسی
سێیەم	ژینگە	ژینگەکەمان جوانە ژینگەی خاوێن هەوای پاکە	- ژینگەکەم هەمەجۆرە - پاکوخاوێنی ژینگە - پیسبوونی ژینگە	چیا، گرد، دۆڵ، دەشت، کێڵگە، دارستان. ژوورەکەم خاوێنە، باخچەکەم خاوێنە، شەقامەکەمان خاوێنە، ماڵەکەمان خاوێنە، گەڕەکەکەمان خاوێنە. پاشماوەکان، ئاوی پیس، دوکەڵی کارگەو ئوتومۆبیل، دەنگی بەرز.

شیکردنەوەی تایبەتمەندییەکانی فێرخواز:

مەبەستی زانینی تایبەتمەندێتی خوێندکاران لە ڕووی تەمەن و بەدەستهێنان و زانیاریی پێشوەختە، هەستاین بە دیاریکردنی تەمەنی خوێندکارانی نمونەی توێژینەوەکە کە لە پێنج ساڵی تەمەنیاندان. هەروەها دەستمانکرد بە خوێندنەوە بۆ ناوەڕۆکی پرۆگرامی باخچەی منداڵان بۆ هەردوو ئاستی (یەکەم و دووەم) بە ئامانجی بەدەستهێنان و کۆکردنەوەی زانیاریی سەبارەت بە زانیارییە لەپێشینەکانی خوێندکارەکان. هاوڕێک لە دیدگای مامۆستایانی باخچەی منداڵانەوە پێویستییەکانی منداڵانی باخچە دیاریکران کە بەشێوەی ڕاپرسییەکی کراوە خرایە بەردەستی کۆمەڵێک لە مامۆستا لەناو (٩ باخچەی منداڵانی) سەر بە بەڕێوەبەرایەتی گشتی پەروەردەی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای سلێمانی. کە ژمارەیان بریتیبوو لە (٢١) مامۆستا و یەک سەرپەرستیاری پەروەردەیی، پاش شیکردنەوە بۆ وەڵامی ڕاپرسییە کراوەکە و ڕاوێژکردن و چاوپێکەوتنەکان لەگەڵ مامۆستا و شارەزایانی بواری باخچەی منداڵان، چەند پێویستییەکی سەرەکی و گرنگی فێرکاری دیاریکران کە پێویستن بۆ منداڵانی باخچەی منداڵان، کە دواتر لە دیزاینکردن و بنیاتنانی پرۆگرامی (فێرکاری)ی بابەتی توێژینەوەکە بەهەند وەرگیران، گرنگترینیان بریتیبون لە:

١. دابینکردن و هەڵبژاردنی هۆکارەکانی فێرکردنی گونجاو و پێداویستییەکانی فێرکردن کە بگونجێت لەگەڵ چالاکی و یاری هزری و جەستەیی منداڵانی باخچەی منداڵان.

٢. دووبارە ڕێکخستنەوەی پەرتووکی خوێندن لە ڕووی ناوەڕۆکی زانستییەوە و بەشێوەیەکی گونجاوتر بابەتەکان بخرێنەڕوو، ئەمەش لەڕێی ڕاوێژکردن بە کەسانی پسپۆڕ و شارەزا لە بواری پرۆگرام و ڕێگاکانی وانەوتنەوە و کەسانی پسپۆڕ لە دەروونناسی گەشەی منداڵان.

٣. هەڵبژاردنی ڕێگا و شێوازی گونجاو لەپێناو گرێدانی زانیارییە پێشینە بەدەستهاتووەکان لای منداڵانی باخچەی منداڵان و پێکەوەبەستنی لەگەڵ زانیارییە نوێیەکاندا.

٤. هەڵبژاردنی ڕاهێنان و چالاکی نوێ، بەجۆرێک کە منداڵان پێشتر پێی ئاشنا نەبووبن. تا ڕادەیەک دەرچوون لە چوارچێوەی چالاکی و ڕاهێنان و یاریکردن بەشێوەی نەریتی باو و کۆن.

٥. پێشکەشکردن و هەڵبژاردنی ڕێگا و شێوازی وانەوتنەوەی نوێ کە لەگەڵ سروشتی چەمکە کۆمەڵایەتیەکان گونجاو بێت.

ب. قۆناغی دیزاینکردن یان شێوەپێدان (مرحلة التصميم):

ئەم قۆناغە بەشێکە لە پلاندانان، بریتیە لە داڕشتنی چوارچێوەی پرۆگرامی (فێرکاری- فێربوون) کە تیایدا سەرجەم پێکهاتەکانی پرۆگرامەکە بە شێوازی زنجیرە هەنگاوکارییەکانی تێدا پێشنیاز دەکرێت. بەو واتایەی بریتیە لە خستنەڕووی پلانێک بۆ جێبەجێکردنی پرۆسەی فێرکردن

کە مامۆستا پێی هەڵدەستێت. (زیتون، ٢٠٠٥: ٣٧٢).

ئەم قۆناغەش ئەم رێوشوێنانە لەخۆ گرتووە:

١. دیاریکردنی ناوەڕۆک: پاش دیاریکردنی پەرتووکی باخچەی منداڵان قۆناغی دووەم، (شارەزایی و چالاکییەکان بۆ منداڵانی باخچە، ئاستی دووەم، چاپی سێیەم، ٢٠١٩ زاینی) کە لە جێبەجێکردن و دیزاینکردنی بابەتی توێژینەوەکە پشت بە (پرۆگرامی فێرکاری - فێربوون) پێبەستراوە و، بەپێی شیکردنەوە بۆ ناوەڕۆکی ئەم پەرتووکە کە پێشتر لە شیکردنەوەی ناوەڕۆک (خشتەی ژمارە (٦)) خراوەتەڕوو، بابەتەکان دیاریکراون و، بۆ ئەزموونکردنی توێژینەوەکە بەکارهێنراون.

٢. رێکخستنی ئامانجە رەفتارییەکان: شێوازی دارشتن و دانانی ئامانجە رەفتارییەکان وەک لە پەرەکانی پێشتر خراوەتە ڕوو، لەم قۆناغەدا ئامانجە رەفتارییەکان بە ناوەڕۆکی وانەکانی ناو پرۆگرامەکە بەستراونەتەوە و شێوە و پەیرەویی خۆیان لەناو پرۆگرامەکەدا پێدراوە.

٣. رێکخستنی ناوەڕۆک: رێگایەکە بۆ کۆکردنەوە و رێکخستنی بەشە جیاوازەکانی ناوەڕۆکی زانستی دەگرێتەبەر، هەروەها پەیوەندیی نێوان بەشەکانی ناوەڕۆک و بەستنەوەیان لەگەڵ بابەتەکانی دیکە ئاشکرا دەکات، لەپێناو بەدەستهێنانی ئامانجە رەفتارییەکان لە ماوەیەکی کورت و بەکەمترین هەوڵ و ماندوو بوون. بە واتایەکی دیکە، رێکخستنی بەدوایەکداهاتنی یەکەکانە بۆ بەدەستهێنانی باشترین چالاکی و کارایی. بۆ ئەم مەبەستەش پشت بە شێوازی لولپێچی (الحلزوني) بەستراوە، کە برونەر (Bruner, 1966) تیشکی خستووەتەسەر و تیایدا گرنگیی بە پێکەوەگرێدانی چەمکی نوێ لەگەڵ چەمکی کۆن . (Bruner, 1966: 112)

هەروەها ئەم شێوازە پشت بە بابەتە زانستییەکانی نێو یەکەکانی (نموونەی توێژینەوەکە) دەبەستێت و، کە بە شێوازێکی ئەوتۆ رێکبخرێت و بخرێتەڕوو تا بۆ ماوەیەکی درێژ بابەتە زانستییەکان لە بیروهۆشی خوێندکارەکاندا بمێنێتەوە.

٤. بنیاتنانی پێویستییەکانی توێژینەوەکە: ئەمەش هەریەک لەم پێویستیانە دەگرێتەوە (بەرهەمهێنانی تەکنۆلۆجیای واقیعی پاڵپشت کراو، ئامادەکردنی پلانی وانەوتنەوە، ئامادەکردنی هۆکار و ئامرازەکانی توێژینەوە، پێوەری چەمکە کۆمەڵایەتیەکان، پێوەری بیرکردنەوەی داهێنەرانە).

بەرهەمهێنانی تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو Augmented Reality: مەبەستی بەدەستهێنانی باشترین ئەنجامە لە پرۆگرامی بابەتی توێژینەوەکە، توێژەر هەستا بە بەکارهینانی تەکنۆلۆجیای واقیعی پاڵپشت کراو (Augmented Reality) و، بەرهەمهێنانی ئەپلیکەیشنێک بەناوی (Sazan Ar). کە بریتیە لە ئەپلیکەیشنێکی ئەوتۆ کە دەتوانرێت لەسەر هەردوو سیستمی ئەندرۆید و (IOS) کارا بکرێت و تیایدا ڕووی کامێرای ئەپلیکەیشنەکە ئاراستەی وێنەی مەبەستداری ناو پەرتووکی خوێندنی (شارەزایی و چالاکییەکان بۆ منداڵانی باخچە – ئاستی دووەم) دەکرێت، وێنەکە بەشێوازی سێ ڕەهەندی یاخود ڤیدیۆی فێرکاری لەناو کامێرای ئەپلیکەیشنەکە نمایش دەبێت کە مامۆستای بابەتەکە دەتوانێت لە رێگەی داتا شۆ یاخود تەلەفزیۆنی زیرەکەوە لە هۆڵی خوێندن نمایشی بکات.

هەنگاوەکانی دیزاینکردن و بەرهەمهێنانی ئەپلیکەیشنی (Sazan Ar): دیزاینی ئەپلیکەیشنەکە بە چەند قۆناغێک ئەنجامدراوە:

١. قۆناغی هەڵبژاردن:

ئەم قۆناغە لە پاش شیکردنەوەی ناوەڕۆکی بابەتی پرۆگرامەکە دێت. واتا پاش ئەوەی بابەتی پرۆگرامەکە دیاریکرا، پێویستە ئەو وێنانەش کە بۆ جێبەجێکردنی تەکنۆلۆژیای واقیعی پاڵپشت کراو بەکاردەهێنرێت دیاریبکرێت، لەگەڵ هەڵبژاردنی شێوەی سێ ڕەهەندی یاخود ڤیدیۆی تایبەت و گونجاو لەگەڵ وێنەی ناو یەکە دیاریکراوەکانی پەرتووکی خوێندنی شارەزایی و چالاکییەکان بۆ منداڵانی باخچە – ئاستی دووەم.

٢. دیزاینکردنی ئەپلیکەیشنی Sazan Ar: ئەم قۆناغە دوو شێوەی لەخۆ گرتووە وەک:

ا. دیاریکردنی شێوەی ئەپلیکەیشنەکە و چۆنیەتی کارپێکردنی، سەرەتا لەسەر کاغەز شێوەی سەرەتایی ئەپلیکەیشنەکە دیاریکراوە و دواتر جێبەجێکراوە، پاش تاقیکردنەوەی و پێشنیازکردنی چەند پلان و شێوازێک، شێوەی کۆتایی بەم جۆرە دارێژرا، سەرەتای داخلبوون بە ئەپلیکەیشنەکە بریتیە لە پەڕەی کامێرا. هەروەها دیمەنی ئایکۆنەکان و چۆنییەتی کارکردن و پیشاندانی شێوە سێ ڕەهەندییەکان بە شێوەی

خولاوە خراونەتە روو. پاشان شێوازی دەرکەوتنی چوارچێوەی ڤیدیۆ فێرکارییەکان و چۆنییەتی جوولەپێکردن و ڕووناکی شێوە سێ دووری و ڤیدیۆکان سەرجەمیان لە لایەن توێژەرەوە دیاریکراون.

ب. هەڵبژاردن و دانانی شێوە سێ ڕەهەندییەکان لە چەند وێبسایتێکی بەناوبانگ دابەزێندراون، بەشێوەیەک بۆ هەر وێنەیەک شێوەیەکی سێ ڕەهەندی هەڵبژێردراوە کە بگونجێت لەگەڵ وێنەکەدا، یاخود ڤیدیۆی فێرکاری تایبەت بە ناوەڕۆکی بابەتەکە لە یوتیوبەوە وەرگیراوە و، توێژەر کاری وەرگێڕان و دۆبلاژ و مۆنتاژی بۆ ڤیدیۆکان کردووە و بە دەنگی خۆی تۆماری کردوونەتەوە.

٣. درووستکردنی ئەپلیکەیشنی Sazan Ar: ئەو شێواز و تەکنۆلۆژیایانەی لەم ئەپەدا بەکارهێنراوە لەم خاڵانەی خوارەوەدا ڕوونکراوەتەوە:

١. ئەپلیکەیشنەکە بە هەردوو سیستمی ئەندرۆید و ios کار دەکات و، بە ئینجی یونیتی (Unity) دروستکراوە، کە ئینجێکی پێشکەوتووە بۆ ئاپی گەیمین Gaming و واقیعی پاڵپشت کراو AR بەکاردێت و، زمانی پرۆگرامسازی C#، بەکارهێنراوە.

٢. بۆ ناسینەوەی پەڕەکان و دانانی ڤیدیۆ و شێوە سێ ڕەهەندەکان لەسەری فرەیمۆرکی ڤوفۆریا (vuforia framework)بەکارهێنراوە.

٣. فرەیمۆرکی ڤوفۆریا ئەی ئای (vuforia framework A.I) تیا بەکارهاتووە، ئەمەش بۆ ئەوەیە کاتێک وێنەیەکی پێ دەدەیت، هەزاران خاڵ (point) لەسەر وێنەکە دیاریدەکات، بۆ ئەوەی کاتێک ڕووی کامێرای ئەپەکە دەخرێتەسەری جارێکی تر وێنەکە بناسێتەوە.

ئامادەکردنی پلانی وانەوتنەوە: لە ژێر ڕۆشنایی ناوەڕۆکی بابەتی خوێندن و ئامانجە ڕەفتارییەکان، پلانی وانەوتنەوە بۆ هەردوو گرووپی (ئەزموونی و کۆنترۆڵ)ی نمونەی توێژینەوەکە داڕێژراوە. پاشان نمونەیەک لە پلانی وانەوتنەوەکە خرایە بەردەستی کۆمەڵێک لە شارەزایان بە مەبەستی وەرگرتنی ڕاو بۆچوونیان. دواجار پلانی ڕۆژانە بە شێوەی کۆتایی داڕێژرایەوە بۆ هەریەکە لە وانەکان کە ژمارەیان (٨) هەشت پلانی وانەوتنەوەی ڕۆژانەیە و لە کاتی جێبەجێکردن و ئەزموونکردنی پرۆگرامەکە لە لایەن توێژەر لە باخچەی منداڵان، پشتی پێبەستراوە.

ئامادەکردنی چالاکی و هۆکارەکانی فێرکردن: لێرەدا چەند چالاکییەکی فێرکاری جۆراوجۆری بەشێوەی تاک و کۆمەڵ بەکارهێنراوە، کە بەپێی ئامانجی بابەتی توێژینەوەکە لە ناوەڕۆکی وانەکانی پرۆگرامی (فێرکاری - فێربوون) ئەنجام دەدرێن.

پاش گرتنەبەری ڕێکار و هەنگاوەکان بۆ ئامادەکردنی پرۆگرامەکە، سەرەتا بە نووسینەوە و دارشتنی شێوەی سەرەتایی پرۆگرامەکە دەستپێکرا و، پاشان بە مەبەستی وەرگرتنی ڕاو بۆچوون و پێشنیارە زانستییەکانیان، خرایە بەردەستی کۆمەڵێک لە شارەزایان و، بەڕێژەی (٩٠٪) ڕەزامەندییان لەسەر پرۆگرامەکە دا. پاشان جارێکی تر خرایە بەردەستی کۆمەڵێک لە مامۆستایانی باخچەی منداڵان بە مەبەستی وەرگرتنی ڕاو بۆچوونیان سەبارەت بە ڕێکخستنی زانیارییەکان و توانای جێبەجێکردنی پرۆگرامەکە لەسەر منداڵانی باخچەی منداڵان و، کاتی دیاریکراو بۆ جێبەجێکردنی هەر وانەیەک و بەراوردکردنی زانیارییە بنەڕەتییەکان لەگەڵ بابەتی خوێندنی بڕیارلەسەردراوی باخچەی منداڵان (جیا لە ڕێگای پێشکەشکردن). لەم ڕووەوە لە نێوان مامۆستایاندا بەڕێژەی (٩٦٪) ڕەزامەندی بەدەستهێنراوە. پاشان توێژەر هەستا بە ئەنجامدان و پراکتیزەکردنی دوو وانەی ئەزموونی بەسەر پۆلێک لە منداڵانی ئاستی دووەم لە (باخچەی منداڵانی لانک) جیاواز و بەدەر لە نموونەی توێژینەوەکە. بە مەبەستی دڵنیابوونەوە لە ڕوونی زانیارییەکان و ئاسانی لە گەیاندنی زانیارییەکان و جێبەجێکردنی وانەکان و ڕادەی پێشوازیکردنی منداڵەکان و دڵنیابوونەوە لەوکاتەی بۆ هەر وانەیەک دانراوە. پاش ئەم ئەزموونە هەندێک گۆڕانکاری دیکە لە ڕووی کاتەوە لە پرۆگرامەکەدا کرا و، شێوەی کۆتایی پرۆگرامی (فێرکاری - فێربوون) داڕێژرایەوە، بە مەبەستی جێبەجێکردنی بەسەر نموونەی توێژینەوەکە لە دواتردا.

ئامادەکردنی پێوەری چەمکە کۆمەڵایەتییەکان: لەپێناو بەدیهێنانی ئامانجی توێژینەوەکە و زانینی ئەنجام و کاریگەری پرۆگرام و ئەپلیکەیشنی ئامادەکراوی بابەتی توێژینەوەکە، پێویستی هەبوونی پێوەری گونجاو و زانستی بۆ هەردوو گۆڕاوی چەمکە کۆمەڵایەتیەکان و بیرکردنەوەی داهێنەرانە هاتە کایەوە. لەم پێناوەشدا توێژەر هەستا بە ئامادەکردنی پێوەری چەمکە کۆمەڵایەتییەکان. پاش شیکردنەوەی ناوەڕۆک و دیاریکردنی چەمکەکان و ئامادەکردنی پلان و بابەتەکانی ناو پرۆگرامەکە بەپێی ڕاوەرگرتنی شارەزایان. پێوەری چەمکە کۆمەڵایەتیەکان داڕێژراوە بەشێوەی (پراکتیکی - وێنەیی)، کە پێکهاتووە لە (٢٣) پرسیار و دابەشکراوە بەسەر چوار جۆری (هەڵبژاردنی وێنەیی، گەیاندن، دەستنیشانکردن، ڕیزبەندیکردن). کە لەسەر بنەمای سەرچاوە زانستییەکان و ڕەچاوکردنی تایبەتمەندی تەمەن و ئاستی منداڵانی باخچەی

منداڵان دانراون بەو شێوەیەی جۆری هەڵبژاردن بریتیە لە (١٨) پرسیار، جۆری گەیاندن (١) پرسیار و جۆری دەستنیشانکردن (٢) پرسیار، جۆری ڕیزبەندیکردن (٢) پرسیاری لەخۆ گرتووە.

ڕاستگۆیی پێوەری چەمکە کۆمەڵایەتییەکان: ڕاستگۆیی پێوەری چەمکە کۆمەڵایەتییەکان لەڕێگەی دابەشکردنی شێوەی سەرەتایی پێوەرەکە بەسەر شارەزا و پسپۆڕانی بواری ڕێگاکانی وانەوتنەوە و دەروونزانی و سەرپەرشتیاری پەروەردەییەوە دەرکراوە، پاش وەرگرتنی ڕاو پێشنیار و لابردن و چاککردنی هەندێک لە بڕگەکان. شێوەی کۆتایی لە (٢٣) بڕگەدا جێگیر کرا.

جێگیری پێوەری چەمکە کۆمەڵایەتییەکان: چەمکی جێگیری بەو واتایە دێت کە ئامرازەکە هەمیشە بتوانێت هەمان ئەنجام بەدیبهێنێت، ئەگەر دوو جار بەسەر هەمان گروپدا جێبەجێبکریتەوە (بۆکانی، ٢٠١٦: ١٧٧)

بۆ ئەم مەبەستەش توێژەر هەستا بە ئەنجامدانی پێوەری وێنەیی چەمکە کۆمەڵایەتییەکان لەسەر (١٥) منداڵی باخچە، جیا لە منداڵانی نموونەی سامپڵەکە، کە وەرگیراون بەشێوازی هەڕەمەکی، لە کاتی جێبەجێکردنی پێوەرەکە بەسەر منداڵانی گروپی بەدواداچوونیەکە، سەرجەم ڕێککاری و ڕێنماییەکان و چۆنیەتی وەڵامدانەوە بۆ مناڵەکان خرایە ڕوو بەچاودێری و ئاگاداری ژمارەیەک لە مامۆستایانی باخچەکە، تاقیکردنەوە ئەنجامدرا. پاش تێپەڕبوونی (١٥) ڕۆژ بەسەر جێبەجێکردنی یەکەمدا، توێژەر هەستا بە دووبارە جێبەجێکردنەوەی پێوەرەکە بەسەر هەمان نموونەی سەرەوەدا. پاشان بۆ دۆزینەوەی پەیوەندی نێوانیان هاوکێشەی پەیوەندی (پێرسۆن) بەکار هێنراوە کە ڕێژەکەی گەیشتە (٠،٨٧) بەم ڕێژەیەش بۆمان دەردەکەوێت کە پێوەری توێژینەوەکە جێگیرە.

- پێوەری بیرکردنەوەی داهێنەرانە: بە مەبەستی پێوانەکردنی بیرکردنەوەی داهێنەرانە لای منداڵانی نموونەی توێژینەوەکە، توێژەر هەستا بە بەکارهێنانی پێوەری تۆرانس بۆ بیرکردنەوەی داهێنەرانە، پشتبەست بە چەندین سەرچاوەی زانستی و توێژینەوەکانی پێشوو دەربارەی بیرکردنەوەی داهێنەرانە، ئەم پێوەرە زۆرترین بەکارهێنەری هەیە. ئەم پێوەرە دوو شێواز لەخۆ دەگرێت، شێوازی (ا) کە پێی دەوترێت شێوەی زارەکی و، شێوەی (ب) بەناوی (نازارەکی) کە بریتیە لە تەواوکردنی شێوەکان و، لە سێ بڕگە پێکدێت کە بریتین لە (بڕگەی یەکەم دروستکردنی وێنە، بڕگەی دووەم تەواوکردنی شێوەکان، بڕگەی سێیەم چالاکی بازنەکان) لەم توێژینەوەیەدا توێژەر بە پشت بەستن بە توێژینەوەی (عبدالحق، الفلفلي، ٢٠١٢) کە تەنها بڕگەی سێیەمی بەکار هێناوە، واتا چالاکی (بازنەکان) کە ئەم بڕگەیە دەگونجێت بۆ منداڵی ئاستی باخچەی منداڵان تاکو قۆناغی زانکۆش (سیف الدین، ٢٠١٥: ٢٨). هەروەها پیوانەی هەر جوار ڕەهەندەکەی بیرکردنەوەی داهێنەرانە دەکات وەک (ڕەسەنایەتی (الاصالة)، نەرمی (المرونة) الطلاقة (خێرایی)، ڕوونکردنەوە (التفاصیل)).

زانیاری لەسەر پێوەری تۆرانس شێوەی (ب) چالاکی– بازنەکان:

چالاکی (بازنەکان)، پێکدێت لە (٣٦) بازنە، داوا لە منداڵ دەکرێت زۆرترین وینەی جۆراو جۆر لەو بازنانە درووست بکات، لەماوەی (١٠) خولەکدا. مەرجە بازنەکان ببن بە بەشێکی گرنگ لەو وێنەیەی منداڵەکە دەیکێشێت. هەروەها دەتوانرێت بە پێنوسی ڕەساس هەر هێڵ یاخود شێوەیەک بۆ بازنەکە دروست بکات لەناو بازنەکەبێت یاخود دەرەوەی بازنەکە، تاکو وێنەکان وێنەیەکی تەواویان لێ دەربچێت. وە دەتوانێت هێمان یان نیشانە لە هەر شوێنێک بیهەوێت دابنێت، لەدەرەوەی بازنەکان یان ناوەوەی بازنەکان، یاخود لە هەردوکیان (ناوەوە و دەرەوەی بازنەکان). پێویستە بیر لەو شتانە بکاتەوە کە کەسیتر بیری لێ نەکردبێتەوە، وە زۆرترین ژمارە لە وێنەو بابەتی جۆراوجۆر بکێشێت کە زۆرترین بیرۆکە لەوێنەکاندا هەبن، هەروەها وینەکان بتوانن چیرۆکێکی تەواو بگێڕنەوە کە جێگای سەرنج و گرنگپیدان بن، پیویستە ناو یان ناونیشانێکی تەواو بۆ وێنەکان دابنێت.

داواکراو لە تێبینەر:

خوێندنەوەی ڕێنماییە هاوپێچکراوەکانی چالاکی سێیەم.

١. ناونیشان زۆر گرنگە بۆ بەردەوام بوون لە هەڵەچنکردن، هیچ شێوەیەک هەڵەچن ناکرێت بەبێ ناونیشان.

٢ .ناونیشان نمرەی لەسەر نیە بەڵام بەستنەوەی ناونیشان بە شێوەکەوە گرنگە بۆ بەردەوامبوون لە هەڵەچنکردن. ٣ .پێویستە بازنە یان بازنە بەکارهێنراوەکان لە دروستکردنی شێوەیەکی دیاریکراودا بەشێکی سەرەکی بن لە شێوەکە، بەجۆرێک کە سڕینەوە یان لابردنی بازنەکە یان بازنەکان کاریگەری هەبێت لەسەر شێوە دروستکراوەکە.

٤ .نمرەی گونجاوی (مرونة) + ڕەسەنی(اصالة) دیاری دەکرێت بەگوێرەی پەرتوکی شێوەکان بۆ هەر شێوەیەک بەگوێرەی ناونیشانەکەی، تەنانەت شێوە دووبارەکانیش نمرەیان پێدەدرێت بەمەرجێک ناونیشانی جیاوازیان هەبێت. ٥ .پاشان نمرەی ووردی یان ووردکاری (التفاصيل) دیاری دەکرێت ئەگەر نمرەی ڕەسەنی(اصالة) ئەرێنی بوو، بەڵام ئەگەر نمرەی ڕەسەنی سفر بوو ئەوا نمرەی ووردی یان ووردکاری هەژمار ناکرێت.

ڕاستگۆیی پێوەری بیرکردنەوەی داهێنەرانە: لەم توێژینەوەیەدا پێوەری تۆرانس شێوەی (ب) چالاکی بازنەکانی لە توێژینەوەی (حمە امین، ٢٠١٢: ٦٨) وەرگیراوە و بەکارهێندراوەتەوە، هەربۆیە ڕاستگۆیی وەرگێڕانی بۆ دەرهێندراوە. جگە لەوەش توێژەر بەشێوەی فۆرمی کراوە پێوەری تۆرانس بۆ بیرکردنەوەی داهێنەرانە شێوەی (ب) چالاکی بازنەکانی خستووەتە بەردەستی شارەزایانی بواری ڕێگاکانی وانەوتنەوە و پاش وەرگرتنی ڕاوبۆچونیان و ڕەزامەندبوون لەسەر بەکارهێنانی توێژەر پێوەرەکەی جیبەجێکردووە بەسەر مندالانی نموونەی توێژینەوەکە.

قۆناغی جێبەجێکردن: ئەم قۆناغە بریتیە لە جێبەجێکردنی پرۆگرامی ئامادەکراو و پێوەرەکان بەسەر نموونەی توێژینەوەکە، واتە ئەم بەشە دیاریکردنی نموونەی توێژینەوەکەو چۆنییەتی دابەشکردنیان و جێبەجێکردنی پرۆگرام و پێیوەرەکان دەگرێتەوە کە سەرەتا پرۆگرامی ئامادەکرا و پیوەرەکان بەسەر نموونەیەکی هەڵبژێردراوی جیاواز لە نموونەی توێژینەوەکە جێبەجێکراوە بۆ زانینی ئاستی گونجاوی و دەرخستنی کەم و کورتییەکان پێش جیبەجێکردنی بەسەر نموونەی توێژینەوەکەدا. لەبەشەکانی سەرەوە سەبارەت بە کۆمەڵگاو نمونەی توێژینەوە زانیاری خراوەتەڕوو.

قۆناغی هەڵسەنگاندن: ئەم قۆناغەش بریتیە لە هەلسەنگاندنی نموونەی توێژینەوەکە بە جێبەجێکردنی هەردوو پێوەری ئامادەکراوی (چەمکە کۆمەڵایەتییەکان و بیرکردنەوەی داهینەرانە). توێژەر سێ جۆر هەڵسەنگاندنی بۆ هەر پێوەرێک ئەنجام داوە (هەڵسەنگاندنی پێشەکی و هەڵسەنگاندنی پاشەکی) هەروەها هەڵسەنگاندنێک بەسەر نموونەیەکی جیاواز و هەڵبژێردراو کە لەهەمان ئاست و تەمەنی مندالانی نموونەی توێژینەوەکەدا بوون، لەپیناو زانینی ئاستی درووستی و گونجاوی جێبەجێکردنی هەردوو پێوەری ئامادەکراو بەسەر منداڵەکاندا و دەرخستنی لایەنی باش و خراپی جێبەجیکردنی پێوەرەکان بەمەبەستی هەڵسەنگاندنی نموونەی توێژینەوەکە. لە بەشەکانی سەرەوەدا چۆنییەتی ئامادەکردنی پێوەرەکان ڕوون کراونەتەوە.

خستنەڕووی ئەنجامەکان

لێرەدا ئەنجامی گریمانەکان دەخرێنەڕوو، کە توێژینەوەکە لەبەر ڕۆشنایی ئامانجەکانی پێیان گەیشتووە:

١. گریمانەی یەکەم: بریتیە لەوەی جیاوازی بەڵگە داری ئاماری نییە لە ئاستی بەڵگە داری (٠,٠٥) لەنێوان ناوەندی ژمێرەیی نمرەکانی هەردوو تاقیکردنەوەی)پێشەکی و پاشەکی(گرووپی ئەزموونی لە بەدەستهێنانی چەمکە کۆمەڵایەتیەکاندا.

بە مەبەستی زانینی ئەنجامی گریمانەی سەرەوە، هەستاین بە جێبەجێکردنی شیکاری ئاماریی بۆ ئەنجامی هەردوو تاقیکردنەوەی (پێشەکی و پاشەکی) چەمکە کۆمەڵایەتیەکان لای گرووپی ئەزموونی، بەپێی تاقیکردنەوەی (تائی) (t - Test). لەخشتەی ژمارە (٧) ڕوونکراوەتەوە.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

خشتەی ژمارە (٧)

ئەنجامی تاقیکردنەوەی (تائی) بۆ تاقیکردنەوەی پێشەکی و پاشەکی چەمکە کۆمەڵایەتییەکان لای گرووپی ئەزموونی

گرووپی ئەزموونی	ژمارە	ناوەندی ژمێرەیی	لادانی پێوانەیی	بەهای (ت)		نمرەی ئازادی	ئاستی بەڵگە داری 0,05
پێشەکی	15	19,66	4,04	هەژمارکراو	خشتەیی	28	بەڵگە دارە
پاشەکی	15	33,44	2,25	20,70	2,048		

لە خشتەی سەرەوەدا ئەوەی تێبینی دەکرێت، جیاوازی نێوان ناوەندی ژمێرەیی نمرەکانی تاقیکردنەوەی پێشەکی و پاشەکی لە گرووپی ئەزموونیدا، بریتیە لە (١٣,٧٨)، هەروەها بەهای (ت) ی هەژمارکراو بریتیە لە(٢٠,٧٠) ئەمەش بەراورد بە بەهای خشتەی کە یەکسانە بە (٢,٠٤٨) ڕێژەیەکی زۆر بەرزە. بەمەش گریمانەی یەکەم ڕەت دەکرێتەوە بەوەی کە جیاوازی بەڵگە داری ئاماری لەسەر ئاستی (٠,٠٥) هەیە لە نێوان ناوەندی ژمێرەیی نمرەکانی تاقیکردنەوەی پێشەکی و پاشەکی منداڵانی گروپی ئەزموونی. ئەمەش بەڵگەیە بۆ ئەوەی پرۆگرامی (فێرکاری فێربوون)ی پشتبەستوو بە تەکنۆلۆجیای واقیعی پاڵپشت کراو، کاریگەریەکی زۆری هەیە لە بەدەستهێنانی چەمکە کۆمەڵایەتیەکان و باشتر فێربوون لە قۆناغی دووەمی باخچەی منداڵاندا. هۆکاری ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە پرۆگرامەکە چالاکی و بابەتی تایبەت بە بەدەستهێنانی چەمکە کۆمەڵایەتییەکان لەخۆدەگرێت، کە ئەمەش ئامانجی سەرەکیە لە بابەتی توێژنەوەکەماندا. هەروەها بەکارهێنانی ئەپلیکەیشنی (AR sazan) و نوێیەتی ئەم تەکنۆلۆجیایە سەرنجی زۆری منداڵانی بۆلای بابەتەکەوە ڕادەکێشا، کە ئەمە بە ڕوونی هەستپێکراو بوو لەکاتی پرۆسەی بەجێهێنانی بابەتی توێژینەوەکە لە باخچەی منداڵانی لانک. هەروەها ئەم ئەنجامە ئەوە دەسەلمێنێت کە بەکارهێنانی تەکنۆلۆژیای واقعی پاڵپشتکراو لە پرۆسەی فێرکردندا دەبێتە هۆی زیادکردنی پاڵنەر لای خوێندکاران بۆ فێربوون هەروەها خوێندکاران هەست بە دڵخۆشی دەکەن و چێژ لە فێربوون وەردەگرن لەکاتی بەکارهێنانی ئەم تەکنۆلۆژیایە لە ڕوونکردنەوەی بابەتەکاندا.

٢. گریمانەی دووەم: بریتیە لەوەی جیاوازی بەڵگە داری ئاماری نییە لەسەر ئاستی بەڵگە داری (٠,٠٥) لە نێوان ناوەندی ژمێرەیی نمرەی تاقیکردنەوەی پاشەکی گرووپی (ئەزموونی)، بەراورد بە ناوەندی ژمێرەیی نمرەی تاقیکردنەوەی پاشەکی منداڵانی گرووپی (کۆنترۆڵ)، لە بەدەستهێنانی چەمکە کۆمەڵایەتیەکاندا.

بەمەبەستی زانینی وەڵامی ئەم گریمانەیە لەڕووی ئامارییەوە، تێکرای نمرەی تاقیکردنەوەی پاشەکی هەردوو گرووپی (ئەزموونی و کۆنترۆڵ) بەراورد کراون بە یەکدی و، لە ڕێگای دەرکردنی بەهای t-test (تائی) و بەراوردکردنی بە بەهای خشتەیی، کە یەکسانە بە (٢.٠٤٨) ئاستی کاریگەری هەریەک لە پرۆگرامی ئامادەکراوی (فێرکاری – فێربوون) پشتبەستوو بە تەکنۆلۆجیای واقیعی پاڵپشت کراو لەگەڵ شێوازی خوێندنی باو دەزانرێت. کە لە خشتەی ژمارە (٨) ڕوون کراوەتەوە:

خشتەی ژمارە (٨)

ئەنجامی تاقیکردنەوەی (تائی) دوو نموونەیی بۆ هەڵسەنگاندنی پاشەکی چەمکە کۆمەڵایەتییەکان لەنێوان هەردوو گرووپی ئەزموونی و کۆنترۆڵ

گرووپ	ژمارە	ناوەندی ژمێرەیی	لادانی پێوانەیی	بەهای (ت) t		نمرەی ئازادی	ئاستی بەڵگە داری 0,05
پاشەکی ئەزموونی	15	33,44	2,25	هەژمارکراو	خشتەیی	28	بەڵگە دارە
پاشەکی کۆنترۆڵ	15	24,13	3,83	8,104	2,048		

لە خشتەی ژمارە (٨) دا روون دەبێتەوە کە بەهای (تائی) t-test هەژمارکراو لە نێوان ناوەندی ژمێرەیی هەردوو گرووپی ئەزموونی و کۆنترۆڵ لە تاقیکردنەوەی پاشەکی چەمکە کۆمەلایەتیەکاندا بریتیە لە (٨,١٠٤) ئەم رێژەیەش بەراورد بە بەهای خشتەیی کە بریتیە لە (٢,٠٤٨)، زۆر بەرزترە. بەپێی ئەم دەرئەنجامە دەتوانین بڵێین کە جیاوازی بەڵگە داری ئاماری لەسەر ئاستی (٠,٠٥) هەیە، لە ناوەندی ژمێرەیی تاقیکردنەوەی پاشەکی چەمکە کۆمەڵایەتیەکاندا، لە نێوان هەردوو گرووپی ئەزموونی و کۆنترۆڵدا. لەبەرژەوەندی گرووپی ئەزموونی کە بەرێگای پرۆگرامی (فێرکاری - فێربوون)ی پشتبەستوو بە تەکنۆلۆجیای واقیعی پاڵپشت کراو، وانەیان خوێندووە بەرامبەر بە گرووپی کۆنترۆڵ کە بە رێگای باو وانەیان خوێندووە. ئەمەش دەمانگەیەنێتە ئەو دەرئەنجامەی کە ئەم پرۆگرامەی کە بە بەکارهێنانی تەکنۆلۆجیای واقیعی پاڵپشت کراو ئامادەکراوە، کاریگەرییەکی زۆری هەیە لە بەدەستهێنانی چەمکەکۆمەڵایەتیەکان لە لای منداڵانی قۆناغی دووەمی باخچەی منداڵان بە بەراورد بە شێوازی باوی خوێندن. هەموو ئەمانە ئەوە دەردەخەن کە پرۆگرام و ئەپلیکەیشنی ئامادەکراوی بابەتی توێژینەوەکە بەتەواوی سەرنجی منداڵەکانی بەلای بابەتەکەدا ڕاکێشاوە. ئەمەش یەکێکە لەخاڵە بەهێزەکان لە ڕێگا و شێوازەکانی وانەووتنەوەدا. زۆرێک لە سەرچاوەو تیۆریە زانستییەکان ئەوە دەسەلمێنن کە تایبەتمەندی وتنەوەی وانەیەکی سەرکەوتوو ئەوەیە بابەتەکە بەشێوەی سەرنجڕاکێش و نوێ بە خوێندکار بگەیەندرێت، هەروەها حەزو خولیای منداڵ بۆ بابەتەکە زیاد بکات. (عبد الكريم، ٢٠١٥: ١٣) کە ئەم تایبەتمەندییە بە تەواوی لەنێو پرۆگرامی ئامادەکراوی (فێرکاری - فێربوون)ی پشتبەستوو بە تەکنۆلۆجیای واقعی پاڵپشتکراودا هەیە. ئەم ئەنجامەش هاورێک و هاوتایە لەگەڵ سەرجەم ئامانجەکانی توێژینەوەکانی پێشوو کە لە بەشی دووەمدا ئاماژەیان پێدراوە، کە هەریەک لەو توێژینەوانە لە پێناو بەدەستهێنانی زانیاری بابەتە جیاوازەکانی خوێندن لای خوێندکاران ئەنجام دراون و سەرجەمیان کاریگەری تەکنۆلۆژیای واقعی پاڵپشتکراو پشتڕاست دەکەوەنە لەوانە توێژینەوەکانی (احمد، ٢٠١٦)، (هيفاء الزهراني، ٢٠١٨).

٣. گریمانەی سێیەم: بریتیە لەوەی، جیاوازی بەڵگە داری ئاماری نییە لە ئاستی بەڵگە داری (٠,٠٥) لەنێوان ناوەندی ژمێرەیی نمرەکانی هەردوو تاقیکردنەوەی)پێشەکی و پاشەکی(گرووپی ئەزموونی لە گەشەپێدانی بیرکردنەوەی داهێنەرانە.

بەمەبەستی زانینی ئەنجامی گریمانەکەی سەرەوە، هەستاین بە جێبەجێکردنی شیکاری ئاماریی بۆ ئەنجامی هەردوو تاقیکردنەوەی (پێشەکی و پاشەکی) بیرکردنەوەی داهێنەرانە لای گرووپی ئەزموونی، بەپێی تاقیکردنەوەی (تائی) (t - Test). لەخشتەی ژمارە (٩) ڕوونکراوەتەوە.

خشتەی ژمارە (٩)

ئەنجامی تاقیکردنەوەی تائی دوو نموونەیی بۆ تاقیکردنەوەی (پێشەکی و پاشەکی) بیرکردنەوەی داهێنەرانە لای گرووپی ئەزموونی

گرووپ ئەزموونی	قەبارەی نمونە	ناوەندی ژمێرەیی	لادانی پیوانەیی	بەهای (ت)		نمرەی ئازادی	ئاستی بەڵگە داری (0,05)
پێشەکی	15	37,00	19,04	هەژمارکراو	خشتەیی	28	بەڵگە دارە
پاشەکی	15	60,40	13,91	10,74	2,048		

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

لە خشتەی سەرەوەدا ئەوەی تێبینی دەکرێت، جیاوازی نێوان ناوەندی ڕێژەیی نمرەکانی تاقیکردنەوەی پێشەکی و پاشەکی لە گرووپی ئەزموونیدا بریتیە لە (١٣,٧٨)، هەروەها بەهای (ت) ی هەژمارکراو یەکسانە بە (١٠,٧٤) ئەمەش بەراورد بە بەهای خشتەی کە یەکسانە بە (٢,٠٤٨) کە ڕێژەیەکی بەرزە. هەروەها جیاوازی بەڵگە داری ئاماری لە ناوەندی ژمێرەیی نمرەکانی پێشەکی و پاشەکی منداڵانی گرووپی ئەزموونی لەسەر ئاستی (٠,٠٥) هەیە. ئەمەش بەڵگەیە بۆ ئەوەی پرۆگرامی (فێرکاری فێربوون)ی پشت بەستوو بە تەکنۆلۆجیای واقیعی پاڵپشت کراو، کاریگەرییەکی زۆری هەیە لە گەشەپێدانی بیرکردنەوەی داهێنەرانە لە قۆناغی دووەمی باخچەی منداڵاندا. پرۆسەی بیرکردنەوەی داهێنەرانە لە ئەنجامی هەبوونی بابەتێکی وروژێنەر دەبێت، کە سەرنجی کەسەکە ڕابکێشێت، پاشان دروستبوونی پرسیار لەسەر بابەتەکە و دواتر دانانی گریمانەو گەڕان و شیکردنەوەی گریمانەکان و بەدواداچون بۆ دۆزینەوەی ڕێگاچارە و دۆزینەوەی بەڵگە، تاکو لە کۆتایدا دەگاتە دۆزینەوەی ڕێگاچارەو وەڵامی درووست و جیاواز و داهێنەرانە بۆ پرسیارەکانی.(سرور، ٢٠٠٢: ٥٥). لە هەمان کاتدا بەهۆی تایبەتمەندییەکانی تەکنولۆژیای واقعی پاڵپشتکراو کە بابەتێکی سەرنجڕاکێش و وروژێنەرە، هەروەها بەهۆی ئەو شێوە سێ دووری و ڤیدیۆ فێرکارییانەی کە لە ئەپلیکەیشنی (Sazan AR) ئامادەکراوە و ڕاستەوخۆ بەستنەوەی بە وێنەی نێو پەرتووکی خوێندنی بەردەستی منداڵەکان، سەرجەمی ئەم تایبەتمەندییانە بوونە هۆی دروستبوونی چەندین پرسیار لای منداڵەکان کە ئەمەش هۆکارێکی سەرەکیە بۆ گەشەپێدانی بیرکردنەوە، جگە لە جیاوازی پێشکەشکردنی بابەتی خوێندن لە شێوازی باو و، نوێیەتی تەکنۆلۆژیاکە ئەمەش بیری جیاواز و خەیاڵی فراوان لای منداڵان دێنێتە بوون، هەربۆیە بە پێویست زانرا ئاستی کاریگەری پرۆگرام و ئەپلیکەیشنی ئامادەکراو لەسەر بیرکردنەوەی داهێنەرانە لای منداڵانی گروپی ئەزموونی لە تاقیکردنەوەی پێشەکی و پاشەکیدا بزانرێت. وە پاش جێبەجێکردنی پێوەری تۆرانس ئەو گریمانەیەمان لا پشت ڕاست بویەوە کە پرۆگرامی ئامادەکراوی پشتبەستوو بە تەکنۆلۆژیای واقعی پاڵپشتکراو کاریگەری زۆر باشی هەیە لە گەشەپێدانی بیرکردنەوەی داهێنەرانە لای منداڵانی گروپی ئەزموونی لە تاقیکردنەوەی پێشەکی و پاشەکیدا. ئەم ئەنجامەش هاوتایە لەگەڵ ئەنجامی توێژینەوەکانی(هیفاء الزهراني ٢٠١٨). (احمد ٢٠١٦).

٦. گریمانەی چوارەم: بریتیە لەوەی جیاوازی بەڵگە داری ئاماری نییە لەسەر ئاستی بەڵگە داری (٠,٠٥) لە نێوان ناوەندی ژمێرەیی نمرەی تاقیکردنەوەی پاشەکی گرووپی ئەزموونی، بەراورد بە ناوەندی ژمێرەیی نمرەی تاقیکردنەوەی پاشەکی منداڵانی گرووپی کۆنترۆڵ، لە گەشەپێدانی بیرکردنەوەی داهێنەرانەدا.

بەمەبەستی زانینی وەڵامی ئەم گریمانەیە لەڕووی ئامارییەوە، تێکڕای نمرەی تاقیکردنەوەی پاشەکی هەردوو گرووپی ئەزموونی و کۆنترۆڵ بەراوردکراون بە یەکدی و، لەڕێگای دەرکردنی بەهای(تائی) t-test و بەراوردکردنی بە بەهای خشتەیی، کە یەکسانە بە (٢,٠٤٨) ئاستی کاریگەری هەریەک لە پرۆگرامی ئامادەکراوی (فێرکاری – فێربوون) پشتبەستوو بە تەکنۆلۆجیای واقیعی پاڵپشت کراو لەگەڵ شێوازی خوێندنی باو لە گەشەپێدانی بیرکردنەوەی داهێنەرانەدا دەزانرێت. کە لە خشتەی ژمارە (١٠) ڕوون کراوەتەوە:

خشتەی ژمارە (١٠)

ئەنجامی تاقیکردنەوەی (تائی) دوو نموونەیی بۆ هەڵسەنگاندنی پاشەکی بیرکردنەوەی داهێنەرانە لەنێوان هەردوو گرووپی ئەزموونی و کۆنترۆڵ

گرووپ	ژمارە	ناوەندی ژمێرەیی	لادانی پێوانەیی	بەهای (ت) t		نمرەی ئازادی	ئاستی بەڵگە داری
پاشەکی ئەزموونی	15	60,40	13,91	هەژمارکراو	خشتەیی	28	بەڵگە دارنییە
پاشەکی کۆنترۆڵ	15	50,42	16,30	1,803	2,048		

لە خشتەی ژمارە (١٠) دا دەردەکەوێت کە تێکڕای نمرەی گرووپی ئەزموونی (٩,٩٨) نمرە زیاترە لە تیکڕای نمرەی گرووپی کۆنترۆڵ. بەڵام گەر لە شیکردنەوەی ئاماری و بەهای (ت) نێوان هەردوو گرووپ بڕوانین لە تاقیکردنەوەی پاشەکی بیرکردنەوەی داهێنەرانەدا، دەبینین کە بەهای (ت)ی هەژمارکراو بریتیە لە (١,٨٠٣) ئەم نرخەش کەمترە بە بەهای خشتەیی کە بریتیە لە (٢,٠٤٨). ئەمەش ئاماژەیە بەوەی

کە پرۆگرامی ئامادەکراوی پشتبەستوو بە تەکنۆلۆجیای واقیعی پاڵپشت کراو لە گەشەپێدانی بیرکردنەوەی داهێنەرانە بەراورد بە شێوازی خوێندنی باو، لەڕووی ئامارییەوە ئاستێکی بەرزتری بەدەست نەهێناوە و ئەوگەشەپێدانەی لەبیرکردنەوەی داهێنەرانە لای منداڵانی گرووپی ئەزموونی بەدەستهاتووە، گەشەکردنێکی مەعنەویە. دەکرێت هۆکاری ئەمەش بۆ ئەوە بگەڕێتەوە کە بیرکردنەوەی داهێنەرانە پەیوەندی بە لێهاتووی و بەهرەی تاکەوە هەیە لەبەر ئەوە پرۆسەی گەشەپێدان بە بیرکردنەوە پرۆسەیەکی لەسەرخۆیەو لە مەودایەکی زیاتردا بەدیدێت و تواناکان زیاتر دەردەکەون، بەپێچەوانەوەی پرۆسەی فێرکردن، دەکرێت بەهۆی ئاراستەکردنی ڕاستەوخۆو ئەنجامدانی چەن چالاکیەکی گونجاو و زانستی لەمەودایەکی کەمتردا ئامانجەکان بەدیبهێنرێت.

دەرئەنجام

لەبەر ڕۆشنایی ئەنجامەکانی توێژینەوەکە گەشتینە ئەم دەرئەنجامانەی لای خوارەوە:

١. بەکارهێنانی تەکنۆلۆژیای واقعی پاڵپشتکراو لە پرۆسەی وانەوتنەوەدا، ڕێگایەکی کاریگەر و باشترە بەبەراورد بەڕێگای ئاسایی و باوی خوێندن.

٢. تەکنۆلۆژیای واقعی پاڵپشتکراو گونجاوە بۆ قۆناغی باخچەی منداڵان و هۆکارێکی چێژبەخشە بۆیان لە پرۆسەی فێربووندا.

٣. تەکنۆلۆژیای واقعی پاڵپشتکراو لەسەر ئاستی تاکەکەس و لەلایەن تەنها مامۆستایەکەوە ئامادەکردنی ئەرکێکی ئاسان نیە، بۆیە بۆ جێبەجێکردنی پێویستە لەلایەن وەزارەتی پەروەردەوە کاری بۆ بکرێت و ئامادە بکرێت بۆ بابەتەکانی خوێندن.

٤. مەرج نیە بۆ بەکارهێنانی تەکنۆلۆژیای واقعی پاڵپشتکراو، هەمیشە پرۆگرامی تایبەتی بۆ دابنرێت بەڵکو ئەم تەکنۆلۆژیایە دەکرێت وەک ئامرازێکی فێرکردن لەناو پۆلدا و بەپێی پرۆگرامی بڕیارلێدراوی خوێندن بەکاربهێنرێت.

٥. پرۆسەی فێربوون و بەدەستهێنانی چەمکەکان پرۆسەیەکی خێراترە بەبەراورد بە گەشەپێدانی بیرکردنەوەی داهێنەرانە لای منداڵانی ئاستی دووەمی باخچەی منداڵان.

ڕاسپاردەکان

لەبەر ڕۆشنایی ئامانجەکانی توێژینەوەکە توێژەر چەند ڕاسپاردەیەکی پەروەردەییانە پێشکەش دەکات کە بریتین لە:

١. بەکارهێنانی تەکنۆلۆژیای واقعی پاڵپشتکراو لە پرۆسەی وانەووتنەوەدا.

٢. کارکردنی وەزارەتی پەروەردەی هەرێمی کوردستان بۆ هێنانەکایەی تەکنۆلۆجیای نوێ و هۆکاری فێرکردن بۆ نێو پرۆسەی پەروەردەو فێرکردن، بە مەبەستی پێشخستنی پرۆسەی پەروەردەو فێرکردن.

٣. پشتگیریکردنی ئەپلیکەیشنی (Sazan Ar) لەلایەن وەزارەتی پەروەردە بەمەبەستی فراوان کردن و پیشخستنی باشتری ئەپلیکەیشنەکە تاکو بتوانرێت بڵاو بکرێتەوەو سەرجەم باخچەکانی هەرێمی کوردستان بتوانن بەکاریبهێنن و سوودمەندبن لێی. چونکە تاکو ئێستا بەپێی توانای سنووردای توێژەر ئەپلیکەیشنەکە ئامادەکراوە و بۆ بڵاو کردنەوە و بەرزتر کردنەوەی کوالیتیەکەی پێویستی بە پستگیری و هاوکاری وەزارەت و لایەنی پەروەردەیی هەیە.

٤. ڕێکخستنی خولی ڕاهێنان بۆ مامۆستایان و پێدانی زانیاری سەبارەت بە بەکارهێنانی تەکنۆلۆژیای واقعی پاڵپشتکراو لە کاتی وانەووتنەوەدا.

٥. تەرخانکردنی ئامێر و کەرەستەو ژینگەی پۆلی گونجاو بۆ بەکارهێنانی تەکنۆلۆژیای واقعی پاڵپشتکراو لەنێو باخچە و قوتابخانەکاندا.

٦. دەکرێت لەکاتی هەموارکردنەوەی پرۆگرامەکانی خوێندندا و ئامادەکردنی پەرتووکی خوێندن بۆ هەر قۆناغێکی خوێندن، بیر لە بەکارهێنانی تەکنۆلۆژیای واقعی پاڵپشتکراو بکرێتەوەو هاورێک لەگەڵ پەرتووکەکەدا شێوەی سێ ڕەهەندی و ڤیدیۆی فێرکاری بەم تەکنۆلۆژیایە بۆ پەرتووکی خوێندنەکە دیاریبکرێت. لەبەرئەوەی ئەم تەکنۆلۆژیایە تا ڕادەیەکی زۆر نزیکە لە پەیڕەوکردنی پراکتیکی بابەتی خوێندن و وەک ئەوەیە خوێندکار بە پراکتیکی بابەتەکان لەپۆلی خوێندندا بخوێنێت.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

پێشنیارەکان: لەپێناو برەودانی زیاتر و تەواوکردنی لایەنەکانی دیکەی ئەم توێژینەوەیە، توێژەر پێشنیاری ئەم ناونیشانانەی لای خوارەوە وەک پرۆژەی توێژینەوە بۆ توێژەران و خوێندکارانی خوێندنی باڵا لە بواری باخچەی منداڵان دەخاتەڕوو:

١. کاریگەری بەکارهێنانی تەکنۆلۆجیای واقیعی پاڵپشت کراو لە بەدەستهێنانی ئامانجە پەروەردەییەکان لای منداڵانی ئاستی یەکەمی باخچەی منداڵان.

٢. زانینی ئاستی کارلێک و خولیای منداڵانی ئاستی دووەمی باخچەی منداڵان لەگەڵ ئەپلیکەیشنی (Sazan Ar) و فێربوون لە ماڵەوە، لەڕوانگەی دایک و باوکانەوە.

٣. کاریگەری پرۆگرامێکی فێرکاری فێربوونی پشتبەستوو بە تەکنۆلۆجیای واقیعی پاڵپشت کراو لە بابەتی خوێندنی کوردی و فێربوونی پیتەکان لای منداڵانی ئاستی دووەمی باخچەی منداڵان.

لیستی سەرچاوەکان:

١. ال مراد، نبراس يونس (٢٠٠٤)، اثر استخدام برامج باالالعاب الحركية و الالعاب الاجتماعية والمختلطة في تنمية التفاعل الاجتماعي لدى الاطفال الرياض بعمر (٥-٦) سنوات. اطروحة دكتوراه غير منشورة، جامعة الموصل، جمهورية العراق العربية.

٢. ابراهيم، فراس. (٢٠٠٥). طرق التدريس ووسائله وتقنياته: وسائل التعلم والتعليم، عمان – الاردن: دار اسامة للنشر والتوزيع

٣. ابو عاذرة، سناء .(٢٠١٢). تنمية المفاهيم العلمية ومهارات عمليات العلم، عمان- الاردن: دار الثقافة للنشر والتوزيع.

٤. احمد، اسلام جهاد عوض الله. (٢٠١٦). فاعلية برنامج قائم على تكنولوجيا الواقع المعزز Augmented Reality في تنمية مهارات التفكير البصري في مبحث العلوم لدى طلاب الصف التاسع بغزة. كلية التربية- جامعة الازهر- غزة.

٥. بۆکانی، سابیر. (٢٠١٦). میتۆدی توێژینەوەی زانستی، سلێمانی، خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی چوارچرا.

٦. بدوي، رمضان.(٢٠١٢). تنمية المفاهيم والمهارات الرياضية لاطفال ماقبل المدرسة، عمان – الاردن: دارالفكر.

٧. الحافظي، فهد بن سليم سالم.(٢٠٢٠). نموذج مقترح لتوظيف تكنولوجيا الواقع المعزز في مقررات السنة التحضيرية وفاعليته في تنمية مهارات التعليم المنظم ذاتيا لدى طلاب جامعة الملك عبدالعزيز. مجلة الملك العبدالعزيز: الاداب والعلوم الانسانية، م٢٨، ع١٢ ص (٢٥٢ - ٢٨٩) جامعة الملك عبدالعزيز، جدة- المملكة العربية السعودية.

٨. حمه امين، عثمان عبدالله،.(٢٠١٢). فاعلية التدريس على وفق برنامج كورت (CORT) في تنمية التفكير الابداعي والذكاء الوجداني لدى تلاميذ الصف السادس الاساسي في مادة التربية المدنية، جامعة السليمانية، سكول التربية الاساسية.

٩. دويدي، علي بن محمد جميل،(٢٠١٢) اثر استخدام ألعاب الحاسب الآلي وبرامجه التعليمية في التحصيل ونمو التفكير الإبداعي لدى تلاميذ الصف الأول الابتدائي في مقرر القراءة والكتابة بالمدينة المنورة، مجلة رسالة الخليج العربي العدد (٩٢)، كلية التربية – فرع جامعة الملك عبد العزيز بالمدينة المنورة.

١٠. الزهراني، هيفاء على. (٢٠١٨). اثر توظيف تكنولوجيا الواقع المعزز في تنمية مهارات التفكير العليا لدى طالبات المرحلة المتوسطة، مجلة العلوم التربوية والنفسية – العدد السادس والعشرون – المجلد الثاني.

١١. زيتون، عايش محمود (٢٠٠٥). اساليب تدريس العلوم، الاردن: دارالشروق للنشر والتوزيع.

١٢. السامرائي، مهدي صالح واخرون(١٩٨٨). معاير تطوير المناهج الدراسية في جامعة بغداد، مركز البحوث التربوية والنفسية في جامعة بغداد- العراق.

١٣. السميري، عبد المعطي(٢٠٠٦). أثر استخدام طريقة العصف الذهني لتدريس التعبير في تنمية التفكير الإبداعي بين طالبات الصف الثامن الأساسي بغزة"، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية التربية، جامعة الإسلامية غزة.

١٤. سرور، ناديا. (٢٠٠٢). مقدمة في الإبداع ، عمان – الأردن: دار وائل للنشر والتوزيع.

١٥. سيف الدين، هدى برهان (٢٠١٥). كتيب تصحيح اختبار تورانس للتفكير الابتكاري الشكلي (ب)، جامعة الملك عبدالعزيز، المملكة العربية السعودية.

١٦. عبدالحق؛ الفلفلي(٢٠١٢) اثر بيئة الاركان التعليمية في تنمية التفكير الابداعى لدى اطفال الروضة، مجلة جامعة النجاح للابحاث (العلوم الانسانية) المجلد ٢٨ (١)، ٢٠١٤.

١٧. عبدالكريم، راشد بن حسين، وەرگێڕ سەرپاس سەمین (٢٠١٥)، ٣٣ رێگا بۆ وتنەوەی وانەکەت بە سەرکەوتووی، چاپخانەی چوارچرا.

١٨. علي، اكرم فتحي مصطفى (٢٠١٨). تصميم الاستجابة السريعة في التعلم بالواقع المعزز واثرها على قوة السيطرة المعرفية والتمثيل البصري لانترنت الاشياء ومنظور زمن المستقبل لدى طلاب ماجستر تقنيات التعليم، جامعة سوهاج، المجلة التربوية – العدد الثالث والخمسون- يوليو ٢٠١٨.

١٩. هميسات، حمد عبدالقادر، ١٩٩٧: تصميم التعليم، سلسلة مجلة الاداب والعلوم، عدد(١٠).

English References:

20. Bruner, J. S. (1966). Toward a theory of instruction (Vol. 59). Harvard University Press.

21. Chiang, T. H., Yang, S. J., & Hwang, G. J. (2014). An augmented reality-based mobile learning system to improve students' learning achievements and motivations in natural science inquiry activities. Journal of Educational Technology & Society, 17(4), 352-365.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

Investigation of the effect of sucrose substitution with Stevia on the structure, physicochemical and sensory properties of ice cream

خه نده سیروان ستار الداودی[١]
[١] بەشی زانستی خۆراك، كۆلێجی ئەندازیاری كشتوكاڵ، زانكۆی ئیسلامی ئازادی، شاری سنه، ئێران
Corresponding author's e-mail: Khandasirwan.1994@gmail.com

Abstract:

Consumption of milk and its products is considered as one of the indicators of human societies' development. Ice cream as one of the most popular milk products around the world has many fans but due to its high amount of sucrose has negative effects on health. Stevia, a natural sweetener, was used as a sucrose substitute at 0-100% replacement levels in ice cream formulation. To investigate the treatments produced, physicochemical properties in ice cream including specific gravity, viscosity, melting time of the first drop, melting amount, overrun. The results showed that viscosity decreased by 100% by increasing the amount of stevia replacement. While overrun, Firmness, melting time of the first drop and consequently the melting stability of the samples increased with increasing the percentage of stevia used, Sensory test results showed that there was no significant difference between stevia and control samples except cold sensation and ice crystal. As a general result, stevia sweetener is a suitable substitute for sugar and samples containing 100-75% stevia were identified as desirable treatment.

Keywords: Stevia, ice cream, structure, physicochemical properties, sensory properties

گۆڤاری زانکۆی هەڵەبجە:گۆڤارێکی زانستی ئەکادیمیە زانکۆی هەڵەبجە دەری دەکات	
بەرگ	٧ ژمارە ٢ ساڵی(٢٠٢٢)
ڕێککەوتەکان	ڕێکەوتی وەرگرتن: ٢٠٢١/٧/١١ | ڕێککەوتی پەسەندکردن: ٢٠٢٢/٤/٢ | ڕێککەوتی بڵاوکردنەوە: ٢٠٢٢/٦/٣٠
ئیمەیلی توێژەر	Khandasirwan.1994@gmail.com
مافی چاپ و بڵاو کردنەوە	©٢٠٢٢خه نده سیروان ستار الداودی، گەیشتن بەم توێژینەوەیە کراوەیە لەژێر ڕەزامەندی CCBY-NC_ND 4.0

الملخص:

ويعتبر استهلاك الحليب ومنتجاته أحد مؤشرات تنمية المجتمعات البشرية.الآيس كريم باعتبارها واحدة من منتجات الحليب الأكثر شعبية في جميع أنحاء العالم لديها العديد من المشجعين ولكن نظرا لكمية عالية من السكروز له آثار سلبية على الصحة.ستيفيا، التحلية الطبيعية، واستخدمت كبديل السكروز في مستويات استبدال ٠-١٠٠٪ في صياغة الآيس كريم.للتحقيق في العلاجات المنتجة، خصائص الفيزيائية الكيميائية في الآيس كريم بما في ذلك الجاذبية المحددة، اللزوجة، وقت ذوبان أول قطرة، كمية ذوبان، تجاوز.وأظهرت النتائج أن اللزوجة انخفضت بنسبة ١٠٠٪ عن طريق زيادة كمية استبدال ستيفيا.في حين تجاوز، الحزم، وقت ذوبان أول قطرة، وبالتالي زيادة استقرار ذوبان العينات مع زيادة النسبة المئوية للستيفيا المستخدمة، وأظهرت نتائج الاختبار الحسي أنه لا يوجد فرق كبير بين ستيفيا وعينات التحكم باستثناء الإحساس البارد والكريستال الجليد.ونتيجة لذلك، تحلية ستيفيا هو بديل مناسب للسكر وعينات تحتوي على ١٠٠-٧٥٪ ستيفيا تم تحديدها كعلاج مرغوب فيه.

الكلمات المفتاحية: ستيفيا، الآيس كريم، التركيب ، خصائص الفيزيائية الكيميائية، والخصائص الحسية

پوختە:

خواردن و خواردنەوەی شیرو بەرهەمەکانی وە هەروەها بەکارهێنانیان لە بیشەسازی خۆراکدا ئامازەن ئاماژەن بۆ پێشکەوتنی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی. ئایس کرێم یەکێکە لەبەرهەمە بەناوبانگەکانی شیرەمەنی لەجیهاندا وە زمارەیەکی زۆر مرۆڤ ئارەزووی خواردنی دەکات بەڵام بەهۆی هەبوونی رێژەیەکی زۆر سوکەرۆز تیایدا کاریکەری لاوەکی هەیە لەسەر تەندروستی. لەم توێزینەوەیەدا ستیفیا بەکارهێنرا وەکو شیرین کەرێکی سروشتی لە شوێنی سوکەرۆز بە رێژەی ٠_١٠٠٪ لە دروستکردن پێکهاتەی ئایس کرێم لەم توێزینەوەیە دا بشکنین و لیکۆلینەوەمان کرد لە سیفەتە فیزیای و کیمیاییەکان (قورسایی جۆری,لینجی,پلەی توانەوەی یەکەم دلۆپ وە رێژەی توانەوە), لە ئەنجامەکاندا ئەوەمان بۆ دەرکەوت کە لینجی کەم بوویەوە بە رێژەی ١٠٠٪ بە بەرزکردنەوەی رێژەی ستیفیا وە لەهەمان کاتدا تێپەر بوون و جێگیری پلەی توانەوەی یەکەم دلۆپ زیاتر بوو ئەمەش وا دەکات توانەوەی نمونەکان جێگیر تر بێت بە زیاد کردنی رێژەی ستیفیای بەکارهاتوو , ئەنجامی گشتی ئەوەیە کە شیرین کەری ستیفیا جێگرەوەیەکی باشی شەکرە وە ئەو نموونانەی کە ٧٥_١٠٠٪ ستیفیای تیایە بەوە دەناسرێن کە چارەسەری پەسەندکراون

وشە کلیلیەکان: ستیفیا, ئایس کریم, سیفەتە فیزیای و کیمیایی و هەستەوەرییەکان

Introduction:

Humans are born with an innate preference for sweet taste (Behrens et al., 2011). Increasing consumers' knowledge and awareness about the role of nutrition on the health of the individual has led producers to produce products containing fat, sugar and low salt and more fiber (Lisak, et al., 2011). in which the amount of sugar intake and calories produced in the human body are reduced and these products for obese people These low-calorie foods have been popularized in different societies in order to reduce energy intake, control body weight and diseases such as diabetes, (Nabors et al., 2003).Various compounds have been investigated and used to replace commercial sugar (Louis et al, 2007). Many parents' desire reduced-sugar products for their children and current studies emphasize the importance of developing healthy eating habits at a young age (Chan et al., 2011; Byrd-Bredbenner et al., 2016).

Ice cream is a physicochemical system in which ice crystals, air bubbles and fat cells are distributed in a con-

tinuous phase containing sucrose, polysaccharides and milk proteins. Ice cream typically contains 10 to 16 percent fat and 15 percent sucrose (Maki et al., 2002; McGhee et al., 2015).Ice cream with this amount of sugar is often sweet and thereby it causes weight gain and ultimately complications of obesity. Considering the popularity of ice cream among different people and the wide range of consumption of low-calorie ice cream production, it can play an important role in reducing the mentioned problems. It should be noted that sucrose determines the amount of ice and Firmness of ice cream by adjusting the amount of solids, creating sweetness and producing calories. (Farahnoudi, 1998).By reducing or removing sucrose, serious damage to the tissue, rheological properties and taste of the product is done, which should be a good alternative to solve these problems.

There are many efforts to use natural products in food. One of these products that have been considered most is a plant called Stevia Rebaudiana, also known as “honey leaf “plant. Stevia lacks calories and the absence of glucose, fructose, sucrose and maltose has been proven (Pon et al., 2015).This plant has sweet leaves, which is a source of a few sweet-flavored glycosides known as stoiol glycosides (Safdarzadeh and Askar, 2013).Four major stevia glycoside types have been identified: ribadiosid A, stoside, ribadiosid C and alcoside A. Rybadioside A with the power of 150 to 300 times more sugar has the best quality of sweetness among other types. (Yadav et al., 2011) About 14 percent of the constituents of stevia's dried leaves make up these sweetener compounds. (Leung et al., 1996). These sweeteners can be used in a variety of food products, including sauces, soft drinks, compote, gum, ice cream, toothpaste and mouthwash. JECFA (Committee on Food Additives Joint FAO/WHO Expert) has authorized daily absorption of 2 mg/kg body weight and the FDA has authorized its use as a dietary supplement (Kroger et al., 2006; Wallin, 2004).The human body does not have the ability to consume glycosides found in stevia leaves. So it excretes them without producing calories. This class of sweeteners, unlike alcoholic sugars, is stable at high temperatures and does not lose its sweetening properties (Kroyer, 2010) and is stable against temperatures above 100°C and stable at pH 3–9, does not ferment and does not change as a result of cooking. (Yadav, 2011).

Since stevia plant is considered as a high sweetener and therapeutic property economically and scientifically, in this study Stevia was used on different surfaces to produce ice cream. The aim of producing ice cream with the desired taste and appearance was to contain stevia sweetener that can be marketed.

Materials and methods:

Material:

To do this research Sterilized and homogenized milk (with 1.5% fat) and sterilized and homogenized cream (with 30% fat), infant formula (0.01%) fat), stevia with 97% purity, carboxy methyl cellulose, sucrose and vanilla were used.

Methods:

Ice cream preparation method:

Weighing the raw materials, the milk was heated to 40-45 °C. In the next step, the milk and cream were uniform with manual stirrer for 1 minute. Stevia sucrose and formula were added to the liquid material and mixed with mechanical stirrer at 70rpm for 5 minutes and finally cooled to 5°C using cryogenic substance (ice and brine) and then the delivery process was done at 4-6°C in the refrigerator for 24 hours. Vanilla was added to the mixture in a non-continuing ice cream maker and finally soft ice cream was placed in a lidded plastic container made of polyethylene in -18 freezing. Ice cream prepared to perform tests was kept at this temperature (Akalin and Erisir, 2008).

Methods and Tests:

Specific gravity:

This method was performed on ice cream mixture and after delivery by picnometry method at 25°C, so that dry and empty pycnometer weight (G), pycnometer weight with distilled water (G1) and pycnometer weight plus sample (G2) were measured and the specific weight was calculated by the following formula (Goff and Hartel, 2013)

Specific gravity= (G2-G)/(G1-G)

Viscosity:

The viscosity of the ice cream mixture was carried out by Brookfield rotary viscosity (Made in USA, ProDV- at 5°C for 20 seconds on an ice cream mixture with a volume of 600 mg with spindle no. 64 and a speed of 50 rpm (Livney and Hartel, 1996 ; Amiri and Ahmadi, 2013).

Melting time of the first drop:

An ice cream sample containing stevia at 30 g at 25°C was placed on a lattice metal plate in the mouth of Erlenmeyer inside the incubator and the time of the first melted drop was noted. (Marshall and Arbuckle, 1996).

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

Melting amount:

Thirty grams of ice cream samples were placed on a metal plate in Erlenmeyer crater inside the incubator at 25°C and the weight of melted ice cream was measured in percentage of the sample after 40 minutes (Marshall and Arbuckle, 1996; Pon, 2015).

Overrun:

Weighted volume increase by comparing a certain volume of ice cream mixture before freezing (m1) and after freezing (m2) and calculating their difference percentage through the following relationship was obtained (Marshall and Arbuckle, 1996):

100× (m2 / (m2 - m1) = overrun (%)

To obtain firmness of samples with a diameter of 50 mm and height of 26±1 after the tightening phase, tissue analysis with 5 mm cylindrical probe, penetration rate of 1 mm/s and penetration rate of 10 mm were used(Soukoulis et al, 2010).

Sensory test:

Sensory evaluation of samples was performed after 1 day of storage at -18 and 5-point hedonic test by 15 panelists (6 males and 9 females).In this test, the characteristics of color, taste, coldness, non-oral tissue, oral lining, firmness, crystalline intensity, Intensity of coldness in the mouth and overall acceptance were evaluated(Hettiarachchi, and Illeperuma, 2015).

Statistical analysis:

In order to investigate stevia, dependent variables (viscosity, overrun, Firmness, time of first drop melting, specific gravity) of the block design were performed in three replications. The three levels used by Stevia: sugar included 0:100, 25:75, 50:50, 75:25, 100:0.The results were analyzed using SAS 9.1 software.

Results and Discussion:

Specific gravity:

Specific gravity of samples containing stevia changed from 1.06 to 1.14 (Table 1). according to stevia substitution with sucrose, and showed that by increasing the amount of stevia substitution up to 100% of the specific gravity of the samples, the reduction can be described as such, because the total dry matter content decreased by 0% due to the reduction of sucrose content. These results were similar to the results that Giri et al. did in 2012.They used stevia at three levels of 50, 60 and 70 percent as a sucrose substitute in Kulfi ice cream, which was found to decrease with increasing stevia substitution level (Giri et al., 2012).

Viscosity:

Viscosity or flow resistance, which in addition to helping to determine the most suitable formulation in choosing the right pump for transferring and designing the required equipment (Marshall and Arbuckle, 1996). This feature also has a significant impact on the sensory quality and structure of ice cream (Aime et al., 2001).The results decreased with increasing the percentage of stevia replaced with sucrose viscosity of the ice cream mixture so that the lowest viscosity was observed in the complete replacement of stevia. Viscosity of ice cream samples changed from855 to 1867 centipede (Table 1). Stevia is a plant that is 150 to 300 times sweeter than sucrose, which is why a smaller amount is used in the formulation of produced ice cream, thus reducing the amount of dry matter and ultimately reducing the viscosity of ice cream, while sucrose is mixed with the liquid part by hydroxyl agents in its structure, along with carboxy methyl cellulose gum due to intense hydrophilicity. This increases the viscosity of the ice cream mixture, which eventually produces a very concentrated solution. (Goff and Hartel, 2013; Meyer et al., 2011; Alizadeh et al., 2014). According to these findings, Gogbasiberg et al. (2011) and Alizadeh et al. (2014) also reported that by increasing sucrose replacement with stevia viscosity decreased in low-fat yogurt and ice cream (Guggisberg et al, 2011; Alizadeh et al., 2014).

Treatments	Stevia (%)	Specific Gravity	Viscosity(mPa.s)
control	0	1.16	1867.48±46.28
1	25	1.11	1789.47±35.79
2	50	1.10	1373±64.60
3	75	1.07	927.18±53.14
4	100	1.06	855.68±48.7

Table 1: Effect of stevia on Specific Gravity and Viscosity in ice cream

Melting time of the first drop:

The melting time of the first drop changed from 5 to 25min in different treatments, which indicates the significant effect of stevia (Table 2). With increasing the amount of stevia in ice cream samples, the melting time of the first drop increased so that the lowest melting time of the first drop was related to the samples containing 0% stevia and the highest melting time of the first drop was related to the samples containing 100%.The two factors of heat transfer and mass transfer cause the melting of ice cream so that the ambient barrier gradually penetrates into the ice cream from the outer part and causes the melting of ice cream (Amiri Ogadaie et al., 2010). As a result of this increase, the growth rate of ice crystals also increases and ice crystals grow and in ice cream tissue increases the Firmness and it can be said that the firmness of the tissue is directly related to the melting time of the first drop.

Melting amount:

The melting amount of ice cream is influenced by factors such as inlet air, formation of fat cells during freezing, shape and growth of ice crystals, fat instability and firmness of ice cream tissue (Muse and Hartel, 2004). The heat of the environment melts the ice crystals. The water from the melting of the ice crystals is dispersed in the non-frozen serum phase, and then the diluted liquid passes through the foam-like structure of ice cream and finally flows(Amiri Ogadaie et al., 2010).By increasing the amount of sucrose replacement with stevia, we saw a decrease in the melting amount of ice cream, which is due to the decrease in the amount of dry matter by reducing the amount of sucrose consumed, on the other hand, it can be stated that the reduction of dry matter increases in ice cream. And the higher the volume, the slowly the heat penetrates into the ice cream due to the insulating role of the air and the amount of melting decreases(Table 2). Giri et al (2012) also reported the effect of stevia on Kulfi ice cream that samples with higher amounts of stevia had lower melting than the control sample, citing increased moisture content and ice crystal size due to a decrease in sucrose (Giri et al., 2011).Pon et al. (2015) also announced that stevia ice cream as a sucrose substitute decreased due to the increase in overrun and the reduction of heat transfer of ice cream melting amounts amounts (Pon et al., 2015).

Treatments	Stevia (%)	First dropping time (min)	Melting rate(%)
control	0	5	95
1	25	10	70
2	50	17	55
3	75	21	40
4	100	25	35

Table 2: Effect of stevia on First dropping time and Melting rate in ice cream

Overrun:

Overrun affects the stability, texture firmness and sensory properties of ice cream. This feature also reduces the growth of ice crystals during freezing, reduces the amount of melting, and increases the stability of the foam during storage (Goff and Hartel, 2013). Overrun was a variable of different treatments, which according to the results increased the volume of ice cream samples by increasing the amount of stevia used(table 3). The reason for this can be attributed to the decrease in the amount of viscosity (Amiri and Ahmadi, 2013). As the amount of sucrose decreases, the viscosity also decreases. With this decrease in viscosity, the stirring and mixing operations are accelerated and the gel structure and clusters of fat cells are torn and disintegrated, which eventually causes the air to mix with the mixture and overrun increase (Marshall and Arbuckle, 1996). However, it should be noted that replacing 100% sucrose with stevia was less than 75% because excessive reduction of dry matter and replacement of water in the freezing phase reduced overrun to 0% sucrose, which is based on the findings of Pon et al. (2015) were consistent (Pon et al., 2015).

Firmness:

As shown in Table 3, samples containing 100% stevia had the highest Firmness. Samples containing 0% stevia had the lowest Firmness (0.98 N). The Firmness of ice cream texture is defined as its resistance to deformation by external forces and by factors such as overrun, ice crystal size and volume. The ice phase is affected. Increased tissue Firmness is due to a decrease in the amount of sucrose in the ice cream formulation, which replaces the sucrose water in the mixture, and during freezing the volume of the ice phase increases due to a drop in freezing point temperature. Sucrose also prevents the transfer of water molecules to the surface of ice crystals by increasing the viscosity of the ice cream mixture and by restricting mass transfer, and slows the growth of ice crystals. Freezing increases and tissue Firmness increases (Guggisberg et al., 2011). A similar result was observed in a study by Giri et al. (2012) (Giri et al., 2011).

Treatments	Stevia (%)	Overrun (%)	Firmness(N)
control	0	30.00±1.2	0.98±0.16
1	25	36.01±1.41	1.58±0.64
2	50	45.00±0.37	3.01±0.27
3	75	61.00±1.00	4.95±0.18
4	100	58.00±0.54	7.68±0.44

Table 3: Effect of stevia on Overrun and Firmness in ice cream

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

Sensory evaluation:

After reviewing the results obtained by the panelists, it can be said that there was no significant difference between the samples containing stevia and the control sample except for crystalline intensity and coldness. Due to the replacement of stevia with sucrose and reduction of dry matter and increase of water and ice phase volume, more ice crystals were formed and were felt in the mouth when eating. Since sucrose reduces the feeling of cold in the mouth, we saw that with decreasing sucrose, the intensity of cold intensified, so the samples containing stevia scored lower than the control sample.

Conclusion:

The results showed that with increasing percentages of natural stevia used instead of sucrose, viscosity and melting rate decreased, overrun, melting time of the first drop and Firmness increased. In terms of sensory evaluation, we concluded that the overall acceptance of regular ice cream and diet ice cream were not significantly different, but diet ice cream containing stevia scored lower in terms of crystalline intensity and coldness. With the obtained results, it can be mentioned that stevia sweetener is a suitable substitute for sugar and it is possible to achieve products with lower risk for consumers' health, which are combined with desirable physicochemical, rheological and sensory propertie

Reference:

1. Alizadeh, M., Azizi-Lalabadi, M., Kheirouri, S. (2014). Impact of using stevia on physicochemical, sensory, rheology and glycemic index of soft ice cream. Food and Nutrition Sciences, Vol:5.pp: 390-396.

2. Amiri, Z. R., Ahmadi, M. E. (2013). The possibility of substitution of carboxy methyl cellulose and tragacanth gum on the physical and sensory properties of ice cream. Journal of Food Research. Nol:24 (2).pp: 279-290. [In Persian].

3. Amiri Ogadaie, S., Alami, M., Rezaie, R., Dadpour, M., Khomeiri, M. (2010). Effect of Basil seeds and Psyllium mucilage on the physiological, rheological and sensory properties of soft ice cream. Journal of Food Science and Technology Research and In novation. Vol: 1 (1).pp: 23-36. [In Persian].

4. Aime, D., Arntfield, S., Malcolmson, L., Ryland, D. (2001). Textural Analysis of reduced vanilla ice cream products. Food Research International, Vol; 34.pp: 237-246.

5. Akalin, A., Erisir, D. (2008).Effects of Inulin and Oligofructose on theRheological Characteristics and Probiotic CultureSurvival in Low-Fat Probiotic Ice Cream.Food Microbiology and Safety,Vol; 4. pp: 184-188.

6. Behrens, M., W. Meyerhof, C. Hellfritsch, and T. Hofmann. (2011). Sweet and umami taste: Natural products, their chemosensory targets, and beyond. Angew. Chem. Int. Ed. Engl. 50:2220–2242.https: / / doi .org/ 10 .1002/ anie .201002094.

7.Byrd-Bredbenner, C., J. McKinley, J. Martin-Biggers, and E. Gager.2016. Encouraging reductions in sugar-sweetened beverage consumption: HomeStyles Best Drinks for Families guide. J. Nutr. Educ. Behav. 48:S11–S12. https: / / doi .org/ 10 .1016/ j .jneb .2016 .04.035.

8. Chan, K., G. Prendergast, A. Gronhoj, and T. Bech-Larsen. 2011. Danish and Chinese adolescents' perceptions of healthy eating and attitudes toward regulatory measures. Young Consumers 12:216–228. https: / / doi .org/ 10 .1108/ 17473611111163278.

9. Farahnoudi, F. (1998). Dairy ProcessingHandbook. Tehran. Publications Research and Education Tehran Jahad , pp;323-328. [In persian].

8. Giri, A., Rao, H., and Ramesh, V. (2012) .Effect of partial replacement of sugar with stevia on the quality of kulfi.Food Science Technology, vol:51 (8). pp: 1612-1616.

10. Guggisberg, D., Piccinali, P., Schreier, K. (2011).Effects of sugar substitution with Stevia, Actilight_ and Stevia combinations or Palatinose_ on rheological and sensory characteristics of low-fat and whole milk set yoghurt. International Dairy Journal, 21: 636-644.

11. Goff, H., Hartel, R. (2013). Ice cream. 7th. Springer New York Heidelberg Dordrecht London, 403-430.

12.Hettiarachchi, C. A., Illeperuma, D. C. K.(2015). Developing a trained sensory panel for comparison of different brands of vanilla ice cream using descriptive sensory analysis. Journal. Natn. Science .Foundation Sri Lanka .vol; 43(1). pp: 45-55.

13. Kroger M, Meister K, Kava R. (2006) Low-calorie sweeteners and other sugar: A review of the safetyissues,

Compr Rev Food Sci Food Safe; vol:5. pp: 35-47.

14. Kroyer G. (2010). Stevioside and Stevia-sweetener in food: application, stability and interaction with food ingredients. J Consumer Protec Food Safe; vol 5. pp:225-229.

15. Leung AY, Foster S. (1996). Encyclopedia of common natural ingredients used in food, drugs and cosmetics. New York: John Wiley and Sons 1996.

16. Lisak, k.Jelicic, I. Tratnik, L. Bzanic,R. (2011). Influence of sweetener stevia on the quality of strawberry flavoured fresh yoghurt. Quality of flavoured fresh yoghurt. Mljekarstvo. vol: 61 (3). pp:220-225.

17. Livesey G. (2001). Tolerance of low-digestible carbohydrates:a general view. Brit J Nutr. 2001; 85 suppl vol: 1.pp: 7-16.

18. Louis, J.L.Balestrieri, M.L and Napoli, C. (2007). Nutrition, physical activity and cardiovascular disease. Cardiovascular Research vol:73. pp: 326-340.

19. Pon, S. Y., Lee, W. J., Chong, G. H. (2015). Textural and rheological properties of stevia ice cream. International Food Research Journal. Vol:22 (4). pp: 1544-1549.

20. Safdarzadeh, M., Askar, M. (2012). Steviahealthy Society-healthy life,Second National Conference on FoodScience and Technology.Guchan. Iran. [In persian].

21. Soukoulis, C., Rontogianni, E., Tzia,C.(2010). Contribution of thermal, rheological and stability of yog-ice cream with added inulin. International Journal of Dairy Technology,vol: 55. pp: 89-93.

20. Marshall, R.T., Arbuckle, W.S. 1996. The science of Ice cream. 5thed. Torkashvand, Y. Eta. Tehran. [In Persian].

22. Muse, M., Hartel, R. (2004). Ice crem structural elements that affect melting rate and hardness.Journal of Dairy Science, vol 87. pp: 1-100.

23. Maki, K., Davidson, M., Tsushima, R.,Matsuo, N., Tokimitsu, I., Umpororowicz, D., Dickeli,. M., Foster, G., Ingram, K., Anderson, B., Frost, S., Bell, M. (2002).Consumption of diacylglycerol oil as part of a reduced-energy diet enhances loss of body weight and fat in comparison with consumption of a triacylglycerol control oil.American Society for Clinical Nutrition, vol; 76. pp: 1230-1236.

24. McGhee, Ch. E., Jones, J. O., Park, Y. W. (2015), Evaluation of textural and sensory characteristics of three types of low-fat goat milk ice cream. Small Ruminant Research, 123 pp: 293-300.

25. Nabors, L., Lehmkuhl, H., Christos, N., & Andreone, T.L. (2003). Children with Diabetes: Perceptions of Supportsfor Self-Management at School. Journal of school health, vol 73(6). pp: 216-221.

26. Wallin H. (2004). Steviol Glycosides: Chemical and technical assessment. FAO, 63rd JECFA.Geneva; 3-4.

27. Yadav, A.K., Singh, S., Dhyani, D., & Ahuja, P.S. (2011). A review on the improvement of stevia [Stevia rebaudiana (Bertoni)]. Canadian Journal of Plant Science, vol 91(1). pp:1-27.